
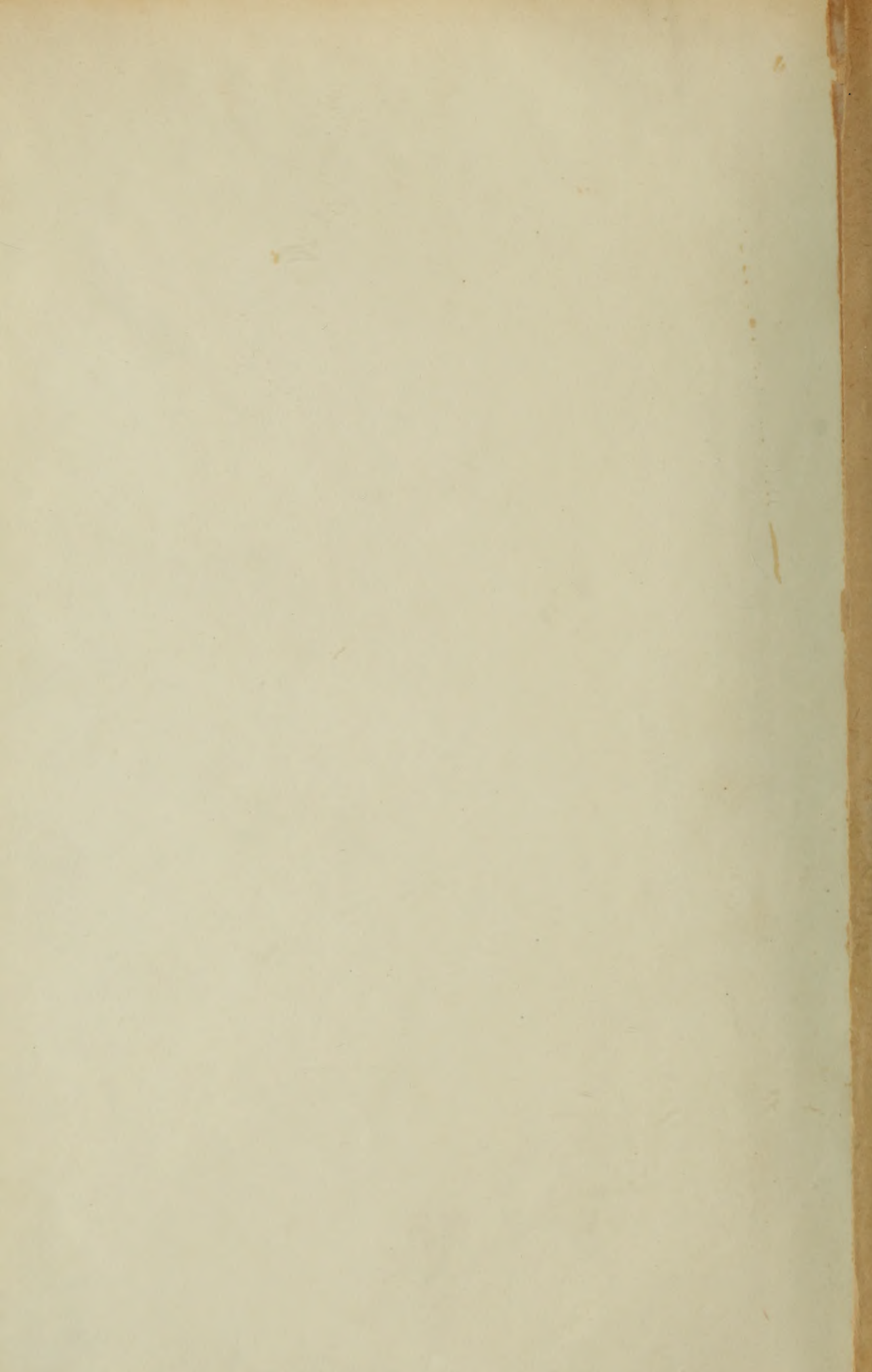

3 1761 08096853 0

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

Д-р ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ЕВРОПА и БАЛКАН

ДИПЛОМАТСКА ИСТОРИЈА БАЛКАНСКИХ ХРИШЋАНСКИХ
ДРЖАВА У ДЕВЕТНАЕСТОМ ВЕКУ

КЊИГА ПРВА

ЕВРОПА и РУМУНИЈА

У БЕОГРАДУ

Штампарија „Св. Сава“, Вука Караџића улица број 22 и 24
Власници: М. Жекић и М. Бојански

1911

ЕВРОПА и РУМУНИЈА

ОД

Д-р ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА

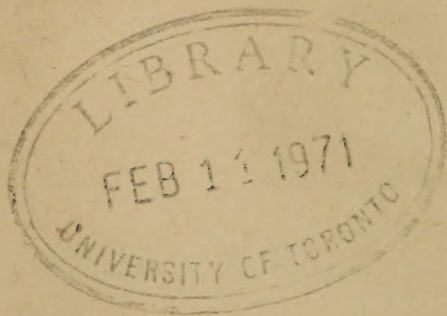
ИЗДАЊЕ ПОТПОМОГНУТО ИЗ КЊИЖЕВНОГ ФОНДА
ИЛИЈЕ М. КОЛАРЦА

У БЕОГРАДУ

Штампарија „Св. Сава“, Вука Караџића улица број 22 и 24
Власници : М. Жекић и М. Бођански

1911

D
1065
R8 D67

ИЗВОРИ

Сергій Жигаревъ, Русская политика въ восточномъ вопросѣ,
Москва, 1896, два тома.

Русская Старина, часопис за 1892.

Aus dem Leben König Karls von Rumänien, Aufzeichnungen eines
Augenzeugen, erster Band, mit dem Porträt des Königs.
Stuttgart, Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung 1894,
379 страна

Zweiter Band, 485 страна

Dritter Band, Stuttgart 1897, 502 стране

Vierter Band, Stuttgart 1900, 474 стране.

Charles I, Roi de Roumanie. Chronique-Actes-Documents, publiés
par *Démètre A. Sturdza*, Ancien président du Conseil des
Ministres, Secrétaire général de l' Académie Roumaine.
Tome I-ier 1866—1875. Bucarest, Institut d' art graphique
Charles Gobl. 1899. У кварту 1024 стране.

Tome II. 1876—1877. Bucarest 1904 у кварту, 944 стране.

Трећи том није довршен. Од њега сам, благодарећи љубазности г. Бијану од румунске академије наука, имао на расположењу 720 страна. Та документа обухватају време од 20. Августа 1877 до Фебруара 1878.

König Karl von Rumänien, von *Paul Lindenberg*, mit einer Heliogravüre und 180 Illustrationen, Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, Berlin, Ferdinand Dümmlers Verlagsbuchhandlung 1908. вел. VIII, 480 стр.

Ministère de l' Agriculture, de l' Industrie, du Commerce et des Domaines, *La Roumanie 1866—1906*. Imprimerie Soces, Bucarest, 1907, вел. VIII-на, 494 страна.

Stats und sozialwissenschaftliche Forschungen, herausgegeben von Gustav Schmoller und Max Sering, Heft 129. *Grundbesitzvertheilung und Bauernfrage in Rumänien*, von D-r G. D. Creanga, Ministerialdirector A. D. Erster Theil, Leipzig, Verlag von Dunker & Humbolt, 1907, вел. VIII-на стр. 207.

Zweter und dritter Teil (die von der Regierung im J. 1908 durchgeführten Agrarreformen), Leipzig, 1909, велика VIII-на стр. 188.

La proclamation de l' Indépendance de la Roumanie, la prise de Plévná, une année jubilaire — par Alex. Rubin, Redacteur en chef de l' „Indépendance Roumaine“, Bucarest, Janvier 1903, мала VIII-на стр. 341.

La Roumanie et les Juifs, par Verax, avec 65 tableaux statistiques dans le texte, une carte et trois planches hors texte Bucarest, J. V. Soces 1903, вел. VIII-на 377 страна.

La question du Pétrole en Roumanie, par D. Sturdza, ancien, président du Conseil des Ministres, Berlin, Puttkammer & Mühlbrecht, 1906, кварт 90 стр.

Moderne Roumania, by Alfred Stead, printed at the Chiswick Press, Tooks Court, Chancery Lane, London, 1908, вел. VIII, 43 стр.

Frédéric Damé, Histoire de la Roumanie contemporaine, Paris, Félix Alcan, 1900.

„Отаџбина“, књ. XXVIII, стр. 618.

D-r Vladan Georgevitch, Die türkische Revolution und ihre Aussichten, Leipzig, S. Hirzel, 1908, стр. 93.

D-r Vladan Georgevitch, Die Serbische Frage, Stuttgart, Berlin, Leipzig Deutsche Verlagsanstalt, 1909, стр. 148.

САДРЖАЈ

СТРАНА

I. Мисли о савезу балканских држава (у место предговора)	1
II. Историјска мисија Русије да ослободи Хришћане од Турске	28
III. Освајачка политика Русије и Балканци	54
IV. Од срећне Дације до абдикације Кнеза Кузе	81
V. Европа против Румуније и страног принца за њеног владоаца	120
VI. Карол I Кнез Румуније	152
VII. Спољашње и унутрашње кризе	223
VIII. Кнез Карол I командант сједињене руско-румунске војске на Плевни	301
IX. Благодарност Русије Румунији за њену помоћ на Плевни	379
X. Карол I Краљ Румуније	432

I.

МИСЛИ О САВЕЗУ БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА

(УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Строго узевши, овај спис требало би крстити „*Велике европске силе и мале хришћанске државе на европском истоку*“ а не „*Европа и Балкан*“, јер би онако било тачније, а сем тога и Румунија, од како је, благодарећи своме краљу Каролу I и патриотизму својих државника, срећно испливала из мизерије балканског партизанства, не воли кад јој се каже, да је *балканска* држава.

Ми смо ипак овај спис назвали „Европа и Балкан“ не само за то, што је то име краће и подесније за наслов књиге, него и за то што је Румунија, и ако је постала врло јака држава на европском истоку, ипак остала *балканска*, и то не само због своје Добруџе на Балканском Полуострву, него поглавито због тога, што и њена садашњост и њена будућност стоје између истог чекића и наковња, међу којима се и ми остали Балканци налазимо, што ће ова *force majeure* и Румунију натерати у што чвршћи савез с осталим Балканцима за одбрану народности и државне индивидуалности.

Како сам ја дошао до тога, да пишем књигу Европа и Балканци?

Пре двадесет година (1889) ја сам, проучавајући спољну политику нове српске државе, написао девет чланака, који су наштампани у моме месечнику „Отаџбини“¹, и у њима сам доказао, да су страни утецаји у

¹ У књизи XXI, на стр. 557 „Неблагодарност Срба спрема Русије“; у књизи XXV, на стр. 233: „Карађорђе и Аустрија“; у књизи XXV, XXVI, XXVII, и XXVIII, „Карађорђе и Русија“; у књизи XXII, „Кнез Милош и В. Силе“; у књизи XXV, „Туђински утецаји у Србији“; у књигама XXIIV, и XXV, „Србија на Берлинском Конгресу“. (Ова је последња расправа изашла и на француском у *Revue d'histoire diplomatique*, и у засебном издању у Паризу (Ernest Leroux, 1891).

градских. до Сан-Стевана. руски државни канцелар вели, да су за то предузете опет палијативне мере, што „на Балкану нема још ништа готово“.

Услед свега овога учинило ми се, да би врло корисно било једном кратком историјом свију балканских држава за последњих сто година доказати целом свету, да је проста хипокризија управљајућих државника европских, кад они тврде, да су *сами* Балканци криви за своје данашње стање, да су напротив баш они највише криви, што 1877—1878 није на Балкану „још ништа било готово“.

Револуција у Турској и покушај Младотурака, да од отоманског царства направе уставну па чак и парламентарну државу у европском смислу тих речи, направио је и праву револуцију међу духовима на Балкану. Сада сви Балканци који мисле о политичким питањима готово *unisono* траже *федерацију балканских држава са Турском*, па чак и велеможна Русија протежира ту мисао.

Ја сам још у „Отаџбини“³ казао:

„Овај мозаик народа и народића на Балканском Полуострву не може *никада* постати *једна хомогена национална држава*. Ти се народи и народићи тако много разликују по раси, народности и вери, по историји своје прошлости; они су се тако дуго међу собом крвили, они се међусобно тако мрзе, да ће се и даље клати као жути мрави, и ако су им културни и привредни интереси врло блиски, а кад-што идентични. Па не само да се тако мрзе и комбатују Срби и Бугари, Словени и Грци, Хришћани и Турци, него и у недрима појединих од тих народа бесни један чудан партикуларизам, раздире их сталешка, верска, династичка и политичка партизанска борба тако силно, да скоро свака жупа хоће да је за себе, да у њима никако не може да се учврсти никаква државна мисао чак ни једне узане, мале, чисто народносне државе. Ти тако многи супротни интереси не дају мира Балканском Полуострву ево већ две хиљаде година. Ти супротни интереси тако су силни, да ни свемоћни Рим, ни мудра и препредена Византија, ни

³ Књига XXVIII, стр. 618.

бугарски Симеуни, ни српски Душани не могоше од Балканског Полуострва направити једну органску целину, једну државу. Оно кроз тих двадесет векова оста примамљива пљачка за разне европске и азијске освајаче, који су наизменце плавили ову богату, лепу и сваким природним благом благословену земљу. Балканија је и данас што је била кроз 20 векова; она је лепа Јелена, због које свакога часа може наново букнути страшнији рат него што беше тројански. И данас хоће око ње да се покрве толике европске в. силе. Али ма која од њих да победи и да нас притисне, неће се нама користити. Колико год смо до сада показали мало способности за државни живот, опет смо ми тако жилав залобај, да нас неће моћи сварити ни највећи стомак највеће европске силе, напротив добиће од тог залобаја такав хроничан катар, да јој он може доћи главе. Ето силна Турска, која нас је жвакала пуних пет стотина година, није могла да нас сажваће. Велика Русија са државном снагом од преко сто и тридесет милиона људи није могла да свари два милиона Бугара (и ако их је она ослободила од Турака), него је морала да их пусти, да постану самостални. А како ће проћи Аустро-Угарска са својим босанско-херцеговачким хроничним катаром стомака, то ћемо тек видети.⁴ Шта дакле да се ради? Има ли лека Балканском Полуострву? Има ли изгледа, да ће оно икада поживети пуним културним животом као господар од три мора са богатим житницама и још богатијим рудницима? Има, и то врло простог начина, па да и ми постанемо своји, слободни, задовољни, просвећени, богати и срећни. По моме мишљењу Балканско Полуострво може бити једна држава само под једним условом, а тај је, да јој глава буде Цариград. Једино могућно, логично, рационално, практично решење источног питања то је *федерација самосталних народносних балканских држава са Турском на челу*.⁵ Да,

⁴ Ово је писано 1891, када нико није могао слутити, да је Русија још у Рајхштату дефинитивно предала Аустрији срце Српства. Па и данас! Аустро-Угарска је *прогутала* Босну и Херцеговину. Да ли ће је сварити, то је друго питање.

⁵ Ово је написано 1891, када још нико није могао помислити на парламентаризам у Турској.

да. Падишах чок јаша!... Ту нам је једини спас. Нека Румунија, Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска задрже свака своју унутрашњу независност; нека удешавају свака свој народни културни живот како која хоће, али нека што скорије склопе *царински и војнички савез с Турском*; нека делегације тих шест балканских држава заседавају негде на средокраћу Балканског Полуострва, и нека управљају спољном политиком удружених Балканаца, а кад ова морадне апеловати на оружје за одбрану политичке и економне самосталности полуострва, онда нека Падишах командује целом *војском балканскога савеза*, а та ће војска имати равно *милион и по пушака*, три хиљаде топова и своју *флоту* на три мора.⁶ Ама зар баш Падишах да буде Врховни Командант и хришћанским војскама? Јест, јест — он, због оно „мало“ његове резерве у Малој Азији и због оно „мало“ Босне и Херцеговине, што би *савезу* пало у крило као зрела јабука. Када би се тај савез направио, наши мали унутрашњи рачунићи брзо би се рашчистили, јер би и нама и Грцима и Бугарима било свеједно, ако ће Македонија постати и автономни члан савеза.“

О томе сам онда био толико убеђен, да сам још онда почео учити турски језик,⁷ а када сам послат за посланика Србије у Еладу, ја сам, имајући довољно времена за то, проучавао све гране народног и државног живота нове грчке државе да видим, колико можемо рачунати на Грчку за балкански савез. Резултати тога проучавања налазе се у четвртој књизи овога списа.

Као посланик Србије у Цариграду сматрао сам за дужност најпре ишчупати нашу консуларну конвенцију с Турском, која беше десет година раније закључена, али беше остала без ратификације Султанове, па кад сам ову добио и с њоме законску *основу* за заштиту културних интереса наших сународника у Турској, успео сам не само да отворимо велики број српских школа

⁶ Према данашњем бројном стању балканских војска савез би располагао са преко два милиона бајонета.

⁷ Први ми је учитељ био Зијабеј тадашњи ц. отомански посланик у Београду.

у Старој Србији и Македонији него и да поставимо Србина за митрополита рашко-призренског. Паралелно с овим радом још у почетку мог посланиковања у Цариграду умолио сам Краља Александра, да дође у Цариград, да посети Султана. Том приликом казао сам моме суверену :

„Господару! Данас, када културни народи састављају велике државе од 40-50 милиона, не могу мале државе од 2-5 милиона да очувају ни своју политичку ни своју привредну независност, осем ако се налазе у изузетном положају, у коме су Швајцарска, Белгија и Холандија. Ово правило нарочито важи за нас, балканске државе. Тек целокупно Балканско Полуострво, када би састављало не само географску него и *војничку* целину, могло би се као велики савез балканских држава одржати као велика сила, па и то само у случају ако би тај савез располагао и великим резервама у људству и привредној снази Мале Азије. Молим Ваше Величанство, да сада у интимним разговорима са Султаном благоволи сондирати, како Калифа мисли о евентуалном војничком савезу свију балканских држава за заједничку одбрану полуострва.“

И Краљ Александар покрену овај разговор са Султаном, и то у моме присуству.

Султан Абдул Хамид II саслушао је врло пажљиво све, што му је Краљ Србије о тој теми казао, па је онда овако одговорио :

— Та мисао има много што-шта за себе, али Ја не верујем у могућност, да се *све* балканске државе придобију за такав савез!⁸

Ја не знам, да ли је ондашњи председник *бугарске* владе, пок. *Стеван Стамбулов*, сазнао за ово сондирање и за одговор Султанов, или је он сам под благодетима опиљивог покровитељства руског над Бугарском дошао до уверења, да се Бугарска само у савезу с Турском може ослободити својих ослободилаца, али је несумњив факат, да је он такође о том савезу непосредно преговарао са Султаном. Да ли је Стамбулов

⁸ Dr. Vladan Georgevitch, Die Türkische Revolution und ihre Aussichten Verlag von S. Hirzel in Leipzig, 1908., стр. 93.

успео, да задобије Султана за савез само између Турске и Бугарске, и докле ти преговори беху доведени, када је Стамбулов убијен у Софији — није ми познато, а немам ни доказа, да ли је само зато убијен.

Наскоро за тим дошло је до *грчко-турског* рата, који као да даде за право Султану Абдул Хамиду у његовом тврђењу, да неће бити могућно придобити *све* балканске државе.

Чим се видело, да ће доћи до тога рата, Султан ме је молио, да пошљем српској влади овакву поруку: „Њ.Ц.В. Султан, проучавајући увек стару историју свога царства налази, да је српски народ био увек искрен и веран његовом царству и више пута тај народ учествовао је у биткама отоманских трупа у Анадолу. Према томе Њ.Ц.В. *нада се*, да ће српски народ и даље остати веран своје старом и традиционалном *пријатељству* и искрености (према Турској) и да ће у *даном тренутку* учествовати и у *Румелији*⁹ у *војним операцијама отоманске војске* и Њ.Ц.В. Султан *очекује* (тражи) *јасан, поверљив и задовољавајући* одговор на то.“

Калиф није могао малој Србији прецизније понудити *војнички савез*, него што је учинио овом поруком.

Тадашња српска влада није примила ту понуду, него је одвела Краља Александра у Софију, да под благословом руске владе потпише са Кнезом Фердинандом уговор о пријатељству, које је трајало таман неколико дана, до отимања бугарског српске цркве у Куманову.

После турске победе код Ларисе стадоше се Грци будити из своје вековне хипнозе, своје „велике идеје“ (обнављања византијског царства). Грчки министар председник *Димитриос Ралис* отишао је у Цариград, где је, као што сам прича, пред Султаном изјавио, да *Турска и Грчка* као суседи са једнаким интересима *треба увек заједно да марширају*. Дакле сад и Грчка дође до уверења, да би јој требао савез са Турском, али сада, после победе турске војске, беше јако порасло самопоуздање Портино, да сумњам да је „наш Димитраки“, како га у

⁹ Турци зову цело Балканско Полуострво Румелија.

Грчкој зову, шта више добио сем великог ордена и „лубезни речови.“

Још пре него што је завршена моја посланичка мисија у Цариграду, ја сам написао и дао на турски превести овакво писмо Султану Абдул Хамиду II.

„*Величанство,*

Кад сам пре три године имао срећу, да први пут говорим са В. Ц. Величанством као представник Србије, ја сам говорио о осећањима која одушевљавају мога Господара и Његову Државу према Вашој узвишеној личности и према отоманском царству, и да би једном фигуром обележио та осећања рекао сам: да је *данашња* Србија најстарија кћи царства.

Да то не беше моје лично мишљење, доказаше наскоро за тим и посета мог узвишеног Господара и Краља В. Ц. Величанству, и предлози које Му је мој Господар учинио: да се ти одношаји између Србије и Турске, остварењем војничког и царинског савеза, претворе у чврт савез за заједничку одбрану од свију политичких и привредничких непријатеља Балканског Полуострва.

И ако је Њ. Ц. Величанство *само у начелу* усвојило ове и за Турску и за Србију спасоносне мисли, и ако се за три године није ни приступило да се то, што је у начелу усвојено, и оствари, опет је Србија у своме политичком држању за последње три године, ослањајући се на реч В. Ц. В. остала верна своме традиционалном пријатељству с Туреком, које почиње војничким савезом између Бајазита Илдирима и Стевана Високог, пријатељство, које се, после многих заблуда и с једне и с друге стране, обнавља између Султана Махмуда II и Кнеза Милоша Обреновића I, које се утврђује између Султана Абдул Азиса и Кнеза Михаила Обреновића III.

Да су непосредни претходници Вашег Ц. В. на отоманском престолу, у време устанка босанско-херцеговачког, водили мудру политику Махмуда II спрам Србије, нити би било српско-турског рата, нити би

било руско-турског рата, нити би било бугарске кнежевине, нити би Босна и Херцеговина биле откинуте од царства, него би Бугарска била још вилајет царства, само што би васална Србија била већа, и за то захвална једино Турској.

Па ипак у пркос овој судбоносној погрешци у турској политици, чим су се наши ратови свршили, Краљ Србије Милан I. одмах наставља пријатељску политику Србије према Турској, а његов син Александар I. иде један корак даље, долази у Цариград и лично предлаже Њ. Ц. Величанству војнички и царински савез измеђ Турске и Србије.

Колико је то пријатељство Србије према Турској искрено, јер је основано на уверењу: да се политичка и економна независност *целог* Балканског Полуострва може очувати само интимним савезом између Турске и балканских држава — доказују баш догађаји последњих година.

Када су непријатељи царства побунили Јермене и запалили толике провинције царства, када је настало проливање крви и у самом Цариграду, када је букнуо опет устанак на Криту, када су бугарске и грчке организоване чете покушале, да запале и Стару Србију и целу Македонију, па им то није испало за руком, него су само навеле Грчку да формалним ратом нападне на Турску, те да компромитовањем своје будућности само другима створи прилику, да у општем хаосу ђаре, дакле чак и када је дошло до рата између царства и Краљевине Грчке — Србија је као и кроз све време дотле остала веран и лојалан пријатељ царства. За то време мењале су се не само личности у владама Србије, него су се мењали и системи државне управе, али, при свем том, спољна политика Србије остала је иста: лојално и искрено пријатељство према Турској.

Благодарети једино таквоме држању обеју српских држава, Србије и Црне Горе, рат је остао локализован, и војска В. Ц. В. могла је доказати и Грчкој, да је њен спас у будућности једино у савезу с Турском.

Али, и ако је тај рат за Турску срећно свршен, велика опасност која прети царству и свима балканским државама није уклоњена, она је само — одложена.

Имам разлога мислити, да скорашњи споразум између две велике силе, који се тиче Балканског Полуострва, није само негативне природе, т. ј. да се само решавање источног питања одложи, него и позитиван, т. ј. како да се оно дефинитивно реши.

Ма какав био тај споразум, крајње је време, да Турска и све балканске државе појме, да им је спас једино у савезу за заједничку одбрану и да ово неколико година, колико им остаје на расположењу, треба да употребе, да се за ту одбрану спреме.

Србија је то потпуно појмила. За то сам напред навео доказе. Ако би се постигао споразум између Турске и Србије, нема никакве сумње, да би му одмах приступила и Црна Гора, а гвоздена нужда натерала би и Бугарску и Грчку, да виде у чему им је спас. Када би се на тај начин постигао балкански савез под предвођењем Турске, тај би савез располагао са огромном војском на таквим географским и стратешким позицијама, да би он могао мирно погледати у очи свакој опасности.

Непријатељи царства и свију балканских држава оснивају своје рачуне на неслози балканских држава. Јер тврде, да би се оне, у случају каквога великог рата, између себе покрвиле због Македоније. У рукама је В. Ц. Величанства, да им покварите тај рачун. Нека В. Ц. В. нареди, да се свима народностима у Македонији призна њихова народност нарочитим нуфуз-тескјерама, нека се свакој народности допусти, да има своју народну независну цркву и слободу, да отварају своје народне школе, нека у локалним меџлисима и административним властима буду представљене све народности према њиховом фактичком бројном стању, које би се доказивало нуфузима — и онда ће нестати свакога трвења међу разним народностима Македоније, и онда ће јавно мњење балканских држава, благодарно В. Ц. Величанству на тако очинском старању за све њихове сународнике у Турској, само

нагонити своје владе на што интимнију везу с отоманском империјом.

Господару,

Времена су настала врло озбиљна и судбоносна, и сваки изгубљени тренутак тога времена, које нам још стоји на расположењу за спрему заједничке одбране, може имати недогледних кобних последица. Пошто ја као представник једне мале државе не могу често да имам срећу говорити са В. Ц. В., то сам сматрао за дужност српског и балканског патриоте, да овим начином доставим В. Ц. Величанству, у чему је, по мом дубоком уверењу, једини спас Балканског Полуострва.⁴

Појамно је, да овако крупан корак нисам могао предузети без нарочитог овлашћења Краљевог и Његове владе. С тога сам најпре ово писмо послао Краљу Александру с молбом, да ми благоволи саопштити Његове заповести, односно да ли влада пристаје, да такво писмо предам Султану или не.

Уместо одговора на то питање Краљ ми је после 4 месеца, својим писмом од 11. октобра 1897., поверио да саставим нову владу, у којој сам осем председништва добио и портфељ министра спољних послова. Као такав, чим сам отишао у Цариград, да предам моја опозивна писма посланичка, ја сам наставио у Јилдизу рад на савезу балканских држава. О томе се опширно говори у моме спису „Крај једне Династије“.¹⁰ Овде ће бити довољно навести само једно место из мог рапорта Краљу од 15. Новембра 1897.:

„За време док сам ја¹¹ говорио, на Султановом лицу се видело да је задовољан, а када му је Мунир-паша све ово преводио, Султан је често аформативно климао главом. Кад је превод свршен, Султан је одговорио од речи до речи овако:

¹⁰ Књига прва, стр. 146—158.

¹¹ 14. Новембра у аудијенцији код Султана, на којој је присуствовао само Мунир-паша, велики драгоман Султанов, који је преводио наш разговор, јер сам ја чак и мог драгомана под једним изговором послао другим послом само да *на само* говорим са Султаном о тако поверљивој ствари, као што је савез између Србије и Турске. На жалост ја онда нисам знао, да је тај Мунир врло уважена личност у — Русији.

— Са великим интересом саслушао сам Елчи-бејов (послаников) историјски преглед наших одношаја за читавих пет векова. Што је међу нама било и крвавих ратова, то ни мало не квари поуку, коју је он извео из тих одношаја; напротив то само појачава резултат, до кога је он дошао, јер, примера ради. Аустрија је водила крваве ратове и с Немачком и с Италијом, па ипак то не смета, да су те три државе данас нераздвојни савезници. Ја сам још онда, када је светли Краљ био код мене и када је покренуо мисао о савезу свију балканских држава са Мојим царством, исказао — то ће се Елчи-беј сетити, јер је, чини ми се, био присутан томе разговору — да сумњам да ће се *све* балканске државе моћи придобити за тај савез. Последњи догађаји доказали су, да је моја тадашња сумња била основана. Веома ми је мило, што је светли Краљ из тих догађаја одмах извео једину здраву и најциљусходнију одлуку. *Ја са радошћу примам његову идеју* (фикјир) *о савезу између нас и честитам* (тебрикј и деръм) *светломе Краљу за ту идеју*. Са задовољством очекиваћу посету Краља Милана, за коју ћу ја изабрати најподеснији тренутак тако, да нико неће моћи ни слутити мисију, ради које ће Краљ Милан овамо доћи, а када дође, ми ћемо то питање проучити до његових најситнијих појединости, како би наш савез постао поуздана одбрана наших заједничких интереса! —

На моје наваљивање и, као спрема за детаљне преговоре са Краљем Миланом („мисија вишег ранга“) израђена је још за време мога борављења у Цариграду једна од двеју конвенција, које сам предлагао. У Јидизу је израђена *војничка конвенција између Србије и Турске*. Кад је текст те конвенције поднесен Султану, он је захтевао, да се у тексту учине неке измене и да Мунир паша контролише француски превод. За то је Султан послао свога коморника Мехмед Арифи беја ноћу к мени, да ми саопшти његову жељу, да одложим за који дан мој одлазак из Цариграда. Знајући из трогодишње праксе, да најмања измена у тексту каквог турског државног акта може да траје месецима и годинама (као наша

консуларна конвенција) ја сам одговорио: „Султанова је жеља за мене заповест, али бих волео ако бих могао одмах поћи због државних послова, који ме чекају у Београду већ месец дана.“ Тада ми је Султан преко Мунир-паше поручио, да ће турски и француски текст њиховога предлога за војну конвенцију, чим потребне исправке буду извршене, послати по нарочитом своме ађутанту у Београд.

Ја сам три године чекао на тог Султановог ађутанта, али он — не дође.

За што?

Одговор на то питање наћи ће доцније историци вероватно — у биографији Мунир-паше.

Од како је моја влада, у Јулу 1900. године, дала оставку (за то што је Краљ Александар био навалио, да својом женидбом изврши самоубијство династије Обреновића) па до данас, дакле за пуних десет година, ја сам опет могао да радим за идеју савеза балканских држава само као приватан човек, само као публициста, и радио сам.

Али за тих десет година догодили су се врло крупни историјски догађаји у свету, у Европи и на нашем полуострву, који су знатно изменили услове за остварење балканског савеза.

У Србији се зацарила демократија, у којој су лични егојизам и партизански интереси пречи од највећих интереса отаџбине.

Велика и силна Русија, пред којом су пузиле све „велике силе“ европске тако, да је и силна Немачка дрхтала од саме помисли, да би се могла прекинути њена пријатељска веза с њом, и у коју смо ми хишнитисани Балканци пиљили као год Французи у ону рупу у Вогезима. — тај колос од државе са 130 милиона душа и са четири милиона бајонета подлегао је у рату са — Јапаном. Услед тога револуција у Русији и — једна мешавина уставности с автократијом.

Услед тога паравно — уставност чак и у нашем војничком логору у Црној Гори са свима њеним неизбежним последицама, партизанством, бомбама итд.

Војничка буна у Турској, која је натерала Абдул Хамида II. да поврати суспендовани устав од 1876. год.; контра-револуција, збацивање с престола и интернисање Хамида II. прокламовање Мехмеда V за Султана, уставност и парламентаризам под опсадним стањем и диктатуром Шефкет-пашином.

Овим стањем у Турској и у Русији користила се Бугарска, да прогласи своју независност и да аванзује свога Кнеза за Краља.

Слабошћу Русије и турском уставношћу користила се и Аустро-Угарска, да за неколико милиона купи од турске демократије суверенитет над Босном и Херцеговином. Окупација тих српских земаља претворена је у дефинитивну анексију. Истина и руска и српска демократија нададоше због тога велику ларму у Европи, изгледало је, да ће најзад света православна Русија поправити све своје стогодишње неправде, које је њена дипломатија нанела српском народу у XIX веку, изгледа да је руска демократија чак и куражила српску, да се спрема за рат — с Аустро-Угарском, и српска демократија, која је пуних 30 година била противу велике и јаке српске војске („тих власничких преторијанаца“) а за народну војску по калупу швајцарске милиције, стаде на врат на нос опремати српску регуларну војску и тако је озбиљно помишљала на рат са десет пута већом војском Аустро-Угарске, да је послала чак у Ниш државну архиву и трезоре Народне Банке, и влада Србије заједно са Народним Представништвом изјавише свечано, да се анексија Босне и Херцеговине не може извршити без територијалне компензације за Србију. Ствар је изгледала тако озбиљна, да сам чак и ја, који нисам морао, отишао у Беч и у Берлин, да чланцима и интервјујима, јавним предавањима и живом речју, па чак и једном књигом,¹² доказујм Немачкој, да анексија Босне и Херцеговине не саставља никакав *casus foederis*, предвиђен Бизмарковим уговором о савезу између Немачке и Аустрије. И ако је ово било јасно као дан, ништа није помогло. Најбоља војска у

¹² Die Serbische Frage von Dr Vladan Georgevitch, Stuttgart, Berlin, Leipzig, Deutsche Verlagsanstalt 1909. вел. VIII. страна 146.

Европи. немачка војска, самим својим суштаствовањем и без икаквог рата решила је судбину Босне и Херцеговине у корист Аустрије а на штету српскога народа, јер чим је њен Врховни Командант дошао у своје вековном пријатељу у Петрбургу једну пријатељску реч, — одмах је министар спољних послова Русије изјавио пред Думом, да су му на жалост везане руке ранијим уговорима између Русије и Аустро-Угарске и да *за то* Русија не може овом приликом учинити ништа... Одмах је и српска демократија заборавила своје ономадашње храбре и свечане изјаве, па сад тако исто свечано изјавила, да „*анексија Босне и Херцеговине не вређа никакав интерес Србије*“. Да је сличну изјаву дала каква конзервативна влада, демократија би дрекнула: „Срушите се највиша небеса на овакво издајство Српства“, и линчовала би те издајнике. Овако су ту изјаву дали представници *свију* политичких партија, и онда је она српски патриотизам.

Како сад после свију тих судбоносних погрешака стоји са изгледима за балканску федерацију?

По моме мишљењу све или врло много зависи од даљег развика турске револуције, која ни из далека није још свршена исто тако као ни руска.

То мишљење са свим је противу-положено мишљењу српске демократије.

Још у почетку августа 1908, још док је Абдул Хамид II седео као уставни владалац на отоманском престољу, и док је демократска штампа целе Европе а не само Србије радосно поздрављала турску уставност и турски парламентаризам, ја сам о турској револуцији наштампао¹³ овако моје мишљење:

„Што нису могле постићи ни велике силе европске ни појединце ни удружене у парочитим коалицијама са својим ратовима противу Турске за последњих две стотине година, што нису могле постићи мале балканске државе, и ако су за то пролиле страховито много крви, то ће сад постићи турска уставност и турски парламентаризам. Турска демократија уништиће турску владавину у Европи, и пребациће Турке у Азију.

¹³ Die Türkische Revolution und ihre Aussichten, стр. 63—69.

„— Како то наопако? —

„— Врло просто. Држава је *сила*; парламентаризам је *немоћ*, *слабост* за сваку велику државну акцију. Парламентаризам у свом даљем развитуку неминовно води у скупштинарократију, у клубократију, у руљократију и најзад у потпуно безвлашће, у анархију, која раздробљава сву државну снагу до у најситније атоме малих (разгруписаних) једва међусобно везаних општина. За стварање и одржавање великих држава потребна је пре свега гвоздена дисциплина, подчињавање воље свакога појединца једној снажној вољи, која свесно ради на концентрисању целокупне државне снаге за државну мисао. Док је Француска била таква држава, цела је Европа на сваку нову годину скоро прекидала дисање, само да чује сваку реч францускога цара. Док се огромна Русија покоравала једној вољи, дотле је цела Европа дрхтала од ње, и Русија је диктирала оно, што је хтела. Док се Турска покоравала једној вољи, дотле се њена моћ осећала до шотске капије на Бечу.

„И сад заведе парламентаризам у теократску Турску! Хајде да за тренутак претпоставимо, да су иницијатори младотурског покрета направили револуцију у Турској из најчистијег убеђења, да је у турском уставу сигуран лек противу свију недуга Турске, да претпоставимо да ти људи нису лутке на жици једне препредене велике силе, која њиховом помоћу хоће да постигне *своје* циљеве; хајде да претпоставимо, да ће Султан Абдул Хамид II, кога су у Инглеској називали „Крвавим Султаном“ преко ноћ претворити се у мустру уставног владаоца, и да ће искрено потпомагати нови режим! Ама може ли се, макар и за тренутак, претпоставити, да ће полудивљи Арнаути, да ће до очију крвави Курди, да ће фанатички Мусломани Арабистана икада *драговољно* пристати, да и Хришћани добију иста права, која они имају? Уставна Турска мораће са целом својом војском да води крваву герилу па чак и многогодишњи рат само да и тим народима *наметне* јарам Устава. Па онда, зар ће људи старога режима, који су преко ноћ збачени са својих високих државних положаја, који су

одвучени у тамнице, да им у њима изнуде све, што су стекли под старим режимом, па да их онда пуште „на слободу“ — зар ће ти људи седети скрштених руку? А шта велите за оне многобројне породице, рођаке и пријатеље оних паша и везира, које је бунтовничка руља личовала, зар они неће ни покушати, да се освете? Или оне хиљаде чиновника и официра, који су на пречац из благостања бачени у невољу, да ли ће они, и ако су Муџломани, имати довољно *хришћанске* добродјетељи и скрушености, да трпе да их даље пљују? Зар сви ти људи неће ни покушати контра-револуцију? Зар ће Султан само за то, што је постао уставан владалац, од сада имати мање муке са суревњивошћу Шейха од Меке и са вечним бунтовницима у Јемену? И зар ће за љубав оне неколицине хришћанских посланика у турском парламенту Грци дићи руке од својих привилегија у отоманском царству и напустити своју „велику идеју“, да обнове византијско царство? Зар ће Бугари престати да раде на остварењу руске сан-стеванске Велике Бугарске? Зар ће Срби у Турској заборавити, да је некада било Душаново царство? Хоће ли турски војници Мухамедове вере икада пристати, да им командују хришћански официри, а ових мора бити, када се војна обвеза рашири и на све хришћане у царству? Али баш да претпоставимо, да ће чаробна моћ оне кобне фразе „слобода, братство, једнакост“ бити у стању, да изврши сва та иначе *немогућна чудеса*, зар ће Аустрија и Русија, које већ две стотине година систематски на томе раде, да између себе поделе Турску, заборавити све људске и новчане жртве своје поднесене у два века за ту поделу? Зар ће те две велике силе одрећи се животних интереса својих само за љубав лепих очију турске уставности? А шта велите за грдан рад, који је до сада Италија утрошила у Албанији само да осигура за себе и другу обалу Јадранскога Мора? Зар ће Италија целу ту своју муку поклонити турској парламентарности? А Немачка са својим *Drang nach Osten* пред којим гура Аустрију, и због кога је толике своје милионе инвестирала у азијској Турској, зар ће она сад на једанпут обуздати тај свој „дранг“ и вратити

се на изреку Бизмаркову, да цело источно питање не вреди да се сломију кости једног померанског гренадира? За што? Од радости што је турска револуција изиграла инглеску интригу у Ревалу? Бог с вама! Немачка врло добро зна, да за све своје успехе у Турској има да благодари личном режиму теократе Султана. Аустрија је већ помишљала, да ће поред Босне и Херцеговине моћи метнути своју руку и на Стару Србију и Македонију, а сад већ спрема *Устав* за Босну „да не би Босна и Херцеговина послале своје депутирце у турски парламенат“. На то све могао би ми неко рећи: Али бар Француска и Велика Британија потпомагаће искрено уставни препорођај Турске. Ја налазим, да Француска нема никаквог рачуна, да напусти толике концесије, које је до сада себи осигурала у Турској, и да неће шале напустити свој протекторат над католицима у Турској. А што се тиче *Инглеске*, она међу својим поданицима има тако много милиона *Мухамеданаца*, да би силна, здрава, модернизирана Турска знатно развила *зачедак панисламског покрета*, а то би била велика опасност за Инглеску као светску силу. Инглеска беше већ дошла до тога, да се дочепа и Сирије, те да осигура себи и сувоземни пут у Индије, да има у својим рукама не само Суецки Канал него и железницу до Индија, па зар ће она сад мирно гледати, да модерна Турска подбуди три стотине милиона Мусломана у свету? Та молим вас, нека само успе уставотворни покрет у Мисиру, па је главни дамар Инглеске као светске силе подвезан у Суецком Каналу.

„Не, не!

„Парламентарна Турска вређа животне интересе не само балканских држава него и свију великих сила европских, и за то није вероватно, да ће се икада остварити идеал Младотурака. У то могу да верују демократски политичари у Европи, али у то не може да верује ни један озбиљни државник. Не треба заборавити, да је ова младотурска револуција *четврти* покушај, да се заведе потпуна равноправност свију држављана у Турској. Што није пошло за руком ђенијалноме и силноме Махмуду II са његовим „Ганзиматом“, што

није могла да изврши читава Европа са својим Париским Уговором, што није могао да изврши истински либерални државник Митад-паша, то неће поћи за руком ни солунском адвокату Мањаси-Заде Рефик-беју ни његовим Енверима и Њазибејовима, и то у толико мање, што су оставили Хамида II. на престолу.

„По моме мишљењу турска уставност и парламентарност даће исте резултате, које је дала Перзији и Црној Гори“.

Ово сам ја штампао на појутарју турске револуције. Велики део онога што сам у томе мишљењу казао, испунило се за 2 године.

Контра-револуција је брзо дошла. Она је брзо савладана само за то, што су ђаци фон дер Голц-паше затекли се на командантским местима у солунском корпусу турске војске, и што су све грчке, бугарске и српске чете, верујући у обећања Младотурака, отишле са турском војском у Цариград, да спасавају турски Устав. Абдул Хамид II, који је од сан-стеванских развалина направио опет јаку државу турску, сретно је збачен са престола, отето му је цело приватно имање, и затворен је. Целокупна демократска европска штампа ружила је побеђеног. Само сам му ја, као искрени пријатељ *јаке* Турске, довикнуо једно „Аллах аманет ола!“¹⁴ Слобода је се зацарила али под војничком командом и опсадним стањем, које се није скинуло до тренутка, када ово пишемо. Братство је нашло израза у многим вешалима по раскришћима цариградским, а једнакост је оличена у једнакој судбини свију оних, који се не покоравају наредбама младо-турског комитета. Од Јеменске до Арбаније турска војска ратује противу мусломанских народа, који неће да се покоре Уставу, и то ратује ево већ две године и још се не може догледати крај тога ратовања, и ако је против Арнаута концентрисано 50.000 одличне низамске војске. Хришћански поданици Портини, који су одушевљено поздравили обећану слободу и једнакост пред законом, већ су разочарани. Турски парламент донео је законе

¹⁴ У моме чланку наштампаном у бечком листу „Zeit“ и у ономе под насловом „Абдул Хамид“ наштампаном у „N. W. Tagblatt.“

о школама наперене противу сваке културе хришћанских Отомана, и грчке, српске и бугарске школе, које су под тиранским режимом задобивене, затварају се под садашњом слободом. И ако је после прокламовања Устава нестало свију чета народносних, јер су све положили оружје, јер су се сви народи отоманске царевине братимили, опет сада слободоумне турске власти, под изговором да покупе сакривено оружје, гоне све хришћанске народе у „Румелији“ и нагоне их својим злостављањима, да на ново бегају у гору или преко граница суседних држава. Чак и мирољубива и дуго-триељива васељенска Патријаршија у цариградском Фанару принуђена је, да ступи у опозицију садашњој турској влади. Стара Србија и Македонија опет је пуна устаничких чета. Бугарска отворено прети, ако не престану гоњења њених сународника у Турској; велике силе имају муку, да спрече нов турско-грчки рат због Крита, само српска демократија налази, да је гоњење њених сународника од стране турске демократије унутрашње питање Турске, и тако је одиста. Само „лични“ режими у Србији имали су дрскост, да се мешају у унутрашња питања Турске, да траже и да добијају културне повластице за своје сународнике у Ст. Србији и Македонији, да отварају њихове школе, које се сада затварају. Е, знате, онда је Србија могла тако радити, јер јој је био слободан извоз њене трговине на све четири стране света, а демократија је срећно довела дотле, да само преко Солуна може да извози своју стоку и само преко Солуна да увози праха и олова злу не требало... А ко зна најзад? Можда су српска и турска демократија већ углавиле онај савез између Турске и Србије, на коме смо ми узаман радили. Ето Краљ Србије посетио је Султана, а турски престолонаследник, враћајући се из Лондона, вратио је и ту посету? Да Бог да, да је тако, али ми, грешни у Бога, имамо пуно разлога бојати се, да су то голе учтивости.

По нашем мишљењу до балканског савеза доћи ће тек онда, када се демократија у Турској, Србији, Грчкој и Бугарској натера као у Румунији, да служи најпре отаџбини па онда партијским интересима: доћи ће тек

онда, када мисао о безусловној потреби тога савеза за заједничку одбрану продре у масе тих народа.

За први услов не треба страховати. Целокупна историја рода људског доказује, да је у свију народа и у свима вековима демократија довела до анархије, и да се свуда и увек после јављала једна чврста пеница, која је зауздавала анархију, и повраћала народе на пут правилног, законитог и мирног развитка. Тако ће неминовно бити и у балканским државама, и онда ће оне позитивно склопити тај војнички и царински савез међу собом, и постати велика сила у Европи. Оно, душа ваља, морамо признати, да је било демократских анархија, које су дотичне државе платиле својим животом за то, што се у њима није нашла ни једна патриотска чврста рука, да задржи отаџбину на ивици пропасти. Довољно је да само поменемо пропаст Пољске државе за то, што је у њој анархија била дотле дотерала, да је сваки политички дринац имао право, да заустави сваку одлуку народног представништва.

Али то су изузетци, који само потврђују правило: да свака анархија мора да доведе до диктатуре, па била она оличена у тророгом шеширу и сабљи каквог Наполеона или у четрдесетогодишњем председнику републике мексиканске Порфирија Дијаса, или у реденготу „пуковника“ Рузвелта и његовом републиканском империјализму.

Ја ни мало не очајавам, да ће се и балканска демократска анархија брзо испуцати својим сектанским фанатизмом, претераностима и злоупотребама своје власти, да ће она сама својим погрешкама довести на управу балканских држава озбиљне људе, који ће зауставити рушење државе, и који ће умети и зидати. Ето у Грчкој, тој политички *најразвиљенијој држави* целе Балканије, у којој демократија бесни још од установљења нове грчке краљевине, свемогући скупштинари са својим прљавим „русфетима“ учинили су, да оно мало војске и флоте устане на оружје противу свемогућег партизанства, које је осрамотило Грчку на Лариси, које је једино криво, што Крит ни данас није уједињен са Еладом, и пуковник Чорба с официрском лигом био је

у стању не само да отера из војске краљевске принчеве, него и да натера и Краља и тај свемогући грчки парламенат, да сазову Велику Народну Скупштину, да промени Устав тако, како ће и Грчка моћи доћи до онога, што јој је најпрече, до *јакe војске* и до државе, у којој ће отаџбина бити преча од партизанства.

Ако је пола од онога, што ми је после моје књиге „*Die Serbische Frage*“ ђенерал фон дер Голц, један од најбољих познавалаца данашње Турске, казао о особинама и карактеру садашњег главног команданта турске војске Махмуд Шефкет паше истина, а ја немам разлога сумњати да је све истина, и ако се обистини глас, да ће *Generaloberst v. d. Goltz* узети дефинитиван отпуст из немачке војске, да помогне Махмуд Шефкету спасавати Турску од наопаке турске демократије, врло је лако могућно, да ће отоманско царство опет постати способно за један велики савез Балканаца.

У Бугарској су људи врло практични. Они су откомандовали извештан број дрекаваца, да изигравају данас „неопходни“ парламенат, али су све своје озбиљне бриге од првог дана, када су се курталисили руског тугорства, посветили искључиво ономе, што је за државу најважније — *војсци*, и данас Бугарска има релативно велику на омет добру војску. У њој видимо гаранцију, да дрва демократског бугарског шовинизма неће порастати до неба, али баш ако бисмо се у томе рачуну и преварили, удружена Србија и Румунија биле би у стању, да излече Бугарску од тог шовинизма и да јој довикну „у јато голубе“, те да и од Бугарске направе јаког члана балканског савеза.

Наравно, ако би због бугарског шовинизма затребао један нов Велбужд, онда за тај *српско-румунски савез* као приступ и предуготовни стадијум балканског савеза треба пре свега да Србија има, по сразмери свога становништва, онолику исту и квалитативно добру војску, какву данас има Румунија.

Срећом, горка лекција, коју је извршена анексија Босне и Херцеговине дала српској демократији, доказала јој је, да се са *народном* војском по швајцарском систему и са војним буџетима од седам милиона (види

књигу Саве Д. Грујића) не може ни бранити Србија, а камо ли ујединити Српство, и она је последње две године давала обилатих средстава за наоружање и опрему српске војске. Да су те суме њој давате у малим партијама кроз последњих тридесет година, врло је вероватно, да се анексија Босне и Херцеговине не би тако лако извршила, или ако би се ипак извршила, не би то било под срамним признањем српске демократије, да та анексија не вређа никакав интерес Србије. Најзад у тој великој несрећи Србије било је и толико среће, што је наша демократија увидела, да се не гоји прасе у очи Божића, да се војска не може створити тек онда када затреба, него да је треба увек годинама спремати за онај један тренутак, када ће затребати. Боље икад него никад! Ако се српска демократија, после овога горког искуства, опамети, ако и у свима другим државним питањима уздигне интерес отаџбине над сићушним интересима партизанства, у добри час и за отаџбину и за њу, и *last not least* и за балкански савез.

Балкански је савез тако велика потреба за *равнотежу Европе*, без које је ова сваки час у опасности од једне касапнице, какву још није забележила историја рода људског, да је врло велика вероватноћа, да ће саме велике силе почети да раде на његовом остварењу. Велика је вероватноћа, да ће се Аустрија и Русија постарати, да на тај начин осигурају свој утецај у будућој Балканији, Аустрија за то што је са Далмацијом, Босном и Херцеговином већ закорачила на Балканско Полуострво,¹⁵ а Русија за то, да на блиском истоку поврати свој престиж, који је на далеком истоку изгубила. Г. Извољски, руски министар спољних послова, изјавио је јавно у Думи, да је Русија за савез балканских држава. Како она мисли, да ће за Русију бити најбоље, да се тај савез оствари, то се за сада може само слутити по ситницама, које избијају на јавност. У такве ситнице рачунамо, што на јубилеум

¹⁵ У панегирику, који „Нова Слободна Преса“ доноси на 80-ти дан рођења цара Франца Јозефа I, истиче се као његова главна заслуга, што је анексијом Босне и Херцеговине пошао путем, који му је принц Евжен Савојски отворио код Београда...

кнеза Николе и на прокламовање *црногорског краљевства* иду из Србије престолонаследник са сестром и неколико официра, а из Бугарске иде главом цар Фердинанд са министром не само спољних послова него и са *министром војним*. Београдски листови већ су из тога извели закључак, да ће се на Цетињу закључити *војни савез између Бугарске и Црне Горе*.

Али баш и ако би дошло до таквог сепаратног савеза, он не може имати никаквих изгледа на успех због — Аустрије.

Доказа за то има доста у опозицији, на коју је наишла мисао, да се Србији за отету Босну и Херцеговину уступи онај узани гркљан преко Фоче, колико да се привредно не угуши. За ту опозицију нису били привредни него политички разлози: да се тим узаним „конком“ не веже Србија са Црном Гором. Тај политички разлог остаје и даље у пуној важности за једну велику силу — за Аустрију и према евентуалном црногорско-бугарском савезу.

Што се ње тиче, у бечком државном сабору заседа данас већина хришћанско-социјалне странке, која уместо дуализма тражи, да се заведе тријализам, то јест да се од Троједне Краљевине и Босне са Херцеговином начини велика држава под скиптром хабсбуршке династије, која би била довољно јака, да сузбија превласт Угарске у дуалистичкој монархији. Та странка има јаких веза са будућим царем аустријским, за кога причају, да не би зазирао ако затреба још једном освајати Угарску. Ако је то истина, онда се врло лако може десити, да Аустрија остваривши тријализам, преко своје српско-хрватске државе добије велику привлачну снагу и над Србијом и над Црном Гором, и да са српско-хрватским народом оде до Солуна, а доцније, кад из тријализма пређе у федерализам, онда не би ништа сметало ни Грцима ни Бугарима ни Румунима, па можда чак ни Турцима, да уђу у тај велики савез источних држава, који би био претеча сједињених европских држава Европе за привредну одбрану од америчких савеза.

Срећом по нас Балканце Аустрија је и данас, као што је увек била *en retard d'une idée*. Њени меродавни

државници од Метерниха на овамо живе од данас до сутра, или као што каже крилатица грофа Тафе, они само „Фортвурстлају.“ Право је чудо, да се међу њима нашао један Ерентал, који је имао куражи, да шчепа прилику руске демократске немоћи за перчин. Али од тог напрезања изгледа да се и он уморио, те ћемо тако и ми, балканска буранија, ако будемо имали памети, имати времена да сами радимо на нашем балканском савезу, па ко зна можда доцније и да нашим *viribus unitis* закуцамо на аустријска врата за оно мало реста балканског за Босну, Херцеговину и Далмацију, колико да се савез географски заокругли.

Али било како му драго, једно је изван сваке сумње:

Савез свију балканских држава животна је потреба не само за Балканце него и за мир Европе.

До тога савеза *мора* доћи било самом снагом Балканаца и под предвођењем Турске или Румуније, било услед заузимања Русије или Аустрије.

За сваки случај, а нарочито за онај први, треба још сад свом снагом радити. Државници који су на управи балканских држава треба да на томе раде свима државним средствима, а балкански родољуби, који нису на власти, треба да раде живом речју и пером, да мисао о потреби тога савеза продре у најшире масе свију балканских народа.

Тој потреби има да одговори и овај мој спис.

Њиме хоћу да допринесем колико могу ближем познанству међу појединим балканским народима, да им покажем, колико су сви страдали, што су били кроз цео деветнаести век хишотизани русофиљством, галоманијом и англофиљством, и да им нема другог спаса него:

„*Balkaniam fara da se*“.

Овај спис биће подељен на пет књига. Прва говори о Румунији, друга о Црној Гори, трећа о Србији, четврта о Грчкој, пета о Бугарској, а шеста (ако буде живота и здравља) говориће о Турској.

За што почињем са Румунијом? Не само због „срећне Дације“ која је постајала пре него што су се данашњи Балканци доселили на наше полуострво, него и за то што је историја Румуније за последњих 44 године врло

велика поука за остале Балканце. Румунија од 1866. године била је у већој партизанској анархији него што је данас Грчка, и један једини али господин човек, само за то, што је имао висок појам о дужности једног владоца успео је, да за 44 године од разваљене Румуније направи најјачу државу на хришћанском европском истоку, и да покаже какав треба да је узор балканског владоца. Тај господин човек то је Карл, принц хохонцолернски, најпре кнез а сада краљ румунски Карол I. За то ће у првој књизи овога мог списа највише о њему бити реч.

На Преображење 1910. г.
у Београду.

Др. Владан Ђорђевић

II.

ИСТОРИЈСКА МИСИЈА РУСИЈЕ

ДА ОСЛОБОДИ ХРИШЋАНЕ ОД ТУРСКЕ

За време док се велики московски кнез Василије III. *искључиво* бринуо за *материјалне* интересе своје државе, почеше му долазити са запада посланици са мисијом, да руску владу придобију за заједничку борбу Хришћанства противу Турске. Такву је мисију имао између осталих и посланик ћесарев барон *Хербертштајн*, који је 1517. послат да ради на измирењу Василија III. с пољским краљем Сигисмундом. Уверавајући великога кнеза, да треба да приступи савезу европских држава противу Турака, који су непријатељи свега Хришћанства, барон Хербертштајн је обраћао пажњу в. кнеза на то, да су Турци већ победили и египатског Султана, да су завладали Дамаском и Јерусалимом, да брзо шире своја завојевања и у Европи, и ако им пође за руком, да се утврде у тим завојевањима, онда ће они постати опасни и за његову државу.¹⁶ Ту исту мисао развијали су и ћесареви посланици *Франциско д' Аколо* и *Антонијо де Конти*, који 1518. дођоше у Москву. Они описиваху великоме кнезу турска завојевања, жалосни положај православне цркве и њених светиња под муслманском влашћу. Они као и Хербертштајн сликаху му врло живим бојама опасност, која прети од Турске, јер она може преко Тавриде спустити своју тешку руку и на Русију. Најзад описивали су му опширно свирепост Султана Селима, који се напојио крвљу свога оца и

¹⁶ Карамзинъ, томъ VII. стр. 52. и 58; цитат Жигарева.

и своје браће, који сажиче највеће светиње хришћанских срдаца, и који се велича титулом господара света.¹⁷

Када те мисије нису помогле, онда је римски папа Лав X. послао 1519. у Москву свога легата *Николу Шомберга*, који је осем наведених разлога употребио и право московских великих кнезова на наследство цариградскога престола.¹⁸

Сва ова напрезања ћесарева и папина осташе без успеха. Велики кнез московски, и ако је био врло добар хришћанин, и ако је с тога мрвео на Турке, опет је сувише практички гледао на то питање и није хтео, да баци на коцку животне интересе своје државе само за то, да помогне западној Европи сломити турску силу. Московској држави још није претила Турска, она је сада имала да се брани од Пољске, од Литве, од Шведске. Њој је сада било важније да се одбрани од непрекидних најезда кримских Татара и да осигура своју трговину на обалама Црнога Мора.¹⁹

Турски Султани презирали су све европске владаоце и самога папу, а већ ћесара су сматрали као свог „поданика“. Тек Сулејман I. почиње 1569. водити неког рачуна о Русији прво с тога, што је Иван IV. (Грозни) отео два татарска царства, и што је турска војска, коју је Султан послао да истера Русе из астраханског царства побеђена војском Ивана Грозног, а друго с тога, што, као што венецијански посланик у Цариграду *Сорацо* пише 1576. млетачком сенату, и Московци почињу да задају бригу Султану, јер је њихов велики кнез исте вере, које су и народи у Бугарској, Србији, Босни, Мореји и Грчкој, што су ти народи баш због своје вере одани московскоме кнезу, и свагда ће бити готови устати на оружје, да збаци турски јарам и да се подчине власти московскога кнеза.²⁰ С тога је Султану добро дошао руски посланик *Новосилцев* (1570)

¹⁷ Карзинъ, VII, стр. 57; цитат Жигарева.

¹⁸ Успенскій, какъ возникъ и развился въ Росіи восточный вопросъ СИБ 1887., стр. 36; цитат Жигарева.

¹⁹ Сергѣя Жигарева: Руская Политика въ восточномъ вопросѣ, Москва 1896., томъ I, стр. 68.

²⁰ Мартенсъ, современное международное право цивилизованныхъ народовъ, изд. 1888. томъ II, стр. 121; цитат Жигарева.

који га је уверавао, да се мухамеданским трговцима неће правити никакве сметње у казанском и астраханском царству, а још је радије примио 1571. у Једрену руског посланика *Кузминског*, јер те године беше хришћанска коалиција (Шпанија, Млетци, Ценова и Малтески Орден) упропастила турску флоту код Лепанта. Овај моменат употребила је *Москва, да предложи Порту савез противу свију непријатеља Султанових*, обећавајући да ће срушити турску тврдињу, која смета слободном саобраћају између Крима и Дербента.²¹

Бадава је папа слао Ивану Грозном новог посланика Антонија Посевина, да га зове у савез са хришћанским државама противу Султана, те да увелича своју славу и царство: бадава му је ћесар Максимилијан обећавао пољски престо; бадава му је обећавао, да хришћански савез хоће да отме од Турака цело грчко царство и да га састави са московским, само ако ово пристане у тај савез, све је то било забадава. Иван Грозни имао је сада после Казана и Астрахана само један животни интерес своје државе, а то беше Крим, и за то је он претпостављао савез са турским Султаном. Али када га није добио, и када је видео, да пре завојевања Крима мора да брани своју државу на граници Пољске и Литве и када је повео с њима рат, који је водио целога свог живота, он је стао да преговара и са ћесаром и са папом уверавајући их, да „и он искрено жели, да се удружи са хришћанским владоцима противу Султана, и да искрено жели бити у пријатељским односима с Римом“, али ето не може због Пољске. Папа је одмах послао свог легата Посевина, да мири Пољску са Русијом, али му је краљ пољски Стеван Батори одговорио: „Московски господар хоће да превари св. оца; у невољи он ће све обећати и спајање хришћанских вера и рат с Турцима, али он мене не може преварити“.²²

Док је Иван Грозни ратовао са Пољском и Шведском, јужну границу бранили су од најезда кримских

²¹ *Добровъ, Южное Славянство Турція и соперничество европейскихъ правительствъ на Балканскомъ Полуостровъ, СПб. 1879., стр. 461; цитат Жигарева.*

²² *Карамзинъ, I. с. томъ IX, стр. 204; цитат Жигарева.*

Татара слободни донски Козаци „за славу Божју и вечну успомену козачког имена.“ Уз козачку војску пристајаху Молдавци, Власи, Срби и Бугари. „Нема никакве сумње — вели проф. Успенски²³ — да је козачка заслуга, што је Русија имала престижа међу Власима и јужним Словенима. Невероватно јунаштво Козака нирило је страх и трепет међу Турцима, а међу балканским хришћанима одржавало је наду, да ће их православна Русија ослободити“.

Али док су се Козаци крвили с Турцима и Татарима, Иванов син цар Федор Иванович, чим је ступио на престо 1584. шаље у Цариград свога посланика *Благова* са оваквим писмом Султану Мурату II: „Наши прадедови Иван и Бајазит, наши дедови Василије и Сулејман, и наши оцеви (Иван и Селим) називали су се браћом и живели су у пријатељству. Нека буде љубав и пријатељство и међу нама! Русија је отворена за све твоје трговце без икаквих дажбина и царине. То исто тражимо и за наше трговце у Турској и ништа више.“ Посланик Благов објаснио је усмено Порти, да су њене жалбе на гоњење Мухамеданаца у Русији, на разбојништва Козака неосноване, јер прво не постоји, а што Козаци на своју руку раде без знања и одобрења царевог, за то не може он одговарати. Благов је даље имао свима силама настати, да Султан пошаље свога посланика у Москву, са којим би се углавио уговор о пријатељству између Русије и Туреке. У овоме је најзад успео. Султан шаље 1585. свог посланика у Москву са писмом, у коме цара зове „краљем московским“, у коме му благодари за добру намеру бити у пријатељству са отоманским царством; даље потврђује слободу руске трговине у Азову, али као доказ искреног пријатељства тражи, да Федор одмах збаци донског атамана Кишкина, великог разбојника у азовскоме крају. О каквом уговору између њих ни речи. Цар је одговорио, да је Кишкин одазват у Москву, а његовим друговима је наређено, да не узнемиравају Азовце.

Међутим кримски Татари продужаваху своје нападе на Русију тако, да је цар морао 1592. послати *Нашто-*

²³ 1. с. стр. 60.

кина у Цариград са молбом, да Султан забрани Кримцима војевати противу Русије. Султан треба то да учини из благодарности за држање Русије. „јер ми — пише цар Султану а Годунов великом везиру — не слушамо ни ћесара, ни краља шпанског, ни краља литавског, ни папу, ни шаха, који нас сви наговарају, да потегнемо мачем на главу Муслманства“.²⁴

Султан је одговорио московскоме цару, нека он врати Султану Казан и Астрахан, нека уклони донске Козаке и нека напусти Кахетију, (која је пребегла под заштиту Москве, да се спасе од турских и персијских напада).

Године 1594. шаље папа новог делегата у Москву, језуита Александра Комуловића родом из Далмације, са задатком, да увери руску владу, како ће скоро почети општи хришћански рат за ослобођење од Турака оних хришћанских народа, „који су једне вере и једнога језика са руским“, који су незадовољни турском владом, и који би са радошћу признали над собом власт једнокрвне и једноверне браће. У инструкцијама абата Комуловића стоји и ово:

„Цару је врло ласно послати своју војску у Молдавију и одатле пренети рат с Турском у Тракију, па онда заузети градове на Средоземном Мору. Та експедиција прибавила би Русима славу над свима другим народима, обогатила би их ратним пленом и дала би им прилике, да проуче ратну вештину Немаца, Мађара и Талијана, који ће учествовати у томе рату противу Турске.

Руси би на тај начин лако заузели не само градове на Црном Мору него и сам Цариград, па који имају право наследства²⁵ за то, што народи које притискују Турци говоре истим или мало различним језиком од руског, а верују исту грчку веру, што ти народи непрестано моле Бога, да их Руси избаве, и што садашње стање Турске осигурава потпуни успех Руса на Балканском Полуострву“.

²⁴ Карамзинъ, I. с. томъ X. стр. 37.

²⁵ За то, што је Иван III. био ожењен Софијом Палеологовом, рођаком последњег цара византијског.

И ова мисија папина остала је без икаква успеха као и нова мисија ћесарева (Никола Варкоч).

Под царем Михаилом Годоровићем Романовом (1613—1645) не само да ове мисије са запада нису могле ништа постићи, него напротив Русија је ступила у формални савез с Портом противу Пољске, и до заједничке акције само за то није дошло, што се Porta наравњала с Пољском преговорима.²⁶ При свем том Русија је и даље назила, да се не замери ничим Турској, као што доказује догађаје Александром Отманусом, који је Октобра 1624. дошао у Кијев, да задобије Козаке за једну кретоносну војну противу Турске, па кад је видео, да запорешка војска безусловно слуша турске пријатеље, отишао је у Москву, да се користи пророштвом Лава Филозофа, по коме ће са севера доћи један ратоборан народ, који ће ослободити Грке од турскога јарма. Овај препредени авантуриста издавао се за сина Султана Мохамеда III. Јахију, који је крштен у православној вери, и као претендент на султански престо прошао је кроз Француску, Савоју, Фиренцу, Рим и Млетке, па је дошао и до Москве, где је успео уверити многе бојаре о своме царском пореклу, где се царска бојарска Дума дуго саветовала, да ли да пристане на предлог „турског царевиха“ или не. Чак и они бојари руски, који су одмах слутили, да је тај Александар Отманус проби-свет а не царевих, да је „самозванац“ као што беше Димитрије син Ивана IV. „Грозног“, са којим су Пољаци повели хришћане противу хришћана, питаху се, да ли не би требало, да Русија сада прихвати овог „самозванца“, па да барем поведе хришћане противу Турака тих крвних непријатеља свега хришћанства? Па ипак се царска бојарска Дума није дала занети хришћанством толико, да заборави опасност, која прети Русији од кримског татарског хана, тога клетвеника Султановог, и Јахија или Александар Отманус протеран је из Русије преко архангелског пристаништа, да не падне у руке Пољака и Шведа.

Године 1637. донски Козаци отеше град Азов. Султан нареди кримскоме хану, да казни Русе за то, и да по-

²⁶ Жигарев, I, стр. 82.

врати Азов. Кад су донски Козаци видели, какве татарске масе иду на њих, послаше своје посланике у Москву, да „бију челом пред государем“ и да га приклињу, да он узме Азов под своју моћну заштиту. И ако је за московску владу било јасно, да би Азов у њеној руци била јака одбрана Русије од татарских навала, опет је земаљски сабор сазван 1642. решио, да се напусти Азов само да се не гази у рат с Турском и 1643. отишло је руско посланство у Цариград, да увери Султана о пријатељству рускога цара, које се доказује и тиме, што је цар наредио Козацима, да предаду Турцима Азов, који су град они отели без знања и одобрења цара, као што доказује факт, да им цар није хтео послати никакву помоћ, нити ће то икада учинити, јер он неће због њих да се свађа са Султаном. „Баш и када би ваш Султан Ибрахим наредио, да се за један час побију сви ти Козаци, то не би било криво Његовом Царском Величанству за то, што су они сви „лопови и бѣгли люди и живутъ въ дальнихъ мѣстахъ воровскимъ кочевымъ обычаемъ“.²⁷ Али како су Турци врло добро знали праве односе између руске владе и козачке „вољнице“, то су московски посланици морали да поклањају по Цариграду многе самуре и лисичје коже, док су успели, да умире Турке због оно мало Азова.²⁸

За цара Алексија Михаиловића (1645—1676) ратовала је Русија с Пољском и Мала Русија сјединила се са московским царством и тако се ово приближило обалама Црнога Мора, којима је непрекидно морало тежити. Тиме се Русија и географски ближе примакла хришћанима под Турском, који су се сад још више падали у Русију, да ће их она ослободити. Један Србин католичке вере *Бурђе Крижанић*, родом из Хрватске, поднео је цару Алексију Михаиловићу један свој спис, у коме је настојавао да докаже, како цар руски треба да уједини под својом хегемонијом све словенске народе, како за то треба да направи савез с Пољском, па да заједно униште татарско царство, па да онда приступи ослобођењу словенских народа из турскога јарма. Овога

²⁷ Добровъ, I с. 464; цитат Жигарева, I. 88.

²⁸ Жигарев, I. стр. 89.

Крижанѣћа послали су у Сибир 1661. „за несочувствіе московскимъ порядкамъ“.²⁹ И један руски великодо-стојник Атанасије Лаврентијевић Оредин-Наштокин под-нео је цару 1664. једну записку, у којој такође нава-љује на савез с Пољском, јер би тај савез дао Русији снаге, да заштити источне хришћане. „Власи и Молдавци — вели он у тој записци — растављени су сад од Русије непријатељском Пољском. Чим би они сазнали за савез руско-пољски, они би се одмах отели од Турака и приступили би томе савезу“.³⁰

Већ Наштокина нису послали у Сибир, али и од његове записке није било никакве вајде за хришћане под Турцима, и ако је сам цар Алексеје Михаиловић на Васкрс 1657. целујући се са грчким трговцима, који су се десили у цркви, пред својим бојарима пролио горке сузе и рекао ово:

„Срце ми се цепа, кад помислим на страдање ових јадника, који су у рукама непријатеља наше вере. Бог ће ме на страшноме суду узети на одговор, ако ја имајући могућности да их ослободим, то не учиним. Ја се бојим тога питања на страшноме суду; ја сам добро размислио и одлучио сам да, ако је воља Божја, утро-шим сву своју војску, да пролијем крв своју до по-следње каши, али ћу се постарати да их ослободим“.³¹

Колико је ова одлука царева била тврда, види се из неуспеха првог корака у томе правцу, којим су му Молдавци изашли на сусрет. У марту 1654. дошао је у Москву тајни посланик молдавског господара Стевана по имену Иван Григорјев, ударио је челом о земљу пред руским царем и молио га је, да узме и Молдавију у своје моћне руке, као што је узео и Богдана Хмјел-ницкога са његовим Запорошцима и да буде он један *благочестиви господар свима православним народима*. Цар посла свога посланика у Јаш, „да метне Молдавију под свете стопе царева.“ Јест, али у Јашу рекоше му Мол-давци, да они немају такав идеал ослобођења, да они

²⁹ Брикнеръ, Юрій Крижаничъ о восточномъ вопросѣ, студија у „Древ-ная и Новая Россія“ за г. 1876., № 12, стр. 384; цитат Жигарева.

³⁰ Соловьевъ Игорія Россіи, т. XI. стр. 225; цитат Жигарева.

³¹ Путешествіе антиохійскаго патріярха Макарія въ Москву итд.; ци-тат Жигарева I. стр. 91.

желе да дођу под Русију, али да не изгубе она права, која још имају под Турцима. За то Молдавци, пре него што би положили заклетву на верност цару, захтеваху да направе уговор о прелазу Молдавије у састав рускога царства. Да би објаснили, под каквим условима желе да се то изврши, Молдавци послаше у Москву 1656. нарочито посланство, које је предводио молдавски митрополит Гедеон, и које је поднело ове услове. 1. Неприкосновеност унутрашњег устројства Молдавије. 2. Москва да се не меша у питање о реду наследства престола. 3. Да се Молдавији врате све њене земље, које би Русија отела од Турака. 4. Да Молдавија не плаћа никакав васалски данак. Са своје стране Молдавија обећава помагати својом војском руској у сваком њеном ратовању с Турцима.

И ако једна царска грамата, упућена 29. јуна 1656. „молдавском војводи владоцу Стевану“, прима њега и целу молдавску земљу у руско поданство,³² ипак од свега тога није било ништа, да ли само за то, као што вели Кочубински,³³ што је наскоро за тим „нови васал Москве“ био скинут са молдавског престола, или што Русија није хтела да пристане на молдавске услове, то нећемо решавати.

Кад је 1672. Турска завојштила на Пољску, ова се обратила Москви за помоћ противу Турака, позивајући се на заједничке интересе свију хришћанских држава противу неверника и обећавајући, да ће хришћански народи Балканског Полуострва, чим виде савез између Русије и Пољске, покушати да се ослободе „поганског“ јарма, и да ће они тиме потпомоћи њихов савез. Цар је обећао Пољској послати војске у помоћ, али је пре тога једном граматом Султану пробао да спречи тај рат, претећи му, да ће он иначе направити савез са свима хришћанским владоцима противу Турака. Султан се није дао застрашити, победио је Пољску, отео јој Украјину и део Подолије, па је онда напао Русију. Овај рат испунио је целу кратку владавину цара Годора Алексијевића (1676.—1682.) и завршен је

³² Полное Собрание Законовъ № 180; цитат Жигарева, I. стр. 92.

³³ Мл и Ови, СПб 1878. стр. 22; цитат Жигарева.

на штету Русије бахчисерајским уговором (1681.), по коме је Русија имала да плаћа данак кримскоме хану.³⁴

Турска је сада ударила и на Аустрију, коју је понизила темишварским миром и на Венецију, којој је отела Крит.

Године 1683. прегази Турска целу Маџарску и пође право под Беч. Ђесар Леополд I. обрати се за помоћ Млетцима, Пољској и Русији. Прве две државе, и ако беху већ доста страдале од Турске, присташе одмах у савез са Аустријом. Русија је одговорила, да јој Порта ничим не даје разлога, да погази уговор о миру, који је с Турском закључила. Савезници оштре стадоше преклињати Русију, нека им помогне барем тиме, што ће напасти кримске Татаре, нека се користи тиме, што Султан сада не може помоћи своме кримском васалу, па нека отме за себе обалу Црнога Мора, и онда јој је отворен пут у — Цариград... Русија одговара, да би она радо користила ову прилику, али не може док не осигура леђа од Пољске, него нека Ђесар и млетачка република навале на Пољску, да уступи Русији Кијев и да с њоме тако закључи мир на „вечита времена.“ Ђесар и Млетци навалише на краља Јана Собјеског, да принесе великом хришћанском делу ову тешку жртву, и он је, са сузама у очима, 1686. потписао у Москви уговор, по коме је Русија добила Кијев, Рослављ, Смоленск и целу Малу Русију, а за то се Русија обвезала на годину завојштити на Крим, а кад овај освоји, помоћи својом војском Пољској.

Тако је отпочело „сливање словенских река и речица у руско море“ вели Шчебаљски.³⁵

Царица Софија, осигуравши себи на тај начин главну награду за своје учешће у „светом савезу“ са Пољском, Аустријом и Венецијом, послала је 1687. војску од 100.000 људи противу Крима и војевала је са Татарима цуне две године, али без икаквог успеха. Па ипак сам тај факт, да је Русија у савезу хришћанских држава противу некрети, био је довољан да јој при-

³⁴ Жигарев, I. стр. 94.

³⁵ Шчебаљски, Правленіе царевни Софій, Москва 1856., стр. 86; цитат Жигарева

вуче симпатије свију Балканаца. Тако године 1688. бивши васиони патријарх Дионисије пише московском цару: „Све државе и власти благочастивих краљева и кнезова православних усташе на антихриста, и ратују против њега на суву и на мору, само Ваше царство дрема. Сви благочастиви хришћани *Вашега* царства Срби. Бугари. Власи и Молдавци чекају на Вас. Устајте, не дремајте, ходите да нас спасете.“ У истом смислу пишу московском цару и влашки господар *Кантакузен* и *српски патријарх Арсеније*, који је учешће Русије сматрао за потребно и за то, да „православни хришћани из ропства Турцима не падну у једно још теже ропство, у већу невољу. Папини људи мрзе православну веру. Што су год градова отели од Турака у Мореји и Угарској, у свима ћесарева и млетачка војска заводе католичанство, свуда претварају православне цркве у католичке манастире.“ И Кантакузен и Арсеније уверавају руску владу о симпатијама свију хришћана под Турском за Русију; уверавају даће, да ће сви Срби, Бугари, Власи и Молдавци пристати уз руску војску, чим се она појави на Дунаву, и „онда ће јој пут за Цариград бити отворен“.³⁶

Српском патријарху одговорено је, да „руски господари непрекидно се старају о хришћанима, који су под турским јармом“,³⁷ а молдавском владоцу Кантакузену послата је грамата, у којој га обнадежавају, да ће он са својом земљом бити примљен у руско поданство.³⁸

Петар Велики (1689—1725) поставио је себи задатак у спољној политици, да завлада обалама Црног и Балтичког Мора. Али да би реформисао најпре своју војску, и пошто није много веровао „светом савезу“, то је Петар најпре наставио преговоре са Кримом, које је већ царица Софија била отпочела, не би ли дошао до мира, који му је требао за реформну акцију његову. Услед тога пише јерусалимски патријарх Доситије цару Петру 1696., да Французи, користећи се турским ра-

³⁶ Соловьевъ, I. с. XIV. 54—56; цитат Жигарева.

³⁷ Собрание госуд. грамотъ и догов. IV. 591; цитат Жигарева.

³⁸ Грамата Кантакузину од 28. дец. 1688. Полное Собрание Законовъ М 1324; цитат Жигарева.

товима, отимљу света места од православних, па онда додаје и ово: „Нама је боље живети с Турцима него с Французима, али за вас је зло, ако Турци остану на северу од Дунава или у Подолији или Украјини, или ако Јерусалим остане у турским рукама. Жалостан би то био мир, јер Турци не мрзе ни једну хришћанску државу толико колико мрзе Русију. Ако се не ослободе Украјина и Јерусалим, ако Турци не буду истерани из Подолије, не градите мира с њима, него држите се чврсто. Ако вам даду Јерусалим, али вам не даду Украјину и Подолију, не пристајите на мир с њима. Помозите Пољацима макар ми овамо пропади. Никада више неће за вас доћи овако згодно време. Тако дуго молили сте Бога, да се Турци заплету у рат с Немцима, па када је то време дошло, ви не радите ништа! Вама за инат дадоше Турци Јерусалим Французима, а вас ни у што не зарезују. Колико сте се пута хвалили, како ћете учинити те ово те оно, и све се свршавало на голим речима, а дела не видесмо никаквог“.³⁹

Ни оваква вакела није помогла. Петар Велики је гледао своја посла; он је хтео да се користи ратовањем Турске на другим странама и гледао, да се дочепи јакога турског града Азова. Први поход му је пропао (1695), јер није имао флоте, да пресече исхрану града с морске стране. За то је у зиму спремио своју прву флотиљу, па је 1696. предузео свој други поход и сад је отео Азов. Ова прва руска победа над Турцима слављена је не само у целој Русији него чак и у Бечу.

Ратовање „светога савеза“ завршено је 1698. карловачким миром, на коме је Аустрија гледала само своје интересе, а Русија је забадава протествовала, што се мир закључује без учешћа свију савезника, и једва је за себе добила „примирије“ с Туреком на две године. Тек 1700. ушела је Русија, да у Цариграду уговори с Портом „мир у облику примирија“ за 30 година под овим условима: Русија добија Азов и Таганрог а остале тврдиње турске на Дњепру имају се срушити. Татари не смеју више узнемиравати руску земљу, а кримски хан не може

³⁹ Соловљевъ Сочиненія стр. 138. Историја Росіи, т. XIV. 204—205; цитат Жигарева.

више тражити никаквог данка ни у ком облику. Русија има право, да у Цариграду држи свог резидента с правима и привилегијама, које имају и посланици других држава. Руским богомољцима који посећују свети град Јерусалим, то је допуштено без плаћања икаквих такса, духовна лица руска која живе у Турској неће трпети никаква гоњења. Сва напрезања Русије да се овом приликом дочепа слободне пловидбе на Црном Мору осташе без успеха, јер је „Султан сматрао Црно Море као своју кућу, у коју не може пустити странце“.

Кад је први посланик Русије у Цариграду Толстој стигао на своје опредељење, француски пуномоћни министар Феријол објаснио је то овако: „Русија нема никакве трговине с Турском, а због неколико десетина њених поданика у Турској Русија за цело не би оснивала своју легацију у Турској. Кад она то ипак чини значи, да хоће да дође у додир са турском рајом, да организује њену буну против турске власти, те да тако од раје направи своју оружану предстражу на Балканском Полуострву“.⁴⁰⁾

После мира с Турском Петар Велики окренуо је сву своју пажњу на север, да поврати Русији обале Балтичкога Мора. Док је он ратовао са Шведском за то, дотле су француски и пољски посланик у Цариграду доказивали Султану, да он треба да помогне Шведима и Пољској, јер иначе ће му после Русија побунити све хришћанске поданике, и када је Русија категорички затражила од Порте, да уклони са Турске територије Карла XII., Турска је објавила Русији рат 20. Нов. 1710. год.

Сада је Петру Великом затребала војна диверзија балканских хришћана. Сад се он сетио Грка, Срба, Влаха и Молдаваца, који су увек очекивали, да ће их руски цар ослободити нарочито сад после његових победа над Шведима. Петар Велики послао је свима тим народима нарочите тајне агенте са царским грамама, у којима их позива на оружје за борбу с Турцима и у којима им „ако Бог да“ обећава ослобођење од турскога јарма. Нарочито се Петар Велики трудио,

⁴⁰⁾ *Добровъ*, I. с. стр. 506; цитат Жигарева.

да придобије српске Црногорце. Позивајући њих у борбу с неверницима за слободу хришћанства и за славу словенског имена, он се позива не само на заједничку веру, него са свим јасно истиче и националност казујући Црногорцима, да су они с Русима „једнога рода и једнога језика.“ У грамоти упућеној Црногорцима каже се даље :

„Нечастиви Турци, сумњајући да смо ми намерили отети од њих неправедно заузете земље и помоћи хришћанима, који су под њиховим јармом, ступили су у савез са јеретичким краљем шведским, и без икаквог повода с наше стране објавили су војну нашем царском величанству. Услед те неправде и с обзиром на страдање хришћана (у Турској), призивајући Бога у помоћ, ми смо принуђени прикупити не само сву нашу силу и војску него и осталих владалаца наших савезника, и ове године намеравамо завојштити на њих не само да се одупремо Бусурманима, него да силом продремо у њихову државу, те да, ако Бог допусти, ослободимо хришћане од поганичког јарма.“

Грамота Црногорцима завршује се овако:

„У ово Богом послато време приличи вам, да обновите своју стару славу и у савезу са нашим силама да се једнодушно дигнете на оружје и да војуете за веру и отачаство, за част и славу вашу и за слободу и независност ваших наследника. Ко се потруди од вас у овоме рату, тај ће добити награду од Бога а од нас милост и привилегије свакоме по заслуги, јер ми не тражимо за себе никакве друге славе него да тамошње хришћане ослободимо од поганичког јарма, да његове православне цркве украсимо и да животворни крст вазвисимо. И тако ако се сваки по могућству потруди војевати за веру, то ће се име Христово прославити а наследници поганца Мохамеда биће протерани онамо, одакле су и дошли, у пешчане пустиње аравијске.“⁴¹

На овај позив рускога цара усташе на оружје не само Црногорци него и сви Срби и војевали су с Турцима докле год Русија није закључила мир с Турском.

⁴¹ Соловьевъ, Исторія Росіа т. XVI. стр. 75—77; цитат Жигарева.

Тако исто и господари Влашке и Молдавске поздравиле руско-турски рат од 1711. као први корак за њихову независност и одмах изјавиле своју готовост, да се ставе под заштиту Русије. Односно овога већ је постојао тајни уговор између Петра Великог и влашког господара Бранковану од год. 1709, у којој се овај обвезивао Петру за случај рата његовог с Турском изјаснити се за Русију, подићи осем Влаха и Бугаре и Србе, скупити помоћну војску од 30.000 људи, и снабдевати руску војску профијантом. Са своје стране Петар Велики признаваше Бранкована за доживотног господара Влашке а његову државу за независну али под заштитом Русије, која има да је брани од спољашњих непријатеља. Молдавски господар Кантемир ступио је с Петром у такав исти савез уговором од 13. Априла 1711. год. По том уговору Молдавија је осигурала себи своје старе границе до Дњестра инклузиве Буцака. Све тврдиње на томе простору остајаху молдавске, и руска војска држаће их само дотле, док се организује молдавска кнежевина, а после има их предати Молдавцима. Молдавија се ослобођавала данка, а молдавски престо признавао се за наследни у породици Кантемировој. Молдавија је имала да стави 10.000 људи у помоћ Русији, која је имала да издржава о своме трошку ту војску. Најзад Русија се у том уговору обвезала никада не потписати са Турском мира, по коме би се Молдавија имала вратити под власт Султана.⁴²

Петар Велики, осигуравши себи на тај начин савез са Молдавијом и Влашком, намеравао је да пређе Дунав и да ратује у самој Турској, али је већ на Пруту добио извешће, да је на његову војску од 40.000 пошло 200.000 турске војске, која је већ прешла Дунав и прегазила Влашку и Молдавску. „У таквим околностима, вели Жигарев,⁴³ Петру не остајаше ништа друго него да ступи с великим везиром у преговоре за мир, који је против сваког очекивања, и благодарећи подмићивању (при помоћи подкуновъ) закључен под условима бољим

⁴² Кочубинскій „Мы и Они“ (1711.—1878.) СПб. 1878. Жигарев стр. 115.

⁴³ I. с. стр. 116.

него што се могло очекивати у несрећном положају руске војске. На основу тога уговора на Пруту од 12. Јула 1711. Русија се обвезала: 1. Вратити Турцима Азов и срушити сва утврђења подигнута на недавно освојеној земљи. 2. Допустити шведскоме краљу Карлу XII., да се кроз Русију врати у своју државу. 3. Не мешати се више у пољске ствари. 4. Не држати више свога посланика у Цариграду. 5. За све то Русија добија право сувоземне трговине с Турском.

А последња тачка Петровог уговора с Кантемиром? А обећања Петра Великог Србима Црногорцима? Ко је крив Кантемиру, што са његових 10.000 људи није победио турских 200.000? А већ што се тиче оних тамо Срба, што су „једнога рода и језика“ с Русима, њих Петар није заборавио. У пркос својих „громаднихъ издержкахъ“ он је својим савезницима Црногорцима подарио пет стотина дуката (червонцевъ), а када је 1715. дошао црногорски владика Данило у Русију, њему су дали 10.000 рубаља, даље „полное архіерейское облачење и книги.“ Оним другим Србима послао је Петар Велики „богослужебныхъ книгъ“ за 20 цркава, 400 букварева и 100 руских граматика, па чак им је послао и неколико учитеља...⁴⁴

Петар Велики пробао је да не напусти Азов, док Карло XII. не остави турску територију, али кад му је Порта припретила новим ратом, он је попустио (Цариградски уговор од 5. априла 1712). За тим је Порта наваљивала, да Русија изведе руску војску из Пољске, а Петар је с тим развлачио, док Порта није припретила опет ратом, те се Петар обвезао извести руску војску из Пољске за два месеца. (Једренски уговор од 13. јуна 1713. год.).

Видећи да је Русија опет одгурнута од Црнога Мора, Петар је окренуо сва своја старања балтичком приморју. Да би се осигурао с леђа, Петар је 1720. направио с Турском уговор о *вечитом* миру између Русије и Турске, којим је Русији враћено право, да има свога сталног посланика у Цариграду, а она се

⁴⁴ Соловьевъ, Сочиненія стр. 198—199.

обвезала поштовати пољску конституцију и слободан избор пољских краљева...

Али је Петар Велики ипак био велики. Он је, узевши на се титулу „императора“ натерао страх и трепет у Европу, која од тога тренутка до данас непрекидно сања о „политичком тестаменту Петра Великог“, који није никад постојао.

Наследници Петра Великог Катарина I. (1725. до 1727.) и Петар II. (1727.—1730.), имајући увек да зазиру од новог рата с Туреком, потражише себи савезника, и нађоше га у *Аустрији*. Тај савез је закључен 1726. а обновљен је 1737., које је године Аустрија објавила Турској војну као савезница Русије. Она је то учинила једино за то, да не изгуби јединог савезника, кога је у ондашњем груписању европских држава могла имати, а друго што се надала тим ратом раширити своје границе јужно од Саве и дуж обала Јадранског Мора. Из једног документа⁴⁵ види се, да је тада Аустрија нишанила на Босну, Албанију, Влашку до Брајиле и Молдавију до Прута.

Заједничка акција Русије и Аустрије натераше Порту, да предложи савезницима примирје. Ови пристадоше на преговоре о томе и пуномоћници састаше се у пољском граду Немирови. На томе конгресу Русија је захтевала: 1. Да се униште сви досадашњи уговори између Русије и Туреке и да се замене новим. 2. Да се Русији уступе Крим, Кубан и све татарске земље до Дунава. 3. Да се Молдавија и Влашка признаду за независне кнежевине, које само због заједничке вере стоје под протекторатом Русије. 4. Да се руским владаоцима призна императорска титула. 5. Да Русија добије право слободне пловидбе по Црном Мору. 6. Да се савесно испуњава карловачки уговор односно Пољске, са којом Русија остаје у вечноме миру и савезу.

Отомански пуномоћници на конгресу нађоше, да такви захтеви ни у колико не одговарају успешима руског оружја.

⁴⁵ Сто лѣтъ австрійской политики въ восточномъ вопросѣ СПБ. 1838 I. стр. 14. и 15.

Аустријски пуномоћници опет замераху рускима због Влашке и Молдавске и захтеваху за Аустрију: Влашку до Думбовице, Србију до Лома заједно са Видином а Босну до Бихаћа са Новим.

Турци се надаху користити се овом завадом међу савезницима, али се ови узајамним попуштањем споразумеше, да Аустрији остане Ниш „са нападајућим му окрузима а Русија да се задовољи Азовом, Очаковом и Кинбурном са пристојним границама.“

Турски пуномоћници узеше ове предлоге само ad referendum, и обећаше одговор Портин за два месеца, а како тај рок прође без одговора, то је војна настављена, али је довољно млако вођена тако, да је руска војска ушла у Јаш тек при крају 1739. год. Рускоме команданту Миниху дође одмах молдавска депутација те изјави, да су Молдавци готови признати руску царицу за свога господара и понуди, да Молдавија издржава о својој трошци 20.000 руских војника.⁴⁶ Миних одушевљен дочеком, који је нашао у Молдавији, пише руској влади, да безусловно треба присајединити Русији „ову прекрасну земљу, која ни по чему не уступа Лифландији“. Миних је рачунао, да ће Русија кад се један пут утврди у Молдавији лако узети и Влашку.⁴⁷ Али Русија је већ гледала, да што скорије заврши ову разорну војну у толико више, што је и Аустрија, под притиском Француске, наваљивала на то. Резултат француског притиска био је уговор београдски о миру између Турске и Аустрије, по коме бечки двор враћа Турској целу Србију са Београдом и Оршавом и све земље у Влашкој, које је била добила пожаревачким миром од 1718. Сад и Русија „для показанія нашихъ миролюбительныхъ сентиментовъ“ пристаје на мир с Портом, који је уговорен у Београду 18. Септембра 1739. год. и ако је главни командант руске војске Миних писао царици, да је аустријски мир с турском *сраман*, да Балканци једва чекају, да их Русија узме у своју државу, да му је српски патријарх Арсеније поднео молбу, у којој са сузним очима моли за протекторат Русије, јер

⁴⁶ Полное Собрание Законовъ № 7891; цитат Жигарева стр. 130.

⁴⁷ Добровъ, I. с. стр. 524; цитат Жигарева стр. 130.

слабост Ћесарева враћа све њих (Србе) под варварски јарам.

Е, али шта ћемо... Турска беше успела, да постане европска политичка нужда. За њену „неприкосновеност“ сада се заузимаху све европске државе у своме властитом интересу.

И ако је Русија београдским уговором оставила балканске хришћане на милост и немилост Турској, опет јадни Балканци не престајаху надати се у Русију.

Осем помен. писма патријарха Арсенија Миниху, има за то и других доказа:

За царевања Јелисавете Петровне руски посланик у Цариграду Вешњаков пише руској влади, да се мисли свију хришћана под Турском све више концентришу на Русији и да је дошло време за решавање *словенског* питања. Године 1745. пише царици исти Вешњаков: „Од Вашег Имп. Величанства зависи, па да се без великих напрезања разори ово „злехидное сонмище“ и да се уздигне крет. Све што за то треба, спремио је сам промисао Божји. Сви јадни православни хришћани очекују свој спас од В. И. В. Нека се само ове јесени изненада појави на Дунаву руска војска са довољно резервног оружја, па ће се за час удесеторостручити. Молдавија, Влашка, Србија, Бугарска, Славонија, Далмација, Црна Гора, Албанија, цела Грчка са свима острвима и сам Цариград све ће то узети крет на се и потрчати у помоћ војци В. И. В. Профијанта, фуражи и новаца нашло би се у неизмерној количини. Европске државе завађене између себе и изнурене дугом борбом нису у стању сметати Русији. Не пишем ја ово од моје стране, него пишем по представци свију тих бедних хришћана. Са сузама они преклињу, да им дам макар само зрачак наде, а остало би све они и сами спремили, па чак ме уверавају и да би и бољи Турци уз њих пристали, јер међу њима има много хришћана, који се зову Тришитарцима, то јест исповедницима Св. Тројице. Такав је н. пр. Кзлар-ага, муфтија Есад-ефенди и многи други. Сви су они само споља Мусломани а у души страдају „смутною бездною сего правленія.“ Маса Мусломана (чернь) или би пропала или

би се покретила, јер у свој Румелији (тако се онда звало цело Балканско Полуострво) нема их ни пети део према хришћанима.“

Исти Вешњаков пише руском државном канцелару:

„У последњем рату хришћани нису могли да сакрију своје симпатије за Русију. За то на њих наиђоше страховита страдања и они су умирали с именом Русије на уснама. Такву исту симпатију доказују Русији не само Словени под Турском, него и они који су под млетачком влашћу. Ова приврженост хришћана турских према Русији остаје непоколебљива и ако Француска не жали ни труда ни средстава, да привуче симпатије Грка на своју страну, заузимајући се за њих, ласкајући им, отварајући им школе, поклањајући им књига колико хоће и узимајући их у своју службу. Њихова љубав за нас захтева узајамности.

Ми треба у томе да се угледамо на Француску и на Италију, које својим једноверцима свесрдно помажу. А у нас Војна Колегија пренебрегава хусарске (ерске) и влашко-молдавске пукове, а године 1743. разаслала је пограничним командама указе, да не примају хришћане из Турске у руску службу, и да их не пропуштају преко границе без пасоша. Ми треба напротив да колонизирамо те хришћане у нашој земљи, тиме се не би повредили уговори, јер и Турци примају и колонизирају све Мусломане, који беже из наше државе. Од Порте се немамо чега бојати, напротив треба јој страх задавати. Од нечовечних поступака влашкога господара Михаила пребегло је 14.000 породица у аустријску државу, и бечки двор их је примио и населио, и ако у њеном уговору о миру с Портом изрично стоји, да се бегунци из једне државе неће примати у другој. Тако исто поступају и Пољска и млетачка држава, а Порта ћути.“ За тим Вешњаков разлаже, какве би велике користи имале не само Русија него и цела Европа, ако би се један пут разорило то варварско турско „сонмище“, и ако би се место њега подигла велика хришћанска држава на Балканском Полуострву.

Па ипак Русија за време царице Јелисавете није ништа предузимала за ослобођење хришћана од Турске.

Све што је Вешњаков успео беше, да Русија ласка и да обећава својим једноверцима помоћ, и да прихвата и насељава их на својим покрајинама.

Кад је Порта, да би казнила Влашку и Молдавску, што су сваком приликом пристајали уз Русе, почела да им поставља за господаре само Грке из Фанара, и када су Румуни почели да беже од фанариотског злума и пљачкања у Русију, ова их је примала и насељавала на својој граници градећи од њих карику, која ће је боље везати са румунским кнежевинама.

Кад је Аустрија слудовала, да почне католичку пропаганду међу својим Србима, ови се масама стадоше селити у Русију, где су населили читаве две провинције „Нову Србију“ и „Славно-Србију“.

Ова селидба Срба у Русију још јаче је привезала Црну Гору за Русију, и она је не само за време несрећне руско-пруске војне него и за време руско-турског рата од 1735—1739. устала на оружје противу Турака, а године 1755. отворено је тражила, да ступи у поданство Русије. Ова је на то одговорила, да су „непријатељи Црне Горе сувише близу овој, а да је Русија врло далеко“, него нека се то питање одложи за доцнија времена. Црногорци су онда молили, да им се пошаље барем руски представник у Црну Гору. Ни то им Русија није хтела учинити...

Једновремено ширила је Русија свој утецај и међу Грцима. За ове је јачање Русије значило претечу ослобођења и — васпостављења византијскога царства. Ова грчка „мегали идеја“ развила се отуда, што су Грци видели, да веза између Русије и балканских Словена није *народна* — словенска, него *верска* — православна. Грци су видели, да руска влада у народима под Турском види само хришћане, и то православне хришћане, да Русија поступа са Молдавијом, Влашком, Србијом, Црном Гором и Грчком као са *географским* изразима, и за то су Грци, као најстарији православни народ на Балканском Полуострву, увртели себи у главу, да ће они, кад Русија сруши турску царевину, омет постати господари целог Балканског Полуострва.

И тако је до половине XVIII-ог века Русија успела, да утврди свој утецај на све народе Балканског Полуострва. Сви ти народи беху упрли све своје наде на Русију, а она их је храбрила ласкавим обећањима и материјалном помоћу (?) и на тај начин спремала је себи многобројне савезнике за потоње своје ратове с Турском.⁴⁸

Тако изгледа први период руске политике на истоку, учешће Русије на решавању „источног питања“ и то тако га представљају сами *руски* историци, којима јесу стајале на расположењу све руске државне архиве.

Да не бисмо били пристрасни у оцењивању тога првог периода наших одношаја с Русијом за првих 250 година, нећемо ми Балканци да га ценимо, него ћемо навести, како га цени један руски писац — *Карнович* у његовој расправи „Объ участіи Россіи въ освобожденіи христіянъ отъ турецкаго ига“.⁴⁹ Ево шта он вели:

„Прва мисао о томе, да би Русија требала да се заједно са другим хришћанским државама заложи свима силама за ослобођење Хришћана од турскога јарма, појавила се не у Русији него — у западној Европи. Али Москва није делила ту мисао. Напротив она се бринула само о својим трговачким интересима. У њеним односима према Турској није било ни помена о бедној судби Хришћана под Турском а камо ли да се Москва за њих макар речима заузимала, да је бар скромно замолила за њих, да им се олакша судбина. На западу кроз неколико векова беше помоћ покореним Хришћанима постала читава религиозна идеја, која је владала свима духовима. У то исто време Русија је била са свим равнодушна према тој идеји, и њени представници само гледају, да се што ближе спријатеље с Турцима. Мисао о ослобођењу Хришћанства од муслманског јарма беше грозничаво узбунила све духове на западу, беше подигла и поједине владаре и њихове поданике, да под знамењем крста крену противу полумесеца, да без гунђања сносе напрезања, лишавања и жртве и тако се та

⁴⁸ Жигарев, I. стр. 143.

⁴⁹ Која је штампана у првој и другој свесци „Отечественія Записки“ за год. 1878.

мисао претворила у прави религиозни култ. Један од главних завета витешких ордена, који у то време поникоше, беше да „истребе ишчадија Мухамедова“, а неки духовно-витешки ордени, као што беху темплерски и малтески, основани су искључиво са тим задатком. Маџарски краљеви као велики магистри ордена Св. Стевана заклињали су се, да се неће никада мирити с *неверницима*. Пољска једнородна сусетка Русије истина није учествовала у кретоносним војнама, али је доцније узела активног учешћа у свима покушајима западне Европе за ослобођење Хришћана од турскога јарма. Само московски господари нису хтели у XV-ом и првој половини XVI. века, да кваре пријатељство са Турском, старајући се искључиво о томе, да унапреде своју трговину са турским провинцијама. Због те трговачке користи своје они не само што беху равнодушни према свима позивима западне Европе, да помогну ослободити Хришћане из ројства Исламу, него су градили савезе с Турцима противу хришћанских држава Пољске и Литве. Ову равнодушност Русије према страдањима Хришћана у Турској можемо објаснити тиме, што сама Русија није осећала никаквог религиозног притиска од стране Мухамеданаца, док је била под њиховом влашћу. Татари завојевавши Русију задовољавали су се политичком влашћу, руске цркве не само да нису дирале него су их чак и помагали. Мржњу против Ислама донели су у Русију први посланици папине и других европских држава, који су у Москви први доказивали, да су Турци заклети непријатељи Христове вере. И тако Руси нису имали никаквих рачуна религиозних, да се хватају у коштац с Мухамеданцима, јер су из татарске владавине над њима сачували уверење, да су Мухамеданци врло толерантни у верским питањима и према томе били су са свим равнодушни према политичком страдању Хришћана у Турској, јер мисао о њиховом *политичком* ослобођењу није тада постојала ни у западној Европи. У осталом онда је Русија видела далеко опасније своје противнике у хришћанским Пољацима, Шведима, Литванцима, немачким ритерима и кретоносцима него у татарским и турским ордијама.

На великом земаљском сабору држаном у Москви 1642. године нико није ни поменуо, да би требало узети се за ослобођење угњетених једновераца. Нико на то није хтео да приложи ни полутака, а камо ли читаву рубљу. Тек под Борисом Годуновим Москва, која дотле никако није хтела ни у какав савез с европским државама противу Турске, почиње да очекује њихову помоћ за ослобођење Хришћана од турскога јарма, али она се још не решава, да у томе узме иницијативу. Тек лажни Димитрије I. намераваше, да се стави на чело европског савеза противу Турске. Он пише папи, да намерава слистити с лица земље државу неверника и моли га, да не допусти ћесару Рудолфу закључивати мира с Турском — али смрт Лажног Димитрија пресекла је ову нову политику Москве. Од руских државника први су Ордин Напштокин и кнез Галицин, који су проговорили у корист једновераца под јармом мухамеданским и који су се изјаснили у корист предлога са запада за ослобођење Хришћана. То беху први руски државници с европским погледима на то питање. Мисао о томе, да Русија треба да буде једини протектор *православних*, такође се није родила у Москви него у глави козачког хетмана Самуиловића. Кад је Русија ступила у „свети савез“ противу Турске, Самуиловић пише у Москву:

„Под јармом турским налазе се православни народи: Власи, Молдавици, Бугари и Срби, па онда многобројни Грци, који сви бегају од папине власти и који се народи једино надају у руске царе, да у њима пађу себи заштите. Ако би ћесару римске империје или краљу пољском пошло за руком, да ослободе те народе, они би их све поунијатили и понизили би православље. За то ступајући у савез с Пољском ваља се уговором осигурати, да се православље у турским областима обезбеди од напасти католичанства.“ О тој неодложној потреби, да се осигура православље од католичке опасности, писали су у исто време у Москву и цариградски патријарх Дионисије и ерски патријарх Арсеније, који доказиваху, да ће учешће католичких владалаца у борби

противу Турске знатно појачати католичанство у турским областима на штету православља.⁵⁰

И тако док је дошао на престо Петар Велики, мисао о руској заштити балканских Хришћана беше прилично ухватила корена. Већ при преговорима у Карловцима руски посланик Возницин захтева у име свога господара, да руским људима буде слободно ићи на поклоњење Гробу Господњу, да света места у Јерусалиму, која су Турци дали Французима, буду враћена Грцима, и да свима православним Хришћанима у турским областима буде допуштено њихово богослужење без икаквих препрека.“ Тада је први пут пријавила Русија своју претензију, да буде заштитница православних Хришћана под Турском — не свију Хришћана, него специјално православних. Изнудивши од Турске за себе ово право протектората, цар руски јавља се као једини заштитник православља. Тај протектор 1711. смело покушава, да се од религиозног заштитника претвори и у ослободиоца Грка, Румуна, Срба и Бугара не само за то, што су једноверци него на основу *народносног* принципа, јер се у грамоти упућеној Црногорцима изрично помиње, да су они „с Русима једног рода и језика.“

Али резултати ове нове политике беху још врло ништавни у пракци. Извршење одредаба Карловачког Уговора зависило је од добре воље Портине. Пораз руски на Пруту није допустио, да се утврди утецај Русије у једноверној Молдавији, а питање о Србима и Бугарима није специјално ни покренуто. Црногорци су се трудили, да својом снагом бране своју политичку и верску слободу. Грци су били далеко, за њих се није могло ништа предузимати. Али и ако није било никаквих практичких резултата, опет је под утецајем политике Петра Великог мисао о руском протекторату над православљем добијала све одређенији облик.

За време царевања Ане Јовановне и Јелисавете Петровне ова мисао није ни корака крочила напред. То је најбољи доказ, да за руски народ то није било никакво важно а камо ли животно питање. За Јели-

⁵⁰ 1. с. стр. 151—152.

савету је важнији био језични Фридрих II. него оно, што би требало, да је главно једној руској влади. Мисао о ослобођењу балканских Хришћана била је примљена у Русији са запада, али сада и Европа пре-стаде, да се бави том мишљу, шта више у европским кабинетима сада је завладала брига, да се Русија су-више не осили својим протекторством православних Хришћана у Турској. Чим је Европа престала гурати Русију на ту страну, ова сама по себи не само што није напрегла све своје силе у корист својих једнове-раца, него постаде према њима са свим равнодушна, готово „дводушна“, јер царица Јелисавета с једне је стране јавно саветовала Црногорцима, да се стрпе, а испод руке их је бунила магловитим обећањима. Ни трага од полета, решености па чак ни обичне руске „размашитости.“ Напротив царовала је умереност и акуратност, каква би приличила само „антинационалној политици под немачким јармом“, који је збацила баш та иста кћи Петра Великог Јелисавета.

III.

ОСВАЈАЧКА ПОЛИТИКА РУСИЈЕ И БАЛКАНЦИ

Царица Катарина II. (од 1762 до 1796) наставила је и унутрашњу и спољну политику Петра Великог, само је направила са Прајском, Инглеском, Саксонијом и Пољском т. зв. „северни“ савез против „јужног“ савеза, у коме беху Аустрија, Шпанија и Француска, и које се државе сада труђаху, да привуку и Туреку на своју страну и да тиме осигурају независност Пољске од Русије, која је већ била закључила засебни уговор с Прајском на рачун Пољске. Турска је једва дочекала, да уђе у јужни савез, и љута на Русију, што јој руши границе на Кавказу, што подиже нова утврђења, што *подржава буну у Црној Гори*, што из потаје шурује са Молдавијом и Влашком. — једва је дочекала, кад Козаци заузеше Балту и Дубосаре, два местанца у држави кримскога хана, и 4. Октобра 1768. огласила је Русији рат за „васпостављење права Пољске, која је Катарина повредила“.

Катарина II. загазила је у овај рат, да рашири и осигура од Татара јужне границе Русије, и да се дочепа слободне пловидбе по Црноме Мору. Да би што сигурније постигла ову своју мету, царица је пре свега послала своје емисаре у све крајеве Балканског Полуострва, да изазову устанак свију Хришћана противу Турске. У тој прокламацији⁵¹ царице Катарине II. стоји: „Узевши у обзир жалосну судбину православних Хришћана на истоку, ми желимо колико је могућно помоћи њиховом ослобођењу, само ако они узму учешћа у нашим ратним операцијама. За то ми јављамо свима

⁵¹ Од 29. Јануара 1769.

Хришћанима, да се користе нашим ратом, да устану на оружје и да се боре да збаце са себе јарам турски, да задобију опет своју некадашњу независност, и да поправе свој положај „*йрочность котораго нами будетъ свято и ненарушимо утверждена йри заключеніи мира съ Портою*“. Нама би било врло пријатно видети, да хришћански народи нашом помоћу буду избављени срамнога ропства и да они пођу стопама својих предака, и ми ни у будућности нећемо престати указивати им своју милост и заштиту, да се очувају сва она права и привилегије, које они својим храбрим устанком придобију у нашем рату са вероломним непријатељем“.⁵²

Ову прокламацију однели су нарочити емисари у Молдавију, Влашку, Црну Гору, Мању (на југу Пелопонеса, у грчку Црну Гору), у Грузију, Мингрелију и у остале провинције турскога царства. У исто време спремана је једна морска експедиција за Архипелаг по предлогу грофа А. Орлова, који је у писму своме брату Глигорију (1768) предлагао руској влади, да подигне устанак турских Хришћана једновремено и на северу и на југу Балканског Полуострва, за које би требало послати неколико руских ратних бродова у Средиземно Море, јер, вели, ако се већ Русија решила, да завојшти с Турском, онда она мора ићи до Цариграда и онда треба да ослободи све Хришћане од турскога јарма, и да неверне Мухамеданце протера у пешчане пустиње, где су и пре живели, као што је то хтео и Петар Велики...

Благодарећи енергији, са којом је Катарина II. усвојила мисао, да сломије Порту и да протера Турке из Европе, већ 26. јула 1769. кренула се из Кронштата руска ескадра под заставом адмирала Спиридова, прошла је поред целе западне и јужне Европе и у Архипелаг „да направи диверсију онде, где је за Турску најосетљивије“, да подигне грчки устанак. У Октобру исте године послата је за њом и друга руска ескадра под командом Е.џфинстона, а у лето 1770. и трећа ескадра под Арфом. Друга је имала специјални задатак, да бло-

⁵² Соловьевъ, Историја Росіа, т. XXVIII. стр. 41; цитат Жигарева.

кира Дарданеле и да прекине везе између Турске и Мисира. Кад стигне у Архипелаг, цела је флота имала да се стави под команду грофа А. Орлова.

Ратне операције овога рата почеле су почетком 1769. из Подолије, Азова и Кавказа. Прве године тога рата заузеле руске војске Хотин, Јаш и Букурешт. Молдавци и Власи положише заклетву верности царици руској и послаше у Петроград грамату, у којој изјавише своја верноподаничка осећања. Год. 1770. беше поход на Дунаву још успешнији. Румјанцов одржао је над Турцима читав низ сјајних победа на рекама Ларги и Кагули, и Руси заузеле Бендер, Акерман, Измајил и друге тврдиње. У исто време Руси отеше Азов и Таганрог и сајузише се са војскама царева мингрелског и грузијанског за заједничку акцију противу Порте.

17. априла 1770. стигла је руска ескадра у пристаниште витулско на мањатском полуострву Мореје, где ју је грчко становништво с нестрпљењем чекало. Чим су се Руси искрцали на грчко земљиште одлучише да од Морејаца саставе два легиона, источни под капетаном Барковим и западни под командом мајора кнеза П. Долгорукова. Сваком легиону дадоше још по једног руског подофицира и по — 20 редова. Кнез Долгоруки заузео је целу Аркадију, Барков је јурнуо у средину Пелопониса, заузео је Миситру (Шпарту), где су Грци вероломно искасанили више од хиљаду Турака, па се онда упутио Триполици. Ту га је са свију страна напала *многобројна* турска војска. Грци се разбегоше и оставише оно мало Руса. Граф Орлов, увиђајући да не може одржати сва места, која је заузео у Мореји, укрцао је своју војску на бродове, и разоривши наваринска утврђења, почео је своју акцију на мору са далеко већим успехом.⁵³ При крају 1770. Спиридов је сатерао сву турску флоту у чесменско пристаниште и ту је сатр'о готово све турске ратне лађе. После ове сјајне победе Ђџифинстон је саветовао, да одмах узме Цариград препадом, али љубимац Катарине II. нађе, да је за његову славу довољно, што је уништио турску флоту, и напустио је воде Јегејскога Мора.

⁵³ Добровъ, I. с. стр. 541.

Године 1771. руска војска под командом кнеза Долгоруког оте Арабат, Кафу, Керч и Јеникале на Криму. Татарски хан Селим Гиреј побеже у Румелију. Татари послаше ширинског Мурзу Исмајила у главни стан руски, да утврди с Русима вечно пријатељство и савез. Године 1772. потписан је уговор између Руса и Татара, којим се овима признаје — независност од Турске.

Чим је то постигла, Русија није ни мало чекала, да разруши отоманску империју и да ослободи све Хришћане него је била срећна, кад је Фридрих II. од Прајске понудио своје „добре услуге“ за преговоре о миру с Турском. Катарина II. захтевала је: 1. Да Русији остане Азов и Таганрог с правом пловидбе из Азовског у Црно Море. 2. Да Порта даде амнестију свима Хришћанима, који су помагали Русији у овом рату. Ако руска флота држи каква острва у Архипелагу, то она да остану руска. 3. Да се кримским Татарима даде потпуна независност, ако они не желе више остати под влашћу Султана. 4. Да се обе Кабарде уступе Русији. 5. Да Молдавија и Влашка буду под Русијом за толико година, док ова из прихода тих кнежевина не наплати своје ратне трошкове овога рата. Царица би се одрекла овакве наплате својих ратних трошкова, ако би Порта пристала, да призна независност Молдавије и Влашке, и ако би на тај начин Дунав постао граница турске државе.

Ето шта је тражила Катарина Велика после једног победоносног рата, који је водила за то, да ослободи све источне Хришћане и да протера Турке из Европе..

И ако ти захтеви беху просто смешни према ономе, за што је вођен овај рат, опет се Фридрих II. зграуно, кад их је чуо и писао је Катарини II., да са таквим захтевима она не само неће доћи до мира с Турском, него ће изазвати против себе и Аустрију, која ће пре загазити у рат с Русијом него што ће пристати, да Влашка и Молдавија дођу под Русију и да Крим постане независан.

Једновремено је краљ прајски тако плашио Аустрију овим захтевима Русије, да је Аустрија закључила с Портом тајни уговор, у коме јој се обвезала помоћи

Турској ако затреба и оружјем, да дође до таквога мира с Русијом, који би се могао сложити са достојанством Порте и њеним интересима, а за ту услугу Порта обећаваше Аустрији 20.000 кеса у новцу, парче Влашке до Алуте а у трговини право највећма повлашћене државе.

Изгледаше већ, да је рат између Русије и Аустрије неизбежан, а тај рат могао се лако претворити у општи европски рат, јер Прајска би по свом уговору морала стати на страну Русије, а Француска би морала стати на страну Аустрије. Овим моментом користио се Фридрих II., да оствари једну своју давнашњу жељу, и да одвуче пажњу и Русије и Аустрије од источног питања, и он им предложи, да *них троје поделе Пољску*. На то пристадоше и Аустрија и Русија, и кад аустријска војска заузе Галицију, онда Аустрија одмах нађе да захтеви Русије нису ни мало претерани и навали на Порту, да их прими... Сад се у Бечу није хтело да чује о ратификацији турско-аустријског савеза... Порта, остављена сама себи, пристала је да преговара о миру с Русијом, али ни конгрес у Фокшанима ни онај у Букурешту није довео до мира. Турска није хтела да чује за независност кримских Татара.

У Јануару 1774. настављена је војна. Румјанцов је прешао с војском преко Дунава и код Силистрије потукао је турску војску тако пресудно, да је велики везир молио за мир. Овај је и потписан у главном стану руске војске ¹⁰/₂₂ Јула 1774. године у маленом селу *Кучук-Кајнарџи*. По томе уговору обе државе дају *амнестију* свима својим поданицима, који су помагали противника. Русија добија обалу Азовског и Црног Мора са Керчом, Јеникалеом, Кинбурном, велику и малу Кабарду: — даље добија слободу трговачке пловидбе по Црном и Средиземном Мору и по Дунаву са привилегијама, које су дотле имали само Французи и Енглези: добија право имати своје консуле и вицеконсуле у целој Турској, добија право имати сталног посланика и пуномоћног министра у Цариграду. „Блистателна Порта обећава крешку заштиту хришћанској вери и њеним црквама“, допушта Русији, да подигне своју цркву у

Пери, и обећава руским хацијама слободно путовање у света места без икаквих дација. Даље је Русија добила право протектората над православљем у целој отоманској империји.

„Блистателна Порта допушта представницима Русије у Цариграду, да јој чине представке о свима одношајима и користима руске цркве у Цариграду и оних, који њој служе.“ Она даље признаје Русији право, да се код ње заузима за Молдавију и Влашку и обећава водити рачуна о том заузимању суседне и пријатељске државе. Порта признаје императорску титулу руских царева, признаје им право, да подижу каква хоће утврђења у покрајинама, које се граниче с Турском. Обе државе обвезују се издавати једна другој политичке кривце, осем кад бегунац Хришћанин пређе у Ислам, или бегунац Мухамеданац прими Христову веру. *Сви ранији уговори* између Русије и Турске изузимајући неколико тачака цариградског уговора од 1700. (односно кубанске границе и азовског округа) *престају важити*. Сви јужни татарски народи (кримски, кубански и буџачки) постају потпуно независни како од Турске тако и од Русије под својим ханом, којег ће бирати из чингискога племена. Султан као Калифа задржава себи само религиозан ауторитет али без икакве штете за политичку и грађанску слободу татарског народа. Русија се обвезује извести своју војску из татарских земаља, чим се уреди татарска држава, а Турска свечано обећава, да неће више држати икаквих својих трупа у татарској земљи. Односно Влашке и Молдавије Русија их враћа Турској под овим „условима“: 1. Да Порта свима Румунима даде потпуну амнестију. 2. Да не смета слободном исповедању хришћанске вере, дизању нових цркава и оправци старих. 3. Да врати манастирима и приватним власницима земље, које су им неправедно отете у околини Брајиле, Хотина, Бендера и т. д. 4. Да поштује хришћанско свештенство. 5. Да допусти слободно исељавање оних породица, које би се хтеле населити у другој којој држави. 6. Да не тражи наплату ранијих дација. 7. Да на кнежевине не разрезаје икакве ратне контрибуције, и с обзиром на претр-

пљене штете у рату да ослободи становништво од свакога данка још за две године. 8. Кад прође тај рок, да наплаћује што треба али „човечно и великодушно“. 9. Да допусти кнежевима молдавским и влашким држати у Цариграду своје поверенике хришћанске вере, и да Порта са тим повереницима поступа као са људима, који стоје под заштитом међународног права. 10. Да Русија има право преко својих посланика у Цариграду заузимати се за Влашку и Молдавију.

Односно становника на острвима Архипелага, које је Русија вратила Порти, уговорено је: 1. Амнестија. 2. Поштовање хришћанске вере. 3. Опраштање данака за две године. 4. Право исељавања за породице, које хоће да оставе своју домовину.

То је исто уговорено и за Грузију и Мингрелију.

Ето то је главна садржина кучук-кајнарџијског уговора, тога „врхунца руске дипломатске вештине и турске глупости“.

Њиме је Русија *себи* осигурала огромне материјалне користи и стекла је једнострано право мешати се у унутрашње послове Турске за заштиту хришћанских народа на истоку. Од тог уговора почиње нова епоха у односима између Турске и Русије.

И ако су се обе државе у том уговору обвезале поштовати независност татарскога царства, опет су оне похитале, да у њему створе своје партије, преко којих су подизале и збацивале ханове према својим интересима. Кад су ове унутрашње борбе у татарском царству, потпириване и потпомогнуте са стране, довољно припремиле земљиште, да Русија може помислити на анексију Крима, онда је ваљало наћи савезника за неизбежни нови рат с Турском, и Русија је нашла тога савезника у Аустрији. У Мају 1781. утврђен је одбранбени савез између Аустрије и Русије на 8 година. До овог зближења између Катарине II. и Јосифа II. дошло је поглавито због њихове раније преписке о тако званом „грчком пројекту“.

Још док је трајао рат са Турском, који је завршен кучук-кајнарџијским уговором, кнез Потемкин поднео је царици „велики план источне системе“, који је познат

под именом „грчкога пројекта“. Циљ тога пројекта била је, да се протерају Турци из Европе и да се оснује ново грчко царство под једним руским великим кнезом. За то је други унук Катарине II, који је рођен 1779. крштен Константин у славу онога Константина, који је од села Византије направио Цариград. Због тих намера установљен је у Петрбургу и нарочити кадетски корпус за младе Грке из тавричке области и чак су сковане медаље за освојење Турске. Кад је питање о завојевању Крима постало акутно, и кад је Катарина осигурала себи за то савез с Аустријом, она је хтела да сада приступи и извршењу „грчкога пројекта“. Она је знала, да Турска неће шале допустити, да се Русија утврди у Криму, да ће за то ратовати, и за то је хтела да спреми све што је нужно, да се овај рат не сврши опет онако јевтино за Турску, него да се ова са свим уништи. С тога је царица с Потемкином проучавала разне предлоге, које је Безборотко изложио у својој чувеној записци од 1782.

„Односно турских земаља Русији не треба ништа друго до: 1. Очаков са земљом између Буга и Дњестра. 2. Кримско Полуострво. 3. Једно, два или три острва у Архипелагу за потребу руске трговине. Бечки двор добио би много више, ако би повратио себи Београд са делом Србије и Босне а можда и крајовски Банат. Али на тако проширење Аустрије треба пристати само тако, ако се она с нама потпуно сагласи односно будуће судбине турскога царства. Та судба може бити двојака: 1. Ако обе државе, ступивши у рат са Султаном, нађу да је незгодно и ризично дуго настављати тај рат, и нађу да је боље закључити мир него рушити турску империју, онда ваља унапред углавити, да ће се поред свог раширења обе државе заложити, да се од Влашке, Молдавије и Бесарабије направи засебна држава под старим именом Дације, којој би се за владоца поставио хришћанин, ако не баш какав члан царскога дома, а оно такав човек, у кога би имали вере оба двора. Та нова држава не би се никада могла сјединити ни с Русијом ни с Аустријом. 2. Ако успеси савезничких војскака покажу, да се може разрушити отоманско цар-

ство, онда имају и Русија и Аустрија да се заузму за васпостављење старе грчке империје под другим унуком царице. За тај случај треба унапред одредити границе новог царства и шта ће се дати као накнада другим државама, јер се мора претпоставити, да ће бечки двор за своју помоћ нашим плановима тражити и за себе какву трговачку основицу на Средиземном Мору, да ће Инглеска, Француска а можда и Шпанија тражити нешто за себе, да ће млетачка република пријавити своје претензије на Мореју, коју им у осталом никако не би требало дати, него је задовољити острвима. Можда ће Француска и Шпанија бацити око на мисирска пристаништа и на друга места на африканској обали. У томе им не би требало сметати“.⁵⁴

Осем ове записке Безбороткове, коју цитира Жигарев, ми смо нашли и једну властиту записку Катарине II., која је наштампана у часопису „Русская Старина“ за год. 1892.

Та записка гласи овако :

СОБСТВЕННОРУЧНАЯ ЗАПИСКА ИМПЕРАТОРИЦЫ ЕКАТЕРИНЫ II.

О ГРЕЧЕСКОМЪ ПРОЕКТЪ

Для избѣжанія ссоры между трехъ имперій, а имено: Російской, Римской и Греческой, надлежитъ опредѣлить отъ нынѣ на вѣчныя времена, чтобъ остались между оныхъ трехъ имперій земли отъ нихъ независимы, какъ-то: Молдавія, Валахія, Бессарабія, подъ названіемъ Дація, подъ христіанскимъ владѣтелемъ, тамо господствующимъ.

Между греческой и римской (то је Аустрија) выправиться по Самсонову атласу,⁵⁵ на вѣрность котораго оба императорскіе дворы могли бы положиться, установя притомъ, что сія новая держава, пребывая въ наслѣдственномъ владѣніи своего обладателя, никогда ни къ которой имперіи присоединена быть не можетъ, означа точные ея предѣлы.

Между Російской и Греческой море Черное и Албанія⁵⁶ т. е. отъ провинціи персидскія, кои Россіи принадлежали.

⁵⁴ Соловьевъ, Европа въ концѣ XVIII. вѣка, Русскій Вѣстникъ 1862. № 5 стр. 34, 35.

⁵⁵ Француски географ *Sanson* (Nikolas Sanson d' Abbeville).

⁵⁶ У дневнику Храповицкога, 17. августа 1787. год. о *Албанији*, коју помиње царица Екатерина, вели се ово: „Читалъ секретный проектъ князя Потемкина-Таврическаго, чтобы воспользуясь персидскими неустройствами, занять Баку и Дербентъ и, присоединяя Гиліанъ, назвать Албанією для будущаго наслѣдія великаго князя Константина Павловича.“

Польша должна остаться какъ есть по конвенціямъ съ нею трехъ державъ.

Россія отрицается отъ приобрѣтенія, окромѣ: 1. Очакова съ частію земли лежащей между рѣками Бугомъ и Днѣпромъ; 2) Крымскаго полуострова, буде-бы, паче чаянія, тамошнее правленіе, по смерти нынѣшняго хана, или по какимъ-либо непредвидимымъ замѣшательствамъ, нашлось для насъ невыгоднымъ или вреднымъ, и, наконецъ, 3) одного двухъ или трехъ острововъ въ Архипелагѣ для разныхъ пользъ и выгодъ по торговлѣ.

Вѣнскій дворъ да возвратитъ себѣ Бѣлградъ съ частію Сербіи и Босніи.

Буде же успѣхи войны подали-бы способы и случай Россіи къ совершенному выгнанію врага имени христіанства изъ предѣловъ европейскихъ, то Россія за такую всю христіанству и роду человѣческому услугу выговарываетъ себѣ возстановленіе на развалинахъ варварской державы древней греческой имперіи: тогда Россія обѣщаетъ оную имперію въ совершенной независимости оставить, вручить и отдать російскому великому князю Константину Павловичу, который тогда имѣетъ дать обѣщаніе, да не учинитъ ни въ какомъ случаѣ наследственное или иное притязаніе на всероссійское наследіе, равномѣрно и брата его на греческое.

Предѣлы греческой имперіи точныя класть границы.

Буде вѣнскому двору угодно какое ни есть основаніе на Средиземное море для торговли, то въ томъ помоществовать обѣщается.

Оба императорскіе двора у прочихъ дворовъ при всякомъ случаѣ приложить стараніе о успѣхѣ и споспѣшествованіи здѣсь прописаннаго.

Буде-ясе-бы, изъ ненависти къ союзу обѣихъ имперій, иная держава начала вражды, тогда соединенными силами оныя отвратить.

Обѣ имперіи обѣщаются прочія державы удовольствоваться торговыми выгодами.

На основу меморандума Безборотковаго послатъ је изъ Русије у Беч предлогъ од 13. Октобра 1782. о завојевању Турске и о извршењу овогъ великогъ пројекта. У своме ишему ђесару Јосифу царица најпре црта стање у Европи и доказује безопаcност овога предузећа противъ Порте. Она не сумња у успех. Једина сметња могла би доћи од пражскога краља, али овај је остарео и безъ помоћи Француске и Инглеске неће се лако решити на

какву против-акцију. Инглеска гледа своје трговачке интересе и неће лако на то нагазити, али баш ако би Француска и Шпанија стале сметати руској флоти у Средиземном Мору, онда би оба двора требала да се споразуму с Инглеском. Но баш ако би Прајска слудовала да нападне, Аустрија и Русија имају довољно снаге, да се од ње ограда.⁵⁷ Цртајући цару Јосифу стање у Европи, царица Катарина вели за Турску, да се налази у распадању. Унутрашње невоље, које не би могла издржати ни каква добро организована држава, вуку је у пропаст. За то је дужност Русије и Аустрије, да се благовремено постарају, шта ће доћи на место Турске, какав ће поредак настати у њиховом суседству. Да би се предупредила свака несугласица међу њима у будућности, Русија предлаже, да се установи независна држава Дација. У ту државу ушле би Влашка, Молдавија и Бесарабија. Она би имала владоца православне вере, била би независна и од Русије и од Аустрије, са којима се никада не би могла саставити. Границе те државе биле би река Дњестар, Црно Море, Дунав и Алута. Што се тиче територијалних добитака, то Русија тражи за себе само Очаков са појасом земље између Буга и Дњестра и неколико острва у Архипелагу за потребу своје трговине (о Криму царица не помиње ни речи, али Крим је идуће године већ био руски). И ако положај и богатство турских провинција, које се сучељавају с Аустријом, и на које може Ђесар рачунати, дају, по мишљењу царичином, проширењу Аустрије у томе правцу много већу важност, опет је царица готова, из пријатељства према своме савезнику, да му принесе ту жртву, јер је потпуно уверена, да ће Ђесар, ако им пође за руком протерати из Европе непријатеља Хришћанства, помоћи са своје стране, да се на развалинама отоманскога царства васпостави стара грчка империја под непроменљивим условом Русије, да та васкрснута монархија буде потпуно независна, да се на њен престо постави млађи унук царичин, велики кнез Константин, који се прет-

⁵⁷ Сто лѣтъ австрійской политики въ восточномъ вопросѣ т. I, стр. 41.

ходно има одређи свију својих права на руски престо, јер те две круне не треба никада да буду на једној глави.⁵⁸

Опасност да Русија прогута целу отоманску империју била је тако вероватна, да ћесар Јосиф није ни покушао, да осујети царичине намере, него се само старао, да од пљена осигура себи што веће парче. Он одговара 13. Новембра 1782. да заузме Очакова и околних земаља неће наићи ни на какве тешкоће. Што се тиче формирања нове државе Дакије и подизања великога кнеза Константина на грчки престо — то ће зависити од успеха у рату. Он неће сметати, ако се задовоље и његове жеље, а ове су: Аустрија да добије град Хотин с околином, која заштићава њену Галицију и Буковину, оно парче Влашке, које обухвата Алута, даље Никопол и од тога града уз воду обе дунавске обале са Видином, Оршавом, Београдом за заштиту Угарске. Од Београда да се пружи најкраћа линија до Јадранскога Мора, обухватајући *Golfo della Drina*. Најзад све венецијанске земље на копну са њиховим острвима имају да уђу у састав Аустрије, јер ће само на тај начин оно, што њена земља производи, имати вредности. Венецији треба дати у накнаду Мореју, која је и раније била у млетачкој владавини, даље Крит, Кипар и острва Архипелага. То би за Венецију била богата накнада, а ћесар би после, дохвативши се мора, могао имати своју флоту, и тиме би могао бити још кориснији за Русију. Још Аустрија тражи слободну пловидбу за своје трговачке бродове не само Дунавом у Црно Море него и из овога кроз Босфор и Дарданеле и то да Дакија и грчка империја не наплаћује од њих никакве таксе или царине.

Кнез Кауниц имао је заповест, да царици објасни, за што Аустрија све ово тражи и да јој докаже, да су ови захтеви праведни. Он је то покушао, али није успео. Катарина II. није хтела да чује о откидању Мореје од будућег грчкога царства, да би Аустрија добила Истрију и Далмацију. Најзад ћесар није имао куд осем у савез са Русијом, и он је у једном доцнијем

⁵⁸ Мартенс, II. 133.

писму пристао, да потпомаже извршење царичинога плана. Овај споразум имао е за Русију ту корист, што јој је дао могућност, да што скорије реши кримско питање, како она хоће, и већ 8. Априла 1783. излази царичин манифест, у коме се јавља Европи, да је Русија „присајединила са својом државом Кримско Полуострво, острво Тамањ и сву кубанску страну.“

Нико није делом протествовао. Инглеска и Француска имале су пуне руке посла е устанком у американским колонијама. Прајска је због рата око баварског наследства морала да гледа своја посла у Германији. Аустрија је била савезница. Истина версаљски кабинет узбунио је целу Европу својим нотама, али није могао ни једну државу кренути против Русије.

Порта је испрва такође протествовала, али кад јој је Аустрија саопштила, да ће, ако се Турска не одрече Крима у корист Русије, него за то загази у рат, она такође заратити као савезница Русије — кад је даље видела, да је напуштају и све остале европске државе, — Порта је 28. Декембра 1783. потписала са Русијом конвенцију, којом признаје да је цео Крим саставни део Русије и да од сада река Кубан гради границу између Турске и Русије.

И тако је Русија сада без капи крви заузела цело Кримско Полуострво и целу северну обалу Црнога Мора и тиме је, као што вели Жигарев „извршила своју историјску задаћу“.⁵⁹ Не само да су се руски министри утркивали у благодарности и изјавама оданости аустријским министрима, него је и сама Катарина II. писала Јосифу II. писмо, у коме му благодари за његову силну помоћ и обећава му у сличној прилици указати му тако исто велику услугу.

Руси су одмах приступили грађењу пристаништа и тврдиње севастопољске, и док су на капији тога града написали „пут за Цариград“, у Цариграду је руски посланик закључио трговачки уговор између Турске и Русије, по коме је, осем многих других користи по руску трговину, уговорена и слободна пловидба руске трговачке флоте из Црног у Средиземно Море...

⁵⁹ 1. с. стр. 220.

Међутим је Инглеска изгубила своје северо-американске колоније и старала се, да за њих нађе накнаде у освајању Индије и у развијању своје трговине на истоку, а за ово јој је требала неприкосновеност турске империје. Знајући, да руско-аустријски савез спрема самртни удар Турској, Инглеска је у интересу своје источне трговине стала радити свима силама, да направи прајско-шведско-турски савез, подизала је курак Турске обећавајући јој, да ће помоћу овога савеза повратити себи Крим.

Инглеска је у последњем тако брзо успела, да је Порта 12. Августа 1787. објавила Русији рат за то, што је противно уговорима захватила и земље, које још припадају Порти.

Чим је за ово сазнао ћесар Јосиф, наредио је своме посланику, да остави Цариград и не чекајући, да га на то позову из Петрограда, писао је царици, да је према њиховоме уговору о савезу готов помоћи јој у новоме рату с Турском. У писму од 7. Фебруара 1788. ћесар шаље царици и своју објаву рата Турској.

У Петрограду су примили помоћ Аустрије прилично равнодушно, јер државницима руским не беше сад врло подесно ово учешће Аустрије у рату. Они су имали и сувише високо мишљење о садашњој снази Русије и желели су, да овај рат воде с Туреком сами, ослањајући се једино на помоћ балканских Хришћана, а да би се ова осигурала, послата је у Фебруару 1788. царска грамата *Србима, Црногорцима* и „свима сродним славним словенским народима“, у којој се говорило, како су руске војске добиле наредбу, да се приближе свима местима, у којима живе Русији сродни народи, да истерају Турке и да утврде Хришћанима слободу и независност.⁶⁰

Балкански Хришћани похитали су колико су могли, да се одазову позиву Русије. Грци наоружаше читаву флоту, која се појави на мору под командом Ламбре Каџонија. У Албанији и у Македонији букну устанак против Турака. Али ко се најодлучније и најенергич-

⁶⁰ Бутковски, I. с. I. стр. 80.

није одазвао позиву Русије, то беху *Срби*. У Србији наста *Кочина Крајина*.

Руско-аустријске војске полако су се кретале напред. Инглеска је успела не само у Пољској и Шведској, да их дигне против императорског савеза, него је нарочито успела, да *Прајска*, којој баш те године беше истекао рок савеза с Русијом, закључи тајни *савез с Турском* (1789.), у коме је примила на себе обвезу, да на пролеће огласи рат Аустрији и Русији и да га не прекида, докле год Порта не закључи с њима за се погодан мир.

Смрт Јосифа II. (у Фебруару 1790.) изменила је ситуацију још више на штету Русије. Нови ћесар аустријски Леополд није делио мишљење свога брата односно источне политике, и после неколико месеци иступио је из савеза с Русијом и засебно закључио с Турском мир (4 Априла 1791.) под условима врло zgodним за Турску, која је добила натраг сву земљу, коју беше аустријска војска заузела, задржавши за себе само Оршаву.

При свем том Катарина II., и ако је изгубила свога савезника, није се уплашила од коалиције, у којој беху Инглеска, Прајска, Шведска, Пољска и Турска; није хтела да чује за *status quo ante bellum*, на који је коалиција хтела да је принуди и продужила је своју војну с Турском. Руска војска заузела је у јесен 1790. Килију, освојила је град Измајил, и постигла је знатне успехе у Кубанској и на Кавказу. У пролеће 1791. руска војска прешла је Дунав и потукла је турску под Мачином. Готово у исти мах заузеше Руси тврдињу Анап, која беше кључ кубански, и уништише турску флоту на Црном Мору, која беше пошла на Крим.

Сад је Инглеска изјавила рускоме двору, да она ни у ком случају неће допустити, да се промени *status quo* у турскоме царству и одмах је приступила спремању своје флоте за Балтијско Море. На инглеску страну стала је и Прајска, која је запретила, да ће напасти на руску границу. Готови су били, да се овој коалицији придруже и Холандија и Шпанија и краљевина обеју Сицилија. Ову коалицију спречила је фран-

црчка револуција, која је натерала монархије, да се опет приближе Русији, која је ову прилику употребила, да закључи мир с Портом у Јашу (29. Дек. 1791.), којим је Порта још једном признала, да је цела северна обала Црнога Мора руска, којим су потврђени сви ранији уговори почињући од кучук-кајнарџијског (наравно осем одредаба о независности Крима, који је сад руски) и којим се још само за Влашку и Молдавију уговара, да им се неће тражити данак за цело време ратовања и још за две године.

Тако је свршен рат, који је имао да донесе слободу и независност свима Балканцима и да васпостави грчко царство!

У Јашу није било ни помена о Србима, који су највише и најенергичније радили, да се оствари „велики пројект Катарине Велике“. Русија је, као што вели Жигарев,⁶¹ оставила „Сербію и другія христіянскія области отоманскої имперіи вѣ ихъ прежнему положеніи до болѣ благопріятнаго времени“.

Син и наследник Катарине II. цар Павле I. променио је спољну политику своје матере, одрекао се сваких завојевања и хтео је, да се посвети унутрашњем уређењу Русије, да би је одморио од толиких ратова. Он чак није хтео да учествује у коалицији европских монархија противу француске револуције, и ако јој његова мајка беше обећала помоћ од 80.000 војника. Али мирољубивом Павлу I. није било суђено, да дуго остане при тој својој политици. Французи стадоше да освајају Италију, Мисир, Сирију и да свуда заводе републиканске „порядке“, отеше Малту и злостављаху Малтески Орден, коме он беше „велики мајстор“. Сад је већ и Павле I. увидео, да ваља искоренити ту „француску заразу“, која руши на све стране законите власти, и Русија је заједно с Аустријом и Инглеском објавила Француској рат 1798. У ту коалицију ушла је и Порта и за то је пропустила руску флоту кроз Дарданеле, која је заједно са турском флотом принудила Французе, да напусте јонска острва, и од њих направише независну републику по обрасцу Дубровника, само под заједничким

⁶¹ I. с. стр 238.

протекторатом Турске и Русије. Руски адмирал Ушаков, оставши сам у Крфу, организовао је нове власти на јонским острвима, при чему је ове концентрисао у једном сенату. Дотле је руска војска под Суваровом војевала противу Француза у Италији тако победоносно, да је Аустрија покушала, да на рачун руских победа рашири што више своје границе у Италији. Како је и Инглеска отела од Француза Малту, али је није хтела вратити Малтеском Ордену, него ју је задржала за себе, то је Русија истушила из коалиције, вратила је руску војску из Цириха и своју ескадру из Средиземнога Мора. Павле I. помишљао је за тим на савез са Наполеоном, да би казнио Инглеску и Аустрију за њихово нелојално држање у коалицији, али пре него што би се одлучио на то, он је захтевао, да му Панин и Ростопчин, који су у то време управљали „колегијом иностраних дјела“, поднесу меморандуме о томе, каквим путем треба сада да пође спољна политика Русије? Записка Панинова није сачувана, а Ростопчинова јесте и врло је интересантна. Она кулминира у подели турскога царства:

„Русија — вели Ростопчин у другом делу свога мемоара — треба да узме *Романију*, Бугарску и Молдавију. *Аустрија* треба да узме *Босну*, *Србију* и *Влашку* (овде је руком цара Павла I. забележено „Не многољ?“). Прајској да се даде у накнаду Хановер, надеборнско и минстерско владичанство. — Француска да узме Египат. — Из Грчке и острва у Архипелагу направити републику по обрасцу млетачком а под протекторатом великих сила, које деле Турску. Грци ће већ сами доцније доћи под руски скиптар (овде је цар Павле прибележио „А можно и подвести“).“ Граф Ростопчин ни мало не сумња, да ће ово велико предузеће бити лако извести. Аустрија ће с одушевљењем пристати на овако неочекивани предлог („као какав пропалица, који на једанпут добије велики згодитак на лутрији“. Цар Павле је овде забележио „Только въ прокъ не пойдет“). Прајска ће паћи у њему велике користи за себе, а Бонапарта, који треба да буде центар ове акције, паћи ће у оваквој подели Турске најсејгурнији начин, да унизи Инглеску и да осигура себи при оп-

штем миру све, што је Француска завојевала.“ Меморандум Ростопчина завршује се овако: „Ако Творац света, који од вајкада заштићава руску царевину и њену славу, благослови и ово предузеће, онда ће се Русија и XIX. век поносити царовањем В. Имп. Величанства, које ће саставити у један престоле Петра и Константина двојице великих владалаца, који су основали две најзнатније империје на свету.“ (Овде је цар Павле додао „А меня всетаки бранить стануть“).⁶²

О овом меморандуму вели Жигарев:⁶³

„У самој ствари прави интереси Русије не допуштају, да се балканске земље поделе на разне европске државе. *Прави интереси Русије захтевају, да се грчка и словенске народности на Балканском Полуострву ослободе од Турске и да буду слободне и независне.*“

Тако је. Али до тог уверења почињу долазити Руси тек 1896. па и то само такви Руси, као што је Жигарев... Онда када је цар Павле читао овај меморандум Ростопчинов, друкчије се схватао интерес Русије. Цар Павле I. написао је 2. Октобра 1800. год. на овоме меморандуму:

„Одобравајући овај ваш план желим, да га ви (т. ј. граф Ростопчин) извршите. Дај Богъ чтобъ по сему было.“

Почетком године 1801. Русија је закључила савез с Француском и почела је спремати експедицију против Инглеза у Индији, чиме се надао постићи пристанак Француске на поделу турскога царства по горњем плану. Али ноћу 12. Марта 1801. цар Павле је „напрасно преминуо“ (онако исто као после 100 година и српски Краљ Александар I.) и Русија се одмах одрекла тога „фантастичнога“ плана.

Политика цара Александра I. била је врло мирољубива, а односно Турске ево шта Александар I. пише својем посланику у Бечу графу Разумовском:

„Једно од основних начела моје политичке системе биће увек у томе, да се старам свима силама *сачувати*

⁶² Рускiй Архивъ, I. стр. 103 — 110. Ту је цео меморандум Ростопчинов.

⁶³ I. с. стр. 253.

турску државу, јер њена слабост и њена рђава унутрашња управа дају драгоценог јемства безопасности“.

Кад је руски посланик у Паризу Марков стао јављати, да Наполеон хоће да сруши Турску, онда су не само браћа Воронцови (Александар је управљао руском спољном политиком до Чарторијског) налазили, да је Турска по својој слабости најзгоднији сусед за Русију, те га за то не треба дирати, него је и царев пријатељ граф Виктор Павловић Кочубеј, који је раније био неколико година посланик Русије у Цариграду, написао цару 1802. овакво мишљење: „Не само због тога, што је Русија тако велика и пространа, да јој не треба даљег ширења, него она не може себи желети мирнијег суседа од Турске, и главно правило наше политике треба да буде *одржање Турске*“.

Ово погрешно мишљење Кочубеја постаде меродавно за све руске „више државне сфере“, које одлучише да се боре противу свију пројеката на штету Турске. Благодареви такој политици Русије, Порта издаде 1802. свој хатишериф, који је за Влашку и Молдавију постао основни закон. По том хатишерифу господаре у тим кнежевинама поставља Султан свакога на седам година, али их не може збацити без пристанка Русије. 11. Октобра 1805. обновила је Турска свој уговор с Русијом од 1798. и потврдила је Русији право, да њене ратне лађе могу пролазити кроз Босфор и Дарданеле, да заштићују острва у Средиземном Мору, која стоје под њиховим заједничким протекторатом.

После своје победе код Аустерлица (25. Дек. 1805.) Наполеон је уверио Порту, да је Русија сломљена, и старао се да експлоатише силу Турске противу Русије, и пошто га је Порта признала за цара француског, послао је у Цариград за свог посланика препреденог ђенерала Себастијанија, који је брзо стекао положај диктатора у Цариграду. Како је 1804. букнуо устанак српски под Карађорђем, то је Себастијани одлучио, да се тим устанком користи, да натутка Порту против Русије.

Кад Аустрија није хтела (*ratio status*), да помогне Србима, они су се обратили за помоћ Русији. Највећи поборник за зближење између Руса и Срба био је ми-

трополит Стратимировић, који је сањао о васкресу српскога краљевства помоћу Русије. Он је у Јуну 1804. послао преко сомборскога проте (који је био дворски свештеник код велике кнегиње Александре Павловне, жене угарскога палатина Јосифа) у Петроград један меморандум, у коме је изложио све користи, које би Русија могла имати, ако би потпомогла устанике у Србији. „Сви европски владари — писаше карловачки митрополит — имају својих савезника међу својим једноверцима, само руски цар нема тога задовољства, да има савезника блиског по језику, по вери, по мислима и осећањима, савезника, који би му био користан у свако доба.“ Зауостављајући се на сродним Пољацима и једноверним Грцима, Стратимировић налази, да ни једни ни други нису верни и искрени савезници Русије. Међутим нема народа под небом, који би толико волео Русе и њихове господаре, као што је српски народ. С тога би — налази Стратимировић — у интересу Русије било, да створи српску автономну државу макар само из оног дела српског народа, који је под Турцима. По плану Стратимировићевом Срби би за сада могли остати под врховном влашћу Султана, и плаћајући Порти умерен данак могли би имати унутрашњу аутономију онако као Дубровник или јонска острва под протекторатом Русије. Ову форму предлаже митрополит за то, што би се српске земље, ако би се са свим откинуле од Султана, лако могле предати Аустрији, која би на тај начин постала врло опасна за Турску. На чело ослобођеног дела српског народа требало би поставити једног великог руског кнеза са неограниченом монархијском влашћу, „јер уставност (конституција) у самом почетку политичког препорођаја не би била за Србе; за њих ваља претпоставити монархијску управу“.⁶⁴

Овај меморандум предат је ондашњем министру иностр. дела кнезу Чарторијском, и како се овај као Пољак бринуо само о томе, како да васкресе Пољску са њеним старим границама, то је он овај меморандум вратио сомборскоме проти, а цар га вероватно није ни видео.

⁶⁴ Нил Попов, I. с. стр. 28—29.

И ако се Русија оваквe понашала према српскоме устанку, опет је Себастијани успео уверити Порту, да јој Русија ради о глави и она је најпре одузела привилегије дате грчким бродовима, који су пловили под руском заставом; за тим је без питања и пристанка руске владе збацила господаре влашког и молдавског, и најзад је забранила пролаз кроз Босфор и Дарданеле руским ратним бродовима.

Цар Александар I. заповедио је своме посланику у Цариграду, да одмах тражи да се све поврати како је било и још да се прекину насиља Али-паше јањинскога према јонској републици. Порта између страха од Русије и притиска Француске повратила је румунске господаре на њихова места, али друге услове рускога меморандума *није хтела* да изврши. На то је Русија крајем Новембра 1806. посела дунавске кнежевине. Порта је на то 18. Децембра 1806. објавила Русији рат надајући се, да ће се на обалама Дунава или Дњестра сајузити с француском војском и повратити себи Крим. Француска је одмах закључила савез с Туреком. Инглеска с Русијом, да јој својом флотом помогне на Средиземном Мору. Срби су још у Фебруару 1806. послали нарочиту депутацију у Беч, која је руском посланику предала „прошеније“ упућено императору Александру Павловићу „словено-српског рода спаситељу и избавитељу.“ У тој молби, коју је написао опет Стеван Стратимировић, каже се, како „српски устаници прибегавају својој једноверној и једнородној Русији, коју они цене више од свију других држава, јер су у њој нашли свог великог оца, добротвора и заштитника, у коме су још њихови претци видели свог избавитеља“. Срби са сузама у очима „моле императора Александра, да као велики отац Срба похита са избављењем целога српског рода и свога православља“. Ако руски цар не пружи своју помоћ новцем, оружјем и војском — Срби ће пропасти. Он све може. „Александар Велики који је по свом великом положају богодани предетојник (предстатељ) свију православних и словенских народа на земљи“. За то нека он каже целоме свету: „Хоћу

да се избави и да се прослави српски род и православље моје⁶⁵.

Да ли је ово прошеније Срба било боље среће од првог меморандума Стратимировићевог, т. ј. да ли је дошло до цара — то не знамо, али што знамо, то је ово:

И ако је између Русије и Србије закључен писмени савез 1807.. ипак је *Русија те исте 1807. године понудила Аустрији, да узме себи Србију, Босну и Хрватску* само да помогне Русији у рату противу Турске, а Русија ће задржати за се Влашку и Молдавију... Аустрија је ту понуду одбила.⁶⁶ јер је знала, да судбина Турске не зависи само од Русије него и од Француске, која је у тај мах, својим ратом противу Прајске, задржала у животне интересе Ђесарове.

Кад се није могао добити ратни савез с Аустријом, и кад се видело, како мало има успеха сама руска војска, руска влада нареди њеном главнокомандујућем Ђенералу Михељзону, да извести Султана, како је Русија готова извести своју војску из Влашке и Молдавије само ако Султан пристане, да отера из Цариграда француског посланика Себастијанија... Порта је одбила преговоре на тој основи.

Тада је дошао тилзитски састанак између Александра I. и Наполеона I., на коме је углављено, да Русија посредује за мир између Француске и Инглеске, а Француска да посредује за мир између Русије и Турске. Ако Порта не пристане на овај, онда, по једном тајном члану њиховог тилзитског уговора, Русија и Француска заједно имају да предузму рат за ослобођење од Турске свију њених области у Европи осем Цариграда са Румелијом. За овај случај објаснили су се оба цара о подели Турске. Наполеон је рекао Александру: „Сама промисао ослобађа ме од мојих обвеза према Порти. Мој савезник, мој пријатељ Селим збачен је с престола и у оковима је. Ја сам мислио, да се може нешто направити од Турака и хтео сам, да у њима пробудим енергију, да се користе урођеном им

⁶⁵ Перводѣвъ Александръ I. и Славяне — Древная и Новая Россія за 1877. годину, књ. 12. стр. 333.

⁶⁶ Соловьевъ, Императоръ Александръ I, стр. 144 и 145.

храброшћу. Али то је била заблуда. Треба свршити с једном државом, која не може даље да се одржи, и треба предузети мере, да се том приликом Инглеска не осили сувише“. Тражећи за Француску Египат, Наполеон пристајаше, да Русија узме Молдавију, Влашку и Бугарску до Балкана. Што се тиче Цариграда тај град са земљом, коју би обележавала линија од Бургаса до Еноса, имао би остати Султану. Наполеон је остављао Александру одрешене руке на истоку, а за то је тражио за себе одрешене руке на западу.

Александар I. није пристао на овај предлог Наполеона I. За што? „Проектированное тогда рѣшеніе восточнаго вопроса нисколько не соответствовало историческому призванію Росіи и ея задачамъ на Востокѣ“ вели Жигарев.⁶⁷

Напротив Данилевски⁶⁸ налази, да је то била огромна погрешка Русије. „Јер одиста, вели он, шта све не би Русија онда могла постићи у савезу с Наполеоном? Ревносна помоћ у рату 1809. дала би јој целу Галицију. Енергичан рат противу Туреке дао би јој не само Молдавију и Влашку него и Бугарску до Балкана, дао би јој могућност, да створи и независну Србију, јер Наполеон само није хтео да се раширимо преко Балкана. У осталом ни Наполеон не би до века живео. Па и само херцегство варшавско, којим је Наполеон само претио Русији, он би нам жртвовао, чим би се уверио, да је Русија искрено ушла у његове планове, јер би се уверио, да Русија идући за својим циљевима има толико исту потребу његове помоћи као и он њене.“

Порта је пристала на посредништво Француске и примирије између Туреке и Русије потписано је 12. Авг. 1807. у Слободзеји. Али како је међу условима за мир било и то, да се руска војска одмах повуче из дунавских кнежевина, а Александар I. је хтео овом приликом да *дефинитивно задржи Влашку и Молдавију за Русију*, и за то није хтео мир под таквим условом, него се користио примиријем, које је Турека употребила на нову спрему за рат, да од Наполеона добије пристанак за

⁶⁷ I. с. стр. 267.

⁶⁸ Россія и Европа изд. 1889. стр. 41.

анексију дунавских кнежевина. Због тога је био нов састанак Наполеона I. и Александра I. у Ерфурту (Септембар 1808.). Наполеон, због свог несрећног рата у Шпанији, пристао је да Русија узме Влашку и Молдавију, али ако би Порта због тога наставила рат с Русијом, Наполеон неће да учествује у том рату. Ако Аустрија или друга нека држава због тога нападне на Русију, онда ће Наполеон стати уз њу. Тако исто ако би Аустрија напала на Француску, Русија ће помагати Наполеону.

Пошто се тако осигурала, Русија навали сада на Порту, да закључи с њоме мир тражећи за себе Молдавију и Влашку и независност Србије. Аустрија, којој је до сада при свима плановима Русије за поделу Турске била намењивана Србија, нашла је да су угрожени њени животни интереси и за то је поручила Русији, да ће имати с њоме посла, ако узме дунавске кнежевине, а у исто време посредовала је за савез између Турске и Инглеске, који је и закључен 24. Декембра 1808. Одмах за тим дошла је инглеска флота (адмирал Колингвуд) на улазак у Дарданеле. Русија је послала у Цариград ултиматум или да за два дана буде отеран инглески посланик из Цариграда или ће кнез Прозоровски (који је на место умрлог Михелзона постао глав. команд. руске војске) продужити ратне операције. Турска није хтела да „отера инглеског посланика“ и рат је продужен (Априла 1809.) али је с обе стране вођен тако „вяло“, да је руска војска до краја 1810. узела само десну обалу Дунава. Неколико пута су покушавани преговори за мир и цењкања, али се нису могли погодити. 29. Нов. 1811. канитулирала је главна турска војска пред Кутузовим. Међутим је Наполеон у велико спремао свој поход на Русију. Александар I. наређује Кутузову, нека гради мир с Турском, па макар граница остала на Пруту, али за ту уступку да гледа направити савез с Турском, помоћу кога је цар мислио дићи на Наполеона цео „словенски свет.“ Кутузов није успео, да направи овај „савез словенског света преко Турске“, него је само успео, да закључи мир у Букурешту од 16. Маја 1812., којим се уговара — *амнестија*

за поданике, који су се бунили (чл. 2). Русија добија Бесарабију са тврдињама Хотин, Бендер, Акерман, Килија и Измајил тако, да је граница Прут од уласка у Молдавију до ушћа његовог у Дунав, а одатле обалом дунавском до мора (чл. 4.) *За Молдавију и Влашку повраћа се стање, које је било пре рата.* Односно Србије ево шта је уговорено у Букурешту:

1. Србија добија пуну амнестију.

2. Порта заузима опет све тврдиње турским гарнизонима и руши она утврђења, која су подигнута за време рата.

3. Покренута осећањем милосрђа Порта се обвезује предузети све мере потребне за (безопасност) сигурност српскога народа, како се турски гарнизони не би огрешили о њихова поданичка права.

4. Порта обећава дати Србима онаква права унутрашње самоуправе, каква имају становници на острвима Архипелага, т. ј. Порта ће се задовољити умереним данком, који ће сами Срби (а не харачлије) скупиљати и предавати. О свему томе споразумеће се Порта директно са Србима (чл. 8).

Сам Жигарев налази „да судбина Срба ни у колико није одговарала њиховим надама за време устанка“, али се он теши тиме, што су „ове одредбе о Србији ушле у један међународни уговор, те је тако *Србија стављена под заштиту Русије*, која је добила право настојавати, да се све што је уговорено тачно изврши“.⁶⁹

И то каже руски историк и ако зна, да је Порта још 1811. нудила Карађорђу и Србији онакав положај, какав имаху дотле Влашка и Молдавија, и да је Карађорђе ту понуду одбио, надајући се, да ће Русија учинити нешто више за Србију.

Кад се у Србији чуло, шта је за њу уговорено у Букурешту, српски сенат посла нарочиту депутацију у Петрбург, али она није видела Пићера, она је враћена с пута с оваквом утехом:

„Императорском у правитељству не время думать обь интересахъ Сербовъ, и поетому пусть они пока

⁶⁹ I. с. стр. 279.

сами отстаивають свои права и ожидаютъ болѣе лучшихъ дней“.⁷⁰

Како у Букурешту не беше утврђено, ни колики ће данак Србија плаћати. нити детаљи о односима са турским гарнизонима, то Срби послаше депутацију у Цариград, да „преговара о миру између Туреке и Србије“. Депутацији је одговорено, да Висока Порта и не мисли градити нарочити мир са Србима, који имају просто да положе оружје, а за остало доћи ће у Ниш нарочита комисија под шефством Челеби-ефендије. Ова комисија саопштила је Србима: 1. Сва нова утврђења имају да се сруше. Сви топови да се врате на своја места у градове и да се с њима предаду Турцима. Српски народ има да преда Османлијама не само све своје оружје него и све своје јахаће коње са целим прибором. 2. Турци ће се опет населити по градовима, варошима, паланкама и селима, и све што је било њихово, куће, поља, баште, воденице и т. д. имају да им се врате. 3. Срби постају опет поданици Султанови као што су и били, а који неће нека се сели из Србије, куда му је драго.

Све ово тражили су Турци на основу чл. 8. Букурешкога Уговора („которая, благодаря своимъ общимъ вираженіямъ допускала широкое толкованіе“), али Срби нису могли на то пристати и прекинули су ове преговоре у Нишу, па решивши се на нову борбу послаше архимандрита Спиридона Филиповића у Петроград, да моли за помоћ. Ова се састојала у савету, да Срби преговарају с Портом преко руског посланика у Цариграду.

Они јадници послаше своје пуномоћнике за те преговоре, али док су они стигли до Софије, турска војска преправила је Србију. Карађорђе је пребегао у Аустрију, а с њиме и остале народне старешине осем једнога Милоша Обреновића, који је подигао нов устанак.

⁷⁰ Бутковскій, I. с. стр. 99—100. Сравни и Beer, Oriental. Politik Oesterreichs.

Мисија проте Матеје Ненадовића код Бечког Конгреса остала је без икаквог успеха.

14. Септембра 1815. утврђена је у Бечу *света алијанција* између између Русије, Аустрије и Прајске, којој су доцније приступиле све европске државе осем Инглеске, папе и Турске. Овај мистично-религијозни-леги-тимистичко-монархијски савез постао је права несрећа за све хришћанске народе на Балкану.

IV.
ОД СРЕТНЕ ДАЦИЈЕ
ДО АБДИКАЦИЈЕ КНЕЗА КУЗЕ

Пре три године, приликом четрдесетогодишњице владавине краља Карола I. од Румуније, приређена је у Букурешту прва румунска народна изложба, а краљ. румун. министарство земљорадње, индустрије, трговине и круниших добара наштамало је на француском и немачком језику једну књигу од 520 страна, у којој је трудом г. Попа Бурка изнесен целокупни привредни напредак Румуније од 1866. до 1906.⁷¹

Из приступа у ту књигу да забележимо овде само неколико врета.

„Године 1839. пропутовао је *Тувнел*, доцнији министар спољних послова Француске под Наполеоном III., целом дужином Влашке од Верчерове до Брајиле, и описао је тај пут овако: Земљиште у Влашкој могло би носити богатога плода, али сам ја налазио само на поједине њиве, и то на великим одстојањима једне од других, засејане пшеницом и кукурузом. У Крајовском Банату цела земља стоји са свим необрађена. Становништво је у планинама, у збеговима. Од обале Олте па до Букурешта једна грдна пустиња, која траје 120 километара. Ни једнога села, ни једне пооране бразде! Земља је опустошена ратовима опет подивљала. Око Букурешта има на 40 километара неколико села, па онда опет пустиња до саме Брајиле“.⁷²

⁷¹ Ministerium für Landwirtschaft, Industrie, Handel und Domänen, Rumänien (1866—1906.) Bukarest, Grafische Anstalt Sococ & C-ie, Aktiengesellschaft, 1907.

⁷² Revue de deux mondes од 15. Маја 1839.: цитат у горњој књизи страна VII.

Године 1835. пропутовао је кроз Влашку капетан *Молтке*, доцнији велики маршал немачке војске, и прошавши земљу од Крајове преко Букурешта до Ђурђева овако пише:

„На физиономији ове земље виде се страшни трагови дугог робовања. Равнице су без једнога дрвета. Дивне шуме, којима је природа била обдарила ту земљу, опустошене су тако, да човек чисто не верује, да су рђавство, немар, лакомисленост са свима људским силама биле у стању, да изврше такво дивљаштво. Ни пети део дивне земље за земљорадњу није обрађен, и тако цела земља изгледа као једна пустиња, и ако би вредне руке могле на њој зарадити богату награду. Власи су круини, лепо људи. Њихов језик је син латинског језика, који и данас много личи на талијански. Право је чудо, да се усред те пустиње налази варош са 100.000 становника, као што је Букурешт“.⁷³

После 70 година, од којих 40 долази на владавину краља Карола I., она румунска пустиња родила је 1906. четрдесет милиона хектолитара пшенице, дакле сразмерно за једну трећину више него Француска, и дошла је по продуктивности свију земаља на свету на друго место, одмах иза аргентинске републике. Средња жетва од хектара за последњих 5 година дала је 18·3 хектолитара, докле је у сједињеним северо-американским државама дала 11-12, а у Русији само 8 хектолитара.

Спољна трговина Румуније, која је 1835. износила 36 милиона фр. износи 1905. седам стотина деведесет и пет, скоро 800 милиона франака.

Производња претролеума, која је 1835. износила 600 кола, износи 1906. осамдесет и осам хиљада кола, и тако сада Румунија долази односно производње петролеума одмах иза Галиције.

Докле 1835. Молтке а 1839. Гувиел не нађоше ни једнога друма ни једнога моста у Влашкој, данас има Румунија 3.180 километара готових железница а 340 грађено је 1906. и поноси се својим великим мостом на Чернаводи, морским пристаништем у Констанци, доко-

⁷³ *Moltke*, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, 3. Aufl. Berlin 1877. S. 4—8; цитат у горњој књизи стр. VIII.

вима и магацинима с елеваторима у Брајили и Галцу, што су све израдили румунски енжењери.

Државни приходи Влашке и Молдавије износили су 1833. године свега 8,876.000 франака, а године 1906. износе 278.727.619 франака. и државни буџет за рачунску 1905-6 годину показује вишак прихода над расходима за 45.446.510 франака. Следеће године очекивао се са сигурношћу суфицит од 50 милиона.

Становништво Румуније износило је 1834. године свега 3.050.000, а данас је прекорачило $6\frac{1}{2}$ милиона. Вишак рођених над умрлима износи за последњих пет година у средњу руку 87.000 годишње (године 1904. износио је 100.000 душа). У том погледу стоји Румунија међу европским државама на шестом месту.

Па ипак Румунија нема више од 50 становника на квадратни километар. Кад она буде насељена, као што су данас Немачка и Инглеска, онда ће у Румунији бити 12 милиона становника на плодној земљи, на којој успевају сви производи умерене зоне (пшеница, кукуруз и винова лоза) и у којој лежи огромно богатство, које се тек почиње експлоатисати.

Оволико из горе поменутог службеног издања румунског Министарства Народне Привреде.

Ми, који се још живо сећамо времена, када су румунски официри долазили у нашу тополивницу у Крагујевцу да се уче, који се сећамо да је кнезу Каролу у почетку његове владавине био идеал, да Румунију подигне на онај ступањ развика, на коме је онда стајала Србија кнеза Михаила — ми се морамо запитати: како је то било могућно, да Румунија за последњих 40 година постигне тако колосалне напретке?

Да бисмо то разумели, треба да проучимо историју владавине краља Карола у појединостима, а да бисмо њу потпуно разумели, треба да макар укратко пређемо историју подунавских кнежевина Влашке и Молдавије од најстаријих времена до њиховог уједињења у Румунију и до ступања на престо Карола I.

Пре 1800 година, 106. после Христа, римски император Трајан направио је преко Дунава мост, од кога се остаци и данас виде код Турн-Северина, пребацио

је преко њега своје легионе у данашњу Румунију ондашњу Дацију, победио је њенога краља Децебала, а од његове краљевине направио је нову провинцију Рима, која се пружала до Црнога Мора и до Дњестра, обухватајући данашњи Ердељ, Банат, Олтенију и целу данашњу Румунију. Како се велики део староседелаца из тих земаља, услед римског освојења, иселио, то је Трајан довео на њихово место римске колонисте из свију провинција империје, али највише из оближњих пирских провинција, т. ј. са Балканског Полуострва. Ове масе колониста својим радом толико напредоваху, да је та провинција добила назив „*Dacia Felix*“ (сретна Дација). Сада су се исељеници почели враћати у своју домовину. Из спајања и претпања дачких староседелаца и римских латинских колониста родила се *румунска народност*: ту је почетак румунског народа.

Године 170. после Христа почињу Готи нападати на римску империју и принуђавају цара Аурелијана, да им уступи целу Дацију (271. п. Х.).

За Готима дођоше Хуни, Гепиди и Авари. Ови су држали Дацију пуних 200 година. За то време долазе у Дацију *Словени*, али не као дивљачка најезда, него се насељавају као мирни пољопривредници. Отуда су многа имена места, река и планина у Румунији словенска; отуда у румунском језику и данас има много словенских речи. Али Словени нису могли да промене латинску основу језика. Они су се постепено сами порумунили и тако унели у румунски народ један нов елеменат.

Али је Словена било сувише много, да би се могли населити у Дацији. Они пређоше на десну обалу Дунава и преплавише источно-римско царство, у коме су својом надбројношћу угушили старо трачко-римско становништво. Словени су на десној обали Дунава били тако јаки, да су доцније своје победиоце, финско племе Бугара, претворили такође у Словене, и с њима заједно основали бугарску државу.

У деветом веку навалише с истока нови освајачи *Угри*, који су неко време држали Молдавију и Бесарабију, па онда продреше северно од Карпата у поља

између Дунава и Тисе, док се нису морали повући иза Тисе у Ердељ.

После Угра навалише *Печењези*, који заузеше Молдавију и Добруцу, а за њима *Кумани*, који заузеше Влашку. Последњи талас ових најезда беху *Татари*.

За време ових најезда живели су Румуни по својим селима под управом својих судија, који су се звали *кнезови*. Известан број таквих села састављао је једно *војводство*. Међу овима била су најважнија ова војводства: *Марамурешко* (његов војвода успео је, да извојује од Угра своју независност), кнежина војводе *Литвоја*, војводство *Сенеслава*, кнежине Јована Фаркаша итд.

Ова војводства и кнежине имала су злу судбину: час су их газиле варварске хорде, час су се преко њих тукле две суседне државе, Бугарска и Угарска, које су се отимале за земље између Карпата и Дунава. Од ових двеју држава Бугарске брзо нестало, али се Угарска, примивши католичанство, осили, те приграби себи земље западних Карпата и висоравањ ердељски. Али када је покушавала да освоји и јужне падине Карпата, наиђе на отпор једног великог румунског војводства, које се беше формирало при крају XIII. века спајањем кнежине и војводина на обе обале Олте. То војводство беше почетак *Влашке* (цара румуњаска), која се 1300., под *Тихомиром* и његовим сином *Басарабом* пружала до Дунава и до Црног Мора. Не могући продрети на југ, Угри ударише на исток у *Молдавију* и ту им је постао вазал један војвода, који владаше земљом између Карпата и Серета.

Наскоро за тим, око половине XIV. века, војвода марамурешки *Богдан* устаде противу краља Лајоша (Лудвига) од Угарске, подчини себи војводу молдавског, који беше васал Угарске и по примеру Басарабе *основа кнежевину Молдавију* (*Тага Moldovei*), која се већ под наследником Богдановим пружала до Дњестра и до Црнога Мора.

Од самог свог постанка имале су ове две кнежевине да се боре како са Угарском тако и са Пољском, које су хтеле да их приграбе, па онда су слабиле и

међусобном борбом, док у Турцима, који се појавише на другој обали Дунава не добише новог много опаснијег непријатеља.

Три стотине година трајала је борба младих румунских држава са Турцима.

Из те борбе светле *Мирча Стари* (1386.—1418.) у Влашкој и *Александар Добри* (1400.—1433.) у Молдавији.

Та два храбра и мудра кнеза положише темеље румунским државама на доњем Дунаву.

Молдавија се користила релативно дугим миром, који је имала под Александром Добрим, да се као држава организира и дошла је до приличног благостања.

Влашка је под Старим Мирчом такође радила на својој унутрашњој организацији и обухватала је чак и данашњу Добруцу. Она је била у стању, да се одупре Турцима, јер је Мирча потукао Бајазита, који са својом војском беше прешао Дунав. Али у пркос овој победи над Турцима код Ровина (1394.) Мирча се брзо уверио, да турској сили неће моћи одолети, и он је са Портом закључио 1402. год. уговор, којим је признао отоманску врховну власт над Влашком.

Молдавија је била боље среће. *Стеван Велики*, који је 1457. ступио на кнежевски престо, умео је да за време целе своје владавине, која је трајала скоро пола века, да сачува независност Молдавије. Он је имао добро организовану војску, са којом је потукао Угре код Баје, Турке два пута, код Рахова и Разбојене, а Пољаке у Козминској Шуми, и да сва три непријатеља одбије од Молдавије. Његова слава разнела се по целој свету, као што доказује писмо, које је папа Сикстус IV. писао господару молдавском.

Тада је Молдавија достигла најшире своје границе и тада је од свију околних држава призната као равноправни фактор.

Стеванов син Богдан пристао је међутим на онакву исту капитулацију са Турском, какву је 100 година раније Влашка закључила са Портом.

По тим уговорима обе земље задржаваху потпуну унутрашњу аутономију и слободу, да бирају своје владоце, а Порта задоби право, да потврђује изабране

владаоце и да од обеју кнежевина добија утврђени годишњи данак.

После тих капитулација Влашка је два пут покушавала, да се отргне од Турске. Први пут је то било под влашким кнезом *Владом Цецешом*, који је одрекао плаћање данка, и који је потукао турску војску под Хамза-пашом, који је послат био да га ухвати. Али наскоро за тим 1462. пређоше Турци са већом силом преко Дунава, збацише Влада и поставише на његово место другога кнеза. Други покушај био је при крају XVI. века, када је *Михаило Храбри* ступио на влашки престо баш онда, када је турска сила завладавши источном Угарском била на своме врхунцу, и када је румунском народу била најтежа. Михаило је владао свега 8 година, али је он чудесима своје храбрости успео, да збаци с Влашке турски јарам. Код Калугарена потукао је 20 пута већу војску него што беше његова, потукао је силнога Синан-пашу, па је онда као победилац ушао у Карлсбург, а 1600. освојио је и целу Молдавију. Али Михаилова велика држава није била дугог века. Последњи молдавски кнез повратио је помоћу пољске војске себи своју државу, и већ 1601. убијен је Михаило Храбри код Торенбурга, и његова једињена Румунија распаде се опет.

Ту је и крај румунских владалачких династија, Мушатинске у Молдавији и Басарапске у Влашкој, јер од сада Турци присвајају себи право, да сами постављају и збацују кнезове у подунавским кнежевинама, и ако је то противно њиховим капитулацијама с Портом.

Продавајући своје фермане за кнежевско достојанство у подунавским кнежевинама ономе, који више плати. Порта је мењала влашке и молдавске кнежеве сваких 2—3 године.

Тако постављени кнезови, дошавши у земљу, гледали су пре свега, да из ње исцеде оне суме, које су у Цариграду платили за своје фермане, па онда да на исти начин и себе осигурају, јер су знали, да ће њихова владавина трајати само дотле, док неко Порти не понуди већу суму за дотична достојанства.

Појамно је, што је под оваквом владавином румунски народ у обе кнежевине доведен до просјачког штапа, а његова властела бацила се на интриге за добијање кнежевског достојанства.

Па ипак је румунском народу у толико било боље него хришћанским народима с друге стране Дунава, што су и у ово време дунавске кнежевине задржале своју унутрашњу организацију, докле су у Бугарској, Србији, Грчкој и Угарској Турци непосредно владали.

Још се може рећи, да су дунавске кнежевине, докле су се у њима смењивали кнезови румунске народности, могле одморити од толиких силних ратова и страних најезда, јер је међу тим од Порте постављеним владоцима било и добрих људи. Тако су *Матија Васараба* у Влашкој и *Васиљ Лулус* у Молдавији подизали школе и штампарије, те су тиме доприносили народној просвети. Онда су штампане црквеве књиге, хронике из старије историје народне, зборници закона; онда су основани многи манастири, и онај најславнији Три Јерарха у Јасу; онда је на место старословенског језика постао румунски службени језик обеју кнежевина.

Кад је турска сила сломијена под Бечом, и када је почела узмицати назад, онда се у подунавским кнежевинама почео осећати утецај великих хришћанских држава Русије и Аустрије.

Сад су румунски кнезови почели да се обраћају час једној час другој од тих великих сила за помоћ, да би са себе скинули турски јарам.

Да би их казнила за то, Порта сад поче да поставља за кнезове у тим кнежевинама само Грке из цариградског Фанара, који се беху одликовали у турској државној служби, или који су били у стању, да добро плате своје фермане.

Епоха Фанаријотска, која је сад отпочела, трајала је преко 100 година (од 1712. до 1821.). За цело то време смењивали су се туђинци кнезови са многобројним гладним рођацима и пратњама, које су пале на народ као скакавци. У исто време Порта је удесетостручила данак обеју кнежевина. Грчки калуђери у многобројним задужбинским манастирима (*mânăstiri inchinate*) поста-

доше власници огромног парчета земље у обема кнежевинама. Велики приходи тих манастира нису употребљени на добротворне циљеве у земљи, него су слати да увећају имање грчких манастира у Св. Гори и у Јерусалиму.

Оволико из службене књиге румун. Министарства Народне Привреде.⁷⁴

Но како је за нас судар турских, руских и аустријских интереса у подунавским кнежевинама, који сад настаје, од великог интереса, то се ми на овој епоси румунске историје морамо дуже задржати, него што је могао то учинити писац поменуто службене књиге, коме је политичка историја Румуније била само приступ за историју румунске народне привреде.

Да видимо дакле опширније, како су се развијали догађаји ове епохе.⁷⁵

Они фанаријотски кнезови, за које и румунски историци признају,⁷⁶ да су били својим кнежевинама добри, као што беху Никола и Константин Маврокордатос зло су прошли.⁷⁷

10. Јула 1774. године потписан је у Кучук-Кајнарци уговор између Турске и Русије, по коме Русија враћа Порти Бесарабију, Влашку и Молдавију, које је земље била заузела руска војска, а задржава за себе Азов, Керч, Јеникале, независност Крима, право слободне трговине по Црном Мору и Дунаву.⁷⁸ Тим уговором установљава се за дунавске кнежевине право, да имају у Цариграду своје отпавнике послова православне вере, а за ministre ц. руског двора у Цариграду право интервенције код Порте у корист кнежевина дунавских. Порта „обећава да ће таква заузимања руских министара узимати у призрење са оним пријатељским поштовањем, којим се одликују све велике силе у међусобним односима.

⁷⁴ I. с. првих 62 стране.

⁷⁵ *Frédéric Damé, Histoire de la Roumanie contemporaine, Paris Félix Alcan, 108 B-rd St. Germain 1900.*

⁷⁶ В. у пом. службеној књизи румунске владе стр. 63.

⁷⁷ Александра Гику убили су јаничари по заповести из Цариграда 1777. — Маврогенију је одсечена глава 1789. — Ханџарлија је удављен 1799. — Александар Исплант и Мурузи збачени су по заповести Русије, па су после опет по заповести Русије враћени на своја места 1806. — Караџа се спасао бегством. — Суџо је отрован 1821.

⁷⁸ Том приликом притисла је Аустрија румунску земљу Буковину, и Султан јој је ту земљу и формално уступио 4. Маја 1775.

Овим уговором дакле признаваше Порта Русији право, да утиче на њене односе са државама под турским сузеренством.

Уговором закљученим између Русије и Турске 28. Маја 1812. у Букурешту уступа Порта Русији сву Бесарабију (земљу између Дњестра и Прута), потврђује све досадашње привилегије дате Влашкој и Молдавској, а Русија препоручује Србију „великодушности и милосрђу Султановом.“

Кад су грчке хетеристе подигли грчки народ на оружје, кад су упали у Влашку и побунили Малу Влашку под вођством Годора Владимиреску (1821.), тада Турска посла опет своју војску у Влашку и Молдавску, и срдита на Грке врати Румунима њихове урођеничке кнезове, поставивши Григорија Гику за кнеза Влашке, а Ј. С. Стурзу за кнеза Молдавије.

Акерманском конвенцијом између Русије и Турске од 7. Октобра 1826. нарочито њеним „*acte séparé*“ Влашка и Молдавска стављене су под протекторат Русије или другим речима Русија постаде фактички а Турска оста само номинални сузерен ових кнежевина.

Једренским миром од 14. Августа 1829. Русија добија између осталог и право: да држи поседнуте Влашку и Молдавију, докле год јој Порта не исплати ратну оштету од 137 милиона франака. Овим уговором, нарочито чл. 5. као и специјалним уговором о Влашкој и Молдавији, пређоше ове две земље потпуно под протекторат Русије. Са Портом оне више нису имале никаквих других веза него да јој плаћају данак, и да траже од ње инвестурске фермане за своје господаре, који се од сада бирају на цео живот а не само за 7 година.

За команданта руске окупационе војске у кнежевинама и генералног губернатора Влашке и Молдавије цар руски поставио је грофа Павла Киселева.

У ово доба писаше руски државник Неселроде:

„Русија је могла да са свим дотуче Турску, да зада и последњи ударац отоманској монархији, али ова царевина, доведена дотле да не може да живи без протектората Русије, боље одговараше руским политичким

и трговачким интересима него и једна од других двеју комбинација, т. ј. од тога, да Русија своја освајања сувише рашири, или да турску царевину замени *другим државама, које би брзо конкурисале Русији у цивилизацији, индустрији, богатству и моћи*“.

Кисељев је дао израдити за кнежевине органски регламан, који је за Молдавију почео важити 1832. а за Влашку 1831. Он обухвата карантине, општинске кошеве, полицију, војску, рачуноводство, санитет, судове, хапсане.

Русија није мењала олигархијско устројство кнежевина: она се старала, да само удеси њихове администрације према својој. Једна хрисовуља од 1827. признаје бојарима све њихове привилегије између осталих, да не плаћају никакве порезе, и да ове све падају на сељака. Сва чиновничка и војна звања резервирана су за бојаре. Али за то се органски регламан постарао, да што више смањи кнежевску власт. Кнез више не влада сâм. Бојари састављају један скуп, који има право, да контролише кнежеву радњу и да вотира потребне порезе. Истина ако би ова скупштина почела да се буну или да прави нереде, кнез може да је распусти или одложи, пошто је најпре о томе поднео рапорт Порти и протекторском двору, али тако исто и бојарска скупштина има право, да се жали Порти и Русији противу кнежевих поступака и да предлаже потребне мере (чл. 57.). Колико је овај руски регламан помишљао на истинско добро народа, а колико на привилегије бојарске, доказује овај факат: Сељак је и после овог органског закона морао да кулучи и да робује по 52 дана у години господару земље, а бојари који су раније морали сваком сељаку прве категорије дати по 22 хектара земље, сада не мораше му давати више од 6 хектара.

Како се једренским миром отворило Црно Море трговачким бродовима свију народа, то се пшеница продавала по цену дотле нечувену. Бојари се нагло обогатише, сељаци са њихових 6 хектара падаху све дубље у беду и сиротињу.

Кад је „регламан“ изгласан, одобрен, санкциони-

сан. требало је приступити сазиву опште скупштине, која је имала да избере оба кнеза на цео живот.

Али у том тренутку Порта затражи помоћ Русије противу њеног бунтовника Мехмед Али-паше. Цар руски нареди руској флоти, да уђе у Воспор, а грофу Кисељеву да војску, која је стајала под његовом командом, стави на расположење Султану (1833.). За ову услугу платио је Султан Русији уговором од Хункјари Скелесеси (8. јула 1833.), по коме се Порта обвезује, да затвори пролаз кроз Дарданеле свима страним лађама, те тако Русија постаде апсолутни господар Црнога Мора осигуран од сваког страног напада са те стране, а уједно она доби основу за непрекидне своје интервенције у Турској. „Турска беше сведена да живи само под протекторатом Русије“ рекао је Неселорде.

Једна од последица уговора у Хункјар Скелесеси беше конвенција између Порте и Русије од 17. Јан. 1834., по којој: Порта пристаје на руски регламан за дунавске кнежевине и пристаје на захтев Русије, да само засад кнежеви не буду изабрани на цео живот, него да буду постављени споразумом између Порте и Русије на седам година. Чим то буде, Русија ће повући своју војску из кнежевина, а ове ће имати да плаћају Порти данак од 3 милиона гроша годишње. Најзад Порта признаје Русији право, да се заузима за кнежевине према околностима, у којима се ове буду налазиле, и обећаваше узимати у обзир то руско заузимање.

У Априлу 1834. отишао је гроф Кисељев из Букурешта, а после неколико дана Русија и Порта споразумно поставише Александра Гику за господара Влашке, а Михаила Стурзу за господара Молдавије, и ова двојица одоше у Цариград, да приме фермане на своја нова достојанства. То беше њихова једина обавеза према Порти. Њихове обвезе према Русији беху много озбиљније и руска влада постарала се нарочитим мерама, да се те обвезе строго врше. Она је поставила за генералног инспектора над карантинима свога ђенерала Мавроса. Команда над милицијом кнежевина беше у рукама руских официра и неколико урођеника, на које се руска влада могла потпуно ослонити. Главни контролори

за владање нових „господара“ беху руски консули у Букурешту и у Јашу.

Велики бојари, који нису могли опростити Гики, што је он постао кнез, брзо нађоше, да је он постао просто оруђе у рукама Руса, и сви незадовољници груписах се око Јована Кампинеану, који стаде проповедати ову идеју: Румунске земље дотле не могу дићи главе, докле не престане протекторат Русије над њима. Док се оне не врате просто под сузеренитет портин. За бојаре очевидно беше главно, да се укине руски регламан, по коме се доцније имају кнежеви бирати на цео живот. Кампинеану гураше Ј. И. Радулеска, да у својим новинама напада Русију, и да међу питомцима школе Св. Саве у Букурешту шири идеје, за које је био сигуран, да се неће допасти у Петрбургу.

Кнез Гика гледао је само да се одржи на престољу. Он је ласкао Турцима, који не беху у стању, да му помогну. Он је вршио сваки ђеф рускога консула барона *Рикмана*.⁷⁹ Кад се 1837. састала нова комора влашка, барон Рикман је захтевао, да се најпре вотира овакав додатак „регламану“: „Никаква измена неће се моћи извршити без пристанка Порте и Русије“. То беше повреда аутономије влашке. За то комора изјави, да просто неће да вотира тај додатак. Барон Рикман је тражио, да се за то комора распусти. Кнез је одмах тражио од Порте ферман, да распусти комору и Турска је наравно похитала, да му да такав ферман. Нова комора не само што није хтела да чује за онај додатак, него је упутила кнезу меморандум, у коме му врло речито црта жалосно стање, у коме се земља налази и тражи се његова помоћ. Овај меморандум послат је одмах у Петрбург и у Стамбол. Порта и Русија послаше одмах у Влашку своје „ванредне комесаре“, да воде истрагу. Кнез Александар Гика је збачен (7. Окт. 1842.), а на његово место постављена је *кајмакамија* (намесништво), да управља земљом до изборне екупштине, која је сада имала да избере кнеза на основу

⁷⁹ Ово је онај наш.

једренскога мира, дакле на цео живот.⁸⁰ Скупштина је са 131 гласом од 190 изабрала за кнеза влашкога *Ђорђа Д. Бибеска*, руског кандидата. Неколико дана после свршеног избора канцелар руског царства гроф Неселроде пише кнезу Бибеску овакво писмо:

„Политика Русије према Вашој земљи налази се сва у нашим уговорима с Турском. По тексту ових за навек знаменитих трансакција Влашка остаје саставни део отоманске царевине. Као турска провинција она мора бити покорна и верна Султану, своме законитом суверену. Ако би се икада Влашка усудила или би имала несрећу да се огрешни о своје дужности према сувереном двору, Русија, далеко од тога, да је окуражи у таквом кривичном покушају, била би прва, која би је за то строго казнила.

Што се тиче покровитељског двора он нема никаквих засебних интереса у Влашкој. Русија нема намере, да влада у једној земљи, којој је својом великодушном иницијативом осигурала независну унутрашњу организацију. Акција турска Русије чисто је конзервативна и нема другог циља, него да учврсти сталност заведеног поретка на основу уговора закључених са Портом, да очува начела и права, која из њих потичу, да предупреди свако скретање са правца, који је обележен органским регламаном. Ову своју дужност умела је и умеће Русија увек извршити лојално и без икакве задње мисли. Наше су намере тако јасне и тако позитивне као и одредбе на које се позивамо. Будите уверени, кнеже, да се наше жеље потпуно подударају с Вашима и са жељама *здравога* дела у влашком народу,⁸¹ да се одрже привилегије у установе, којима је Влашка обдарена.

Русија ће потпомагати свом снагом свога утецаја све Ваше напоре, да повратите ред и правилни ток послова, да уклоните злоупотребе и аномалије, које се налазе у свима гранама администрације“ итд.⁸²

⁸⁰ Исте године су руски агенти у Србији протерали кнеза Михаила и поставили Александра Карађорђевића за кнеза.

⁸¹ Т. ј. онога, који још није „отрован“ либералним идејама, као што се изречно говори на другом месту истога писма.

⁸² Види цело то писмо у: *Le Règne de Bibesco*, Tome I, страна 183. и следеће.

Кнез Бибеску наишао је одмах на првом кораку у редовној скупштини (састављеној од 39 бојара и председника митрополита) на највећу олозицију, и то на првом кораку при предлогу: да се измени један неправедан закон Караџин о женском *миразу*. Знајући како мало људи у Влашкој зна читати и писати, бојери који су мрзели Бибеску, што је изабрат за кнеза за цео живот, подметнули су му намеру при овом законском предлогу, да опљачка имање своје жене, која беше полудела и беше стављена под старатељство.

Опозиција беше формална опструкција. Кнез одложи комору на неодређено време и оде у Цариград по свој инвеститурски ферман, али је донео још један врло важан ферман од 17. Октобра 1843., који даје влашким ђумруцима право, да плаћају у место 3% од сада 5% царине од сваке робе која уђе у кнежевину. Овај први успех кнежев само је још више раздражио опозицију бојарску противу кнеза. За то чим је пред комору дошла концесија за истраживање и експлоатацију *руда* у Влашкој, коју кнежева влада беше дала једној *руској* компанији Трандафилова, и коју кнез беше одобрио, опозиција стаде растурати, како ће тај Трандафилов одмах постати газда свију руда у Влашкој, како ће под видом рударских радника из Русије довући масу преобучених руских војника, са којима ће преоплавити целу земљу, и да ће после ове руске авангарде доћи нова руска окупација, да не би могао нико други метнути руку на рудно благо Влашке. Да би се у Петербургу наљутили на кнеза, што је пропало једно велико руско предузеће — редовна скупштина не само да није одобрила него је захтевала, да се поништи концесија дата Трандафилову.

Да би олакшала сељацима стражарење на „пикетима“ дуж Дунава, кнежева влада предложи, да се повећа влашка милиција са 1440 пешака. Да се због тога не би пореметила равнотежа у буџету (који је онда износио 6. милиона франака) кнез предлагаше, да се укину по два вода у сваком од оних 6 ескадрона коњице, колико је Влашка имала по руском органском регламану.

И овај предлог није могао проћи у „дивану“ (тако се звала онда ова мала редовна скупштина).

После овог трећег акта непријатељства у дивану кнез је истоме упутио посланицу, у којој каже: „Пошто смо се уверили, да се са овим диваном не могу радити озбиљни државни послови, то смо наредили нашим министрима, да тргну натраг све законске пројекте, а да дивану оставе буџетске рачуне, услове за давање добара под аренду и друге текуће послове, који се не могу сматрати као законски пројекти“.

У Марту 1844. диванске седнице су закључене, па онда је кнез добио од Порте ферман и од Русије благослов, да овакву скупштину не сазива „док се залутали духови не врате на прави пут,“ докле сам кнез не нађе за потребно. При том изгледа, да су се у Петрограду надали, да ће Бибеско, чим се курталише оваког опозиционог дивана, похитати, да сâм оствари жеље Грандафилова и његове силне компаније. Кнез то није урадио. Без дивана није хтео да дâ чак ни Јанковенку право истраживања руда на црквеним имањима.

На кнежевом рабошу у Петрбургу добро је зарезан фијаско Грандафиловског покушаја.

Из писама француског консула у Букурешту Доре де Ниона — француском мин. ин. дела Гизо-у видимо, да је кнезу Бибеску било са свим јасно, чему се Влашка имала надати од Русије, јер ево шта је кнез говорио томе француског консулу:

„Ми, чим платимо наш данак Порти, не дугујемо њој ништа више. Она, сирота, никад и не тражи ништа од нас; не пада јој ни на ум, да дира у наше привилегије, осем кад је подбуне хришћански дипломати извртањем смисла старих уговора, само да спрече растење и развијање наших животних снага. Ето на пр. у царинском питању. Турци плаћају нама царину, а ви (Французи) нећете. Што ће вам консуларна јурисдикција у нашој земљи? Ви се на западу плашите и то с правом, да ће амбиција Русије покварити равнотежу Европе. То је основано. Али кад је то тако, зар онда не бисте ви требали да својим симпатијама потпоможете организацију автономних народа између Русије и Турске? Да

ете само ви (на западу) хтели. хришћански народи, који оцлођавају обале Дунава и падине Карпата и Балкана, имали би корисну и славну улогу у тренутку распадања турске царевине“.⁸³

Приступајући новим изборима за диван, јер одложеноме истицаше мандат 15. Нов. 1846, Бибеску се беше одлучио, да примени тачно чл. 46. регламана, који гласи: „Осамнаест окружних посланика и они вароши Крајове бираће се између највећих бојара или њихових синова, који станују у месту, у коме се врше избори.“

Велики бојари, који су махом живели у Букурешту и који су на изборима од 1841. били бирани по унутрашњости само за то, што се позиваху на своја добра и снахилуке по унутрашњости, видећи да ће сада кнез да их изигра, полетеше са својим тужбама у Цариград и у Петроград, али им то није ништа помогло. Текст закона беше сувише јасан. И на њихова места дођоше мали бојари, те тако кнез доби потребну већину у дивану, да изврши реформе, на којима је радио. Диван изгласа закон о народној просвети, о бесплатној настави у основним и средњим школама, о реалкама и класичним гимназијама са малим школаринама. Лицеј у Крајови, Лицеј и правна школа у Букурешту.

У вишим школама, нарочито у оној Св. Саве у Букурешту и у Михаиловској Академији у Јашу, у којима је такође настава била бесплатна, професори „онијаху“ сиромашну омладину теоријама о правима народа, која су вечна, и о независности као и о неправдама извесних међународних уговора. У тим школама предавало се омладини, како Румуни имају два велика непријатеља, Аустрију која држи под својим јармом милионе Румуна и Русију, јер је њено покровитељство већа срамота од сузеренитета Турске. „Јер Турци су увек нападали само кесу, а Руси увек нападају народносну свест Румуна.“ Противу овога духа више наставе протествоваше 1847. представници Русије и Аустрије тако енергично, да су Бибеску и Мих. Стурза морали да обуставе предавања у двема најстаријим класама

⁸³ *le Règne de Bibesco*, стр. 277—300.

виших школа. Опозиција је тврдила, да је Русија тражила, да се чак избаци румунски језик из виших школа, али Бибеско је пристао само да за имућну омладину, која је сва јурила у Париз, начини у Букурешту *француски* лицеј, а за сиротне добре ђаке средњих школа направно је 24 штипендије. Опозиција је нашла, да је Бибескуова француска школа у Букурешту прави атентат на румунску народност.

За тим је у дивану решен закон о натурализацији Румуна из једне кнежевине у другој, створена је нарочита дирекција јавних грађевина, донесена нова организација судова, отворена је нарочита војна школа у Букурешту, регулисана је управа са приходима црквених имања, организовани су духовни семинари, поправљено је свештеничко стање, ослобођени су Цигани (10.000 породица), који су дотле били робови митрополита и владика, а њихов данак намењен је откупу другог робља „*aussi longtemps qu' il y en aurait à vendre*“.

Кнез Бибеско и кнез Мих. Стурза уговорили су у Јануару 1846. да укину ђумрук између Влашке и Молдавске. То је декретовано 31. Марта 1847. „Тиме је — вели Ксенопол⁸⁴ учињен велики корак, да се споје интереси обеју кнежевина. Мало по мало почеше Румуни да се навикавају на идеју, да имају заједничку границу према иностранству, да имају заједничку отаџбину. Ова мисао прелазила је са трговачких одношаја постепено на све манифестације народног бића“.

Али то све ништа није сметало, да бојари раде противу Бибеска и у земљи преко омладине, која је сва прешла у опозицију, од како је кнез на захтев руске владе затворио за њу више образовање, и у Цариграду где су доказивали, како је Бибеско слено оруђе у рукама рускога консула, и у Петрограду где им је лако било поткопавати кнеза, на кога се цар већ био наљутио, што Бибеско свога сина није послао у Петроград него у сен-сирску академију.

Молдавски кнез Мих. Стурза, који је постављен кад и Алексе. Гика у Влашкој, одржао се дуже на пре-

⁸⁴ А. Xénoпол, Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, t. VI. стр. 523.

стољу него Гика, кога је Бибеско сменио из врло простог разлога, што је увек био отворени партизан Русије, што је увек био противник сваком либералном покрету, што је управљао чврстом руком и што је ласкао бојарима. Ових је било 130, кад је Стурза дошао на престо. Он је број „великих“ бојара стално увећавао и кад је после 15 година сишао с престола, оставио је у Молдавији не мање него 381 „великог бојара“.

Видећи, да је француски језик постао међународни језик, да фанаријотски кнежеви у Влашкој и Молдавији држе Французе као секретаре и своју децу васпитавају у Паризу, стадоше то исто чинити не само доцнији урођени кнежеви него и сви бојари, и тако брзо дође време, када се у свима бољим кућама у Букурешту и у Јашу поред грчког говорило највише француским језиком, и када се у кнежевинама читала Волтерова дела тако много, да је васијони патријарх претио онима, који читају тако безбожне књиге.

Бојарски синови враћајући се с „наука“ у Паризу нађоше, да код куће ништа не ваља, да би све требало удесити онако, како је у Паризу.

С друге стране оснивање првих виших школа у Јашу и Букурешту довело је из Ердеља неколико образованих професора румунске народности, који су, са Лазаром на челу, дали силан полет и народној просвети и свести о румунској народности у Влашкој и Молдавској. Ови Сибињци беху у својој борби са Мађарима изоштрили своја румунска осећања; они су суревњиво неговали свој румунски језик, они су копали по архивама, нашли доказе за латинско порекло румунског народа, развили идеју расе, тражили већа права румунске народности. Лазар и остали професори, који дођоше с њиме „из прека“ из Ердеља, постадоше прави апостоли ових народних идеја. Из њихових руку изађе прва генерација румунских патриота, која припадане средњем staleжу, и која стаде ширити народну идеју по Влашкој и Молдавској. Румунски језик, којим су дотле говорили само сељаци, јер су га бојари презирали, постаде на један пут и уважен и способан, да искаже „финија осећања.“ Хелијад Радулеску трудио се, да

удеси румунски језик за сваку потребу, и кад је Лазар био принуђен, да напусти Влашку, Радулеску је продужио његово дело с одушевљењем, које је умео да пренесе и на своје ђаке.

Бојарска омладина („Паризлије“) радећи да обори кнеза Григорија Гику приближила се овој народној омладини, да би под маском књижевног рада могла да лакше конспирира. Тако је основано (1826.) књижевно друштво под Константином Голеску и Хелијадом Радулеску. 1829. оснива Хелијад Радулеску свој лист *Sigierul romanesc* у Букурешту, а Г. Асаки оснива у Јашу свој лист *Albinaго manesca* (Пчела румунска). 1833. трансформираше се прво књижевно друштво под управом Ј. Кампинеану у филхармоничко друштво. Циљ исти, под књижевном маском политичко удружење. Овде беше зачедак за румунски „*Tièrs états*“. Сваке године што је год свршило школе улажаше у ово друштво, које проповедаше некадашњу славу и величину. Потомци Трајанових легионара, синови ратника под Михаилом Храбрим и Стеваном Великим они само једно прижељкују, да поврате својој отаџбини стару славу, да Румуни постану на ушћу Дунава једна јака народносна држава, бедем европске цивилизације.

Русија је просто наредила, да се растури филхармонично друштво у Влашкој и Молдавској. Њена је заповест извршена као и она, да се укину више класе народног образовања, али све беше доцкан, јер то све беше у очи 1848. године.

Х. Радулеску основа на место укинутог филхармоничког друго тајно друштво *Dreptate Fratie* (правда и братство), у које одмах уђоше и све присталице Кампинејанове, цела школска омладина, сви свештеници који су мрзели грчки виши клир, трговци и занатлије, јер им обећаваху, учешће у општинским пословима, Чивути, којима се обећавала еманципација, Грци, који су жалили за прошлим стањем.

27. Фебруара 1848. букнула је револуција у Паризу.

27. Марта већ је био у Јашу јавни збор, на коме је учествовало око 2.000 људи, на коме су се истакли својим беседама Ласкар Катарџију и Александар Куза.

и на коме је израђен и предан кнезу меморандум, у коме се траже реформе.

Кнез Мих. Стурза није хтео да види у овом меморандуму ништа друго него захтев, да се распусти диван и да се оснује народна гарда. Он је те захтеве прогласио за револуционарне и за то није хтео ни да прими меморандум, него се одмах са својом породицом затворио у једној касарни, и наредио је те су ухапшени синови најбољих молдавских фамилија, (њих 13, између осталих Куза, Јепуреану, Мурузи, тројица Розети, Катарци, Филипеску, Балша и т. д.), одведени у Галац и одатле протерани из Молдавије. Друге су пребацили преко аустријске границе, многи бојари интернирани су на својим спахилуцима, двојица су ухапшени у једном манастиру.

Ове „немире“ једва је дочекала руска влада као повод, да понова окупира дунавске кнежевине и после неколико недеља руска војска пређе Прут и заузе Молдавску.

У Влашкој су догађаји узели веће размере.

У Марту је састављен револуционарни одбор: да скине с Влашке руски протекторат. Одбор нема ништа противу сузеренства портиног, али руски „протекторат“ не може више да трпи. Неће више кнеза изабраног за цео живот, него да се бира на пет година, и који би дакле у ствари био само председник влашке републике. Како је Ламартин у једном свом славном циркулару рекао: „Ако би куцнуо час, да се реконституише која од потлачених народности у Европи или ма где, Француска ће сматрати, да је у праву оружаном руком помоћи сваки „такав легитимни покрет“, то је влашки револуционарни одбор пре свега гледао, да створи тај „легитимни покрет.“ Његови изасланици разиђоше се по целој земљи. Дим. Брађано је послат у Пешту, да преговара с Кошутом, а Јон Гика у Цариград, да задобије енглеског и француског амбасадора.

9. Јуна пуцано је из пиштоља на кнеза Бибеска, али је куршум застао у кнежевој еполети.

Истога дана у селу Излазу, селу на обали Дунава, чланови револуционарног одбора Голеску, Хелијад, са

неколико чета војске, коју доведоше њихови официри Хр. Тел и Плешојану, прогласише нов устав и саставише привремену владу, која је одмах издала прокламацију народу.

Тај устав осем обичних ревандикација француских републиканаца (апсолутна слобода штампе, збора и договора, самоуправа, одговорност министара итд.) обећаваше влашком сељачком робљу, да ће му се разделити бојарске земље у властитост, и сељаци су после само ту поделу земаља и називали „конституција“ и целог живота нису опростили вођама овог покрета, што им не дадоше обећану „конституцију.“ Колико су ови мислили преписујући тај устав, довољно је само поменути, да устав обећаваше и потпуну еманципацију Јевреја — у Влашкој!

Ево неколико речи из прокламације „привремене владе“ :

„Румунски народ одбацује органски регламан, који је противан и његовим законодавним правима и међународним уговорима, који признају његову аутономију. Овај је корак у интересу саме Високе Порте, Француске, Немачке и Инглеске и Румуни траже од њих правду и помоћ противу насиља, које би им се учинило.“

11. Јуна принудио је револуционарни одбор кнеза Бибеска, да потпише устав и да узме вође устанка у владу. Чим је то урадио, добио је од Коцебуа, руског ђенералног консула писмо, у коме му јавља, да „у таквим околностима“ он прекида вршење своје службе и напушта Букурешт.

Одлазак Коцебуа наговештаваше нову руску окупацију Влашке. За то је кнез Бибеско пођу између 13. и 14. Јуна абдицирао и положио кнежевеску власт у руке своје нове владе.

„Победоносна револуција“ састави нову привремену владу са митрополитом Неофитом, Хелијадом и Голеску на челу. У министарство узеше и неколико „умерених.“ Сад је ваљало звучне фразе: о слободи, братству, једнакости, а нарочито ону о подели бојарских земаља сељацима увести у живот. Како, на који начин, како да се власницима даде нека оштета? На

то није нико мислио и сада се уверише, да је далеко лакше било обећавати те лепоте, него извршити их. Међутим сељаци захтеваху одмах оно, што им је обећано и показиваху воље, да отму своје право. Бојари се уплашише, споразумеше и — похапсише 19. Јуна целу привремену владу осем Јона Браћана и Розетија, који дан раније беху дали своје оставке. Таман они саставише нову владу, кад Браћано и Розети дођоше са новом руљом, те ухапсише Одобеска. Кад су то хтели учинити и са Соломоном, његови војници оборише ватру на руљу, при чему убише седморицу и ранише њих 8. Руља јурне на војнике и разоружа их. Соломон је ухапшен а тако исто и мајор Локуштану. Ова три ухапшена официра стављени су пред ратни суд, који их је осудио на губитак чина, за тим су предати обичном суду, да им суди за убиства. Све те осуде беху ћорава посла, јер већ сутра-дан пуче глас, да је руска војска прешла границу, и привремена влада побеже у планине карпатске, да отуда „преговара са великим силама.“ Митрополит Неофит ставио се на чело једног бојарског „намесништва“, пустио је у слободу осуђене официре, дао им опет команде, да после неколико дана постане шеф нове револуционарне владе и да обори опет све, што је као намесник урадио. Просто се више није знало, ко саставља владу у Влашкој. Порта протестује противу уласка руске војске у кнежевине и Сулејман-паша са 8.000 турске војске прелази Дунаво и заузима Ђурђево 19. Јула. Канцелар рускога царства Неселроде објављује, да ће руска војска заједно с турском имати да поврати ред у кнежевинама, „који су пореметили неки људи плагијатом европских демократских и социјалистичких начела.“ Браћано на јавним зборовима доноси резолуције, у којима целом свету прети са осам милиона Румуна из свију земаља, у којима они живе. Одговор је добио од Омер-паше, који са читавим корпусом турске војске пређе преко Дунава. Порта захтеваше, да се на основу „органског регламана“ изабере намесништво кнежевског достојанства. 28. Јула састављено је намесништво: Голеску, Тел, Хелијад. Сулејман-паша дође у Букурешт, где је дочекан са великим

одушевљењем. Русија оптужи Сулејмана код Порте, да се дао поткупити од бунтовника. Порта одазва Сулејмана и посла новог комесара Фауд-ефендију заједно са руским ђенералом Дихамелом. Русија и Турска беху се потпуно споразумеле, да поврате „органички регламан.“
 6. Септембра руља је узела од намесништва оригинални рукопис тога руско-турског устава за Влашку, и спалила га је на нарочитој ломачи с анатемом митрополита Неофита, који је чинодејствовао у одеждама и са митром на глави.

13. Септембра ушла је турска војска у Букурешт. На место кнежевског намесништва дође кајмакам Кантакузен, кога је Порта наименовала. Револуција беше свршила. Њени вођи одоше у емиграцију, остале похапсише.

Русија и Порта уговорише (балта-лимански уговор), да се кнежеви влашки и молдавски опет бирају на седам година, да руски и турски комесар остану стално у кнежевинама, док се у њима потпуно не поврати мир. Бојарске редовне и ванредне скупштине укинуте су, а заведени су бојарски одбори у Јашу и Букурешту за разрезивање порезе и контролу буџета.

Да се зауставимо мало код балта-лиманског уговора, да видимо, како су гласиле његове одредбе, које се тичаху подунавских кнежевина.⁸⁵

У члану првом, онде где се говори о бирању „господара“ за Молдавију и Влашку, стоји ово:

„Ове високе *чиновнике* наименоваће Њ. В. Султан на начин, који је специјално уговорен између оба двора за овај пут на седам година; оба двора резервишу себи право, да на годину дана пре истека овог рока узму у призрење стање, у коме се тада буду налазиле обе кнежевине и услуге, које буду дотле учинили оба господара, па да према томе споразумно даље одлуче што треба“.

⁸⁵ Charles I-ier, Roi de Roumanie. Chronique-Actes-Documents, publiés par Démètre A. Sturdza, ancien Président du conseil des Ministres, Secrétaire général de l'Académie Roumaine, Tome I. 1866—1875. Bukarest, Institut d'Art graphique Charles Gobl 1899. стр. I—IV.

Члан други :

„Пошто су редовне и ванредне скупштине бојарске чешће дале повода за сукобе, који су за сажалевање, па чак и за отворену инеубординацију, то се те скупштине укидају, а њихове функције вршиће савети или дивани *ad hoc*, који ће у *обема* провинцијама решавати о разрезивању порезе и проучавати годишње буџете“.

Члан трећи :

„Да би се могло приступити зрелим поправкама, које захтевају стање обеју кнежевина и административне злоупотребе, које су се у њих увукле, установиће се два одбора за ревизију, један у Јашу други у Букурешту. Ти одбори имаће да прегледају све регламане, који су сада у важности, да наговесте измене, које би ваљало извести у администрацији земље, и елаборат тих одбора поднеће се на оцену отоманској влади, која ће, пошто се о томе споразуме са руским двором, и пошто се задобије обострани пристанак, дати своје дефинитивно одобрење за дотичне измене, па ће то одобрење објавити уобичајеним хатишерифом Њ. В. Султана“.

Члан четврти :

„Оба царска двора споразумела су се, да још за неко време оставе у кнежевинама своје војске, и то по 25—30.000 од руске и толико од отоманске војске. Кад се поврати мир на границама, свешће се те војске на по 10.000 људи, које ће остати, док се у кнежевинама не изврше све потребне промене, и док се у њима не учврсти унутрашњи мир“.

Члан пети :

„За време трајања ове окупације оба двора продужиће да држе у кнежевинама једног комесара руског и једног ванредног комесара отоманског. Ови нарочити агенти имаће да надзиравају ток послова и да господарима помажу својим саветима. Та два комесара имају да се споразуму и за избор чланова ревизионских одбора.“

„Ови цитати — вели Дим. Стурза⁸⁶ — довољни су да покажу, да су румунске кнежевине тада биле автономне само по имену: да њихови кнежеви не беху ни-

⁸⁶ I. c. стр. III.

шта друго до гувернери провинција, са којима су се доптала два страна двора, који су над њима водили надзор преко својих чиновника мањих у рангу али већих по власти, коју су имали.“

Али да видимо даље догађаје, који су настали после балта-лиманског уговора.

Чим је тај уговор потписан, Порта је у споразуму с Русијом поставила на седам година за кнеза молдавског Грегора Гика а за кнеза влашког Барбу Штирбеја.

Штирбеј је покушао, да организацијом доробанаца сачува своју малу војску од распарчавања на граници, повратио је народни језик у школе, Грегор Гика организова нарочито министарство јавних грађевина, укинуо је нарочиту порезу, коју Мих. Стурза беше ударио на Јевреје, и допустио је овима, да држе механе по селима. Тиме је учинио, да је грдна маса Чивута из Русије и Галиције нагрнула у Молдавску.

И ова два румунска кнеза уверише се, да је правиан развитак њихових кнежевина просто немогућан под режимом двојнога протектората и „органског регламана.“

3. Јула 1853. Русија заузе опет обе кнежевине својом војском с изјавом кнежевима, да ће их оставити у њиховом високом звању под условом, да прекину сваке одношаје с Портом. Оба кнеза претпоставише, да напусте своја „звања“ и одоше у Беч да живе, а Русија постави за председника владе у Јацу кнеза Урусова а у Букурешту Калцинског. Овај је „режим“ трајао десет месеци, па онда је Русија морала да напусти кнежевине, јер наста *аустријска окупација* у њима, са којом се и Барбо Штирбеј и Грегор Гика вратише у своја „звања“.

За то време румунски емигранти и они патриоти, који беху протерани из отаџбине, радили су неуморно — бив. кнежеви и бојари у аристократским круговима, Розети, Јован и Дим. Брађано у револуционарним круговима, да обратe пажњу Европе на румунско питање. Овај рад имао је успеха. Европска дипломатија стаде да се бави и овим делом источног питања, и то баш онда, када се приближавао кримски рат.

Цар руски Никола I. рачунао је за тај рат на сигурну помоћ Аустрије, којој је својом војском спасао живот (у мађарској револуцији) и на помоћ Прајеке, којој је свака његова жеља дотле била заповест, па је само гледао, да привуче на своју страну Инглеску, те да изолише Наполеона III. С тога је цар предложио Инглеској овакав пазар: Русија да узме Молдавију, Влашку, Србију и Бугарску, а Инглеска да узме Египат и Крит. На велико изненађење царево Инглеска није пристала на овако сјајну пљачку, него уђе у савез с Француском. Никола I. послао је кнеза Менчикова у Цариград, да тражи од Султана за Русију искључиви протекторат над свима православним хришћанима у турској царевини. Турска наравно није хтела да изврши то самоубијство, него издаде свој хатишериф о слободи свију вера у царству: руска војска заузе дунавске кнежевине а француска и инглеска флота дођоше пред Дарданеле, кроз које прођоше 4. Октобра, када је Турска огласила рат Русији. 30. Новембра уништила је руска флота турску флоту код Синопе. 27. Фебруара Инглеска и Француска шаљу Русији ултиматум, да поштује интегритет отоманске царевине и независност Султанову у односима са његовим поданицима, и да повуче своју војску из кнежевина. Цар није одговорио на овај ултиматум него је чекајући на Прајску и Аустрију послао своју војску преко Дунава и Горчаков поче опсаду Силистрије. Не само да Руси нису овога пута могли ништа учинити у Бугарској, где је Порта била сконцентрисала своју најбољу војску, него сад Аустрија поднесе Русији сомацију, да одмах напусти кнежевине, и руска војска врати се преко Дунава, па напусти и кнежевине, које заузе аустријска војска на основу конвенције с Портом (од Јуна 1854.). 8 Августа захтеваху заједничком нотом Француска, Инглеска и Аустрија: 1. Да престане протекторат Русије над Молдавијом, Влашком и Србијом, и да привилегије које су Султани дали тим земљама буду гарантоване свима вел. силама. 2. Да пловидба Дунавом постане слободна. 3. Да се уговор од 13. Јула 1841. ревидира у смислу европске равнотеже сила. 4. Да Русија напусти своје претензије

на заштиту православних у Турској, а велике силе да осигурају слободу вера у отоман. царевини без повреде портиног суверенитета.

После победа савезничке војске на Севастопољу и смрти цара Николе I. савезници су горњим условима додали још неутрализацију Црнога Мора.

16. Јануара 1856. пристао је цар Александар II. на ове услове и одлучио је, да се детаљни услови мира углаве на нарочитом конгресу у Паризу.

На том конгресу много се дискутовало о томе, да се од Молдавије и Влашке направи једна румунска кнежевина, али су против тога биле Аустрија, Инглеска и нарочито Турска, која је доказивала, да те две земље већ десет векова живе засебним животом, те и ако се у њима говори један језик, опет оне састављају две народности. Једва се успело са решењем, да се доцније упита само становништво тих земаља, да ли жели унију. И тако је Париски Уговор од 30. Марта 1856. за ове две кнежевине само заменио руски протекторат гаранцијом свију великих сила, и додао је Молдавији Бесарабију. Како у исто време истицаше седам година владавине за Штирбеја и Грегора Гику, то је Порта одмах поставила кајмакаме: за Влашку Александра Гику а за Молдавију Годора Балшу. Тиме кнежевине постадоше опет турски пашалуци.

18. Фебруара 1857. заузеле молдавске трупе Бесарабију.

Аустријске трупе изађоше из кнежевина.

1. Марта умр'о је Балша. Порта постави на његово место Конаки Вогоридиса, фанаријота, који није знао ни језика румунског, и кога је Порта задобила за своје планове обећавајући му, да ће га направити кнезом Молдавије.

При крају Марта стиже у Букурешт међународна комисија великих сила, која је имала да на основу §. 23. Париског Уговора сазна жељу народа односно уједињења кнежевина.

Наређени су избори за диване *ad hoc*, на којима је Влашка имала да изабере 112 а Молдавија 84 депутирца.

Централни одбор за изборе народних представника у Јашу издао је овакав програм: Уједињење обеју кнежевина у једну државу; поштовање портиних права на основу капитулација; неутралност румунске територије; аутономија уједињене државе; наследство поглавара државног; законодавна власт у рукама једне скупштине. Странци који живе у Румунији имају се подчинити земаљским законима; право на закључивање трговачких уговора.

Кајмакам Вогоридис одмах је конфисковао и тај програм и све новине, забранио зборове, збацио све чиновнике, који су желели унију, и фалсификовао је изборне листе тако, да су избори били само једна недостојна комендија. Услед тога посланици француски, руски, прајски и сардински у Цариграду предадоше Порти идентичну ноту, у којој изјавише, да ће с места оставити Цариград, ако се не поништи овај фалсификат избора у Молдавији. Али-паша је одмах наредио молдавском кајмакаму, да не сазива свој диван *ad hoc*, а депешом од 24. Августа му наређује, да поправи изборне листе и да изврши *нове* изборе. 4. Октобра састао се молдавски диван у Јашу и са 81 противу 2 гласа изјавио је као жељу молдавског становништва: *Признање аутономије румунске, уједињење обеју кнежевина у једну државу Румунију под страним принцем из једне од европских династија с тим, да његова деца буду православне вере; неутралност и неповредност румунске територије; законодавна власт у једноставном народном представништву; све то под колективном гаранцијом свију сила потписница Париског Уговора.*

У Влашкој кајмакам А. Гика није радио противу уједињења. Кад се 11. Октобра састао диван влашки у Букурешту, сви су посланици били сложни, да усвоје онакво исто решење, какво је донесено у молдавском дивану. Сви посланици међу њима и бивши кнежеви Б. Штирбеј и Бибеску изјаснише се за унију и за странаго принца. „Само страни принц — говораше кнез Бибеску — донеће нам са потребном материјалном и потребну моралну снагу, коју ће он црпети из својих веза са крунисаним главама. Само ће он бити у стању,

да нас спасе од ужасне међусобне мржње, коју отимање за кнежевско достојанство поставља на прво место, мржње која би без њега у сједињеној држави постајала све јача, те би захватила све слојеве нашега народа, па би нашу несрећну отаџбину претворила у широку арену, у којој би се цела животна снага народна истрошила у партизанској борби.“

Цео народ у обема кнежевинама беше дакле изјавио, да жели уједињење у једну државу Румунију.

Сад је требала Европа да одржи своју реч.

Она то није учинила. Наполеон III. беше се међутим састао у Осборну са краљицом Викторијом и њеним мужем Албертом, и резултат њихових конференција беше, да је Француска *напустила идеју о уједињењу Влашке и Молдавије.*

Конференција амбасадора свију потписника париског мира, која се састала 22. Маја 1858. у Паризу, да реши ово питање, оставила је румунске кнежевине раздвојене и задовољила се, да уједини само неке делове администрације ових „двеју провинција.“

У кнежевинама ваљало је сада изабрати нове кнежеве. На место кајмакама поставише намесништва, док обе земље не изберу себи владоце. Наста једна партизанска јурија за масу кандидата, од којих ни један није могао да добије довољан број гласова. Овај момент употребише румунски патриоти, да докажу Европи, да народ румунски остаје при својој жељи за уједињењем и кад Европа није хтела да одржи своју реч, изабраше једнога човека за кнеза и Влашке и Молдавије, створише бар персоналну унију. Пуковник Александар Куза поста најпре кнез молдавски а после неколико дана и кнез влашки, и потификујући тај свој двојни избор великим силама он је изјавио, да је сваког тренутка готов предати обе круне страноме принцу, ако оне буду најзад изабрале таквога за румунски престо.

Дотле је Куза владао са два парламента, две владе и са централном комисијом у Фокшану, (у којој је било пола Влаха а пола Молдаваца) мучећи муку са белим, модрим и црвеним партизанима, који су се клали између себе као жути мрави, док најзад и Порта и велике

силе не признадоше *реалну унију* Молдавске и Влашке и докле Порта није дочекала Кузу као кнеза румунског у Цариграду са великим почастима. Сад је централна комисија у Фокшану укинута. Букурешт је постао престоница Румуније, оба парламента стојаше се у један, и кнез повери Барбу Катарцију, да састави прву заједничку владу, у коју уђоше три Молдавца.

Прва румунска народна скупштина састала се 24. Јануара 1862. Одмах се формираше две јаке партије, конзервативна и либерална, и њихова је борба била врло огорчена, а водила се за закон рурални, који је имао да регулише односе између власника земаља и сељака, који те земље обрађују. У томе питању поделене се и конзерватори и либерали међу собом. Када је опозиција видеала, да ће влада да добије већину за свој законски пројекат. — она је мобилисала сокачку ру.бу и сазвала велики народни збор за 11. Јуни (дан револуције од 1848). 8. Јуна, на једну интерпелацију о томе, одговорио је шеф владе, да 11. Јуни није никаква народна светковина, и парламенат је донео одлуку, да влада има да се стара за одржавање реда и да спречи формирање одбора, који би преговарали с властима. Кад је после ове одлуке шеф владе *Барбу Катарцију* изашао из парламента, он је, у каруцама префекта полиције, — *убијен*. Ко га је убио, то се не зна ни данас. Истрага која је тако ревносно вођена, да су саслушавани чак Јов. Брађану и Розети, прекинута је на заповест кнежеву.

„Барбу Катарцију — вели Даме,⁸⁷ беше дао конзервативцима модерну организацију, и тиме их беше начинио једном снагом у држави, која би зауздавала нестрпљивце и која би их натерала, да се и они организују у партију способну за владу. Тиме би, да није убијен, Б. Катарцију уштедио Румунији пуних двадесет година бесплодне партизанске борбе и разних агитација“.

Конзервативни кабинети Арсакијев и Крецулесков не моглише учинити ништа. И ако је парламенат 11. Јуна изгласао конзервативни рурални закон (са 62 против 35 гласова), тај је остао у скупштинској архиви.

⁸⁷ I. с. стр. 129.

Либерали су спречили кнеза, да тај закон потпише. Хтели су да саграде две железничке линије и да оснују фонсијерну банку. И то је спречила партизанска борба. Опозиција је доказивала, да су министри поткупљени од концесионара.

У Децембру 1862. пролазио је кроз Румунију један транспорт пушака, што их Србија беше купила у Тули у Русији. Порта захтева од кнеза Кузе, да се то оружје узати, иначе ће она одмах послати један кор војске у Румунију и један у Србију. Сви консули у Букурешту ставе кнезу ултиматум, да за 24 сах. узати то оружје. Куза одговори, да ће целу ствар објаснити Порти и амбасадорима у Цариграду. Тиме је добио времена, у коме је кнез Михаило објаснио Порти, да му то оружје треба за унутрашњу потребу, за вежбање милиције. Уз то и Русија и Француска навале на Порту, те се она смири. Али то је била последња француско-руска заједничка акција у Цариграду. 1863. бркну устанак међу руским Пољацима, који је тајно помагала Француска.

Сад је кнез Куза имао да се одлучи, коме ће се приволети царству, и он стаде уз Русију. Кад је 5. Јула 1863. једно повеће одељење Пољака под командом пуковника Милковског покушало, да преко румунске територије пође уз Прут — Куза је послао веће одељење своје војске и ова је разоружала те Пољаке и пребацила их патраг у Турску. Румунски либерали гракнуше сад на Кузу, да је ову пандурску услугу учинио Русији само за то, што је жена министра председника Русиња и што је министар војни ђенерал Флореску био некад ађутант руског ђенерала Лидерса. Много важније за Кузу беше, што га је од тог тренутка Наполеон III оставио на милост и немилост Русији. Кад је у Августу исте год не Ј. Гр. Гика дао оставку на министарство спољних послова за то, што је Куза без његова знања направил трговачки уговор са Србијом, Куза је узео у кабинет Розети Баланеска „представника руске политике“. И тиме су се партизани послужили, да раде противу Кузе у Царизу.

12. Октобра 1863. Куза поверава владу Коголничану. Консервативци и либерали појмише, да је кнез

одлучио, да изврши реформе, за које се парламенат дотле показао неспособан, и за то склопине одмах међу собом савез, који је скандалисано јавно мињење кретило „чудовиште од коалиције.“ Први акт те коалиције беше меморандум великим силама, у коме се тражи, да ове збаце кнеза Кузу. Овај се томе смејао, и кад му је пала нака „писанија“ за путни трошак једном либералном бив. министру, који је имао да носи тај меморандум великим силама — он је сам приложио и записао 300 дуката... Међутим ствар није изгледала смешна француској влади, која у својој плавој књизи за 1863-4. прети подунавским кнежевинама, у којима „анархија још траје.“

Чим је примио власт, Коголничану је поднео парламенту предлог о секуларизацији манастирских имања, грађански законик, рурални закон и просветни. Од свију ових закона само је онај решен о манастирском имању. Ово је обухватало ни мање ни више него читаву петину целокупне румунске територије и то беше имање „светих места“, т. ј. приход је припадао грчким манастирима у Св. Гори, на Синају, по Румелији, патријарсима александријском, антиохијском и јерусалимском. Сви покушаји кнежева влашких и молдавских после пропасти фанаријотског режима, да ово огромно имање отму од туђинских гусеница, осташе без успеха, јер православна Русија није имала рачуна, да квари пријатељство са грчким свештенством у Турској. Ту није помогла ни одлука европске конференције у Паризу од 1857., која је гласила у корист Румуније. За то је кнез Куза сада пресекао тај чвор. Указом од 17. Децембра 1863. сва манастирска имања у Румунији постају државна. Сав приход тих имања улази у државни буџет као приход државни, а „светим местима“ даје се 27 милиона као „помоћ“ с тим, да о приходу од тога капитала полажу годишњи рачун. Грчки игумани морадоше оставити Румунију. Манастири, изузимајући неке који су остали то за румунске калуђере, претвориле се у болнице и хапсане. Ово решење питања, које је кнез Бибеску још 1844. предлагао Русији, на није могао добити њен пристанак, сада је одобрила

Порта 1864. „Света места“ нису хтела примити понуђених 27 милиона него протествоваху.

Овакво јуначко дело, које олакшаваше решење и другог тако исто тешког питања — руралног, у свакој земљи, која није разривена партизанством, учинило би кнеза и његову владу врло популарним. У Румунији напротив „чудовиште од коалиције“ црвених са белима изјави влади неповерење и Коголничану мораде дати оставку (13. Априла). Кнез Куза није уважио ту оставку, него је одложио парламенат до 2. Маја. Кад се овај опет састао, Коголничану му је прочитао кнежевеки указ, по коме парламенат има само да вотира нов изборни закон и потребне кредите до 15. Августа. Парламенат је одговорио, да неће да ради с неуставном владом. Наста лом, у коме је Коголничану прочитао указ о распуштању парламента, па је онда отишао, а један батаљон пешака је ушао, те очистио дворану. Дакле државни удар! Ево какву је прокламацију упутио кнез истога дана румунском народу:

„Интереси и достојанство земље, народне жеље, најпрешњије нужде народне све је то жртвовано злочиначким партизанским страстима. За све своје пожртвовање народноме добру изабраник свију Румуна добио је само увреде и клевете, и у пркос мудрости извесног броја народних посланика једна партизанска олигархија успела је, да осујети сва моја напрезања за народно добро и да осуди моју владу на нерад.

„Шта сам могао да радим? Одлучих, да апелујем још један последњи пут на патриотизам народног представништва, те да сваки Румун својим трудом може зарадити парче земље у своју властитост. Ви знате, како је народно представништво одговорило на законски предлог о томе. Својом изјавом неповерења није оно осудило само владу, која му је предложила тако праведан закон, него је њоме осудило легитимне жеље трију милиона земљорадника и самога поглавара државе.

„Такво стање није смело дуже трајати. Хтео сам, да ви сви сами пресудите у овој ствари између изабраника народа и парламента, и за то сам овоме предложио нов изборни закон, по коме би народно представништво

било прави израз народне воље. Скупштина није хтела ни да узме у претрес тај законски предлог. И тако ми не оста ништа друго него апел на народ.“

Петог дана кнез Куза указом распустила скупштину и сазива бираче, да од 10. до 14. Маја гласањем „за“ и „против“ реше *нов Устав* (иницијатива закона полази само од кнеза, који ће их израђивати са државним саветом: народно представништво састоји се из коморе, коју бира народ, и сената који поставља кнез, обнављајући по трећину чланова сваке друге године) и нов изборни закон (опште право гласања за сваког Румуна од 25 година).

Народни плебисцит дао је 682.621. „за“ а само 1307 „против.“ Кнез оде у Цариград, да објасни, за што је био принуђен, да изврши овај државни удар. 28. Јуна добио је одобрење за њега од конференције амбасадора свију великих сила, који су се *ad hoc* састали у Цариграду. 14. Августа промулгирао је кнез рурални закон (по коме сваки сељак добија у властитост 6 хектара ако има 4 вола, $3\frac{1}{2}$ хектара ако има два вола и $2\frac{1}{2}$ хектара, ако нема волова. За тридесет година ту земљу не могу отуђити наследници. За навек се укидају робота, кулук. За добивену земљу сељаци ће плаћати 15 година, и то они са 4 вола по 56, они са два по 42, а они који раде само својим рукама 28 франака годишње. Власници који су обвезани да уступе сељацима земљу добијаће годишње 610. 460 и 326 фр. за дотичне категорије).

Куза је увео француски грађански законик са малим изменама, тако исто и кривични и трговачки законик.

Куза је победио. Политички партизани су га клели, али су га благосиљали три милиона земљорадника.

Још већу заслугу стекао је Куза својим законом о народној просвети од 1864., којим је највише допринео брзом демократисању целе Румуније, и брзом напретку све земље на свима пољима народног и државног живота.

Али баш за то беше Куза постао несносан политичким партизанима, и они су гледали, како да га се отресу. За њих беше јасно, да је Куза успео победити их

ослањајући се на сељаке и на војску, и према томе да га они могу оборити само тако, ако привуку војску на своју страну, јер би онда Куза остао усамљен, јер сељаци не би били ту да га бране. „Црвени“ су пробали опет са сокачком руљом и то у Августу 1865., када се кнез налазио у Емсау на лечењу. 3. Августа је руља стала да виче по Букурешту „доле с Кузом.“ и узела је општинску кућу на јуриш. Војска је у борби, која је трајала цео дан, савладала руљу и ухапсила њене коловође: Голеску, Ц. А. Розети, Јована Браћану, Е. Караџу и т. д.

Кнез се одмах вратио из Емса, и прво што је урадио беше помиловање свију ухапшених.

Његови противници протумачише ту милост као слабост. У ствари беше самопоуздање и вера у војску, која је и у његовом одсуству чинила своју дужност. Крваво угушен бунтовни покрет учинио је, да се политичари свију партија уплашише и основаше тајно друштво са задатком, да се обори Куза. У то друштво уђоше најразличнији партизани, али сви који су дотле играли ма какву политичку улогу у Румунији. Докле је Ц. А. Розети узео на себе, да организира преврат, Јован Браћану је послат у Европу, да тражи страног принца, кога би наместили на упражњени престо. Пошто су били начули, да Наполеон III. има већ једног свог кандидата за румунски престо, то је Браћану отишао у Париз, да увери цара, како Куза „конспирише с Русијом против европског мира.“ како Куза издаје Русији највеће француске интересе. Том приликом Браћану је штампао у Паризу једну брошуру против Кузе, у којој доказује, да је кнез узурпатор, издајник Европе и свога народа, који је просто руски намесник у Букурешту. Његови су једини саветници два Руса — кнез Мурузи и кнез Кантакузен, први министар му је руски зет Крецулеску а министар војни руски ађутант Флореску. —

Већ 6. Фебруара 1866. пропраћа полувзванични лист француске владе ову брошуру Браћанову чланком, који се завршује овако:

„И тако сад знамо целу истину. Сад знамо, за чији рачун ради Куза. Румунија није више независна држава,

какву је хтео Париски Конгрес. То је опасна ситуација. На потписницама Париског Уговора је, да благовремено потраже лека. Инглеска, Француска, Аустрија, Прајска, Италија и Турска имају да захтевају у Петрбургу строго вршење уговора од 1856., иначе могу настати компликације, којима се опасност не може догледати.“

Какав је лек, то је Браћану казао у својој брошури: „Румуни не желе ништа друго, него да им цар француски да наговестити, који би му страни принц био по вољи на румунском престолу?“.

Али док је Куза као „*прост агенат Русије*“ овако зло пролазио у Француској, *дотле се у Петрбургу само тражио начин, како да се уклони тај „агенат Наполеона III.“ на доњем Дунаву.* Кнез Горчаков је већ имао свог кандидата за румунски престо, јер је још у Мају 1865. казао принцу Витгенштајну, да би за њега гласао свом снагом својих плућа.⁸⁸ То му је било хвала од Русије, што је обезбуржао Пољаке и што је тиме навукао на се гнев Наполеона III. Јест, али је после тога Куза узео за свог директора пошта и телеграфа некога Либрехта Белгијанца, за шефа санитета Др. Давиду; осем тога дао је диферацију војног одеа за румунску војску француској кући Годиљо, и зовнуо је нарочиту француску војну мисију у Румунију, да му реорганизира војску, а то, брајко, не треба да ради један *руски човек.*

Док је ово Браћану радио у Паризу, *дотле је главни одбор завереника у Букурешту придобио за своју намеру пуковника Хараламба, пуковника Дим. Крецулеску, пуковника Калинеску, мајора Д. Леку, команданта стрељачког батаљона, капетана Липојану, пуковника Георгију, пуковника Берендеу, капетана Малинеску, капетана Хандока, капетана Кандијану-Попеску и капетана Пилата, зета Ц. А. Розетијевог. На једну поруку из Париза да „треба похитати“, завереници одлучише, да*

⁸⁸ Види писмо принца Витгенштајна од 16. Јула 1865. његовим рођацима у Варшави, *Damé* I, с. стр. 152.

збацивање кнеза Кузе изврше првога дана, када *стрелачки* батаљон буде на дворској стражи. Ово је било 10. Фебруара. У 7 сах. у вече дође један младић у конак и замоли, да га изведу пред кнеза. Овај је без великих формалности примао свакога, који је хтео да говори с њиме. „Господару — рече му младић — ноћас ће букнути револуција противу Вас“. Куза се насмехну. Тако је дуго слушао за ту буну, да већ више није у њу веровао. Ако би руља опет нешто покушала, војска његова научила би је памети као оно 3. Августа. Кнез беше потпуно сигуран у своју војску. Префект полиције А. Белдиман, коме је кнез саопштио, шта му је онај младић казао, обиграо је цео Букурешт и око 11 сах. ноћу рапортирао је кнезу, да је престоница апсолутно мирна. „У осталом — рече му кнез праштајући се с њиме — не може ми ништа бити. На дворској је стражи мој најмилији батаљон, моји стрелци“. И кнез је без бриге легао да спава. Око 4 сахата је на пречац пробуђен. У његову ложницу продреше: начелник дворске страже кап. Малинеску и капетани Шилат, Костеску и Липојану и принудеше га, да потпише своју абдикацију, коју су му готову поднели. Куза је потписао своју абдикацију, јер је видео, да га је издала његова војска, и сутра-дан отишао у прогонство, у коме је и умр'о. Али пре него што је умр'о, доживео је горку сатисфакцију, да они исти људи, који су његову владавину онако крвнички нападали, ту исту владавину дижу у небеса, да они од његовог имена направе себи нову заставу, под којом су се борили противу новог владоца румунског.

Кад су мртвачки сандук кнеза Кузе вратили у отаџбину, не само војска него и маса сељачког народа слегла се, да га целива.

— Кнез Куза — викао је Н. Јонеску у својој надгробној беседи — био је тако велики, да је требало пуних седам година, док су сви Румуни схватили сву величину његових дела! —

Велики песник румунски Василије Александри певачао је истога дана:

„Има имена која, као што је твоје, светле као обележје времена, а векови који у мраку промичу поред њега поздрављају га.“

— Млађа генерација румунска — вели *Damé* у својој књизи,⁸⁹ морала се после свега тога упитати: Ама да нама нису сакрили читаву једну страну отачевне историје? —

⁸⁹ I. с. стр. 155.

V.

ЕВРОПА ПРОТИВ РУМУНИЈЕ

И СТРАНОГ ПРИНЦА ЗА ЊЕНОГ ВЛАДАОЦА

11. (23) Фебруара 1866., чим је кнез Куза потписао своју абдикацију, састављено је намесништво кнежевског достојанства, у коме бежу: ђенерал *Никола Голеску*, пуковник *Никола Хараламби* и *Ласкар Катарџију*.

Намесништво је истог дана саставило нову владу, у којој бежу: *Јон Гика*, председник и министар спољних послова, *Димитрије Гика* унутрашњих дела, *Петар Марогени* финансија, *Јон Кантакузен* правде, *Ц. А. Розети* просвете и црквених послова, мајор *Димитрије Лека* војни и *Димитрије А. Стурза* грађевина.

Одмах су сазвани и сенат и народна скупштина у заједничку седницу, на којој је прочитано писмо кнеза Кузе првоме намеснику, у коме каже:

„Ви знате, да сам ја за време моје владе имао само једну мету: да се изврши жеља народна исказана у одлуци законодавнога тела, јер и по моме мишљењу само страни принц може осигурати будућност Румуније.⁹⁰“

„Мислим, да би било излишно додавати, да ћу ја и од сада радити све, што буде од мене зависило, да се испуни та народна жеља, за коју сам ја радио и као владалац.

„Али узевши у обзир последње догађаје, ја бих, г. ђенерале, желео, да што скорије одем из Румуније.

„Живела Румунија!“

Одмах за тим изабран је *Филип гроф фландријски* за кнеза Румуније, и о томе је састављен овакав акт:

⁹⁰ Куза је то исказао и када је ступио на престо и на то се позвао и у акту своје абдикације (в. стр. 1. Стурвине књиге I.)

„Године 1866. једанаестог дана месеца Фебруара сенат и скупштина румунска спојени у једно тело изабрали су и прокламовали једногласно за кнеза господара (Prince Souverain) сједињених кнежевина румунских сагласно са жељом исказаном на диванима *ad hoc* у години 1857: Његово Краљевско Височанство *Филипа* — Евжена — Фердинанда. Марију. Клемента — Леополда Борђа, *грофа фландријског* и херцега саксонског под именом Филип I.“

Циркуларном нотом од 20. Фебруара известио је Јон Гика све агенте гарантних сила у Букурешту о свему горњем.

Законодавно тело изабрало је из своје средине две депутације, једну која ће ићи у Цариград (Манолаки Костаки, Костафору и Александра Голеску) и другу, која ће ићи у Париз (Бојереску, Стеге и још један депутирац, кога одреди влада),⁹¹ да осигурају пристанак портин и Наполеона III, на ово, што је урађено у Букурешту, па да онда обе заједно однесу грофу фландријском изборни акт.

Велике силе алармиране овим догађајима у Букурешту наредиле су својим амбасадорима у Паризу, да саставе конференцију, на којој ће се донети потребне одлуке поводом абдикације кнеза Кузе.

На првој седници те међународне конференције, која је била 26. Фебруара (10. Марта) 1866. њен председник Друен де Лие, мин. спољ. послова француски, поменуо је редом међународна акта, којима је постепено мењана организација кнежевина Молдавске и Влашке, најпре уговор од 30. Марта 1856. који их је ставио под заједничку гаранцију европскога права, и у коме је одређено, да се службено констатују потребе и жеље њихових популација; даље конвенцију од 19. Авг. 1858., која је имала да регулише организацију кнежевина и која истина није одобрила њихову жељу, да изаберу страног принца за свога владоца, нити је одобрила, да се обе кнежевине споје у једну, али је барем садржавала у себи клицу за то уједињење установивши једну централну комисију, која је имала да осигура

⁹¹ Ова је одредила Јона Браћану.

униформност законодавства у обема кнежевинама односно заједничких интереса њихових: за тим је поменуто протокол од 6. Септембра 1859., којим је одобрен избор кнеза Кузе за кнеза и Молдавије и Влашке, па онда ферман од 4. Децембра 1861. године, којим је Порта у договору са гарантним силама као потребну последицу неке руке персоналне уније одобрила спајање обеју влада и обеју скупштина у једну, али је уједно изјавила, да ово одступање од конвенције из год. 1858. има да важи само дотле, док је кнез Куза на влади, дакле гарантне силе готово једногласно задржаваху себи право још онда, да проуче да ли то уједињење не би требало и даље задржати: најзад је поменуто споразум од 1864. постигнут између кнеза Кузе и Порте а у споразуму са гарантним силама, по коме су кнежевине добиле право, да међају и дотерују своју унутрашњу администрацију под условом, да поштују права суверенога двора. Пошто је владавина кнеза Кузе престала, дошао је момент за велике силе, да употребе право, које су себи резервисале 1861. и за то се састала ова конференција.

Амбасадор турски предлаже, да се за основу преговора узме уговор од 1856., и да се из ових *искључе* како питање о избору страног принца, па ма под каквом формом то било, тако и питање о наследству кнежевског достојанства, као и да се искључи свако консултовање народних жеља, док се службено не објави непроменљива одлука великих сила, да неће одобрити никакав избор странца за господара.

Ова изјава портине заведена је у протокол, а дискусија је одложена за другу седницу, док стигне амбасадор Русије, који је био на одсуству.

Гроф Каули (Cowley) амбасадор Инглеске предлаже а конференција усваја, да се агентима великих сила у Букурешту пошље овакав телеграм:

„Представници великих сила, потписници уговора од 30. Марта 1856., конституисали су се данас као конференција у Паризу.

„Известите о овоме привремену владу кнежевина и препоручите јој, да се ограничи, да одржава ред и администрацију, а да се уздржава од сваког акта, који

би могао бити „противан (préjugeant) одлукама конференције“.

Ову паредбу извршили су консули гарантних сила у Букурешту колективном нотом од 27. Фебруара (11. Марта).

Јон Гика одговорио им је нотом од 2|14. Марта, да ће влада и од сада као и до сада умети да спречи сваки акт, који би могао да смета великим силама, а што се тиче мира и поретка у земљи, г. г. консули могу потврдити, да је влада учинила своју дужност.

Истога дана пише Јон Гика румунском агенту у Паризу Јону Балачану: Да би одржање мира и поретка у Румунији могло доћи у питање, ако би садашњи провизоријум морао дуго да траје, па онда разлаже, како су велике силе Париским Уговором хтеле да даду румунским кнежевинама сталности, али како се ова није могла постићи изборним кнезовима, па још на цео живот. Стога је румунски народ, позван да каже своје жеље, преко својих дивана ad hoc тражио уједињење и страпога принца, и та је народна жеља била тако јака, да није могла да чека дипломатско отезање решења, него је створио свршени чин уједињења.

Гарантне силе признадоше то уједињење. На жалост оно је извршено под једним домаћим кнезом, „а мале државе у XIX. веку не могу оснивати народне династије, као што доказује пример у Грчкој“. Ма какве одличне особине да има владалац изабран од урођеника, он никада не може имати потребног ауторитета врховног старешине према људима, којима је до јуче био раван у свему. Ови ће га увек сматрати као парвнија и интригираће против њега. Напротив страни принц, узет из какве владалачке породице у Европи, имао би поред престижа свог порекла имао би драгоцену слободу акције, јер не би ни према коме у земљи имао обвеза. Наследност таквога кнеза пресекла би у корену све амбиције домаћих претендата. Најзад зар не би било боље и за мир Европе и за сигурност отоманске империје, да се задовољи ова легитимна жеља Румуније? Тиме би ова постала јака, а ако јој се то не допусти, она ће остати разривена и слаба, *стално*

отворена за прохтеве околних држава и вечни мамац за освајања панславизма.

Избор који је Румунија учинила, не може повредити осетљивост ни једне велике силе, јер не дира у равнотежу европских сила.

Мало задире у суверенство портино, али шта је суштина овога данас? Плаћање данка. Зар тај данак није просто један смешан анахронизам, кад се упореди са главобољом, коју има Порта, што јој је Румунија бајаги још васал? Зар не би за Порту било боље, да своје тако лабаво суверенство уступи за једну суму, којом би се друкчије помогла него са тричавим данком, да се курталише за навек румунске главобоље, па да у задовољеној и јакој Румунији стече поуздана пријатеља? Овако сваки и најмањи потрес у Румунији саставља за Турску опасност, да се приступи дефинитивном решавању источног питања.

Ако би велике силе пробале, да нам опет наметну стање, које су народ и војска одбацили, оне ће у Румунији насигурно наићи на физички отпор.

Све ово је строго поверљиво за агента и за франц. министра спољних послова и т. д. — —

6.18 Марта био је други састанак конференције у Паризу. Пуномоћник француски чита писмо агента сједињених кнежевина у Паризу, којим му јавља, да су г. г. Карол Фалкојану и Јон Браћану одређени за румунске делегате при конференцији, и писмо којим ти делегати моле, да пред конференцијом искажу стварне потребе и аспирације влашко-молдавских популација.

Конференција одлучује, да не може примити те изасланике, али они могу сваком поједином члану конференције казати што имају.

Пуномоћник Русије (г. Будберг) мисли, да ова конференција нема задатак, да ствара нешто ново, него само да изведе из онога што постоји потребне мере у садашњој ситуацији, дакле да просто ваља извршити конвенцију од 1858., која је предвидела ваканцију „господарата“.

Пуномоћник Прајске вели, да је конвенција од

1858. промењена доцнијим актима међународним, па је немогућно не водити рачуна о њима.

На питање италијанског пуномоћника, да ли ова конференција има права, да установљава нове ствари. Г. фон дер Голц одговара, да је довољно позвати се на права резервисана 1861.

Пуномоћник Француске слаже се с њиме и налази, да се цело питање своди на ово: Да ли да се враћам о на конвенцију од 1858. или да се утврди административно и парламентарно уједињење кнежевина? То је питање решено резервама од 1861. Г. Друен де Лис чита завршетак писма, које је онда кнез Лобанов упутио султановом министру спољних послова, и који гласи: „Потписани, задахнут непроменљивим интенцијама своје владе, мисли да мора резервисати претходном споразуму између Порте и представника гарантних сила, шта треба да наступи, ако би се упразнио господарат и које мере да се употребе од оних, које су предвиђене протоколом од 6. Септембра 1859. Потписани сматра за дужност изјавити Аали-паши, да је његов пристанак на ферман у прилогу ноте од 2. Децембра условљен резервама, које је овде формулисао“. Према томе кнез Лобанов је још онда у име својих колега у Цариграду резервирао за гарантне силе право, да решавају о ситуацији, која је сада фактички настала. Како Порта није протествовала противу тог резервисања, она је на њ пристала.

Г. барон Будберг пристаје на ту полазну тачку и предлаже, да се приступи претресу изјаве турског пуномоћника у првој седници.

Пуномоћник Француске резимише Сафет-нашину изјаву: да се из преговора конференције искључи питање о страноме принцу као и питање о наследном господарату.

Г. барон Будберг додаје: и питање о сједињењу кнежевина.

Г. Друен де Лис одговара, да турски амбасадор то питање није поменуо.

Турски амбасадор, позван да објасни свој први захтев, разлаже да Порта не може допустити, да не-

какав стран принц стане на чело кнежевина, јер би то било што и прокламовање независности тих провинција.

Пуномоћник Русије вели, да молдавска и влашка популација истина желе странаога принца, али да та жеља није довољно разложна: то је само један покушај, не би ли се поправило стање у тим земљама на један начин, који још није опробан, али нема ничега што би доказивало, да би се те наде и оствариле. Што се тиче Русије, она има много разлога, да буде противу странаога принца, и г. Будберг резервише себи право, да изнесе те разлоге, када се буде дебатовало о тој комбинацији.

Како је пуномоћник Аустрије изјавио сумњу, да ли је та жудња за страним принцом баш тако општа у популацији, то је гроф Каули одговорио, да по његовим сазнањима не може бити сумње, да је та жеља општа, али он мисли као и Сафет-паша, да се владавина једног странаога принца у Влашкој и Молдавији не може сложити с одржањем интегритета отоманске царевине. И не водећи рачуна о осталим тешкоћама, на које би се наишло при избору и наименовању једнога странаога принца — где би се могао наћи такав принц, који би пристао да буде васал портин?

Пуномоћник Прајске, и ако ни он не мисли предлагати конференцији, да бира странаога принца, онет налази да конференција не треба да веже себи руке за будућност тога питања.

Пуномоћник Турске изјављује, да он само тако може учествовати у раду ове конференције, ако она искључи питање о странаога принцу.

Пуномоћник Француске не може за сада изнети своје дефинитивно мишљење о захтеву турскога амбасадора. Оно ће зависити од решења конференције у другим питањима, о којима ће ова имати да решава. Ако се н. пр. утврди уједињење кнежевина, он ће онда мање важности придавати избору странаога принца, јер он онда не би хтео, да својом усамљеном опозицијом осујети аранжман, на који би се сви чланови конференције сагласили. Француска је од вајкада била за

уједињење кнежевина. И сада нема никаквог разлога да буде против, а што се њега лично тиче, он би волео, кад би се кнежевинама дало право, да бирају себи кнеза каквог хоће, било домородца или странца.

Пуномоћник Русије налази, да је цело питање у томе, да се зна хоће ли се одржати чл. XII. конвенције од 1858. или неће.

После дуже дебате, и ако су пуномоћници са свим разног мишљења односно опортуности и могућности за наименовање страног принца, узима се на знање изјава турског пуномоћника за доцније. одлаже се решење о томе питању и прелази се на питање о уједињењу кнежевина.

Пуномоћник Турске налази, да по ферману од 1861. то уједињење је признато само докле траје владавина кнеза Кузе. Он чита чл. 6. тога фермана, по коме ако се упразни господарат, обе скупштинке имају да се састану, и то једна у Влашкој друга у Молдавској, да изберу по једнога господара за сваку кнежевину. Затим чита чл. 7. фермана, из кога излази, да промене које су учињене у конвенцији од 1858. да би се што више извршило уједињење, беху привременог карактера, и морају се укинути са престанком владавине кнеза Кузе.

Барон Будберг изјављује, да Русија жели да се кнежевинама да прилика, да се *са свим слободно* изјасне, јесу ли *за сепарацију* или за уједињење.

Пуномоћник Италије вели, да уједињење треба одржати за то, што постоји, и што нико није у земљи противан.

Пуномоћник Русије налази, да није тако, *јер је Русија убеђена, да већина Молдаваца жели сепарацију.*

На то представник Француске подсећа барона Будберга на органски статут, који је Русија дала Влашкој 1832. године. У њему има један члан, који се зове „Почетак већег уједињења између ових двеју кнежевина“, и који овако гласи: „Порекло, вера, обичаји, један исти језик у обема кнежевинама, једне исте потребе у њима то су довољни елементи, да утврде (сimenter) што веће јединство међу њима: неповољне околности спречавале су до сада и задоцњавале то

уједињење. Сретни резултати, који би из тог уједињења потекли за обе кнежевине, корисне последице из таквога зближења обеју популација не подлеже никаквој сумњи. С тога смо у овом регламану положили прве основе за то уједињење униформним законодавством за администрацију обеју кнежевина.“ Па не само то. На Париском Конгресу 1856. први пуномоћници Русије и Француске изјаснили су се за то уједињење. После гласања у диванима *ad hoc* 1858. пуномоћник Француске изјаснио се још формалније за то уједињење. Све што се од тог доба до данас догодило потврђује, да обе кнежевине желе да остану уједињене. Ако се жели, да се већ уједињене кнежевине наново раставе, онда би морали саставити две владе...

Гроф Каули нађе, да је турски пуномоћник тражио само две скупштине.

Г. Друен де Лис пита, на основу каквог начела треба тражити нове изборе у Молдавији и у Влашкој, кад су те две земље толико пута потврдиле, да хоће да остану уједињене?

Пуномоћник Русије пориче апсолутно, да су те популације и данас за уједињење. Оне га хоће али само под страним принцом иначе никако. То се јасно види из извештаја, које он добија из Јаша. За то ваља земљу још једном упитати. Ту би истина могло доћи до нереда, али ваља наћи *modus procedendi*, који би уклопио сваку опасност.

Пуномоћник Аустрије Метерних слаже се с тим. И његова влада жели, да се молдавској популацији даде прилика, да о томе још један пут гласа али под извесним гарантијама за слободу и независност мишљења.

Г. Друен де Лис вели, да је Француска за уједињење, јер је уверена, да цео народ хоће. Али баш ако би Молдавци били данас против уније, они имају довољно представника у заједничкој скупштини у Букурешту, да то и покажу,

Пуномоћник Русије тражи, да молдавски представници гласају у Јашу а влашки у Букурешту.

Г. Друен де Лис налази, да би подвојено гласање било просто позивање на сепарацију.

Кнез Метерних и гроф Каули налазе, да би гласање молдавских посланика у Букурешту било под пресијом.

Пуномоћник Прајеке вели, да је његова влада за уједињење, али га не мисли ником наметати. За сада они немају никаквог доказа, да је народ о томе променио своје мишљење. Али тек ако би се појавиле сумње у том погледу, могло би се приступити новим изборима и новом гласању.

Пуномоћник Велике Британије није ни за ни против уније, али он не види, за што се народ не би још један пут упитао.

Барон Будберг такође жели ново гласање само у два засебним скупштинама.

Најзад се сложише, да сваки члан конференције упита своју владу:

1. Да ли треба скупштини, која сада заседава у Букурешту, оставити да избере једног господара на место Кузино?

У случају ако би молдавски посланици показали својом иницијативом, да желе да одвојено гласају о томе, да ли да кнежевине остану уједињене или да се раставе, допустити да гласају засебно влашки а засебно молдавски посланици, али да Молдавци не иду из Букурешта.

2. Да ли би добро било не чекајући иницијативу молдавских посланика позвати скупштину, која заседава у Букурешту, да се изјасни, је ли за унију или за сепарацију и за одвојено гласање?

3. Да ли би требало, ако би се показала потреба за подвојено гласање, да једно буде у Букурешту а друго у Јашу?

4. Или би боље било наредити опште нове изборе за једну скупштину, која би се имала састати у Букурешту да реши, хоће ли унију и ако хоће да избере једног господара. Наравно да би овај избор важио само тако, ако би и сви молдавски посланици за њ гласали.

5. Или би требало сазвати две скупштине, једну у Јашу другу у Букурешту, као што је било 1857. са диванима *ad hoc*?

Тиме се завршила ова седница конференције.

8. (20.) Марта писао је *Јон Гика* инглеском државнику и министру *В. Е. Гладстону* велико писмо, у коме му разлаже, за што је пао кнез Куза, и за што би у интересу не само Румуније него и Европе и специјално Инглеске било, када би велике силе одобриле, да Румунија добије страног принца за владоаца уједињених кнежевина.

9. (21.) Марта пишу из Париза изасланици *Стеге* и *Бојереску* румунском министру спољних послова: да су у Бечу видели аустр. мин. спољ. посл. грофа *Менсдорфа-Пуљи*, који је био врло резервисан, и који је о питању страног принца, не помињући име изабраног, казао да је то питање врло тешко, јер задире у многе различне ако не и противуположене интересе, па ће за то у париској конференцији изазвати велике тешкоће не само по природи својој него и због *интрига извесних прикривених интереса*. Што се Аустрије тиче, она жели само мир и сталност у кнежевинама, али она не сме заборавити дужно поштовање међународних уговора. Они су, веле, одговорили како не верују, да је то Аустрија, која има прикривених интереса у томе питању, да је за Румунију страни принц *conditio sine qua non* за сталност и мир у земљи, и да би за то Аустрија требала да јој помогне у том питању, које ни по чему не задире у међународне уговоре. На то је аустријски министар променио тему разговора и љубазно се с њима опростио.

11. (23.) Марта пише Јон Гика румунском агенту Балачану у Париз, да распростирање гласова, како бајаги у Румунији има сепаратистичких тежња, долази од неколиких амбициозних лудака, које подетиче једна велика сила, која нема рачуна, да у Румунији буде мира и сталности. Срећом цео им се свет смеје и чак и они Молдавци, који су 1857. били сепаратисти, данас су сви за унију.

Међутим велике силе, које имају интереса да у Румунији подржавају стање вечних агитација, користе се распростирањем тих неоснованих гласова, наваљују да се земља још једном пита, надајући се да ће том приликом

доћи до ма каквих сепаратистичких манифестација. Та им је нада са свим илузорна. Извесне новине помињу, да већ има молбеница за сепарацију. Ја у то не верујем, али баш ако би то било истина, која је то земља, у којој се новцем интриганата не би могло наћи неколико лудака или неколико људи, који немају појма о политици и моралу, да потпишу такву молбеницу?

Што је много опасније то је, да спољне интриге почињу да агитују у сенату и у скупштини. Рђави елементи, које је бивши кнез увео у законодавно тело, са свим су под упливом оне велике силе, коју не морам Вама ближе да означујем, и за то су поништили железничку концесију Барклејеву и концесију Банке. То је опет учинило, да је г. Тило (Француски консул у Букурешту) непријатељски расположен према новом стању од 11. Фебруара и да је посланицима и сенаторима саопштио ноту франц. министра иностр. дела, да он неће допустити садашњој влади ништа друго да ради осем да отправља текуће послове. Тиме је г. Тило охрабрио оне елементе, који у нашој влади виде главну сметњу за извршење њихових тајних намера, и тиме је дао више снаге оним консулима, који су свагда коматовали француски и инглески утецај у нашој земљи.

Било би неопходно нужно, да француска агенција промени своје држање према садашњем стању.

12. (24.) Марта телеграфише *Јон Гика* у Париз Балачану:

„Изјавите, да ми нисмо изабрали грофа фландријског као кандидата противног Француској, и да смо ми готови потпомоћи њеног кандидата и гарантујемо за успех“.

На то је из Париза стигао телеграм, у коме је било име једног кандидата, које се није могло дешифровати. За то *Јон Гика* телеграфише:

„Шифра 82136 не постоји у речнику. При свем том ако гроф фландријски неће да се прими, ургирајте да он то официјално изјави, те да можемо истаћи другог кандидата. Преговарајте тајно с њиме. Известите нас о резултату. Ако неће, дајте нам име новог кандидата“.

13. (25.) пишу изасланици Стеге и Бојереску влади, да су предали своје пуномоћије франц. министру спољ. послова, да су и они као раније Браћану и Фалкојану тражили, да буду примљени у конференцију макар са саветодавним гласом, јер не би било право, да решавају о једном народу и не саслушавши га у толико мање, што има преседана из год. 1854., када су румунски изасланици учествовали у конференцији у Бечу. Г. Друен де Лис одговорио је, да у свима доцнијим преговорима и конвенцијама почевши од 1858. тог учешћа није било, да је он у осталом на захтев Браћанов изнео то питање пред конференцију и ова је тај захтев одбила.

Изасланици су за тим опширно говорили о разлозима, за што је Румунији безусловно потребан страни принц, за што су изабрали грофа Фландријског, и ако се овај не прими избора, као што се чује, за што морају тражити другог страног принца нарочито таквог, који би био по вољи Француској.

Г. Друен де Лис им је одговорио, да се Француска не би противила испуњавању ове жеље румунске, али Француска није сама, ваља рачунати и са другима. Ствар наилази на тешкоће у конференцији тако, да не само страни принц него и само уједињење кнежевина може доћи у питање. „Према томе, ако не можемо спасти обоје, да се задовољимо да спасемо унију, па ће се доцније доћи и до страног принца“. На то су изасланици одговорили, да је уједињење свршен чин, који је ушао у јавно право Европе. Конференција може решити сепарацију, али ова ће се моћи извршити само оружаном силом или унутрашњим компликацијама за то, што није допуштен страни принц. Овде им је г. Друен де Лис ушао у реч питањем: „Ама шта ћете радити, ако вам Европа не да страног принца? Зар један тако интелигентан народ не може у својој средини наћи ни једнога човека, који би могао управљати земљом?“

Одговориле, да има доста таквих Румуна, као што је било таквих људи и у Белгији и у Грчкој, па су опет ове две земље претпоставиле страног принца, јер је и њима требало као што и Румунији данас треба

сталности, до које се не може доћи изборним домаћим кнезовима. Ако конференција не пристане на страног кнеза, Румунија неће више бирати никаквог домаћег кнеза, него ће остати ова привремена влада, докле год Европа не пристане на страног принца. Ако би се покушало, да се Румунији силом наметне домаћи кнез, овај ће бити протеран, чим та сила престане. Ако конференција повери једној или двома великим силама мандат, да то изврше, народ ће се одупрети, и онда ће се наново отворити источно питање. Ово је учинило прилични утисак на француског министра, и он је захтевао од изасланика један меморандум, који би он могао поднети конференцији, што су они обећали.

Као давнашњи пријатељ румунски г. Друен де Лис је саветовао изасланицима, да не дирају у питање турскога суверенитета. Ови одговореше, да на то и не мисле. Порта нема никаквог разлога, да им не да страног принца, јер је она сама постављала толике странце за кнезове у кнежевинама, и ако је то било противно њиховом јавном праву. За што би Порта била противна наследном кнезу у Румунији, кад је на то пристала у Србији и у Египту? Румунија жели да остане у најбољим односима са Турском, за то је одмах послала овакве исте изасланике у Цариград.

14. (26.) телеграфише *Јон Браћану* из Париза влади: „Овде су добра расположења. Инглеска је уверена, да је страни принц могућан. Њен је кандидат: Хохенцолерн“.

Истога дана телеграфише и *Јон Балачану*:

„Друен де Лис желео би, да има једног кандидата и желео би да зна, ко је нови кандидат румунске владе, па би га он одмах предложио. Овлашћујете ли ме, да поменем Карла Хохенцолернског? То би било пријатно Наполеону III.“

16. (28.) Марта била је трећа седница конференције у Паризу, али се је искључиво бавила пословима дунавске међународне комисије, који не улазе у оквир овог прегледа.

Румунски изасланици Бојереску, Стеге и Фалкојану отишли су у Брисел, где су тражили аудијенцију

од краља и грофа фландријског, да овоме предаду изборни акт, те да добију дефинитиван одговор, да ли се краљев брат прима избора или не?

17. (29.) Марта изашла је прокламација намесништва кнежевског у Букурешту, којом се распушта сенат и скупштина, јер је законодавно тело у седници од 17. Марта покушало, да одрече намесништву право апела на народ, што би одвело у анархију, и којом се наређују нови избори за законодавно тело.

18. (30.) Марта пише Ш. Рожије, белгијски мин. спољ. послова, румунским изасланицима у Бриселу, да гроф фландријски „не мисли да би могао примити понуду румунског народа. Њ. К. Височанство међутим врло је захвално за ту понуду, која је тако ласкава за њега. И Њ. В. краљ врло је тронут а и Белгија сматра за част, што други народи у таквој прилици помишљају на белгијску краљевску породицу. И ако понуда није могла бити примљена, опет и т. д.“

19. (31.) Марта на захтев инглеског амбасадора сазвана је четврта седница конференције.

Пуномоћник Русије изјављује, да нове инструкције своје владе не може добити пре 4. Априла, за то не може учествовати у претресу данашњем.

Гроф Каули вели, да је за то тражио седницу, што је влада Бел. Британије добила извешћа из Букурешта, да могу у Румунији настати озбиљни нереди, ако конференција не похита са својим одлукама.

Пуномоћник Француске додаје, да је привремена влада у Букурешту распустила законодавно тело и паредила нове изборе. Ово може да постави конференцију у врло тежак положај. Ова је препоручила привременој влади, да ништа не предузима, да чека одлуке конференције. Ако се не похита с тим одлукама, оне могу доћи доцкан. Он жали што сви пуномоћници још нису добили одговоре својих влада на питања, која су утврђена у другој седници.

Пуномоћник Италије налази, да догађаји у Букурешту могу учинити барем делимично, да се не могу употребити инструкције, које су пуномоћници тражили од својих влада.

Г. Друен де Лис одговара, да има начела, о којима је ипак корисно говорити, н. пр. јесмо ли за једну скупштину или за две? Можемо ли се ослонити на оно, што популације желе? Царска влада би радо пристала на те жеље, али изгледа да се захтева искључење странаога принца?

Пуномоћник Русије мора још да чека нове инструкције, али он мисли да би требало вратити се на одредбе конвенције од 1858.

Пуномоћник Прајске вели, да треба хитати с одлукама, јер се дотична земља налази у револуцији.

Пуномоћник Италије пита, шта ће се радити, ако кнежевине не хтедну да се покоре одлуци конференције?

Пуномоћник Турске одговара, да је уговорима међународним предвиђено, шта има да се ради у таквом случају.

Гроф Каули пита, шта мисли пуномоћник Француске о ономе, што се догодило у Букурешту?

Друен де Лис одговара, да је још у почетку био за једну скупштину. Да је конференција одлучила, да се сазове та једна скупштина, не би је догађаји сада претекли без њеног одобрења или бар без њеног знања. У осталом још је боље, што су расписани нови избори за једну скупштину, само ако се изврше у реду и ако се присталицама сепарације допусте, да слободно искажу своје мишљење. Ако и опет сви буду гласали, да се очува уједињење кнежевина под страним принцом, Француска ће водити рачуна од тих народних жеља. У осталом уједињење кнежевина није само жеља него факт, који се признаје у свима дипломатским актима за последњих 10 година. Што се тиче странаога принца, то су, по мишљењу француске владе, те народне жеље тако исто легитимне и паметне (*sensé*). јер је појамно, што народ после толиких других покушаја без успеха хоће да покуша и ово. Па зар би то било први пут, да један народ потражи себи владоца са стране? Даље страни принц може са свим да се сложи са портиним суверенством. Француска је увек била благонаклона овој комбинацији, али како је она у супротности са постојећим уговорима, то се она не може остварити

без пристанка свију сила на модификације тих уговора. и г. Друен де Лис може само да жали, што је та комбинација наишла на досадашњу опозицију.

Пуномоћник Русије примећује, да је дискусија о страноме принцу за сада искључена из расправљања конференције. А што се тиче уједињења, г. барон Будберг одлучно пориче, да је оно жеља целе популације. Молдавија неће више да чује за то уједињење, и ако се не буде водило рачуна о томе, *биће насигурно демонстрација против уједињења*. Као доказ за то пуномоћник Русије чита депеше рускога консула у Јашу, једну од 5. а другу од 9. Марта, у којима се каже, како агенти привремене владе свима силама раде за унију, како су за то довели из Влашке читаву батерију топова; при свем том Молдавци неће унију осем под страним принцем. Барон Будберг апсолутно верује овим извештајима, али наравно он не може тражити, да и остали пуномоћници у њих верују, само они ће разумети, да Русија не може пристати на угњетавање слободне воље Молдаваца.

Пуномоћник Француске вели, да ни Француска не би одобрила такво угњетавање, и она тражи да популације слободно искажу своје убеђење, а то ће бити на наређеним новим изборима за једну скупштину.

Пуномоћник Прајске вели, у Букурешту су баш урадили оно, што је он хтео да предложи.

Како је барон Будберг молио, да се причека с одлуком, док он добије нове инструкције, а и други пуномоћници изјавише жељу, да реферишу својим владама, то је Друен де Лис овако резимовао досадашњу дискусију: Имају свега три начина за решење:

1. Пустити популације, да реше своју судбину, како је њима драго.

2. Управљати њима брзим и праведним одлукама, удешавајући ове према околностима и потребама тих популација, и

3. Не водити никаква рачуна о жељама тих популација него их силом приморати, да се покоре одлукама конференције.

Први начин, кад би све силе на њ пристале, нај-

више би одговарао намерама цареве владе, јер би у том случају велике силе имале само да надзиравају ток догађаја, и да их поправљају, ако би скренули с пута.

Други би начин такође био добар, кад би се све силе могле брзо сложити у једној одлуци.

Што се трећег начина тиче, он изгледа да би највише одговарао правима портиног суверенитета, али он би широм отворио врата најопаснијим компликацијама, и пуномоћник Француске сумња, да ли би отоманска влада била врло захвална за мандат, да она силом заведе у кнежевинама влашко-молдавским стање, коме се противи цео народ.

Седница је за тим одложена до 4. Априла. Тога дана после непрегледних, тако исто стерилних дебата, конференција се најзад сложила на овакву резолуцију:

„Пошто је привремена влада у Букурешту распустила скупштину влашко-молдавску и наредила нове изборе, и пошто је тај факт саопштен конференцији, ова је сматрала за дужност, да се састане и да размисли о тако непредвиђеном стању ствари.

„Не знајући побуде за такву меру, конференција оставља сву одговорност за њу привременој влади, као и одговорност за могућне последице.

„Међутим конференција сматра за дужност подсетити привремену владу и популације влашко-молдавске, да и ако су привилегије тих кнежевина стављене Париским Уговором под заједничку заштиту великих сила, потписница тог уговора, ове су тако исто обвезане тим истим уговором, да чувају везе између тих кнежевина и сузереног двора, и да се старају за тачно испуњавање обвеза, које постоје између великих сила и Високе Порте.

„Велике силе толико су показивале добре воље према уједињеним кнежевинама Молдавије и Влашке, да од њих очекују, да се ништа не уради, што би повредило горње заједничке обвезе.

„Конференција очекује даља извешћа из кнежевина, па да настави свој рад, осем ако се на захтев које велике силе не сазове раније.

„У Паризу 4. Априла 1866.“

Дакле све се свело на то, да се не повреди суверенство портино. С тога је интересантно видети, шта су изасланици Румуније радили у Цариграду.

Ево шта пишу *А. Голеску*, *М. Костаки* и *Ђ. Коста Форо* 23. Марта (4. Априла) председнику румунске владе Јону Гики:

Министар спољних послова Аали-паша рекао им је, да Њ. В. Султан може само да се хвали држањем Румуна, који су увек умели ценити користи, које имају од свеза, што их везују за Порту. Он може само да жали, што кнез Куза није умео да се користи свим олакшицама, које му је Порта чинила, само да му олакша владавину за срећу земље. Он са задовољством констатује, да је и после пада Кузиног очуван мир и поредак у земљи. И ако Порта још није стигла, да призна привремену владу, ова ипак има све њене симпатије. Што се тиче страног принца и будућности кнежевина, Порта се стално брине за срећу кнежевина: она се нада да суверенство Турске није никакав терет за Румуне, напротив да је њихов интерес, да за навек сачувају своје везе с Портом, које су васалу лакше него суверену, јер овај има да поднесе све тешкоће, које се тичу опстанка кнежевина и најзад он се нада, да ће се у Румунији наћи владалац, који ће боље владати од Кузе.

„Ми смо одговорили — пишу изасланици — да је наша отаџбина преживела тешка искушења, и после толиких безуспешних покушаја дошла је до убеђења, да треба да жртвује своје национално честољубље и да узме за владоца страног принца, само да осигура поредак и сталност. Ма шта решила Висока Порта у споразуму са великим силама односно наших веза са Туреком, ми ћемо и у будућности наставити као и у прошлости, да јој дајемо доказа наше непроменљиве привржености, јер ми признајемо, да смо одиста често били велики терет за Туреку, и за то баш верујемо, да би извршење наше жеље знатно допринело, гарантујући мир у земљи, да престану све тешкоће за Порту, које је и против наше воље имала због нас. Његова Светлост одговорила је на то: Све је зло дошло отуда,

што Куза није био спреман за тако висок положај. Избор га је затекао у подчињености, али он се нада, да ће Румуни од сада боље бирати свог владооца. Питање се сада претреса у конференцији. Турска неће престати да ради све, што од ње зависи да осигура срећу кнежевина, али и оне не треба никада да забораве, да гаранција њиховог опстанка зависи од њихове везе са Портом. јер (у поверењу) свака друга сила, која би узела у своје руке одбрану румунске ствари, тражила би за то извесне компензације“.

Кад су изасланици примљени код великог везира, овај им је пре свега казао, да он самог себе сматра као Румуна, од како је провео две године у њиховој лепој земљи, и да ће за то више да им говори као Румун него као велики везир. За тренутак оставља на страну и сузерена и васала. Хоће да говори о двома суседним земљама, које су пријатељи из давнашњих времена и које у свом властитом интересу треба да остану пријатељи. За Турску је важнији принцип од факта, јер данак који јој Румунија плаћа не би стигао ни за интерес на оне суме, које је Турска потрошила на окупације кнежевина и на сваковрсне компликације, које је Румунија изазвала. „Што ми претендујемо — рече Њ. Светлост — то је да су Румуни наши људи по срцу, јер нема сто година, како се Русија умешала у послове Румуније, а Висока Порта чувала је неокрњена права кнежевина преко три стотине година, чувала је неповрећену њихову аутономију. То је аманет, који су нам оставили наши претци, а ви знате господо, да је за Мусломане такав аманет светиња; чувајмо дакле наше вековне везе, јер оне су, као што сам неки дан казао г. Голеску, ланац оне котве, која је вас спасла од пропасти у бури. Котва лежи чврсто у дну морском; ако се раскине тај ланац, ко зна шта може наступити. Погледајте само Грчку! Она је независна држава, али колико је данас несретна та земља. У интересу је саме Румуније, да не кида своје везе са Туреком. Кнез Куза, и ако смо у интересу саме Румуније учинили све, што је од нас тражио, није умео да усрећи земљу, и ми смо принуђени, да се на конференцији опет бавимо

вашим стварима, али ја се надам, да ће се међу Румунима наћи човек, који ће умети управљати Румунијом и учинити је срећном“.

„Ми му одговорисмо, да су урођенички кнезови постали немогући, да би партизанска борба отворила широм врата страним интригама, да ми и Турци имамо заједничке непријатеље, и када би Њ. Светлост хтела за тренутак да сиђе са свог високог положаја и да уђе у појединости нашег положаја, она би се уверила, да само страни принц може да пресече унутрашње и спољне интриге“.

И на то је велики везир као и на све друге разлоге изасланика одговарао увек са уверавањем, да ће се наћи Румун, који ће моћи учинити што и страни принц.

Три дана пре ових цариградских рахатлокума, којима је велики везир частио румунске изасланике, а то је 20. Марта (1. Априла) телеграфисао *Јон Браћану* из Берлина ову кратку депешу румунској влади:

„Карло Хохенцолернски прима круну без икаквих услова. Он је ступио у непосредну везу са Наполеоном III.“

За то је и *Ј. Браћану* одмах одјурio из Берлина у Париз, а одатле у Букурешт, да усмено реферише о свему.

30. Марта (11. Априла) телеграфише шеф румунске владе свом агенту у Паризу *Балачану*:

„Браћану је стигао овде у Букурешт. Влада Вас овлашћује, да *службено* понудите круну принцу Карлу Хохенцолернском. Одговорите, да ли је прима, па ћемо одмах приступити плебисциту, којим ће он бити изабран“.

Ова је депеша последица одлуке министарскога савета, донесене у седници од 30. Марта, која овако гласи:

„Данас, 30. Марта хиљаду осам стотина шездесет шесте године, узевши у обзир депеше г. *Јона Балачану*, агента уједињених кнежевина у Паризу; узевши у обзир рапорт владиних комесара *Василија Бојереску*, *Скар-*

лата Фалкојану и Лудвига Стеге, као и преписку између ове господе и г. Рожијера, белгијског министра спољних послова, којом је констатовано, да је Његово Величанство краљ белгијски одбио да прими престо румунски за грофа фландријског, министарски савет одлучно је једногласно, да предложи намесништву кнежевском ове одлуке:

I. Позвати народ румунски, да на општем плебисциту изјави, хоће ли или неће за наследнога кнеза Румуније принца Карла Хохенцолернскога.

II. Да се тај плебисцит изврши на овај начин: да гласају сви Румуни, који имају најмање 25 година, и који имају бирачко право у својим општинама (и т. д. следују детаљни прописи за гласање). Кнежевско намесништво усвојило је ове предлоге свога министарског савета и објавило је то овом прокламацијом народу:

„Румуни! Ви сте за последњих десет година својим делима и својим гласањима три пута потврдили, да сте народ свестан своје народности, својих потреба и својих права, да тражите уједињење у једну државу, а као штит тога уједињења странаго принца за свог владоаца. Сви су народи поздравили сваку вашу изјаву у томе правцу, а гарантне силе одобриле су свако ваше дело.

Догађај од 11. (23.) Фебруара понова је и много јаче потврдио вашу једнодушну тежњу и задобио вам је симпатије готово свију великих сила. Оне су те симпатије показале поштовањем наше аутономије, нашега суверенства (баш тако *de notre souveraineté*) спречивши сваку интервенцију официјалним пријемом нашега (т. ј. намесништва и привр. владе) представника и наших комесара од стране Њ. В. Султана и од стране владе Њ. В. цара француског као и одлагањем међународне конференције, докле ви, узевши у обзир нове околности, понова не потврдите, да хоћете да довршите велико дело, које сте предузели.

Али, и ако су вам велике силе оставиле пуну власт, да решавате о својој судбини, оне не скидају очију с вас, јер су са судбином Румуније везани и велики интереси европски. Доказано је до очигледности, да ти

европски интереси не могу никада допустити, да ушћа Дунава буду у рукама несложног, дезорганисаног и слабог народа, неспособног да постане јак бедем, за који су велике силе проливале своју крв и трошиле своја блага.

Да би се утврдио тај бедем, наш је народ тражио и 1857. и 1859.⁹² страног принца себи за владаоца.

Како је изабраник од 11. Фебруара службено (официјално) изјавио, да се из породичних разлога не може примити избора, то ми, овлашћени вољом народном и задахнути нашом дужношћу, да обуздамо све интриге и маневре, којима је циљ да униште нашу народност, јер смо уверени, да ће овога пута народна воља бити крунисана потпуном победом, предлажемо непосредно народу, да избере за кнеза Румуније принца Карла Лудвига од Хохенцолерна, који ће владати под именом Карола I.

Румуни! Наша је непоколебљива жеља, да будемо један и јак народ. Дуга и тешка страдања, провалија из које нас је отргнуо 11. Фебруар, и у коју би наши непријатељи хтели понова да нас гурну, дају нам уверење, да ћете ви једногласно дати круну кнезу Каролу I, и да ћете за који дан учинити, да се разлеже по целој Европи наш једнодушни усклик: Живела Румунија, живела уједињена и нераздељива Румунија!

1. Априла пише А. Голеску из Цариграда, да је примио делешу о наређеном плебисциту за кнеза Карла, да је исту саопштио Аали-паши, који је већ знао и био јако узбуђен због тог неочекиваног обрта. „Ја сам подсетио Њ. Светлост на интриге са стране, које хоће да раздвоје кнежевине, и да је та опасност изазвала ову меру. Ако руске интриге — рекао сам — не могу успети, да разоре унију, а ја вам гарантујем да неће успети, зар није бојати се, да ће Русија онда окренути лист и гурати Румуне, да прогласе своју независност? Зар није боље, што је наша влада нашла срећан излаз са избором принца Хохенцолернског? Овај избор спасава

⁹² Прокламација не помиње, да је то народ и по трећи пут тражио и 11. Фебруара 1866., и ако реченица, која је одмах за овом, говори о изабранику народном од 11. Фебруара.

једним потезом и Румунију и права порта. Њ. Светлост имала је муке, да савлада своју срџбу, када ми је рекла, да та мера не значи оно што ја кажем, већ извршење плана, који је г. Браћану донео из Париза. Аали-паша је завршио претњом, да ће Порта морати предузети мере противу нас. Оставио сам га тепећи се, да онај који хоће да удари — не објављује то унапред.

Сутра-дан саопштио сам лорду Лајонсу детаље, које ми саопштите о жалосном догађају у Јашу, да би му показао, ко је спремао тај догађај и како је полиција сазнала за то. Амбасадор Инглеске рече ми, да ће истога дана видети турске ministre и да ће комбатирати сваку мисао какве окупације. Амбасадор Француске већ је говорио турским министрима, да би им за оружану интервенцију пре свега требале боље финансије, а да је принц кога ми хоћемо да изберемо род са многим дворовима.

Још не знам, шта представници Русије и Аустрије мисле о догађају у Јашу; знам само, да је Игњатијев данас претендовао, да о томе нема никаквог извешћа, а што се тиче плебисцита за принца Хохенцолернског, он ми је рекао, да му је Офенберг то јавио три дана раније, него што је плебисцит наређен и додаде смејући се, да ће цео свет због тога рећи, да је он то замесио, на што сам му ја такође у смеху одговорио: „у толико боље, барем ћемо имати права очекивати, да Русија брани своје дѐло“.

2. (14.) Априла упутио је министарски савет овакву прокламацију народу:

„Из прокламације високог намесништва видели сте, да од вас самих зависи срећа Румуније, а ми додајемо и њен опстанак.

Има већ 10 година, како ви у три маха у врло важним и свечаним приликама једнодушно изјављујете, како политичке *околности* и географски положај наше земље категорички траже, да будемо или један јак народ или да пропаднемо, и како нам треба страни принц за владооца, па да постанемо јака држава.

Ваша жеља испуњена је боље, него што је наша народна амбиција икада смела очекивати.

Кнез Карол I. је члан двеју владарских породица међу најјејачијим и најсилнијима. По старијој грани он је блиски рођак краљевске породице у Прајској, оне породице која је дала такве хероје, као што беше Фридрих Велики, и која је од малене кнежевине, што јој је народ поверио, умела направити једну од најсилнијих краљевина у Европи.

С друге стране он је дупли род са Наполеоном III.. те га сматрају као члана породице Бонапартине, која је дала зачућеном свету два Наполеона, те су ови, обожавани као полубогови, својом магнетском привлачном снагом повели свет демократизму, поштовању народности и правој слави.

Он је син Његовог Краљевског Височанства Антона кнеза Хохенцолернског, шефа либералне странке у најлибералнијем и најученијем народу на свету — у немачком народу. Он је син јединога кнеза на свету, који је за љубав уједињења немачког народа имао толико самопрегорења, да за то сиђе с престола, и да постане данас један од обожаваних вођа немачких на путу за уједињење и слободу немачког народа. Карол I. кнез Румуна спада и сâм међу најугледније и најомиљеније кнезове европске, јер је прожман најплеменитијим и најлибералнијим начелима, јер је скроман као и сви људи праве вредности, јер је силан као вера, кад има неку дужност да испуни.

Румуни! У овом освештаном тренутку, када се небо отвара над Румунијом, да осигура бесмртност румунске народности, ми мећемо руку на срце, и пред Богом и пред Европом заклињемо се, да смо сигурни, да ће Карол I. кнез Румуна повести Румунију путем правде, врлина и слободе. С њиме и само с њиме моћи ће Румунија да испуни мисију, коју јој је провиђење одредило. Устајте дакле Румуни, куцнуо је час вашег ослобођења. Књига живота румунског отворена је пред вама. Придржавајући једном руком кржаве ране ваше, које су претиле да пређу у трулеж, узмите у другу руку перо живота, и заштите у књизи Румуније ове речи: Карол I. кнез Румуна. Провиђење, које је хтело да нам даде и једно знамење, учинило је, да Карол I. довршује 27. годину

свога живота баш 8. (20) Априла, кога се дана завршује плебисцит. Провиђење, које је хтело да нас пробуди, учинило је, да Дунав коме имамо да благодаримо за протекцију Европе, извире баш у оној земљи, у којој се родио Карол I. кнез Румуна. Гласајте, дакле, Румуни са вашим старим поуздањем, гласајте са старом румунском храброшћу, гласајте без икаквог устезања и једнодушно, па ће све интриге бити уништене, и са прокламовањем вашег гласања прокламоваће се и утврдити опстанак румунске отаџбине“.

Из појамних разлога обе ове прокламације и она кнежевског намесништва и ова румунског министарског савета представљају ствар, као да је кнез Карл од Хохенцолерна дефинитивно пристао, да буде кнез Румуније и чак кнез Румуна.

У самој ствари питање још не беше тако сазрело.

За то ћемо се вратити за 14 дана уназад, да испричамо у детаљима, како су почети и вођени преговори о кандидацији принца Карла?

18.30. Марта 1866. дошао је румунски изасланик Јон Браћану у Диселдорф и замолио је за аудијенцију код кнеза Антона Хохенцолерског, војничког гувернера рајнеке провинције, који га је сутра-дан примио. Браћано је саопштио кнезу, да је румунско намесништво, по савету цара *Наполеона*, одлучило предложити народу за кнеза принца Карла, његовог млађег сина. Овај, поручник у гарди у Берлину, беше се десио у Диселдорфу на одсуству због Васкрса. Браћано је говорио с принцом Карлом два сахата, понудио му је румунску круну, и обратио му је пажњу на опасности, којима би Румунија била изложена, ако се ово питање не би брзо решило. Принц Карл му је одговорио, да би он осећао куражи, да се прими тако тешке мисије, али му не може ништа позитивно одговорити, док не би сазнао намере краља пражског, који је глава Хохенцолерске породице.

Браћано помену и васални одношај Румуније према Турској. Принц Карл нађе, да у томе нема никакве сметње, јер ће се та веза доцније моћи лако раскинути.

Шта више док Румунија толико не ојача, да стане на своје ноге, ова веза више је за њу гаранција него јарам.

После овог разговора Брађано се вратио у Париз конференцији, а кнез Антон поднео је шефу Хохенцолернскога дома извештај о изненадној понуди, која је његовом сину учињена и молио је за краљева упутства. У исто време писао је и прајском министру председнику.

Принц Карл, који се много дружио са грађанским *либералним* круговима, те за то није тако брзо аванзовао као други принчеви, произведен је сад за коњичког капетана, дошао је у Берлин, и кад се јављао краљу, овај му није ни једне речи поменуо о румунској кандидатури.

После четири дана донеше новине овакав телеграм из Букурешта од 1.13. Априла: „Плакатима по улицама намесништво и влада предлажу, да се за кнеза румунског избере принц Карл Хохенцолернски. Изгледа, да се народ обрадовао томе“.

Брађану беше из Париза одјуррио у Букурешт, да кује гвожђе док је вруће.

Овај телеграм у новинама изненадио је и самога принца.

Краљ још није ништа одговорио на меморандум кнеза Антона. Чекао је даља извешћа из Париза. Порта је изјавила, да ће одазвати свога представника с конференције, ако у Румунији буде изабрат какав страни принц.

3.15. Априла отпочео је у Букурешту плебисцит о избору кнеза Карла. У Јашу су се око тога појавили нереди „за које јавно мњење баца кривицу на једну суседну велику силу, која се противи уједињењу и избору страног принца. Војска је повратила ред. Митрополит Калиник Миклеску и г. Розновану ухапшени су“.

4.16. Априла Брађану телеграфише кнезу Антон

„Пет милиона Румуна акламирају као свога суверена кнеза Карла, сина В. Кр. Височанства. Сви Божји храмови су отворени и у њима свештенство и народ моле Бога, да благослови народног изабраника, те да буде достојан својих предака и да оправда наде, које народ у њега полаже“.

Кнез Антон је овај телеграм одмах доставио краљу, а овај га шаље принцу Карлу с оваквим писамцетом:
 „Отац ти је сигурно саопштио приложену депешу. Ти да будеш миран, јер постоје велике сметње. Русија и Турека противне су страноме принцу.

Вилхелм“.

Принц Карл је краљу одговорио по војнички „разумем“, али свом оцу је одговорио, да је он готов ако затреба примити румунску круну и отићи у Букурешт, макар париска конференција била противна.

Краљ Вилхелм пише 2. 14. Априла 1866. кнезу Антону између осталог и ово:

„Из Русије добили смо јуче извештај, да се руска влада никако не слаже са пројектом, да се твој син избере за кнеза. Али баш и да Русија преко срца пристане, да страни принц буде изабран, сигурно је да ће у Румунији настати бескрајне интриге с аустријске и са руске стране, и пошто ће Аустрија радије пристати на такав избор, то би се Румунија морала наслонити на Аустрију, да се брани од Русије, и тако би нова владалачка династија, за коју *ми* треба да дамо оснивача, била на страни главног противника Прајске!

„Као што видиш, из династичких и политичких разлога мени ствар не изгледа тако ружичаста као теби. На сваки начин морамо причекати даља извешћа из Букурешта, Петрбурга и Цариграда, као и да видимо, хоће ли се конференција у Паризу опет састати.

Твој верни рођак и пријатељ

Вилхелм“.

„III. Данас примљено саопштење француског амбасадора доказује, да је цар Наполеон добро расположен за ствар. То је врло важно. Али нови владалац у оној слабој и разривеној земљи може се само тако одржати, ако на њега пристане Русија, која по заједничкој вери, по суседству и по старим везама има у Румунији толико утецаја, да се никакав кнез тамо против Русије не може одржати. За сад је мало изгледа, да би твој син могао добити пристанак Русије“.

Кнез Антон своме сину Карлу:

„Твоја мисао, да одмах примиш круну и да отпу-

тујеш, потиче из једног правилног осећања, али се не може извршити због породичне дисциплине“.

А своме краљу одговара:

„По усменим саопштењима г. Браћану цео народ дунавских кнежевина одлучно је решен, да не трпи више бојарску владавину. Да се не би дошло до републике, Румуни ће остати стално при своме захтеву, да добију странага принца за владоца. Велике силе мораће на то пристати ако ни за што друго, а оно зато, да дугачак интересум својим опасностима не заплете још више решење источног питања“.

7. 19. Априла зове гроф Бизмарк принца Карла к себи и каже му:

„Ја сам замолио Вашу Светлост да дође до мене, јер бих желео да Вам не као државник, него ако допустите као пријатељ један савет дам: читав један народ изабрао Вас је за свога кнеза. Идите одмах и примите владу“.

— Ја бих имао куражи, да то урадим, али како ћу без одобрења шефа наше породице и мога врховног команданта? —

— У овом специјалном случају — рече председник министарства — не треба Вам краљево одобрење. Замолите краља за одсуство, и то одсуство за иностранство. Краљ ће одмах провидети Вашу намеру. Њему ће бити са свим право, што ћете одлуку одузети из његових руку, које су му везане политичким разлозима. Из иностранства тражите отпуст из војске, идите у најстрожем инкогниту у Париз и тражите тајну аудијенцију код цара. Овоме изложите своје мисли и замолите га, да се за Вашу ствар заузме код великих сила. Ако Ваша Светлост хоће у опште да прими понуђену круну, ово је по моме мишљењу једини начин, да се ствар изведе, јер ако ствар дође пред париску конференцију, она ће трајати не месецима него годинама. Највећма заинтересоване силе Русија и Турска подићи ће најжешћи протест противу Вашег избора; Француска, Инглеска, Италија стаће на Вашу страну. Аустрија ће учинити све на свету, да осујети целу ствар, и ако се са те стране не треба много бојати, пошто ја имам

намеру, да Аустрију забавим неко време. Што се Прајске тиче, она би дошла у најмучнији положај. Због свога географског и политичког положаја Прајска се увек држала далеко од источног питања и само је гласала у савету великих сила. У овом специјалном случају ја бих као прајски министар председник морао гласати противу Вас, ма како да ми је то тешко; ја у овом тренутку не смем кидати с Русијом, нити ангажовати државне интересе за љубав породичних интереса. Овако ако Ваша Светлост самовласно прими позив, краљ би изашао из једне врло мучне ситуације, и ја сам уверен, да би он, када би ми учинио част да дође до мене,⁹³ и када би му изнео ово моје гледиште, ово одобрио, и ако као глава породице не може да Вам одобри поступак. Овако кад је Ваша Светлост у Румунији, питање ће брзо бити решено. Кад се једном Европа нађе пред свршеним чином, онда ће заинтересоване силе протестовати али само на хартији, а од тога се не квари *fait accompli*“.

— Међутим могло би се десити, да Русија и Турска не остану само на писменом протесту; оне могу прећи у офанзиву? —

— Из сваке насилне мере могле би потећи најтеже последице, нарочито за Русију. Ја бих Вашој Светлости саветовао, да пре поласка напише цару руском једно писмо, у коме бисте изјавили, да у Русији очекујете свога најмоћнијег заштитника, и да се надате, да ћете некада заједно са Русијом решавати источно питање. Осем тога могли бисте се и оженити из Русије, те тако добити нов наслон на њу! —

— А како би се Прајска понашала према свршеном чину? —

— Па не би имала куде; морала би она признати свршени чин! —

Сада је принц упитао Бизмарка, да ли му у *оште* саветује, да прими круну или да целу ствар напусти?

— Да нисам за — одговорио је Бизмарк — не бих себи ни допустио, да В. Светлости ово говорим. Ре-

⁹³ Бизмарк је бодела нога, па је морао да лежи.

шење питања са *fait accompli* држим да је и најсрећније и најчасније за Вас. Али баш ако и не успете у свом предузећу, Ваш положај у прајској владалачкој кући остаје непромењен. Ви бисте нам се вратили и са задовољством бисте се сећали једнога соур, за који Вам нико не би могао ништа пребацити. Ако ли успете, то тај успех може да буде од недогледне користи за Вас. Ви сте гласањем целог једног народа скоро једногласно изабрани; Ви се одазивате томе гласању народа, и тиме задобијате поверење целог народа. —

— Ама баш то опште гласање сувише ми је брзо извршено?... — учини принц.

— Сигурну гаранцију — одговори Бизмарк — добићете од депутације, која ће скоро доћи, а коју не би требало да примите на прајском земљишту. У опште ја бих на Вашем месту одмах ступио у везу са румунским агентом у Паризу. —

Принц је овај свој разговор са Бизмарком саопштио краљу. Овај није делио мишљење свога првог министра, и саветовао је принцу да чека решење париске конференције. Па чак ако би ово испало повољно, краљ нађе, да је једнога Хохенцолерна недостојно, да постане васал султанов!...

Принц Карл одговорио је краљу, да би он, ако би примио румунску круну, брзо скинуо то васалство, као и то да он ни у коме положају не би заборавио, да је Хохенцолерн.

Краљ му је одобрио одсуство за Диселдорф, али га је ипак загрио и казао: „*Gott behüte dich!*“.

11.|23. Априла јавља прајски посланик из Париза, да је конференција са пет противу три гласа одлучила, да народна скупштина, која се има састати у Букурешту, треба да избере домородца за кнеза. Румуни за сада не пристају, траже принца Карла. Француска изјављује, да неће трпети никакве принудне мере од стране Русије и Турске.

17.|29. Априла пише краљ кнезу Антону о стању питања у Паризу, па онда наставља:

„Русија је, као што знаш, највећи непријатељ уједињењу румунских кнежевина и страном принцу.

„На моју примедбу, да би положај твога сина у сваком случају био врло несигуран, ти износиш као пример Грчку и оно, што се може очекивати у Мексици. На онда велиш, таквој судбини мора се покорити, као што је Баварска урадила. Тако је, али да ли тако протерани владалац служи на част и славу оне државе, којој тај протерани припада? Зар није крваво срце оне владалачке породице, којој се то деси, а није била у стању, да одбрани свога члана?“

У исто време послаше принцу један број листа „*Mémoires diplomatiques*“, у коме је стајало ово:

„У *начелу* Француска остаје убеђена, као што је била и пре десет година, да је комбинација са страним принцом врло драга *румунском народу*; у ствари Француска је везана једним дипломатским актом, који је противан тој комбинацији. Све што Француска може учинити то је, да у Румунији као и свуда поштује жељу народну, која је преча од свију протокола и свију фермана. Али нека се појми, да Француска мора рачунати са свршеним чиновима а не с онима, који се тек имају свршити“.

VI.
КАРОЛ I.
КНЕЗ РУМУНИЈЕ

18. Априла стигоше Браћану и Dr. Давила шеф санитета и бивши ађутант кнеза Кузе у Диселдорф и јавише, да долази депутација која носи верификацију народног плебисцита, али главно им је било да се увере, да принц Карл неће дефинитивно одбити избор, јер аустријски консул у Румунији и аустријска штампа доказиваху, да је избор одбијен, па је овим раздражено јавно мњење кривило Браћана, што је без икаквог основа поставио ту кандидатуру. Одмах је послат телеграм у Букурешт, да ће се принц примити избора, ако му то одобри глава породице. У исто време учињени су кораци код краља, да барем ћутећи одобри *fait accompli*.

Dr. Давила вратио се у Букурешт и јавио, да је све оно глупа измишљотина, што су непријатељи румунског уједињења протурали, да је принц Карл умна и физичка слаботиња. Браћану вратио се у Париз а кнез Антон у Берлин, и после многог напрезања успео је, да краљ изјави да неће утецати на одлуке принца Карла, али ако пође да створи *fait accompli*, нека пошље оставку пре, него што пређе прајекту границу. Кнез телеграфисе своме сину, да позове Браћана и Балачана из Париза у Диселдорф, куда и сам полази. На железничкој станици прима од краља белешку, да је конференција у Паризу поништила избор Карлов и да према томе треба причекати.

У Диселдорфу уговорено је, да принц Карло буде у Турни Северину 1. Маја, али да то нико не зна.

После неколико дана 14 телеграма из Румуније, који се радују доласку кнежевом. Сад цела Европа зна, да је се Карл примио избора, а како је прајски краљ наредно мобилизацију своје војске, Карлов пуковар зове га на службу!...

20. Априла (2. Маја) био је 7-ми састанак конференције у Паризу, која је одлучила овакву *декларацију*:

„Привремена влада у Букурешту, изазваши нов плебисцит за избор и наименовање страног принца, поступила је противно конвенцији од 19. Августа 1858., која својим чланом XIII. само народној скупштини даје право да бира господара.

„Конференција, позивајући се на своју одлуку од 4. последњег месеца одлучује, да народна скупштина има да реши и питање о уједињењу кнежевина.

„Ако већина посланика било молдавских било влашких буде захтевала, имаће обе стране да гласају засебно. Ако би већина било молдавских било влашких посланика гласала против уједињења, кнежевине би се морале раздвојити.

„Кад се то питање реши, скупштина ће приступити избору господарском према одредбама чл. XIII. конвенције, т. ј. избор може пасти само на домородца.

„Консулима се ставља у дужност, да се заједнички старају за слободу гласања, и да за сваку повреду те слободе одмах јаве конференцији“.

Истога дана датиран је један извештај из Цариграда, у коме Александар Голеску саопштава своме министру разговоре, што их је имао са свима дипломатима у Цариграду. Из тог извештаја да забележимо само два детаља:

„У разговору са г. Ристићем, агентом Србије, ја сам упитао: „Шта би радила Порта, када би се неке од гарантних сила споразумеле, да се намирују компензацијама територијалним на рачун уједињених кнежевина? Да ли би нас Порта бранила на основу свог сузеренског права?“ „Не знам, рече г. Ристић, али она би то требала да учини у свом властитом интересу, а и Србија би вам притекла у помоћ, јер бисмо ми у таквом покушају великих сила видели заједничку опасност“.

Руски амбасадор Игњатијев казао је Голеску између осталог:

„Можете ви одвајати се од Србије колико хоћете, опет морате признати сличност ситуације. Порта вам поглавито за то не може одобрити, да узмете страног принца за владоца, што би онда и Србија могла затражити то исто и за себе“. — —

Како онда нико живи у Србији (под кнезом Михаилом!) ни у сну није помишљао на страног принца, очевидно је, да је Игњатијев сугерирао чак и тај страх Порти...

28. Априла (10. Маја) састала се у Букурешту народна скупштина названа „конституанта“, која је отворена посланицом кнежевског намесништва, у којој је цела Историја румунског народа од најстаријих времена, само да се докаже потреба свега оног, што је намесништво учинило, да се оправда и поновни плебисцит и поновни избор страног принца за владоца румунског.

Посланица се овако завршује:

„Господо депутирци,

Међутим и после плебисцита, који је тако свечано потврдио постојање народа у жељи, да добије владоца из једне суверене породице, и који је ту жељу оваплотио у личности принца Хохенцолернског под именом Карола I. — не престају покушаји противни, нису уклоњене спољне сметње.

Висока Порта мисли, да у избору Карола I. види повреду чл. XIII. париске конвенције; гарантне силе одлучиле су, да се питање још један пут изнесе народној скупштини, дакле вама господо на решење. Порта и велике силе два пут су изјавиле, да ће водити рачуна о вољи народној, да ће одобрити све што ова скупштина реши у границама међународних уговора, који постоје између Високе Порте и гарантних сила.

Ми смо уверени, да ће Карол I. доћи у нашу средину да влада земљом, која га је изабрала и да је још потребна само ваша санкција, па да то буде свршен чин. — — —

Господо народни представници! Ви можете са поносом рећи пред целим светом: да су народ румунски и његова влада једнодушни за уједињење кнежевина и за страног принца као владоца, да је та жеља данас постала политичка и народна религија Румуна.

Народ вам је, господо, дао овлашћење и направио је од вас своје законито представништво. И народ и влада очекују са нестрипљењем али са непоколебљивом вером у вас, да ћете санкционисати оно, што су они урадили и да ћете тиме прекинути збње и страдања толиких година, и да ћете тиме уклонити све опасности, које нам још прете“.

Сутра-дан 29. Априла (11. Маја) скупштина је одговорила намесништву оваквим писменим актом, који су потписали сви чланови скупштине:

„Узевши у обзир дужносно поштовање према Вишој Порти и гарантним силама народна скупштина, као веран тумач народне воље, стално и увек истом снагом исказиване и у диванима *ad hoc* и у свима доцнијим скупштинама као и у законодавном телу 11. Фебруара и у плебисциту од 2. до 8. Априла, изјављује последњи пут пред Богом и пред људима, да је непроменљива воља сједињених кнежевина, да остану што су — једна и нераздељива Румунија под наследном владавином кнеза странца изабраног у једној од суверених породица запада, и да је данас наследни кнез једне и нераздељиве Румуније Карл Лудвиг од Хохенцолерна-Сигмарингена, кога и народна скупштина прокламује под именом Карола I.“⁹⁴

Из Париза саветују принцу Карлу, да иде морем преко Цариграда. Опасно због Турака, који би га могли задржати. Кроз Аустрију такође опасно, јер је већ оглашен рат између ње и Прајске. Па ипак је принц Карл претпоставио овај краћи пут. Са два кабинетска

⁹⁴ Из протокола ове седнице, који је наштампан у збирци докумената Д. Стурзе I. стр. 180. види се, да је међу посланицима било њих шест, који су гласали за уједињење, али су се уздржали од гласања за кнеза странца, „да се не би дошло у сукоб са гарантним силама“. Један од њих, Г. Хелијад, и ако је под „моралном“ пресијом префекта, да не квари слогу народну, потписао плебисцит за страног принца, био је у скупштини за домородца, јер су кнезови као што беху Бибеску, Гике, Стирбеји па и сам Куза показали, да и Румуни могу бити добри владоци.

саветника и са два момка отпутовао је принц из своје отаџбине преко Швајцарске, где се снабдео са швајцарским пасошем, па је онда прерушен и возећи се другом класом на врло романтичан начин прогурао кроз Аустрију између тренова пуних војске и официра, који су га познавали из шлезвигхолштајнског рата, до Турне. Тек кад је прешао мост између лађе и обале, и кад је стао на румунску земљу, узвикнуо је капетан аустријског брода: „Бог и душа оно је принц Хохонцолернски!“ Ту му се тек јавио Браћану и један румунски официр (који су га стигли у Базјашу, али су се правили да га не познају), који га одведоше префекту. Путовање је још настављено инкогнито, јер је с друге стране Дунава стајао Омер-паша с војском, готов да пређе у Румунију. Али што се више приближавао својој престоници, све мање је нови кнез могао да сачува своје инкогнито, јер сад му изађоше у сретанье коњичке ескорте, изасланици привремене владе, докле га не пресретоше намесници и министри са непригледним масама народа.

10. | 22. Маја био је тријумфални улазак кнежев у Букурешт. Он је најпре отишао у цркву, па онда у народно представништво, пред којим је положио заклетву, да ће чувати румунске законе, румунска права и румунску земљу неповредну.

На поздрав председника скупштине кнез Карол је одговорио на француском језику овако:

„Изабран вољом народном за кнеза Румуније ја сам нисам устезао, да напустим отаџбину и родбину, и да се одазовем позиву народа, који ми је поверио своје судбине. Ступивши на ову свету земљу ја сам постао Румун. Примивши плебисцит ја знам, да сам на се примио велике дужности. Надам се, да ћу их моћи извршити. Доносим вам поштено срце, чисте намере, чврсту вољу да радим само оно што је добро, безграничну оданост према мојој новој отаџбини и оно велико поштовање законитости, које сам наследио од мојих предака (дуготрајно Ура!). Данас грађанин, сутра можда већ војник, ја ћу свагда делити с вама и добро и зло. (Ново клицање). Од овога тренутка све нам је зајед-

ничко. Верујте у мене, као што ја верујем у вас. Један Бог зна, шта чека нашу отаџбину; будимо спремни, да учинимо нашу дужност. Јачајмо се слогом, удружимо све наше снаге, да будемо на висини догађаја. Божја промисао, која је догде уклонила сваку сметњу на путу нашега изабраника, неће оставити несвршено своје дело. Живела Румунија“.

Народно представништво грмнуло је „Живео Карол I.“

Још са свога пута писао је принц Карл неколико писама владаоцима. Са немачке границе писао је два писма краљу пражске: једно поглавици Хохенцолерна, друго своме краљу, у коме даје оставку и моли за отпуст из војске. Треће писмо цару Наполеону гласило је овако:

„Господару,

Опште гласање Румуније, које ја нисам тражио, позвало ме је на владу уједињеним кнежевинама. Мислио сам, да немам права одбити мисију, коју ми је провиђење одредило.

Ја сам кренуо са надом у Бога и у Ваше Величанство. Усуђујем се надати се, да В. В. неће осудити ову моју одлуку.

И ако је мој положај много скромнији, у мени има крви и Вашег Величанства, за то сам и хтео да радим по примеру В. В.

Опште гласање народно, надахнуто самим Богом, довело је и Ваше Величанство на престо, и оно је посветило цео свој живот народу. Сећајући се нашега сродства и ја налазим, да ми је дужност, да се посветим народу, који ме је изабрао.

Ја ћу респектовати портаина права и трудићу се свима силама, да одржим слогу и мир и да вратим напредовање у кнежевине.

Усуђујем се дакле надати се, да ће В. В. благовољети сачувати Румунији и њеноме кнезу своју моћну заштиту, која васкревава народности и која помаже угњетеним народима.“

Четврто писмо било је упућено цару руском, и гласило је овако:

„*Господару,*

Ваше Имп. Величанство зна за догађаје, који су тако неочекивано мене принудили, да се изјасним о плебисциту, којим ми се поверава владавина Румуније. Изабран једнодушно од народа, који је на основу дугог и горког искуства дошао до уверења, да му је једини спас, ако узме себи странца за владоца, мислио сам, да ми и благодарност и част, у којој је Ваше Величанство тако добар судија, налажу дужност, да не преварим очекивање и наде Румуна. Ја сам дакле примио престо, који ми је понуђен и данас када ступам у моју државу сматрам за прву дужност, да В. И. Величанству упутим ово писмо не толико да му јавим, да сам ступио на престо, колико да му објасним моје побуде при одлучивању у тако изненадној и тешкој конјуктури, као што овим и покушавам.

Од високе правичности В. Имп. В. надам се, да ће моје побуде бити уважене и да ће В. И. В. благовољети указати ми своју високу заштиту, која ми је толико потребна на положају, у који ме је провиђење поставило, и које ћу се увек достојан показати.

Благодарећи Богу интереси великога царства, чијим судбинама управља В. И. В. и интереси Румуније нису толико различни, да ја не бих могао измирити моје дужности кнеза румунског с осећањима оданости и високог поштовања (*vénération*), које одавно гајим за Ваше Величанство. С моје стране неће се ништа пропустити, да се она слога (*entente*) између обеју земаља, под којом је Румунија расла, постави на поуздану основу, на којој ће постајати све чвршћа, док не кучне час одређен промислом за ослобођење истока и хришћанства.

Са овим осећањима Господару и т. д.“

Пето писмо, упућено Султану, гласило је:

„*Господару,*

Изабран слободном вољом народа за кнеза Румуније ја сам морао без затезања да се одазовем позиву народа, који ми је указао част, да ми повери своје

судбине. Овај избор намеће ми дужности, које се надам помоћу Божјом испунити.

Примивши се избора ја сам примио и одређене дужности према Вашем Царском Величанству, и ја нећу нити бих могао заборавити вековне уговоре, који везују кнежевине с отоманским царством.

Имам одлучну намеру, да поштујем те уговоре. Чувајући суревњиво права народа, у коме сам постао први грађанин, ја ћу у исто време свима силама радити, да утврдим везе које спајају обе државе за њихову међусобну корист. Надам се, да ће ова моја лојална изјава учинити, да В. Ц. В. благоволи са своје стране потпомоћи ме у овом мом двојном задатку, продужујући да указује Румунији своје благовољење као и увек до сада.

У тој нади част ми је бити, Господару, Вашег Ц. Величанства врло понизни слуга и веран пријатељ
Карол.“

Још једно писмо написао је седећи између пртљага у другој класи на лађи, која га је понела из Базјаша низ Дунаво, суверену оне државе, кроз коју је инкогнито пропутовао. У томе писму цару аустријском уверава га, да он није примио румунску круну са каквом непријатељском намером према Аустрији, него да он искрено жели најпријатељскије односе са моћном суседном државом.

Истога дана, када је положио заклетву, саставио је кнез Карол своје прво министарство: *Ласкар Катарцију*, Молдавац, постао је председник и унутрашњих. *Јон Браћану*, Влах, либералац, узео је финансије; *Петре Маврогени*, Молдавац, конзервативац, постао је министар спољних послова; *Ц. А. Розети*, Влах, са крајње левице, узео је просвету; *Јон Кантакузино*, Влах, из центрама, постао је министар правде; Ђенерал „кнез“ *Јон Гика*, Молдавац, из умерене деснице, мин. војни, *Димитри Стурза*, Молдавац, из центрама, узео је јавне грађевине.

Чим су министри положили заклетву, кнез је потписао ову прокламацију:

„Румуни! У судбама људским нема ништа племенитије, него кад је човек позван, да чува права једнога народа и да учврсти његове слободе. Само тако узвишена задаћа могла ме је одлучити, да оставим независан положај, родбину и отаџбину, са којима су ме везивале најсветије везе и успомене, и да се одазовем вашем позиву. Примајући плебисцит који је на моју главу положио круну Стеванову и Михаилову, узео сам на се велику одговорност, али ја се надам, да ћу помоћу Божјом и са мојом безграничном оданошћу успети, да мојој новој отаџбини осигурам срећан живот, достојан њене прошлости. Румуни, ја сам ваш свим срцем и свом душом! Ви се можете слободно и у свако доба ослонити на мене, као што ћу се ја на вас ослонити.

Дано у нашој престоници 11. Маја 1866.

Карол“.

Намесништво кнежевско и привремена влада, предајући кнезу Каролу власт 10. Маја 1866. предали су му и врло опширан и врло тачан извештај о стању, у коме се налазе сви државни послови по свима границама државне администрације. (Тај је извештај штампан у Стурзиној Зоирци докумената I. од стране 196. до стр. 262.)

Ј. Балачану јавља из *Париза*, да се брза решеност кнежева допала Наполеону, а први министар француске Друен де Лис врло је раздражен и сматра кнежевостунак као *affront* европској конференцији.

Александар Голеску из *Цариграда* јавља, да је Порта решена, да поседне својом војском дунавске кнежевине и да ће ту меру одмах предложити конференцији у Паризу. Султан још неће да прими ишемо кнежево.

Одмах је наређена мобилизација румунске војске, а Балачану је добио налог, да то јави цару Наполеону с тим, да Порта према Париском Уговору може ући с војском у кнежевине само по пристанку свију великих сила, и само ако су у кнежевинама завладали нереди, а ових нити има, нити их је се бојати.

11. Маја писао је кнез краљици Викторији, да јој јави своје ступање на престо и да је замоли, да њена влада похита са признањем свршеног чина.

13. (25.) Маја на захтев турског пуномоћника са-стала се девета седница конференције гарантних сила, која је узела на знање протест Турске противу избора страног принца за владоца сједињених кнежевина. Пуномоћник Француске саопштио је конференцији, да је на писмо румунског министра, којим му је јавио за плебисцит, одговорио овако :

„Господине! Ја сам ваше писмо од 16. (28.) пр. м. саопштио представницима великих сила, и они нађоше, да треба да вас упутим на њихову декларацију од 2-ог, по којој скупштина сама има права да избере господара, и да овај мора бити домородац. Према томе конференција је одлучила, да избор принца Хохенцолернског не важи, о чему част ми је извести вас и т. д.“

Како је међутим и скупштина у Букурешту избрала страног принца, то је после дуге дебате, у којој се нашло, да Турска не може сама интервенисати у Румунији, као што је њен пуномоћник желео, него само у заједници са гарантним силама, и само у случају нереда, којих за сада нема, конференција одлучила :

„Да узима на знање протест пуномоћника Турске противу тога, што је кнез Карл Хохенцолернски узео кнежевску власт у Букурешту.“

Признавајући незаконитост тога акта конференција је одлучила, да агенти (великих сила), који резидују у Букурешту, имају да се уздржавају од свакога корака, који би у себи значио признавање принца Хохенцолернског као владоца. Према томе одношаји тих агената с администрацијом влашко-молдавском неће моћи имати официјални него само официозни карактер“.

13. Маја вотирало је народно представништво кнезу цивилисту од 100.000 дуката. Кнез је изјавио, да за себе задржава 60.000 а осталих 40.000 хоће да употреби на државне потребе.

16. Маја отворен је министру војном кредит од 8 милиона да мобилише и концентрише све граничарске батаљоне и све доробанце (народну коњицу).

Кнез Горчаков примио је румунску депутацију врло хладно и пребацивао је Румунима, да су од петрбуршког кабинета крили, да спремају *fait accompli*, докле

је цар Наполеон био о томе благовремено извештен. За тим је изложио депутацији жеље руске владе односно православних манастира и жалио се на скупљање пољских бегунаца на молдавско-руској граници. Противу напомене од стране депутације, да би се њихов кнез могао оженити каквом руском принцезом — руски канцелар није протествовао.

Гроф Бизмарк је примио румунску депутацију врло лепо, и ни пет ни девет саветовао је Румунима, да одмах, чим Угарска устане против Аустрије (што је он очекивао), и Румуни отпочну велико-румунску агитацију и да устану против Аустрије... Уместо тога кнез шаље Димитрија Гику у Беч, да увери цара Франца Јозефа, како Румунија неће правити никаквих тешкоћа своје моћном суседу, и како се она нада да ће се царева влада заузети за Румунију у Цариграду...

На захтев пуномоћника Русије састала се десета седница конференције у Паризу.

Барон Будберг изјављује, да руској влади није довољно оно што је конференција одлучила, пошто се принц Хохенцолернски дочепао владе у Букурешту. Консулима је наређено, да се понашају као и према привременој влади. Али ова је била нужна последица Кузиног пада, докле је принц Хохенцолернски, користећи се неразмишљеном поводљивошћу Молдаваца и Влаха, саставио владу, која је флагрантно насиље извршено над свима правима. Чим је отворена конференција пуномоћник сузерене силе протествовао је противу свакога страног принца. Све су се велике силе придружиле томе протесту, и пуномоћник Прајске је потписао доцније одлуке конференције, па ипак је један члан краљевске прајске породице, и један официр прајске војске извршио ову узурпацију власти. Ова се узурпација не сме трпети, јер би то било противно достојанству великих сила, јер воља тих сила само је зато погажена, што узурпатори рачунају, да ће остати без казне. С тога је крајње време, да се приступи ономе, што је за такав случај предвиђено протоколом од 6. Септембра 1859., а то је да се у кнежевине пошљу један отомански комесар са делегатима представника гарантних сила

у Цариграду, те да они захтевају, да се униште сви незаконити акти, који су дали власт принцу Хохенцолернском.

Пуномоћник Турске налази, да би боље било приступити одмах окупацији кнежевина, али отоманска влада, желећи дати новог доказа своје мирољубивости, наредила му је, да остави конференцији времена, не би ли она нашла други какав начин, да уклони принца Карла из кнежевина, и да поврати важност међународним уговорима. За то се он придружује предлогу пуномоћника Русије.

Пуномоћник Аустрије изјављује, да његова влада мисли, да би требало приступити принудним мерама тек ако портин комесар и делегати гарантних сила не би успели у свом задатку, само што би се онда морало оставити свакој сили, да изолирано предузме оне коерцитивне мере, које захтевају њени интереси.

Барон Будберг потпуно усваја то гледиште.

Пуномоћник Француске противан је томе предлогу, јер он на крај краја води војничкој окупацији. Популација уједињених кнежевина налази се данас у раздраженом стању; она ће се противити уласку турских трупа; борба између њих је неизбежна; потећи ће хришћанска крв. Како ће то утецати на остале хришћанске народе у Турској? Је ли сигурно, да у њиховој средини неће букнути буна? Хоће ли Порта затражити помоћ хришћанских држава противу својих хришћанских поданика? И то сада, када Европа има и других великих брига? А шта би силама сметало, да мало причекају? Принц Хохенцолернски може у кнежевинама самим наићи на сметње, које неће моћи да савлада, или ће рђаво владати, или ће повредити портино суверенство, и онда ће или сâм пасти или онда Порта и велике силе имају право, да га збаце. Ако на против он поштује портино суверенство, ако добро влада, ако осигура ред и законитост у кнежевинама, зашто га велике силе не би признале? Право је очувано тако, да се може причекати, а војна окупација отворила би врата најопаснијим евентуалностима. На ово царева влада не би могла пристати.

Пуномоћник Русије налази, да право није осигурано без принудних мера, а осем тога Русија као погранична држава има особених интереса, који јој не допуштају да чека.

Пуномоћник Велике Британије придружује се мишљењу пуномоћника Француске. Он је противан и комесарима и војној окупацији.

Пуномоћник Русије наглашује, да је принц Хохенцолернски дошао у Букурешт с намером, да збаци суверенство портино.

На то пуномоћник Француске чита текст депеше, коју је принц Карло упутио свом агенту у Цариград, и у којој изјављује, да ће очувати неокривена сва права суверене силе.

Пуномоћник Прајске налази, да чување тог суверенитета портиног треба да буде главна брига конференције.

Пуномоћник Италије налази, да не би било опортуно слати комесаре, јер би ови довели до окупације, а његова је влада томе противна.

Руски пуномоћник мисли, да конференција не може забранити Турској, да врши своја права. Што се његатиче, то пред овим противним мишљењима он мора да резервише одлуку своме двору, и он не зна, докле ће Русија моћи даље учествовати у раду ове конференције.

Пуномоћник Француске налази, да не би било опортуно приступати тако енергичним мерама, док у кнежевинама не би настали материјални нереди.

Турски и руски пуномоћници налазе, да међународни уговори састављају једну целину, и не може бити допуштено, да се једни вређају а други не. Барон Будберг додаје, да ти уговори не праве никакву разлику између материјалних и законских нереда.

Пуномоћник прајски не би могао пристати на изашиљање комесара, док не би најпре реферисао својој влади.

Пуномоћник Велике Британије вели, да треба пазити, да лек не буде гори од болести. Он не може да разуме, зашто пограничне државе не би могле признати кнеза, ако он буде добро владао. Предложене

су мере тако опасне, да он не мора о њима ни да реферисхе својој влади, јер зна, да ће она бити њима противна.

Барон Будберг према свему томе мисли, да ће се Русија повући са конференције, али ће као и Аустрија задржати себи право усамљене акције.

Пуномоћник Аустрије изјављује, да његова влада, резервишући себи то право, ни мало не жели, да буде приморана употребити га. Односно опортунитета предложених мера он ће реферисати својој влади.

Г. Друен де Лис резимише дискусију и изјављује односно резерве аустријске, да је Француска сувише скупо платила своје право, да учествује у решавању ових питања, да би могла напустити то своје право.

Седница је завршена без икакве одлуке од стране конференције.

Аустрија није могла да се реши, шта да ради са румунским питањем, јер јој је Француска у исто време предложила, да уступи Ломбардо-Венецију Италији. Док цар аустријски не одговори на тај предлог, Француска се морала такође уздржати од сваког пресудног корака у румунском питању, чувајући ово као евентуалну компензацију, коју би понудила Аустрији. Чим је цар Франц Јозеф одбио француски предлог, одмах је Француска политика окренула други лист. *Сафет-паша* одмах телеграфисхе у Цариград, да је моменат подесан за окупацију кнежевина прошао. Султан је одмах збацио дотадашњег свемоћног великог везира *Фуад-пашу* и поставио је на његово место *Руиди-пашу*.

24. Маја *официри* подносе кнезу адресу, у којој га моле, да отпусти из војске оне *официре*, који су 11. фебруара учествовали у збацивању кнеза Кузе. Ово је раздражило и владу и народно представништво, јер у њима беше већина састављена од људи, који налажаху да је 11. фебруара извршено дело политичке мудрости и правде. Кнез је то питање овако решио. Сазвао је цео официрски кор у престону дворану и казао му је ово:

„Ја сам примио вашу адресу прво зато, што поштујем осећање, које вам је ту адресу диктирало, а

друго зато, да бих имао прилике, да вам кажем, како ја мислим о војној части и о војничкој дужности.

„Колективна молба врло лако добија изглед моралне пресије, а војнику не сме бити допуштено, да врши такву пресију над врховним командантом војске.

„Заклетва обвезује војника на апсолутну послушност. Ни дела врховнога команданта, ни мотиве тих дела не сме војник критиковати, јер политика треба да је увек далеко од њега. Једина мисија војничка то је бранити свога суверена и своју отаџбину противу сваког непријатеља до последњег свог даха.

„Ја сам потпуно уверен, да и ви делите ово моје гледиште и да признајете, да ваш корак нема оправдања са војничког гледишта. За то ја тражим, да ви с поверењем у моја војничка осећања оставите мени бригу, да у свему што се тиче војске урадим оно, што одговара мојим убеђењима и мојој дужности.

„Па ипак ја понављам, да ценим поштовања достојно осећање, које је основа вашој адреси, али у исти мах понављам, да од свакога међу вама тражим оданост и безусловну покорност.

„Ја сам био и данас сам војник по наклоности, па зато, као и с обзиром на важност за отаџбину, да има добро дисциплиновану војску, једна од мојих најпрешнијих брига биће, да осигурам војсци онај положај, коме она има право да тежи. Трудићу се, да се добро познам с војском и њеним шефовима, како бих моје одлуке могао удешавати једино по заслуги и стеченим правима, а без обзира на личност и на политичке партије.

„Можете чврсто рачунати на ово моје обећање и немојте заборавити, да сам ја дошао *да створим будућност* а не да узмем за основу мога рада прошлост, коју не знам и коју не желим да познам“. — — —

Из Молдавије стижу извешћа, да руске интриге подбуњују тамошње сепаратисте, казујући им како за своје пожртвовање уједињењу нису добили ништа, а Власи и Букурешт све.

25. Маја чују се нови гласови о оружаном интервенцији Турске. Одмах је послат Дим. Браћану у Србију са службеном мисијом, да кнезу Михаилу нотификује сту-

пање на престо кнеза Карола, а испод руке да сазна, да ли би српска влада хтела уступити румунској извесну количину муниције. Уједно кнез Карл ствара драговољачки корпус, узима врховну команду војске у своје руке и поставља свој штаб.

26. Маја трупе полазе из Букурешта, да заузму позиције забарске, 30 километара на југ од престонице.

1. (13.) Јуна кнез Карол прегледа румунске трупе у Ђурђеву.

Сутра-дан пише своме министру просвете :

„За успомену на мој долазак у Букурешт одлучио сам, да оснујем једно добротворно друштво. За тај циљ дајем дванаест хиљада дуката, годишње по 4000 за три године. Очекујем Ваше предлоге о задатку тога друштва“.

2. 14. Јуна покушавају да обрлате кнеза, да одустане од захтева, да се новим уставом задржи сенат, али кнез одлучно изјављује, да остаје при *дводомном* систему и да он у томе питању неће попустити.

Истога дана примио је кнез у аудијенцију познатог основаоца Израилске Алијанције. *Кремије* дошао је из Париза, да ради за политичка права Јевреја у Румунији. „У Влашкој — вели кнез у својим мемоарима⁹⁵ — нема несразмерно много Јевреја, али у Молдавији их има ужасно много, махом досељеника из Русије. На свима великим имањима имају јеврејске интабулације за много милиона дуката, и ако би се допустило, да Јевреји могу куповати земљу, они би завладали свима интабулисаним имањима“. — Кремије, да би задобио румунску владу за равноправност Јевреја, нуди јој усред њене највеће финансијске невоље зајам од 25 милиона под врло јевтиним интересом. Влада је због тога метнула извесну одредбу у нов устав, која бар у неколико излази на сусрет овим жељама Јевреја.

Пошто је јеврејско питање у Румунији, на које овде први пут наилазимо, доцније добило огромну важност, јер је постало највећа сметња за независност Румуније, то оно заслужује, да се овде мало боље познамо

⁹⁵ Aus dem Leben итд. књ. I. стр. 70—71.

са њим. За то ћемо се послужити нарочитом монографијом.⁹⁶

Кад су Русија, Аустрија и Прајска између себе поделиле Пољску и када су скучиле привилегије пољске властеле, коју су дотле Јевреји експлоатисали, ови се (1793—1795) почеше селити у Молдавију, и за 8 година доселило их се у ту земљу на 12.000 душа. При попису људства од 1820. већ број Јевреја у Молдавији износи 19.000. Године 1827. већ их има 24.000. Једреники мир вратио је кнежевинама Молдавији и Влашкој слободу трговине. Сад јурнуше Јевреји не само из Пољске него и из Галиције у Молдавију, где их 1831. год. има 37.000. а године 1838. број Јевреја у тој кнежевини износи 80.000. Досељавање не престаје ни доцније, само није тако нагло. Године 1859. има их у Молдавији 119.000. За 56 година (од 1803. до 1859.) порастао је број Јевреја за 900%⁰. Пописом људства од 1899. год. нађено је, да у Румунији на становништво од 5.912.520 душа има равно 269.015 Јевреја. Од тога долази у Молдавији на 1.832.106 душа 195.887 Јевреја или 10,7%⁰ целог становништва. 50.000 Јевреја из Молдавије сели се у Влашку, где године 1729. није било више него само 4 Јеврејина.⁹⁷ Одмах њихова места заузимају други Јевреји из Галиције, који се досељавају у Молдавију.

Осем оних 195.887 Јевреја у Молдавији и 68.852 у Влашкој Румунија је добила и у Добруци 4.276 Јевреја. У целој тој маси Јевреја веома је мален број оних, који би могао доказати, да су и његови претци били становници Румуније макар само за 3—4 генерације. Све је то досељеник; све је то сам *пољски* Јеврејин, дакле најгора сорта Јевреја, која на свету постоји. Наш аутор цитира мишљења Del Chiaro, Сулцера, Рајчевића, Јосифа П., де Хотрива, Паранга, Колктрауна, Напо-

⁹⁶ *Verax*, La Roumanie et les Juifs, avec 65 tableaux statistiques dans le texte, une carte et trois planches hors texte. Bucarest, J. V. Socescu, 1903., вел. VIII, 384 страна.

⁹⁷ Ево како је растао број Јевреја у Влашкој. Године 1820. било је у Букурешту 127 јеврејских породица, 1833. било је 829 јеврејских породица, од којих 270 под страном заштитом. Године 1838. било је у Влашкој 6000 Јевреја. Тај је број 1860. године порастао на 9234 Јеврејина, док њихов број није 1899. стигао 68.852.

Док је хришћанско становништво за 39 година порасло за 56,95%, јеврејско је порасло за више од 635%!

леона I., Сегира, Најгебауера, Виљема I. о Јеврејима у опште и о пољским на по се, па онда наводи жалбу, коју су бојари под кнезом Александром Маврокордатом поднели Дивану противу Јевреја: „Они узимају земљу и механе под кирију: они врло неуредно врше своје уговорне обавезе и наносе велику штету власницима; они уваљују сељаке у дугове давајући им да пију на вересију, и пошто су хуље (inselatori) рачунају им те дугове душло и тришло, те су тако учинили, да су многи сељаци јако осироманили. Јевреји ништа друго не раде него само измишљавају средства, са којима ће да преваре и опљачкају како власнике тако и сељаке“. Кнез Маврокордато својом хрисовуљом забранио је услед тога Јеврејима, да се насељавају по селима и да држе механе. Кнез Гргур Гика III. забранио је Јеврејима, да узимају земље под аренду, да станују по селима и да држе механе. За време руске окупације заборавише се ове забране. Молдавски господари обнављали су ту забрану, кад год су могли. Под фанариотским кнезовима, којима је било главно, да повећају своје приходе, почеше Јевреји добијати хрисовуље, да имају права насељавати се где хоће, само да плаћају толико и толико. Противу тих хрисовуља жале се бојари Дивану 1804. јер „због њих наваљују Јевреји са свију страна у земљу и увећавају невољу, која је и онако велика“. Услед тога кнез Александар Мурузи обнавља стара ограничења за Јевреје, у колико се тиче куповине земаља, али им допушта да држе механе.

Године 1817. кнез Калимахи узакоњава: „Забрањено је Јеврејима и Јерменима, да купују земљу“.

„Јеврејима се допушта да купују куће по варошима, а Јерменима поред кућа да могу куповати и винограде“. Тај је закон остао у важности до 1865.

Под Јованом Стурзом сматрају се Јевреји као *зи-себан народ* у Молдавији.

Кад су указом цара Николе I. од 1827. Јевреји у Русији обвезани, да служе у војсци, ови стадоше бежати у Молдавију тако, да се њихов број за 4 године попео од 24 на 37 хиљада, и они су користећи се слабошћу владе опет почели да купују земљу.

На жалбе са свију страна руски губернатор окупиране Влашке и Молдавије морао је да обнови забрану од 1804. „Бенерал Кисељев живо је желео, да од Молдавије и Влашке направи *руске провинције*, али њему као образованом човеку беше стало и до тога, да подигне материјално благостање ових земаља“.⁹⁸ За то је он у органском регламану за кнежевине понова забранио *јеврејском засебном народу*, да узима под аренду земље *насељених* места, да пече ракију и т. д. У осталом и сами Јевреји подnose молбе као засебан народ (*natia eveiasca*), да им се допусти да они сами прикупљају порезу, бир, таксу на ватру (*fumarit*). Скупштина од 1839. тражи мере, да се спречи даље досељивање Јевреја. Ове су мере вотиране (ко год пређе границу без пасоша или без довољних средстава за живот, да се пребаци преко границе назад или преко Дунава и т. д.) Године 1843. са свију страна жалбе због јеврејског зеленаштва. Одређују се нарочите казне за судије, који легализирају арендаторске уговоре закључене с Јеврејима. Влада подноси законски предлог, по коме се Јеврејима забрањује становање по селима. Предлог је усвојен. Али већ 1852. Диван у великој финансијској невољи допушта Јеврејима, да држе механе по селима „под извесним условима“. Уз јеврејске механије размилише се по земљи и јеврејске занатлије, који брзо истиснуше румунске занатлије. 1859. године целокупна привреда Молдавије беше у јеврејским рукама. Јевреји имађаху монопол целокупне трговине. Влада Михаила Стурзе беше равнодушна према томе. Грегор Гика није имао каде од силних политичких брига, да се бави привредним питањима.

Први захтев, да се Јеврејима у Румунији даду политичка права, не потиче од њих самих. Они су само тражили слободу њихове трговине, слободу да привредно експлоатишу ову од природе богату земљу, али велике силе када се састадоше на конференцију од 1856. у Цариграду, да даду нову организацију будућим румунским кнежевинама, прве покрећу то питање, и у

⁹⁸ Verax, I. c, стр. 72.

свом протоколу од 11. Јануара 1856. уносе у ту организацију и ова два члана:

„XV. Странци ће моћи имати непокретног имања (biens fonds) у Молдавији и Влашкој подносећи исте терете као и урођеници, и покуравајући се истим законима.

„XVI. Сви слојеви становништва без икакве разлике по рођењу или вери уживаће једнакост грађанских права, а нарочито права својине у свима облицима, само вршење политичких права биће суспендовано за оне урођенике, који стоје под страном заштитом“.

Кнез молдавски Гргур Гика протестовао је противу ових одредаба пред Париским Конгресом доказујући, да би оне упропастиле Молдавију и да су такве одредбе противне аутономији кнежевина.

Кад је Порта поставила Годора Балшу за кајмакама молдавског, представници Јевреја у Јашу, обавештени о корацима које велике силе предузимају, да им прибаве политичка права, подносе и сами молбеницу од 10. Јула 1856. кајмакаму, у којој у име јеврејске нације траже не политичка права на основу каквих старинских привилегија, него милост у име човечности.

Париски Конгрес поверава унутрашњу организацију кнежевина диванима *ad hoc* и једној европској комисији. Молдавски диван *ad hoc* одбио је с гнушањем и саму мисао, да се Јеврејима даду политичка права. Европска комисија ограничила се да тражи политичка права за све урођенике хришћанских вера. Само инглески члан комисије, сер Х. Булвер изјавио је „наду да ће Јевреји у хришћанским кнежевинама наћи ону исту толеранцију, коју од вајкада уживају у осталим деловима отоманскога царства“. Сад јеврејски банкари навалише на француског министра грофа Валевског и овај је одиста предложио, да се Јеврејима у Румунији даду иста права, која и Хришћанима, али их је конвенција од 19. Августа 1856. дала само Молдавцима и Власима хришћанске вере.

Са избором кнеза Кузе за владоца у обема кнежевинама опет је политика прогутала сва друга питања и Јевреји су довршили своје привредно заробљавање

Молдавије. Међутим чим се Куза утврдио, он у свом руралном закону од 1864. прописује (чл. 7), да сељаци не могу продати земљу, која им је тим законом додељена, а у закону о адвокатима од 4. Децембра 1864. у члану првом пише, да само Румуни и натурализовани странци могу постати адвокати.

Године 1859. били су неки Јевреји у Галцу дуже време у апсу, јер су били оптужени, да су за своје обреде узели крв из руке једног хришћанског детета. На захтев барона Ротшилда гроф Валевски је посредовао код кнежевске владе, али то беше излишно, јер су се сами судови уверили о апсурдности такве оптужбе. и пустили су ухапшене Јевреје као невинне.

После абдикације кнеза Кузе и доласка на румунски престо кнеза Карола I. послала је Alliance Universelle Israelite у Букурешт свога творца Кремије-а, и овај је, као што смо горе видели, понудио румунској влади зајам од 25 милиона под врло повољним условима, ако у нов Устав унесе и политичка права Јевреја.

Влада је била добро расположена, јер она беше унела овакву одредбу у Устав:

„Вера не саставља ни за кога у Румунији сметњу, да се натурализира као румунски грађанин.

„Специјалним законом прописује се, на који ће начин постепено добити натурализацију а са њом и политичка права сви Јевреји настањени у Румунији“.

Чим се у публици сазнало за овај предлог у новом Уставу, одјекнуо је гневни протест с једнога краја Молдавије на други. Паником која је услед тога настала вешто се користише Кузини људи и сви они који су били противу страног принца. Ови сад јурнуше по народу, да држе беседе да алармирају трговце и мале занације. Један од најугледнијих листова у Румунији „Trompeta Carpatilor“, којим је тада управљао један врло даровит човек, стаде проповедати прави крсташки рат противу Јевреја. Услед тога непрегледна руља дође пред народно представништво вичући и претећи „издајницима земље и њених интереса“, а унутра у законодавном телу молдавски депутирци нападаху свом снагом на предложену измену у Уставу. Бадава је Јон Браћану

у име владе изјављивао, да он напушта предложени параграф. Руља оде пред нову синагогу, која тек што беше довршена, и сруши је до темеља. Затим је разорила јеврејске дућане и злостављала Јевреје, где је кога стигла. Ово је била грдна погрешка у сваком погледу, али она је највише штете начинила земљи тиме, што је јеврејској штампи у свету дала прилике, да представи Румуне као један дивљачки народ, који гони Јевреје само због њихове вере, те да питање, које беше само привредно, претвори у религијозно. Народна гарда је брзо повратила ред, кнез је о свом трошку на ново подигао срушену синагогу,⁹⁹ а у народном представништву одбачен је предложени чл. 7. новог Устава и замењен је оваквим текстом: „Само странци хришћанске вере могу се натурализовати (постати румунски грађани)“.¹⁰⁰

4. Јуна: рат између Аустрије и Прајске. Кнез Карол шаље у Цариград *Јона Гику*, да поради да Porta призна кнеза. 6. Јуна: Италија оглашује Аустрији рат.

17. Јуна враћа се Д. Браћано из Србије са врло љубазним писмом кнеза Михаила. Српска влада је готова, да суседу у опасности помогне муницијом.¹⁰¹

22. Јуна прима цар Наполеон у аудијенцију румунског представника Балачану, што је равно признавању новог стања у Румунији од стране Француске. Цар изјављује, да ће се заузети у Цариграду, да Porta призна кнеза Карла.

29. Јуна примило је народно представништво после дуге и бурне дебате нов Устав Румуније с оним, што је кнез безусловно тражио: дводомни систем и апсолутно право владалачког *Veto*, и кнез је 30. Јуна положио заклетву на тај Устав. Том приликом казао је кнез пред народним представништвом:

⁹⁹ Aus dem Leben итд. I. стр. 78. Кнез је за то дао 6 хиљада дуката.

¹⁰⁰ Verax, I с. стр. 124.

¹⁰¹ Оволико је записано о мисији Браћановој у Србији у првој свесци списа „Aus dem Leben König Karls“, стр. 75. У Стурзиној збирци докумената нема текста кнежевог писма нити одговора кнез Михаиловог, па чак ни извештаја Браћановог него само оволико. (Стурза I. стр. 297.)

„Господине Председниче,
Господо Посланици,

Овај чин који свршисмо најважнији је у животу свакога народа. Уставом, који данас дајемо румунској држави, остварујемо праведне тежње народне и осигуравамо како опште интересе тако и сва права, која грађанин треба да има у свакој цивилизованој држави.

Овај чин је уједно најважнији у моме животу, јер је он дефинитивни уговор, који ме за навек везује са судбином моје нове отаџбине Румуније.

Уздрман унутрашњим трзавицама народ румунски прибегло је уједињењу и страноме принцу као једином спасу и средству за консолидовање и напредак. Данас када је самопрегорењем, издржљивошћу и мудрошћу Румуна, као и старањем суверенога двора и гарантних сила та народна жеља остварена, данас када смо Уставом утврдили основу за све наше законе, треба да сложено развијамо и појачамо што смо стекли. Ако будемо ишли тим путем мирно и достојанствено, стећи ћемо поштовање у иностранству, задобићемо благовољење Високе Порте и високих гарантних сила.

„Ми морамо чувати неутралност, која нам је гарантована од великих сила, и морамо вршити искрено и верно дужности, које из ње потичу. Вековима стари уговори везују Румунију са Портом, која нас је у тешким временима увек заштићавала. Те уговоре морамо поштовати и одржати. Ми нисмо у савезу ни са каквом силом и чуваћемо се, да ни једној од суседних великих сила не учинимо ни најмању непријатност“.

Ове речи кнежеве направиле су у иностранству најбољи утисак. Порта постаје наклоњенија евентуалном споразуму са Румунијом. Кнез Јон Гика доноси из Цариграда један турски пројекат за тај споразум. Чл. 1. обвезује кнеза, да за навек очува вазалство према Турској. Румунски контрапројекат узима на се само „поштовање суверенства Султановог“. Чл. 2. хоће да зна само за уједињене кнежевине Влашку и Молдавску. Контрапројект говори само о Румунији и румунским уједињеним кнежевинама. Чл. 3. захтева, да кнез призна неелегалност свог досадашњег поступка и да најпре тражи

признање у Цариграду. То је одбијено као противно санкционисаном Уставу. Тако исто и чл. 4. којим би Порта хтела да остави могућност за нове династичке борбе. Чл. 6. захтева, да Румунија учествује у сваком рату Турске. Контрапредлог обећава помоћ Румуније само у рату за одбрану и прескаче израз „саставни део царства“. Чл. 10. тражио је сталног отоманског комесара у Румунији. То није никада било, а и нелогично је, јер ако је Румунија саставни део царства, не може ово имати у њему свога консула и т. д.

7. Јула распустио је кнез скупштину, која је свршила посао ради кога је сазвана.

Истог дана удесио је Ц. А. Розети, да се кнез у шетњи пађе са ђенералом Тиром, који му је препоручен од грофа Бизмарка.

Ђенерал Тир спрема буну Мађарске, па је дошао да покуша споразумети се са суседним румунским народом.

Кнез му је одговорио, да је његов једини задатак, да добром администрацијом спасе Румунију од моралне и финансијске пропасти. Осем тога његова се природа буну против сваке дволичности. Кнез се и овом приликом сетио савета, који му је отац дао: „Паметан, а нарочито веран владалац не сме никада водити *личну*, него увек само *народну* политику“.

9. Јула кнез Карол, окружен свима министрима, прима у свечаној аудијенцији ванредне изасланике кнеза Михаила од Србије, саветника Христића и једног артиљеријског капетана. Христић предајући писмо кнеза српског изјављује (?) у његово име, да сви хришћани у Турској полажу своје наде на кнеза Карла, и да Румунија може увек рачунати на Србију. На ову политички важну беседу одговорио је кнез Карол са истом таквом изјавом пријатељства за Србију. Али да се у овом тренутку не би узбунила Порта и велике силе одлучено је, да се о овим изјавама и о целом догађају не каже ништа у службеним новинама. Сутрадан давао је кнез Карол свечан ручак у част српске мисије.¹⁰²

¹⁰² Овако је записана мисија саветника Христића у мемоарима „Aus dem Leben итд. I. стр. 89., и тако исто без једне речи више у Стурзином делу, I стр. 307.

Финансијска криза достиже свој врхунац. Чиновницима се смањују плате, што изазива велико незадовољство. Строге мере за наплату порезе. И за војску не може да се изда плата. Катарџију не може више да се слаже са Браћану и Розетијем. Браћану подноси оставку. Отуда општа министарска криза. Кнез поверава састав нове владе Јону Гики, јер он ужива поверење турских државника, а сада је признање портино најпрече.

15. Јула ново министарство: *Јон Гика* председник и министар унутрашњих дела; *П. Маверогени* финансија; кнез *Штирбеј* спољних; *Страт* просвете и цркве (он је Молдавац).

Кнез је примио писмо од краља Италије. Виторо Емануеле жали, што младоме владоцу још не може службено да честита, али приватно чини он то у толико срдачније, и обећава помоћи румунском народу у циљевима тако сличним сврхама његовог властитог народа.

Наполеон поручује кнезу, да *spontanément* оде у Цариград. Тиме би најлакше ишчунао признање. Кнезу се не иде после онаких услова, какве је Порта поставила за споразум. Опет упитао је оца за савет. Овај одговара: „Разум ми каже, да је политички паметно примити оно, колико се може постићи. Осећање ми се буни против тога“.

Кнез на то пише оцу између осталог: „На жалост путовање у Цариград постаће неопходно. Ипак сам данас телеграфисао нашем заступнику, да нећу доћи у Цариград, ако Порта буде и даље отезала и правила велике тешкоће, јер то путовање није моја дужност већ само учтивост с моје стране. Мутије јавља д' Аврину, да Аустрија ради код Порте, да ме не призна осем под најтежим условима. Али сјајне победе Прајске заплашиле су мало Турску, аустријски утецај опада. Порта постаје мекша. Русија игра врло прикривену игру. Бегерал *Игњатијев* утиче на великог везира и труди се, да увери Султана, да сам ја погазио султанова права и да му дугујем најпре задовољење. Докле год Порта не одустане од својих са свим неоснованих захтева,

мора моја војска остати концентрисана на Аргешу, јер се само одлучношћу може од Турака нешто постићи.

„Најопаснија рана на телу моје земље, то су данас финансије. Просто немамо „Бога Јокиног“ (buchstäblich keinen Groschen). Да би се како тако таворило, министарство је морало предузети мере, које нам неће прибавити пријатеља. Плате и пензије које четири месеца нису плаћене морале су се смањити са 30⁰/₁₀. И ја сам се одрекао (поред оних 40.000) још од 15.000 дуката од цивилисте. Само зајам могао би нас спасти. Преговарамо, али су услови више него тешки“.¹⁰³

У то стиже кнезу вест, да му је брат умро од рана, којих је допао на Кенигрецу. Цела Румунија изјављује саучешће и поноси се јуначком смрћу кнежевог брата. У опште победа Прајске над Аустријом и углед Хохенцолерна утврђују положај кнеза Карола.

Финансијска невоља је тако велика, да кнез мора да смањи своју војску за 7.000 људи. Уз то неродна година (трећа узастопце). У Молдавији колера. Кнез пише Наполеону, и пошто му је нацртао стање, у коме се Румунија налази, моли га за његову помоћ, да Румунија дође до зајма и до признања. „Ја сам готов да мојим присуством у Цариграду признам суверенство султаново. Ја сам Турској учинио све концесије, које су ми мој положај кнеза од Румуније и моје достојанство кнеза Хохенцолернског допустили да учиним, али ја не могу поћи у Цариград, док ме Султан не призна за наследнога кнеза Румуније“.

7. Августа Порта пристаје на неке тачке румунског контрапројекта (Наследство у директном потомству кнежевом, цифра стајаће војске, колико је тражено), али неодступно захтева, да се кнежевине означе као „саставни део Турске“.

Кнез путује по Молдавији, одакле га непрекидно зову, посећује сваку школу, сваку болницу (и ако у њима има болесника у колери), сваку хапсану, све јавне и приватне заводе, сваки манастир (мушки и женски), сваки рудник соли, сваку примитивну бању, проучава

¹⁰³ Јеврејска haute finance, која је пре нудила Румунији зајам, сада неће да чује за то.

стање путева и мостова, начин живота и најпрече потребе народне, народна предања и обичаје, проучава јеврејско питање, прави лична познанства са најугледнијим људима и породицама. Уз пут прима рапорте из свију округа своје државе, врши своје владалачке дужности, прима писмо Наполеоново, да не може добити зајам у Паризу, докле га Порта не призна, прима извештај о устанку на Криту, који ће можда пожурити портино признање.

На овом путовању од 17 дана кнез је прешао на колима 1500 километара (промивши 3000 поштанских коња): обишао је 11 од 17 молдавских округа и својом озбиљном а љубазном личношћу обезбуржао је све с руске стране подстрекаване сепаратистичке тежње Молдаваца и утврдио је уједињење румунских кнежевина.

Сви некадашњи „господари“ Влашке и Молдавије, који су још у животу, враћају се из иностранства и стављају се на расположење младоме кнезу. Он им указује ванредна одликовања и саветује се с њима у сваком важнијем питању, нарочито у преговорима с Портом, која не попушта од њеног захтева „*partie intégraute*“. И ако сви, и пријатељски расположене велике силе наваљују на кнеза, да на то пристане, он неће него предлаже, да се тим речима дода: „у границама одређеним капитулацијама и Париским Уговором“, иначе би „његов народ имао право, да му пребаци, да је васалство појачао“. После кнез тражи право, да бар са суседним државама може закључити трговачке уговоре.

1. Октобра добија француски консул у Букурешту од свога министра телеграм, да Порта пристаје на онај додатак „на основу капитулација и Париског Уговора“. Кнез одмах телеграфише своме заступнику у Цариграду, да ће доћи.

Најзад 8. Октобра измењана су ова писма између великог везира и кнеза од Румуније:

„Прејасна Светлости,

Њ. Ц. В. Султан сазнавши за решење представништва уједињених кнежевина, жели дати један нов доказ свога благовољења становништву влашко-молдав-

ском, јер је уверен, да ће оно умети ценити га, и да ће он утврдити и појачати везе, којима је та важна партија његовога царства вековима привезана за Турску. Узевши дакле у обзир жеље, које је то становништво изјавило, и да би се од њих направило једно трајно и солидно стање, Његово Ц. Величанство је вољно, да подари Вашој прејасној Светлости достојанство и прерогативе кнеза и то не само доживотне као у прошлости него и са правом наследства у директном потомству Ваше Светлости.

Њ. В. не ограничава се само на овим користима, које жели да осигура уједињеним кнежевинама: водећи рачуна о политичким и административним потребама Њ. В. је вољно, да повиси број војске на 30.000, али та се цифра ни у ком облику не може прекорачити без претходног споразума са Високом Портом. Њ. В. пристаје даље, да уједињене кнежевине кују свој новац, само да на њему буде и један специјални знак царске владе, који ће у специјалном споразуму означити.

Разуме се да Висока Порта жели, да очува уговоре и конвенције, које постоје између ње и страних сила, и да ће ти уговори и конвенције и од сада као и до сада важити и за уједињене кнежевине, у колико не би стајале у опреци са правима њиховим, која су призната актима о Влашко-Молдавској. На сваки начин Њ. В. неће пропустити, да консултира њих (уједињене кнежевине) о одредбама свију уговора и конвенција, које би се могле дотицати њихових закона и трговачких уређења.

Изван ових ограничења остају и даље локални споразуми између пограничних администрација, који немају облик формалних уговора ни карактера политичког.

Начело да никакав уговор или конвенција неће моћи да се закључи између уједињених кнежевина са страним силама остаје у важности. Тако исто подразумева се, да ће се В. Прејасна Светлост уздржавати од установљења каквог ордена или декорације намењених за давање у име кнежевина.

Висока Порта не сумња, да ће В. Прејасна Светлост стално поштовати суверенска права султанова над

уједињеним кнежевинама, које су саставни део отоманскога царства, и да ће брижљиво чувати вековне везе, које их везују за царство.

Висока Порта убеђена је: 1. да ће кнежевска влада пристати, да се повиси годишњи трибут у сразмери, која би доцније била предмет специјалног споразума, и да ни на који начин неће допустити, да земљиште кнежевина постане збориште превратника, који би изазивали нереде било у другим деловима отоманскога царства било на земљишту суседних сила; 2. да ће В. Прејасна Светлост бити вољна, да се доцније споразуме са В. П. о практичким мерама за заштиту царских поданика, који ради трговине долазе у сједињене кнежевине.

На сваки начин В. П. била би срећна, да о свему томе добије уверење непосредно од В. Прејасне Светлости и ја радо верујем, да ћете ме, потврђујући пријем овога писма, поставити у положај, да узмем заповести султанове, да се одмах изда инвеститурски ферман, као и да ће В. Пр. Св. похитати, да дође у Цариград и да из уста самог Њ. Ц. В. чује искрене жеље, које оно гаји за срећу и напредак влашко-молдавског народа.

Примите Прејасна Светлости и т. д.

Мехемед Рушди“.

Одговор кнежев гласио је:

„Светлости,

Примио сам писмо, које сте ми изволели упутити, и у коме ми саопштавате осећања високог благовољења, која Њ. Ц. В. Султан гаји према уједињеним кнежевинама.

Ви ми јављате његову жељу, да им даде нов доказ тога благовољења тиме, што ће узети у призрење жеље *румунског* становништва.

Са живим задовољством примио сам ова уверавања Ваше Светлости. Благовољење Султаново биће за мене силна помоћ у напрезањима, која ћу чинити да учврстим вековне везе између уједињених кнежевина и царства, и ја гласно признајем користи, које су (кнежевинама) им осигуране *европским* принципом о интегритету отоманскога царства, који ћу ја увек поштовати

једно што ми је то дужност а друго што је то у интересу уједињених кнежевина.

Као што Њ. Ц. В. својим инвеститурским ферманом потврђује мени и мојим директним потомцима кнежевско достојанство, тако и ја с моје стране обвезујем се у моје име и у име мојих директних наследника савесно поштовати султанова сузеренска права над уједињеним кнежевинама, које су саставни део његовога царства у границама одређеним капитулацијама и Париским Уговором од 1856.

Број од 30.000. људи који се одређује за *регуларну* војску Румуније свију родова оружја неће бити прекорачен осем у случају претходног споразума са В. Портом.

Њ. Ц. В. благовољело је оценити потребу, да се створи специјалан новац за уједињене кнежевине са резервом, да се вршеће тога права доцније и у споразуму са В. Портом ближе одреди у појединостима.

И ја не бих могао мање од В. Порте имати на срцу одржање уговора и конвенција закључених између Турске и страних сила, и ја никада не бих могао превидети њихову обавезну силу у свему, што не би задирало у права уједињених кнежевина, која су установљена и призната нарочитим актима а тичу се уједињених кнежевина.

Ја нећу у име уједињених кнежевина закључивати са страним силама никаквих других аранжмана до локалних и партикуларних.

Уздржаваћу се од стварања нарочитих ордена и декорација, које би се давале у име уједињених кнежевина.

Убеђен о потреби, да не задајем бриге пограничним силама и забуне Високој Порти учинићу све што могу, да румунско земљиште не могне послужити као ослонац и збориште превратника.

Поданици царства, који буду долазили у уједињене кнежевине, могу бити сигурни, да ће у њима наћи сигурност и заштиту за све своје интересе и ја сам вољан, да се доцније споразумем са В. Портом о практичним

мерама за повећавање те заштите, ако би се оно показало потребно.

Полазећи у Цариград, да примим инвеститурски ферман Њ. Ц. В. ја ћу похитати, да га непосредно уверим, како држим да ће лако бити постићи споразум о повишавању трибута, које би коморе (народног представништва) могле примити.

Бићу срећан, да из уста Њ. Ц. В. чујем жеље, које оно негује за срећу и напредак румунског народа и да му однесем оне жеље, које ја гајим за његову узвишену личност и за напредак његовога царства.

На то је Султан послао своју јахту „Изедина“ у Варну а свога ђенерал-ађутанта Џемил-пашу чак у Рушчук, да дочекају кнеза.

Сви консули европских сила — осем једног јединог, наравно *руског* — долазе у двор, да честитају *први пут* кнезу признање Портино. Тиме је исказано и признање *европских* сила.

9. Октобра издао је кнез прокламацију народу и поставио је свога министра председника Јона Гика за намесника, па је кренуо за Цариград са сјајном свитом од 40 лица (Кнез Димитрије Гика, Дим. Браћану, ђенерал Гика, Бојереску, Костафору, виши официри свију родова оружја, сви његови ађутанти, један ађутант његовог оца, који се десио у Букурешту, маршал двора Филишеску, секретари за немачки и француски и тако даље.

12. дана пробавио је кнез на томе путу, дочекиван и испраћан не као дотадашњи „господари“ влашки и молдавски, који су морали да придрже султанима узенгије, када узјахују, него као члан хохенцолернскога дома. На првом састанку са Султаном, који је седео на дивану, била је за кнеза намештена нарочита столица. Кнез је ову одгурнуо и сео поред Султана. Султан је хтео да разговара само о томе, како је кнез путовао, како му се допада Цариград, али му је кнез казао, да он у чувању међународних уговора налази гаранцију за Румунију, као што и Султан треба да види гаранцију у томе, што је на престолу Румуније један Хохенцолери. Збуњено пружа Султан свој ферман кнезу.

Овај га меће на сто; зове своје министре из друге собе, представља их Султану и наређује своме министру кнезу Штирбеју, да узме ону „хартију“. За тим представља целу своју свиту, посећује турску владу на Порти, прима дипломатски кор, и очарава чак и аустријског амбасадора Прокеш-Остена. Само Игњатијев окупио је кнеза одмах као представник протектора Православљу, да се задовољи тражење православне цркве, по коме би од секуларизираних 1863. манастира у Румунији једна трећина прихода ишла на православне цркве и манастире у Турској, друга трећина да остане њима, а последња да буде државни приход... Кнез изјављује, да је Румунија великој цркви понудила оштету од 35 милиона франака, која није примљена. Он сумња, да ће румунско народно представништво, које је једино меродавно, хтети да улази понова у то питање. У пркос овог царања Игњатијевљевог, кнез је дочекан у Патријаршији као суверен. Патријарх га је испратио до кола.

Свуда и на сваком месту у Цариграду показао се кнез Карол као господин човек. Самих бакшиша и поклоне оставио је за 20.000 дуката, и ако је се дома одрекао веће половине своје цивилне листе.

Кад су му на Порти понудили масу турских ордена свију класа, да их он раздаје; кад су му понудили масу орденских декрета, да му шаљу сваке године па да их он попуњава и по својој вољи раздаје — он је претпоставио право, да установи једну своју војничку медаљу.

Султан је задржао госта, да не иде по највећој бури преко Црног Мора, али је Немац ипак пошао у час, који је одредио.

На вечери, коју му је Митад-паша дао у Рушчуку, кнез је пио у здравље султаново са мотивацијом, да „пре него што остави *територију турске државе*“¹⁰⁴ сматра за пријатну дужност, да благодари за све љубазности, које су му указане у отоманском царству. А кад је прешао преко Дунава у своје Бурђево, он је својим Румунима казао: „Тако. А сад све снаге за унутрашњи развитак Румуније“.

¹⁰⁴ То због што се тиче „partie intégrante“.

Док је кнез био на овом путу, Балачеану из Париза пита министра финансија и тражи одговор за 24 сата да ли може закључити зајам за Румунију ($18\frac{1}{2}$ милиона, са *тринаест на сто*, и са $\frac{0}{4}$ комисионских трошкова с тим, да кућа Опенхајм у Паризу одмах положи пет милиона. Амортизација *à forfait* за 23 године). Одговорено му је, да ће се одлука донети тек док се кнез врати. При свем том Балачеано је закључио уговор с Опенхајмом!....

Како су први избори за народно представништво на основу новог Устава наређени, то кнез у писму од 23. Октобра своме министру председнику жели „потпуну слободу избора без и најмање сенке утецања власти на бираче“ и да сваки чиновник који противно поступи буде кажњен свом строгошћу закона!

Тек сада (25. Октобра) долази и руски консул, да честита кнезу...

После три дана министарски савет нема куд него одобрава поступак Балачеанов, по коме Румунија за $18\frac{1}{2}$ милиона има да плати у 23 године 32 милиона!

Кнез обилази дунавске вароши своје државе и Бесарабију. Дотле је потпуна слобода на изборима послала у народно представништво једну трећину *Кузиних људи и сепаратиста*, другу трећину владиних пријатеља и последњу трећину либерала. То значи ни једна политичка странка нема већину. Како да се влада парламентарно? И после, ако су слободни избори дали верну слику народног расположења, онда су оне масе изјава народне љубави, поверења и одушевљења за слободном својом вољом изабранога кнеза — лук и вода? Али што веће тешкоће то више одважности мора да има владалац, и кнез налази, да се и са тако поцпаном скупштином *мора* владати.

14. Новембра писмо кнеза Горчакова кнезу Румуније: Царево благовољење према *влашко-молдавском* народу не потиче само из личних осећања императорових него и из *народних традиција* Русије. За то ће цар похвалити све, што допринесе благостању народа, који је везан са Русијом *истом вером* и заједничким успоменама. Цар не сумња да ће кнез, који је се до сада

показао мудар, повратити стару везу између румунске цркве и васионе патријаршије и да ће поклонити сву своју пажњу питању *манастирских имања*, које лежи на срцу и цару и Русији. Пошто је још поменуо опасне *пољске интриге* на румунској граници, Горчаков завршује примедбом, да историја дунавских кнежевина од вајкада показује тако многе и тако присне везе са Русијом, да и у будућности морају њихови путеви бити истоветни.

Кнез Карол одговара с уверавањем, да су сви *Румуни* прожмани захвалношћу према једној држави, која је помагала развићу *румунске народности* и уверава, да ће учинити све што *може* у питању манастирских имања, а већ пољске интриге неће никако трпети на граници суседне државе.

У то стиже у Букурешт кнез Ипсиланти и проба, да критском устанку даде новог живота споразумом између Грчке и Румуније. Кнез Карол одбија његове предлоге, али прилаже знатну суму за бегунце са Крита.

15. Новембра отворена је скупштина престоном беседом, у којој кнез каже: Одношаји са страним државама постали су правилни; аутономија Румуније и њена права осигурана су. Сада ваља земљу организовати придржавајући се начела поштења, вредноће и штедљивости, јер само тако народ може доћи до образованости, богатства и снаге. Финансијска невоља достигла је услед неродице, глади и колере свој врхунац. Државне хартије продају се са 30% губитка, држава није у стању, да плаћа своје чиновнике и војску. За то се морао направити зајам под врло тешким условима. За то треба народно представништво да остави на страну све суревњивости личне борбе, и да заједно с кнезом настане, да се земља отресе злоупотреба и предрасуда, које су права опасност за државу.

Још кнез није у тој беседи ни из далека казао, како жалосно беше унутрашње стање Румуније, и како је Француска због прајских победа над Аустријом сада незадовољна са Румунијом, и како суревњиво пази, да Прајска ништа не учини за њу. Словенофили из Русије употребљавају сва средства, да изазову компликације на истоку. Већ су успели, да преко Грчке изазову

устанак на Криту, који на основу начела народности тражи помоћ Европе. Словенофилски агенти под грчким именима размислили се по свима хришћанским земљама, да дижу устанке. У Молдавији су већ успели, да узбуне становништво и да унесу раздор у народно представништво Румуније. Све то само опширније писао је кнез Карол цару Наполеону у свом одговору на писмо, којим је цар (18. Децембра 1866.) признао Карола за кнеза.

Али то му није више помогло него његова патриотска престола беседа у скупштини. Француска је била љута, што кнез поред француске *mission militaire* хоће да доведе прајске инструкторе за своју војску. Кнезу пишу из Наполеоновог двора, нека не заборавља, да је Наполеон од 1856 једини заштитник дунавских кнежевина, а Прајска није хтела да га призна, докле год све силе нису то учиниле. У опште румунски је народ *латински* и мора се ослањати на латинску велику силу. И ако је Хохенцолерн нека не заборави, да и у њему има латинске крви, и нека се чува прајских инструктора, јер је између Прајске и Русије закључен савез.

Кнез је на све то одговорио, да он не зна ни за какве друге него само за румунске интересе.

Парламенат је међутим постао арена личне борбе. Ни до нове године није решен државни буџет, и кнез мора указом, да продужи буџет лањски док се нови не реши.

Тек 14. Јануара одобрен је у скупштини зајам, који је влада направила.

Кнез шаље Балачеана у Атине а свог агента у Београду Кантакузина на Цетиње, да сондирају терен за какав савез између Румуније, Србије, Грчке и Црне Горе. Затим иде у Молдавску, да по своме обећању опет проведе 6 недеља у својој другој престоници у Јашу. Уз пут наилази на несумњиве трагове *глади*, и даје из свога џепа свакоме срезу по 8—10.000 франака у помоћ најоскуднијима.

Министар војни Хараламби дао је оставку. На његово место одређен је генерал Гергел, који је био кадет у прајској и тамо служио у пионерима.

6. (18.) Фебруара 1867 пише кнез ђенералу Николи Мавросу, председнику комисије за добротворства, да му благодари за помоћ, коју је комисија указала за време глади и болештина у земљи. Кнез сам председава седницама те комисије и управља распоредом помоћи, коју је скупштина изгласала.¹⁰⁵

Балачеану зауставио се на своме путу за Атине у Цариграду. Енглески и француски амбасадори примили су га лепо, али су му казали, да садашња млигава румунска влада и разуздана опозиција дају ружну слику. Српска и грчка напрезања осудише жестоко. „*Ти ће народи — рече г. Буре — скупо платити руско пријатељство.* Они Румуни, који служе панславистичким циљевима, просто су издајници свога народа“.

У Атинама изнео је Балачеану овај предлог кнеза Карола: *Хришћанске балканске државе треба да се добро чувају сваке стране велике силе, која се бајаги за њих заузима.* На место појединих, усамљених, раскомаданих покрета услед личне иницијативе, треба да ступи по заједничком плану удешена акција дотичних влада. Најбоље средство за остварење народних тежња то је *савез хришћанских балканских држава.* Г. Трикуније је врло предусретљиво примио кнежев предлог и обећао на томе радити. Краљ Ђорђе, коме је Балачеану предао једно кнежево писмо, жалио му се на свој тешки положај због патриотске раздражености у грчком народу. „*Без новаца, без војске, без флоте, без једнога савезника хоће народ рат с Туреком. Чим изађем на улицу и људи и жене вичу ми: на Цариград! Права је несрећа, што је грчки народ све што до сада има постигао револуцијом, па сада верује, да свака буна мора донети златних плодова*“.

12. Фебруара шаље краљ прајски потпуковника *Кренског* из ђенерал-штаба у Букурешт и ставља га на расположење кнезу. Тај је официр тако способан, да га Молтке никако није хтео да пусти из ђенерал-штаба, и краљ је морао просто да га отима за Карола. Овај срећан што добија такву снагу за своју војску прима хитне депеше из Париза, да ни пошто не тражи прајске

¹⁰⁵ Стурза, I. стр. 367.

инструкторе, или, ако су већ одређени да одложи њихов долазак, јер Наполеон „неће ништа да дели са Прајзима“. Кнез одговара, да он није тражио из Прајеке *mission militaire* него поједине официре за кратко време.

15. Фебруара добија универзитет у Букурешту и свој медицински факултет.

21. Фебруара у парламенту још није решен државни буџет, него се решава о оваквом лаконском предлогу: „Комора изјављује министарству своје неповерење“, који је усвојен са већином од 3 гласа. Јон Гика изјављује, да ће кабинет одмах поднети оставку и да неће предлагати распуштање скупштине.

Кнез се саветује са свима угледнијим политичарима читаву недељу дана а тек првог Марта састављено је *Крецулесково министарство* (оба Браћану, Молдавац Вазеску, Стеван Голеску, Гергел) с оваквим програмом: да подигне државни кредит, да ради на народној просвети, али да не умножава чиновнички пролетаријат, да образује војску без нових државних терета. Овај програм и нова влада добро су примљени у парламенту — али у исти мах кнез Ђ. Штирбеј јавља из Беча, да је *Русија позвала кнеза Кузу, да дође у Одесу, па оданде да пређе у Молдавију*.

Кнез Карол узима реорганизацију своје војске енергично у своје руке и плаћа из свога џепа две батерије Крупових топова, премешта Касациони Суд у Јаш, да очува влади молдавске гласове у парламенту.

20. Марта (1. Јуна) шаље кнез Карол генерала Голеску у Рущук, да поздрави кнеза Михаила Обреновића III, који пролази поред Румуније за Цариград. Кнез Михаило поручује по њему кнезу Каролу, да ће на своме повратку из Цариграда доћи у Букурешт.¹⁰⁶

21. Марта изгласана је концесија за железницу Букурешт — Бурђево.

1. Априла свечани дочек кнеза Михаила од Србије, који је враћајући се из Цариграда дошао да посети кнеза Карола. Кнез Михаило задовољан је дочеком у Цариграду, али казује Каролу отворено своје мишљење.

¹⁰⁶ Стурза I, стр. 370.

да Румунија и Србија имају истоветни интерес, да се отресу васалског одношаја према Турској, и да за то треба обе земље да стоје у чврстој вези. Кнез Карол признаје, да је и њему несносно понижење, што је турски васал, али да би обојица могли скинути тај јарам, треба најпре да њихове државе војнички ојачају. Дотле им је дужност да буду врло мудри и да стоје у добрим односима с Туреком. На гала ручку у част кнеза од Србије кнез Карол је држао овакву здравицу:

„Са живом радошћу поздрављамо Вашу Светлост. Румуни ће се свагда са задовољством сећати дана, када је суверен наших добрих суседа благоволео (*daigné*) доћи у нашу средину. Ја се надам, да ће пријатељство које је увек постојало између наша два народа од сада постати још интимније. Најискреније желим сваку срећу Вашој Светлости и сваки напредак храброме народу српском. Ову чашу подижем у здравље мога брата и пријатеља Њ. Светлости кнеза од Србије“.¹⁰⁷

Због хитње да прими градове из турских руку кнез Михаило је сутра дан отпутовао у Београд, одакле је писмом од 10. Априла врло топло благодарио Каролу, што га је онако ванредно сјајно дочекао.

21. Априла је Браћано у врло великој бризи због Молдавије, где се сепаратистичка партија удружила са словенофилском противу уније, кнеза и либералног министарства. Мере које је Браћано наредио противу сумњивих *странаца*, што се врзмају по Молдавији, примењују се само противу Јевреја, а то прави врло рђав утисак у Европи.

Јон Браћану као министар унутрашњих дела беше наредио свима полицијским властима, да најстрожије врше све указе и претписе, који су још од 1831. издани противу јеврејских скитача (*Juifs vagabonds*), а који нису дотле укинати.

Услед овога настаде нова дрека јеврејске алијанције и свију њених органа у Европи.

Један несрећни случај, надуван у јеврејској штампи, повећао је нерасположење Европе према Румунији.

¹⁰⁷ Стурза I, стр. 371. Одговор кнеза Михаила не налази се ни овде ни у мемоарима Краља Карола.

Десет Јевреја ухваћени у скитњи (*vagabondage*) беху доведени пред суд у Јашу и осуђени, да се пребаце преко границе, и то на основу чл. 16. уредбе од 1. Јула 1839. преко Дунава у Турску, на основу старе пракције пограничних и турских и румунских власти, да своје вагабунде, без разлике народности и вере, пребацују на другу страну Дунава. И тако румунске власти пребаце у Галцу 30. Јуна тих десет Јевреја на турску обалу. Противно дотадашњем старинском обичају 2. Јула један турски официр доведе те Јевреје натраг и хтео је, да их искрца у Галцу. Румунска војна власт није то допустила. Турски официр одбије чамац од румунске обале, па онда нареди Јеврејима, да скачу у Дунав. Кад ови то нису хтели учинити, турски официр нареди низамима, да све Јевреје баце у Дунав. Та турска заповест је извршена. Помоћу румунских војника осам од тих Јевреја извађено је из воде и предато јеврејској болници. Двојица се удавише: један старац и један дечко. То беху једине две жртве румунског гоњења Јевреја, и те две жртве изгубише живот по заповести *турског* официра. При свем том цела европска јеврејска штампа пададе ужасну дреку против Румуније.

Један угледан Француз *Ернест Дежарден*, академик, професор историје, и познати филантроп инглески сер *Мозес Монтефијори* дођоше у Румунију, да се лично увере, колико има истине у ономе, што се у новинама пише.

Дежарден је у својој књизи¹⁰³ изнео своју студију. Ево шта он вели укратко:

„Тврдим, да *религијозни* мотив нема никаквог удела ни у мерама, које предузима влада, ни у непријатељству румунског становништва противу Јевреја. Православни људи и њихови свештеници тако су равнодушни у религиозним питањима, да не може бити ни речи о верском гоњењу. У Румунији не муче Јевреје због њихових Мојсијевских обреда, него зато, што живе као засебан народ, који не само неће да се претопи у Румуне, него неће ни да им се приближи, мрзи их као туђице, који су дочекали у своје руке и занате и индустрију, који

¹⁰³ Les Juifs de Moldavie par Ernest Desjardins Paris, Dentu, 1867, стр. 7.

су се дограбили великих новаца, као странце који се сају снагу народну састављајући државу у држави од прилике као протестанти у Француској пре Ришељеових указа. Јевреји у Румунији дочепали су у своје руке трговину са млеком, месом, воћем а нарочито са ракијом, коју они не пију, али је кваре витријолом и којом трују и сељаке и варошане. Они нису земљорадници, али су као арендатори узели велики део земљорадње у своје руке. Они су од новца направили робу. Они дају новац под интерес са 5% али *месечно*. Видео сам велепоседника, који Јеврејима плаћају по 22 па и 34%. Кад је румунска влада поделила земљу сељацима, да их ослободи роботе, она је власницима те земље дала државне бонове, које су сељаци имали да исплате за 15 година у тромесечним отплатама. Ти су бонови носили 10% интереса. Кад насташе неродице, велепоседници стадоше продавати те бонове за 30—40% јевтиније од њихове вредности. Јевреји се дочепаше тих одличних хипотекарних обвезница, они преко својих веза са Јеврејима у Европи спречише, да се те румунске државне обвезнице котирају у иностранству, те тако посташе они највећи кредитори државе, као што су одавно кредитори свију великих и малих поседника; они су лифранти хране и свију потреба богаташких и сиротињских. Јевреји су се дочепали свију извора производње; они су данас господари Румуније“.¹⁰⁹

Сер Мозес Монтефијори, пошто је проучио јеврејско питање у Румунији, изјавио је кнезу Каролу, да по његовим констатацијама у Румунији није било никаквог гоњења Јевреја. Вративши се у Инглеску он је путем штампе објавио, да су сва дотадашња извешћа о стању Јевреја у Румунији сувише црно бојадисана, да не може бити ни речи о злостављању Јевреја, и да су кнез и његова влада врло толерантни.¹¹⁰

24. Априла отпочиње кнез своје путовање по малој Влашкој, на коме га прати министар војни, који за то није могао одмах одговорити на захтев Балачанов из Париза, да се исплати путни трошак француској

¹⁰⁹ Verax, l. c. стр. 128—134.

¹¹⁰ Verax, i. c. стр. 135.

војној мисији, коју Француска одазива из Румуније, а Балачану не добивши одговор даје оставку, која му се уважава. Гергел, који је добар солдат али лош дипломат, рекао је нешто том приликом, што је достављено Наполеону, те је неспоразум са Француском узео такве сразмере, да је кнез морао одмах отпустити свог министра војног, а у службене новине метнути изјаву, да је све клевета, што се тврди, да румунска влада хоће да удари другим путем а не оним, који одобрава цар Наполеон, коме је Румунија као заштитнику начела народног дубоко захвална. Ни то није доста Наполеону III. Он телеграфише 14. Маја кнезу Каролу ово:

„Не могу а да не јавим Вашој Светлости, колико је јавно мњење узбуђено због гоњења, коме су изложени Јевреји у Молдавији. Ја не могу да верујем, да просвећена влада Ваше Светлости може да предузима мере тако противне човечности и цивилизацији“.

Кнез му одговара одмах:

„Ваше Величанство може бити сигурно, да се ја не мање бринем за јеврејско становништво. Мере које је моја влада предузела нису никакве ванредне мере, него су основане на грађанском праву (*droit commun*). У осталом ја ћу наредити најстрожу истрагу да видим, да нису подчињени чиновници прекорачили своја упуства. Ко буде крив казниће се свом строгишћу закона“.

Из компетентног извора у Француској добио је кнез једно писмо, из кога је Стурза (I стр. 372—375) навео ова места: „У владиним круговима говоре, да је кнез Карол лично врло популаран, али да његова садашња влада нема иницијативе, те ситуација није нимало солиднија, реформе не мичу с места, јер влада не може ни на што да се реши. Руска партија постаје све јача, русофилски официри, као што је Соломон, реактивнишу се, други русофили добијају важне службе, а они који су највише урадили за избор кнеза почињу да очајавају, јер Русија, тај вечити непријатељ Румуније, почиње на ново у њој да влада. Ако је ово васкрсавање руског утцаја услед намере да се кнез ожени из Русије, та би женидба постала врло кобна за Румунију. Кнез би се брзо уверио, да *Русија не води ра-*

чуна ни од сродства, кад су у питању њени политички интереси“.

Сам Наполеон казао је ово дана некоме: „Ако кнез Карол хоће да заборави, да сам му ја израдио, да буде признат од свију великих сила, па се баци у наручја Русије и Прајске, нека га! И ја ћу њега заборавити. Баш и кад би се допустило, да у политици нема благодарности, ипак се то свети, као што је баш сад Аустрија скупо платила своју неблагодарност; врло би непаметно било изгубити пријатељство Француске“.

Као да не беше довољно тих тешкоћа, кнез Куза моли, да му се допусти повратак у Румунију. Врло речито прелази Куза своју седмогодишњу владавину, у којој је од три милиона робова направио 3 милиона сопственика, у којој је завео опште право гласа и отео од грчког свештенства равно петину отачаствене земље. Још од 1857, када је изабран за народног посланика, радио је непрекидно на уједињењу Влашке и Молдавске под кнезом из какве европске владалачке породице. Он се није отимао за престо, али када је на њ подигнут, он је опет изјавио, да круну сматра као аманет док не дође време, да је положи на главу каквог страног кнежевског сина. Ступањем кнеза Карла Хохенцолернског на престо испуњене су све његове жеље за Румунију и он само жали, што њему није било суђено, да му он понуди престо. Куза завршује да жели, да се врати у Румунију само као приватан човек и да живи за своју породицу.

Кнез Карол је готов да допусти кнезу Кузи повратак у отаџбину, али мора претходно да саслуша свој министарски савет. Овај је одсудно противан, јер иза тога корака Кузина види туђинску интригу. Кнез Карол одговара Кузи и са највећом деликатношћу саопштава му ову одлуку своје владе. Пошто је кнез Куза политичким догађајима велике важности био принуђен да остави земљу, било би врло мудро, ако би за сад одложио свој повратак колико може дужице. Продужење његовог бављења у иностранству биће у његовом властитом интересу, јер ће учинити немогућним извесна врло опасна

трења. Најзад изјављује кнез Карол наду, да ће патриотизам кнеза Кузе побудити га да усвоји разлоге владине и да ће драговољно напустити своју намеру.

25. Маја почињу да се јављају *бугарске* чете. Румунска влада види у томе опасан знак, да *Русија и у Бугарској као и у Грчкој хоће да експлоатише за своје рачуне хришћанске народе у Турској.*

27. Маја енглески консул саопштава кнезу, да је лорд Лајонс у Цариграду врло забринут, јер се боји да Румунија потпирује бугарску буну. Кнез изјављује своје чуђење због таквог сумњичења.

Истог дана постављен је пуковник Адријан за министра војног.

2. Јуна дође у Букурешт Станко Радошић, рођак и ађутант црногорског кнеза и донесе Данилов орден и једно писмо свога господара, у коме кнез Никола изјављује своје чврсто уверење, да ће пријатељство засновано између њега и кнеза Румуније врло благотворно утецати на земље, које су им поверене, и да ће бити најбоља гаранција, да се дође до циља, који им је Бог одредио. Усмено је кнез Никола казао Кантакузину, колико га ожалосћава стање ствари.

Истина кнез *Никола се срдечно радује успесима Србије, што је добила градове, али се боји, да то не осујети коначно решење великог питања т. ј. ослобођење хришћанских народа од турскога јарма.* Кад му је румунски агенат поменуо неправду, коју му на западу чине, да је Црна Гора просто оруђе у рукама Русије, кнез Никола је одмах енергично протествовао против тога мишљења и рекао је: „*Nous sommes reconnaissants à la Russie des services qu'elle nous rend, mais jamais nous ne consentirons à servir des vues qui seraient contraires à nos intérêts.*“ У овом писму кнез Никола моли кнеза Карола да прими овај орден „као залогу слоге, која им је одређена“.¹¹¹

¹¹¹ Овако је представљена мисаја Станкова у мемоарима „Aus dem Leben“ (стр. 204—205). Стурза (I, стр. 382.) нема о томе ни речи него има беседу којом је Станко „Радовичи“ предао орден, одговор кнежев и његову здравицу кнезу Николи на ручку у част „Радовичи“ који је становао у двору.

Само неколико -врста из једног писма прајског престолонаследника¹¹² кнезу румунском, колико да се види, о чему један Хохенцолерн пише другоме:

„Ти си ми насликао жалосну слику о партизанској поцепаности у твом народном представништву. *Ту може само време помоћи*. Партиске страсти могу се стишати само доследним и праведним држањем владе и паметним искоришћавањем унутрашњих и спољних околности. Чувај се оних, који једино у државним ударима виде спас. Ти ћеш боље знати него ја, докле је политичка трулеж захватила твоју државу, али ћеш и мени дати за право, да су насилне мере у полудивилизованим државама тако исто опасне као и у онима, које су уређене потпуном културом“.

Велике силе биле су предложиле још у Априлу 1867., да се Крит саједини с Грчком. Француска је тражила, да се Грчкој уступи чак и Тесалија и Епир; томе су се одушле Аустрија и нарочито Русија, „*јер и ако је у руском интересу, да се Турска што више ослаби, овет то не сме бити тако да Грчка сувише ојача*“. Генерал Игњатијев у Цариграду употребио је енергичне захтеве Француске, да на Порти докаже, да су западне силе крвни непријатељи Турске, а да јој је Русија једини природни савезник. Услед тога расте моћ Игњатијева на Порти. Наполеон сузбија тај утецај позивом Султану, да му дође у госте: Енглеска хита да позове такође Султана. „Ако све европске силе — рекао је Игњатијев — позову Султана у госте, Русија ће имати барем једну сатнефакцију: да га је финансијски упропастила“.

Кад се Султан враћао из Париза и дошао у Румчук на конак, кнез Карол отишао је да га поздрави. Та пажња јако је дирнула Султана, „у толико више што кад сам пролазио поред београдске тврђаве, коју сам тако рећи ономад поклатио Србима, нико није нашао за вредно, да ме поздрави“.¹¹³ Султан је испраћајући кнеза *допратио га чак до његових кола*, а султанови министри чак до лађе...

¹¹² Доцији цар Фридрих III.

¹¹³ Кнез Михаило је тада био у иностранству, а његова влада да поздрави Султана? Није на то помислила. Доста му је, што су српске трупе на бредима града упарађене држале пушке „пред прса“, док је Султанова лађа пролазила поред Београда.

29. Јула подноси Јон Браћану своју оставку због непријатељства, које се у Француској распламтело противу његове личности. јер „он неће да својим даљим останком у влади нанесе какву штету отаџбини нити да увећава велике тешкоће, са којима кнез има да се бори“. И ако кнез врло високо цени државничке способности Ј. Браћана, и ако Крецулеску изјављује, да је Ј. Браћану душа садашње владе, и да без њега ни он ни остали ресорни министри не могу остати више на својим местима, кнез жртвује свога љубимца, прима његову оставку и јавља Наполеону III, да је Ј. Браћану дао један нов доказ своје оданости према своме владоцу и један нов доказ, колико води рачуна о жељама Француске.

Састав нове владе наилази на највеће тешкоће. Браћану добија адресе из целе земље. Сепаратистична партија врло вешто експлоатише ситуацију противу кнеза, кога многе румунске новине нападају, што је *туђинским* закерањима жртвовао своје министарство.

Кнез међутим оснива књижевно друштво са мисијом, да добром граматиком и речником утврди облике румунског језика и прилаже 35.000 франака за зоолошку башту. Уједно наваљује на регулацију Думбавице, која мила кроз Букурешт и прави баруштине. Једновремено кнез ради на саставу нове владе, али тек 17. Августа успева, да састави кабинет *Стевана Голеску*, који је задржао Димитрија Браћану и ђенерала Адријана, за финансије узео је *Стега* једнога способног Немца из Ердеља „прирођеног“, за правду *Аријона*, за спољне послове *Теракију*, за просвету *Густуја* кмета у Јашу. Програм: Унапређење привреде, децентрализација управе.

Влада је унутра слаба, без икаквог угледа споља. Стееге хоће већ да бега, јер нема кредита за најпрече државне потребе. Вапредни кредит, који је народна скупштина вотирала *исцрпљен*; официри у недејству не добијају своју плату. Кнез пише писмо министру финансија, у коме му наређује, да из његове цивилне листе стави на расположење министру војном четири хиљаде дуката.¹¹⁴ У трговини мртвило. За све то криви

¹¹⁴ Стурза I, стр. 312.

се влада и кнез. Споља отворено непријатељство француске и аустријске штампе, прве због Јевреја, друге због румунских агитација у Ердељу. Моћни људи из Француске кураже Кузу, да отпочне радити за себе. С друге стране Русија непрекидно потпирује антидинастични и сепаратистички покрет у Молдавији: због овога кнез Дим. Гика тражи и добија аудијенцију код кнеза Карола, и каже му, да је садашња влада са свим неспособна да обузда антидинастички и сепаратистички покрет, који већ приређује јавне демонстације, и да се само енергичним мерама једне владе, састављене из обеју партија може отклонити *катастрофа*. То исто говори кнезу и други угледни политичар *Коголничану* 16. Октобра, који стање у Молдавији сматра за врло опасно. *Стееге* је дао оставку.

Кнез сазива ванредну сесију народног представништва и тражи од овога: да одобри ванредне кредите, без којих је немогућна државна администрација, да реши нову организацију војске и њено наоружање, да реши грађење железнице Сучава-Јаш-Галац-Фокшани-Букурешт, за коју је влада закључила прелиминарни уговор, да накнадно одобри прекорачене кредите, без којих би државна машина стала.

За министра финансија кнез са свим куражно узима опет *Јов. Браћану*, јер државне (руралне) обвезнице стоје на 65!

Али са парламентом без већине не може се владати. Министарски савет подноси кнезу реферат о томе, из кога да побележимо главне мисли:

Последњи избори, извршени одмах после прокламовања Устава, показали су, да народ није ни разумео уставне одредбе. За то су избори извршени тако неправилно, да би их савесна верификација поништила за више од половине, јер су се политички шпекуланти користили народном забуном, да задовоље своје личне интересе и политичке страсти. Тако изабрана комора распала се на три подједнака дела. Тиме је свака радња владе укочена. За неколико месеци једва је добијен и то осакаћен државни буџет. Крајем фебруара скрпиле су политичке фракције какву такву-већину али само за

то. да изјаве влади неповерење. Кнез је са свим уставно из те већине саставио нову владу. Али та већина се одмах опет распала на троје и сесија се морала затворити, и ако комора није урадила ништа од онога, што јој је била дужност.

Сада, кад је народно представништво сазвано у ванредни сазив, влада се нашла опет пред истим партизанским интригама и неспособношћу за рад. Да комора није дрзнула једном интерпелацијом осумњичити право владаочево, да бира министре, да интриганти у њој нису почели поткопавати и сам темељ државе — уједињење Влашке и Молдавске, влада би претпоставила да поднесе своју оставку. Али пошто је ова комора компромитовала Румунију пред целом Европом, представљајући је као неспособну да сама собом управља, пошто нема изгледа, да би с овом комором икаква влада ишта могла урадити, пошто је кредит земаљски озбиљно уздрман, и с друге стране сенат губи време у међусобној свађи и опструкцији, то влада моли кнеза, да распусти садашње народно представништво и да нареди нове изборе.

Кнез је 1. Новембра распустио и скупштину и сенат и наредио нове изборе, и ако му се са свију страна дошаптавало, да ће на овима доћи до „грађанског рата“.

Велико узбуђење.

9. Новембра: Кабинет се преустројава. Голеску остаје председник, али Ј. Браћану, који је душа кабинета, узима унутрашња дела. Министар грађевина постаје енжењер Доничи.

Кнез оснива Учитељску Школу са 120 питомаца и прилаже на њу из свога џепа 150.000 франака.

13. Децембра извршени избори у сва три степена. Влада је добила већину и у скупштини и у сенату.

Нову 1868. годину отпочео је кнез тиме, да осигура у Берлину 20.000 пушака (Zündnadelgewehr) за своју војску. Прајски министар војни налажаше, да је свако себи најближи и да Прајска, која још није довршила своје наоружање, не може најновије пушке давати другоме, али краљ и Бизмарк навалише, и тако је осигу-

гурано. да Румунија у Марту добије 5.000 а до краја године 15.000 нових пушака са потребном муницијом. Мање пријатна новост из Берлина беше савет Бизмарков кнезу Карлу, да је *наслон на Русију* за Румунију здрава политика... Кнез шаље у Петроград владикау исмајилског Мелхиседека и бив. министра Ј. Кантакузина с нарочитом мисијом: да осигурају провоз новог оружја за војску кроз Русију, јер је зато затворен пут и преко Аустрије и преко Турске.

Истога дана (13. Јануара) кнез прима српскога конзула *Магазиновића*, да с њим претресе један предлог, који је донео румунски представник у Београду *Р. Јонеску*. Тај предлог гласи:

„Чл. I. Између Њ. Пр. Светлости кнеза од Румуније и Њ. Пр. Светлости кнеза од Србије постоји потпун споразум и искрено пријатељство. Услед овог интимног савеза обе уговорачке стране сматрају за најпрече, да чувају међусобне интересе својих земаља и да једна другу чува од свега, што би могло покварити овај савез или нанети штету њиховој заједничкој аутономији.

Чл. II. Њ. Пр. Светлост кнез од Румуније и Њ. Пр. Светлост кнез од Србије изјављују, да градећи овај савез имају једино намеру, да потпомажу благостање и напредак својих земаља саобразно њиховим легитимним и аутономним правима.

Чл. III. Услед овог уговора о савезу (алијанцији) уговорачке стране обвезују се одмах, чим се измењају његове ратификације, потражити и углавити најбоље услове за регулисање, олакшавање и окуражавање трговачких односа између становника својих земаља.

Чл. IV. Овај уговор о алијанцији ратификоваће Њ. Пр. Светлост кнез од Румуније и Њ. Пр. Светлост кнез од Србије у року од месец дана а и раније, ако се може и т. д.“

Овај уговор је ратификован 21. Јануара 1868.

Кнез пише Горчакову и цару руском, да осигура провоз оружја, а у Беч шаље Димитрија Браћану, да га заступа на сахрањивању брата Ђесарева, који је као цар мексикански стрељан, а узгред да покуша скинути

са Румуније консулско судство. Барон д' Аврил одмах јавља кнезу да су се у Паризу забринули. што кнез „прави авансе“ Русији и Прајској...

1. Фебруара интерпелише *II. Карл* у парламенту владу, зашто трпи да се на румунском земљишту организују бугарске чете. које хоће да дигну устанак у Турској; зашто на тај начин кокетира с Русијом, кад је пријатељство тога цина врло велика опасност за Румунију. јер Русија и не мисли помоћи Румунима до самосталности, него хоће само да их експлоатише за своје саможиве планове на истоку. Браћано је одговорио, да Карл нема ни трунке родољубља, кад он у тренутку, у коме цела Европа сумњичи Румунију, сипа ново уље у тај пожар. Није истина, да румунска влада потпомаже икаква бунтовна предузећа против Турске; није истина, да је влада напустила стара доказана пријатељства и најзад Браћано сјајном беседом доказује своју благодарност према Француској.

При свем том француски консул у Букурешту по наредби француске владе предаје румунској влади о бугарским четама тако оштру ноту, да је кнез није хтео примити, него је овако одговорио: „Ова је нота тако написана, да се не може примити. Жалимо што је маркиз Мутије наредио, да се напише, уместо да је трагао да се увери, колико има истине у пропесеним гласовима, који нису ни најмање основани“.

Француски министар спољних послова морао је да прогута ову своју ноту, уверавајући да Француска, као puissance amie није имала намеру, да вређа Румунију, а кад га је прајски посланик упитао, шта је то било у Букурешту, одговорио је Голцу, да отпратник послова француског консулата није ни имао наредбу, да предаје такву ноту...

Око концесије за грађење румунских железница воде утакмицу две групе (Офенхајм-Беч, и Штрузберг-Берлин). Браћану се боји, да се у опште неће моћи у парламенту продрети са железницама. Кнез му одговара кратко: „Мени је са свим свеједно, који ће предузимачи добити, да граде наше железнице, али будућност Румуније лежи у њеним железницама, и зато

Румунија мора за пет година имати бар железничку везу Букурешта с иностранством.

Бизмарк пише 15 27 Фебруара кнезу Каролу:

„Трудио сам се и у Лондону и у Паризу, да докажем, како су сви гласови о спремању револуционарних чета противу Турске на земљишту Вашег Височанства само злораде измишљотине. Извор свију тих измишљотина биће један белгијски консул; противу њега жалили смо се у Бриселу. Очевидно у Паризу се користе овим измишљотинама, само да В. Височанству покажу, да наслон на Русију не одговара њиховим намерама. Међутим то не може променити факат, да свакој сталној румунској влади *због географског положаја* више требају пријатељски односи с Русијом него са свима другим европским силама. На непријатности, које из тога потичу, Ваше Височанство треба да је увек спремно. Ја не сумњам, да ће мисија коју сте послали у Петроград имати корисних последица“.

Кад је Француска видела, како је кнежева мисија лепо примљена у Петрбургу, барон д' Аврил казао је кнезу, да Русија не мари за Румунију. На то је кнез одговорио: „Имају три везе, које везују Румунију за три велике силе. Раса је везује са Француском, вера са Русијом а родбинске везе са Прајском. Ове су моје личне, али ја се не одвајам од мога народа, ми смо идентични“.

Поред ове дипломатске борбе и поред дано-ноћног рада на унапређењу војске, кнез се бацио и на врло озбиљно изучавање националне економије.

Мисија из Петрограда се вратила и донела једно писмо царско и једно кнеза Горчакова:

„Њ. Св. кнезу од *Румуније*. Изасланици В. Св. предали су ми Ваше писмо. Било ми је пријатно, да их примим и да их живом речју уверим о мом искреном интересовању за В. Св. и за уједињене кнежевине. Пролазне непријатности нису могле уздрмати то интересовање. Радујем се, што В. Св. цени и што је одушевљена жељом, да уздигне религиозна осећања земље, која јој је поверила своју судбину. Вера је најсолиднија основа за сваки социјални поредак. Вера је у

прошлости била традиционална веза између кнежевина и Русије. Старајући се, да очува ту везу неповређену, Ваша ће Светлост извршити племенит задатак. Тиме ће В. Св. задобити нових права на моју наклоност (*affection*), коју за њу имам, и у коју је молим да верује као и у моје високо поштовање.

5. Марта 1868. г.

Петрбург.

Александар“.

Кнез Горчаков у своме писму после неколиких шећерлемета учтивости прелази на оно, што је за њега најглавније, на *узвићена манастирска добра*.

„В. Св. зна, колику важност полаже мој узвишени господар, да се реши то питање, које се тиче будућности источне цркве; и то да се реши у духу правде, те да се задовоље осећања православног Хришћанства.

„Ми смо измењали главне мисли с изасланицима В. Св. Они наравно нису могли изнети прецизних предлога у једној ствари, која се тиче директно Василије Патријаршије и светих места, а царски кабинет има само жеље, да се дође до измирења. При свем том ми смо могли само да себи честитамо, што смо у речима изасланика видели верни одјек осећања В. Светлости, која Њ. Имп. В. високо цени.

„Што се тиче специјалних питања важних за уједињене кнежевине, изасланици су се могли уверити о духу благовољења, са којим су она претресана. Одлука Њ. Импер. В. да се удвоји годишња сума, којом царска благајна отплаћује свој дуг за реквизиције, којима је некада снабдевана царска војска у кнежевинама, нов је доказ за пријатељска расположења, којима је мој узвишени господар одушевљен за В. Светлост. У њему ће В. Светлост наћи добар изглед за односе, које уједињене кнежевине имају интереса да одржавају са Русијом, како би и за будућност у тим симпатијама нашли јемства, коме је В. Светлост тако добра признавати важност за прошлост. У томе може В. Светлост рачунати и на моју потпору најсердачнију сходно жељама Њ. В. Императора“ и т. д.

18. Марта примљен је у парламенту закон о јавним друмовима, по коме је сваки одрасли становник Румуније обвезан или радити 3 дана годишње на друмовима или платити три наднице.

Тридесет и један посланик у комори подносе предлог за закон, по коме „Чивути никако не смеју становати по сеоским општинама а по варошким само по одобрењу општинског одбора“. Предлог је упућен одбору. Он је у иностранству направио Румунији још већу штету него и сами гласови о бугарским четама. Кнез добија од свог оца овакав телеграм: „L' Europe entière est en émotion à cause de la loi contre les juifs“. Браћану држи сјајну беседу против антисемита. Заман! Гласови да је само из једног места протерано 500 Јевреја шире се и верују се по Европи.

Оволико је забележено у мемоарима из живота краља Карола.

Опширније о томе има у монографији „Румунија и Јевреји“.

У почетку 1868 појмили су Румуни сву величину привредне опасности од Јевреја. Тридесет и један посланик из Молдавије поднесе народном представништву овакав законски предлог:

„Јевреји се не могу настањивати по варошима без пристанка општинског одбора. Они не могу ни под каквим условима ни привремено становати по сеоским општинама. Никакав уговор о продаји или куповини непокретности у корист Јевреја не вреди, и сматраће се као да не постоји.

Јеврејима је забрањено, да узимају под кирију земље, винограде, механе и каване, казанице, млинове, мостове и т. д. Ни држава ни општина немају права да уступе Јеврејима ма какво предузеће. Пре него што Јеврејин предузме ма какву трговину, треба да добије од општине овлашћење на то; они ће моћи продавати животне намирнице и пића само Јеврејима. Ове мере имаће повратну силу. (!)“

Овај предлог не само што је садржавао претераности, неправде и апсурдности, него је изнесен у врло незгодно време, када је целом Европом дувао ветар

врло повољан за Јевреје. И ако је тај предлог упућен одбору скупштинском, у коме је и сарањен, опет је „цео запад устао противу Румуније“. Да би колико-толико умирила молдавске посланике, влада је морала да предузме неке рестриктивне мере, али само против оних Јевреја, који још немађаху никаквих легитимација за држање механа и становање по селима.¹¹⁵

Димитрије Брађано вратио се из Беча. Цар га је љубазно примио, али у главној мисији није успео. Гроф Бајет налази, да би се „анахронизам“ (судска власт консула) могао уклонити само у споразуму с осталим великим силама. Пре би се што могло учинити за трговачке односе и регулисање границе. Бајет признаје, да би Румунија могла постати брана противу панславистичких тежња. Али сам му се цар жалио на румунске манифестације, које се тичу његових поданика у Ердељу. Дим. Брађану молио је, да се промени аустријски консул у Румунији, јер је садашњи и сувише приступачан измишљеним гласовима. Кнежевој мисији у Петроград приписује се у Бечу са свим погрешан значај. Дим. Брађану борио се против тога схватања, али кнез Куза, који станује у близини Беча, сумњичи сваки корак румунске владе.

Кнез добија од свог оца телеграм: „Цар Наполеон тврди, да ће Румунија 10. Маја да прогласи своју независност и краљевину. La France, l'Angleterre, l'Autriche sont furieux de ce projet qui serait la perte de votre dynastie et du pays“. На то кнез одовара: „да такво што није ником на ум пало, да је то измишљотина само да њега упропасте у јавном мњењу. Таква намера данас била би суманутост. Таквим клеветама постаје његов положај готово немогућан, јер он нема чиме да се брани, кад се истина не верује. C'est une persécution organisée contre la Roumanie“.

У једном писму кнежевог оца стоји и ово:

„Бизмарк се јако интересује за тебе и вели, да Румунија треба да постане југоисточна *Белгија*. Зато не треба да води никакву спољну политику и нека живи у пријатељству са свима суседима. *Кад стане падати воће*

¹¹⁵ Verax, I с. стр. 135 и 137.

с европског дрвета, Румунија ће добити свој део. Само ни пошто нека не покушава сама брати, а најмање док је воће још зелено. — Чак и наслон на Русију не треба да је сувише јак и visible. Треба добро стајати са свима силама, па тек у последњем тренутку, кад настане општи лом, приступити оној, за коју је највероватније да ће победити“. — —

Парламенат је, пре него што је одложен због Ускреса, изгласао буџет и за 1867 и 1868 са прирезом од 14 милиона франака за реорганизацију војске.

Јов. Браћану предузео је врло енергичне мере противу антисемитских агитација. У Бакау¹¹⁶ је довео зато војску и разоружао народну гарду, која се показала непоуздана. Зато га је руља у Бакау, кад је путовао кнезу у Јаш, засула грдњама и блатом. При свем том Европа се грози од Браћану, као највећег гонитеља Јевреја, и због тога долази у питање и само грађење железница румунских.

Министар председник Ст. Голеску затрчао се, па у једном распису без знања кнежевог казао, да аустријски консул протура све измишљотине о гоњењу Јевреја. Аустријска влада протестује најенергичније. Ст. Голеску подноси оставку и кнез мора да је прими. Никола Голеску прима председништво и спољне послове. Аустрији ни то није доста: она тражи да румунска влада формално демантује оно Голесково тврђење. Нови министар спољних послова морао је то да уради нарочитом нотом.

П. Карп интерпелише у комори због догађаја у Бакау, и чита поверљиве расписе Браћанове, у којима он као министар унутрашњих дела наређује начелницима, да протерају Јевреје из свију села, и то баш у оно доба, када је у парламенту говорио противу антисемита! И у сенату напад на Јов. Браћана. Већина изјављује, да је Браћанова политика у јеврејском питању дволична.

21. Маја дала је комора (са 94 против 28 гласова) концесију Офенхајму за грађење железничке линије (у-

¹¹⁶ Двадесет и пет Јевреја имало се протерати из општина округа Бакауског. За време ускршњих празника народна гарда нападала је Јевреје. Veget, I. с. стр. 137.

чава-Јаш-Роман. Држава плаћа 230.000 франака и осем тога 40.000 франака субвенције *по километру...*

30. Маја стигла је вест о убиству кнеза Михаила од Србије, која изазва искрену жалост и гнушање у целој Румунији. Кнез Карол је одмах приредио свечан парастос за кнеза Михаила, на коме је био са свима великодостојницима своје државе.

Сутра дан је био пред сенатом предлог, да се Русији исплати 800.000 франака за материјал, који је остављен Румунији, кад су срушене тврђаве у Килији и Исмајилу, а Русија да плати Румунији 18 милиона реквизиционог дуга из времена последње окупације, као што је кнежева мисија уговорила у Петрограду. Сенат у место да одобри тако очевидно корисну погодбу, нарочито у садашњој финансијској невољи — *одбија предлог и влади изјављује неповерење*. Кабинет одмах даје оставку. Кнез зове председништво сената, да састави нову владу, која би железничку концесију протурила кроз сенат. Председништво сената не прима се те мисије, него хоће да стави министарство на оптуженичку клупу. Ово тако раздражи комору, да је одмах изгласала огромном већином *поверење влади*, као и закон о реорганизацији војске, и концесију Годиљо за подизање покривених пијаца у Букурешту, Јашу и Крајови.

Кнез је морао да *распусти сенат*, који је тек пре 5 месеци изабран!

14. Јуна враћа се из Цариграда Алеко Голеску, кога је кнез био послао да изради, да Турска пропустити 15.000 Пибодових пушака, које је Румунија у Америци купила. Питање остало нерешено. Порта је љута на Румунију. Њен агент у Паризу понаша се према Турској, као да је она само гарантна сила за Румунију, а не њен сузерен. За то је турски посланик прекинуо сваку везу са румунским агентом, а то је за Румунију штета нарочито сад, кад она има толико тешкоћа са јеврејским питањем. Какве су то ствари у Румунији? Што се не угледа на Турску, у којој Јевреји седе у државном савету барабар са Муџоманима? У опште Румунија треба да се понаша према Турској као син према оцу. Отац не може сину забранити, да

уреди своју кућу по својој вољи, али син не треба то никада да чини без обзира на очево мишљење. Осем тога јавља Ал. Голеску, да је за сада у Цариграду најпретежнији утецај Француске, па ипак није био довољно јак, да Француека успе са својим предлогом, да се и српска круна преда кнезу црногорском, и тако ће Порта за кнеза Србије потврдити Милана Обреновића синовца убијенога кнеза.¹¹⁷ *Како Француска тако и Русија потпомажу у Цариграду бугарски рад за оснивање егзархата.* Прва се од тога нада, да ће Бугари лакше прећи у католичанство, а Русија тврдо верује, да ће бугарска црква, ослобођена од Патријаршије *постати оруђе руске цркве.*

5. Јула добија кнез извешће, да се у Ђурђеву и Зимници скупило неколико стотина Бугара са намером, да пређу Дунав, и одмах наређује депешом дотич. пограничним властима, да то спрече. Међутим 150 Бугара већ је успело да код Петрошана пређе Дунав и румунске власти само су успеле, да растерају далеко јачу масу, која је то исто намеравала. Све што се још могло учинити учињено је. Ухапшен је закупник једне мошије, који је оружје те чете сакривено у сено пребацио на једно дунавско острво: Велики везир телеграфиче 9. Јула једну општру депешу кнезу, на коју овај баш због те стилизације *не одговара ништа.* Бенерал Игњатијев цара ватру у Цариграду, и доказује на Порти, да је све то румунско масло. Ето руски консул у Букурешту јавио је румунским властима читава два дана раније, да ће бугарске оружане чете да пређу Дунав, и оне су могле спречити овај упад у Турску, али нису хтеле. Турска шаље војску на Дунав. Француски посланик Буре уверава Порту, да су бугарске чете дело Русије. О овоме се кнез Карол уверава после три дана, т. ј. да Русија тајно потпомаже ове чете. Митад-паша потуче устанике код Летнице и све заробљене повеша. Два дана су њихове лешине висиле у местима, одакле беху родом.

¹¹⁷ Овако стоји у мемоарима „Aus dem Leben König Karls“ I, стр. 275. Стурза I, стр. 437 каже само, да је скупштина прокламовала Милана Обреновића за кнеза Србије.

14. Јула кнез прима писмо кнежевског намесништва у Србији, у коме му јавља, да је велика народна скупштина прогласила Милана Обреновића на основу права о наследству за кнеза од Србије као четвртог владооца из лозе Обреновића, на онда наставља:

„Овом приликом, Светлости, изјављујемо жељу, да да би се односи доброга суседства и искреног пријатељства, на које је покојни кнез Михаило тако много полагао, одржали и све јаче развијали између обеју земаља. Ми нећемо ништа пропустити с наше стране, да се продуже односи срдачнога споразума, које нам је покојни кнез оставио у аманет, јер ми смо увек с њиме заједно видели у том споразуму једно јемство за будућност и напредак наших народа“.

6. Августа јавља Браћано, да ће доћи у Румунију међународна комисија због бугарских револуционарних огњишта.... Кнез у то не верује, али баш и да буде, он налази тога дана да има важнијег посла. и он 6. Августа ствара још један пук пешадије (осми). даје сваком пуку још по један (трећи) батаљон. производи 150 подофицира за офицере и приступа организацији нових 33 батаљона милиције, а да би све то ишло брже, поставља за министра војног цивилног али врло енергичног *Јов. Браћана!* На њега апелира, да му сагради потребне касарне за тако повећану војску.

20. Августа има кнез задовољство, да поклони румунским школама прве географске атласе са румунским натписима, које је он о свом трошку (30.000 франака) издао. — 21. Августа оснива кнез свој други артиљеријски пук и свој други енжењерски батаљон, а 1. Октобра отвара официрску касину и руча са својим официрима.

Интернационалну комисију свију великих сила, која се имала послати у Румунију због оних 150 Бугара, који су унели у Турску, осујетио је Бизмарк позивањем на факат, да Прајска, која има далеко већу војску него Румунија, и која је за време пољског устанка са целом војском чувала прајско-руску границу, није могла спречити хиљаде оружаних Пољака, да пређу руску границу, Што се није могло тражити од прајске владе, не може се тражити ни од румунеке.

Кнез сазнаје да се на једном острву дунавском сирам Бекета налази 300 Бугара, који хоће да упадну у Турску и одмах о том извештава дунавског валију Сабри-пашу.

Докле кнез организира зборове стрелаца из целе земље, докле сваки час обилази радове на линији Букурешт-Ђурђево, докле држи вежбања са војском и смотре над трупама, парламенат је 20. Септембра одобрио концесију за грађење вел. железн. линије.

Велики везир Али-паша пише кнезу једно дугачко писмо због оних 150 Бугара и жали се горко на њега и његову владу, што допушта, да се у Румунији организирају и оружају бунтовници и т. д. Кнез налази, да се велики везир неупутно *њему* обратио, јер се та ствар тиче његове владе, и за то наређује своје министру спољних послова, да он одговори на ту жалопојку нотом Сафет-паши отом. министру спољ. послова. Никола Голеску у тој ноти одбија сваки прекор, да је Румунија ма чиме дала повода за неповерење, јер она је остала верна свима својим обвезама. И ако се В. Порта у тој ствари већ обратила свима великим силама, кнез Карол није хтео пред овима ни да се брани, а камо ли да тражи њихову заштиту. Румунија сама има највећи свој интерес, да очува мир у земљи и у суседству. У земљи у којој постоји закон о слободи штампе, врло је неосновано подметати влади оно што новине пишу.

Али и ако је кнез великом везиру дао ову лекцију, да се не обраћа владоцу за оно, зашто је влада његова надлежна, он осећа да му ваља наново задобити изгубљени терен у Цариграду, и то постизава на са свим оријенталски начин. Знајући да Султан воли свога сина Јусуф-Издина више него све на свету, кнез шаље томе царском принцу четири пунокрвна инглеска хаџа на поклон, и тим поклоном доказује Султану, да није бунтовник. Враћајући Александра Голеску у Цариград, кнез му даје нову препоруку за великог везира, у којој се нада, да ће објашњења, која ће му Голеску усмено дати бити у стању, да растерају неповерење Портинио према рум. влади, које су посејале непријатељске интриге.

Истога дана (5. Новембра) кнез јавља валији Сабри-паша, да ће доћи у Бурђево, да проба своју нову јохту. Сабри-паша долази одмах на кнежеву лађу, да учини своје подворење. Кнез га позове на заједничку возњу по Дунаву, па ће га довече одвести у Рушчук. Паша прима позив с благодарношћу и враћа своју лађу у Рушчук да јави. За време шетње кнез је Сабри-паша казао: неке велике силе имају интереса, да се на истоку направи дар-мар. За то оне драже Порту против Румуније, која ништа тако срдечно не жели, као да с Турском буде у искреном пријатељству; за то га је највише заболело, кад је велики безир од конференције амбасадора тражио један колективни корак противу Румуније. „Што ће нама туђинско посредништво? Ми што имамо треба да расправимо сами између себе. Ја жалим више него ви, што је оних 150 Бугара код Петрошана прешло преко Дунава, јер је цела Европа од тога надувала читав „атентат Румуније против отоманског царства“. А шта смо ми криви, што су дунавске обале такве, да поред највеће пажње може једна шака људи да се провуче. Никада нам није ни на ум пало, да тражимо сукоб с Портом. Нама за наше унутрашње развиће треба мира као парче хлеба. И са чистом савешћу могу вас уверити, да су увек таква наша осећања према суседном царству“.

У вече кад је кнежева лађа пристала код Рушчука — цео гарнизон турски упарађен на обали, Сабри-паша моли кнеза, да благоволи изаћи на обалу и одржати смотру над царским трупама. „Драге воље“. Банда свира, топови грме, урнебес.

Кнез се враћа у Букурешт возајући се макар само 13 километара, колико је готово. жеље ради *на румунској железници*, и одмах телеграф јавља о сјајном дочеку указаном кнезу од Румуније на турском земљишту. У Паризу и у Бечу су „паф“. Тамо се насигурно рачунало, да ће између Турске и Румуније доћи до кидања. Нису ни слутили, колико на истоку вреде четири хата и неколико љубазних речи...

Немачки консул у Букурешту гроф Кајзерлинг подноси кнезу неколико депеша *Бизмаркових*, из којих

излази. да су сви европски кабинети јако раздражени противу садашње румунске владе, и да је крајње време окренути другу политику према Аустро-Угарској.

— Што се другога тиче — одговорио је кнез — и ја сам тога мишљења, али министарство не могу мењати мањ да опет распустим народно представништво, а то ми сада ваљда нећете саветовати? —

То Кајзерлинг признаје.

Кнез се горко жали, што су интриге по новинама у стању да окрену цело јавно мњење у Европи противу Румуније.

После неколико дана гроф Кајзерлинг показује кнезу нове депеше Бизмаркове с оваквом садржином: Ако Јов. Браћану остане и даље на влади, наступиће врло озбиљне тешкоће, и Прајска неће бити више у стању, да потпомаже дојаконшњу политику румун. владе.

После врло непријатног разговора са Кајзерлингом кнез целу ствар саопштава Јовану Браћану. Овај одмах моли, да се уважи оставка његова. Кнез одговара, да би то била оставка целог Голескуовог кабинета, а он њу не може примити, док се не састану коморе, па и онда је не може примити, ако му Браћану не гарантује, да би већина потпомагала и нову владу. Браћану то обећава.

Из аустријске црвене књиге види кнез, да су његових 20.000 пушака порасле на 50.000 и да гроф Бајет назива Румунију правим *арсеналом!*...

15. Новембра отвара кнез народно представништво и констатује, да је земаљски извоз три пут већи но што је био, да се финансијско стање поправило. Одобрена железничка концесија врло је важна. У земљи је мир. Спољна политика креће се у границама међународних уговора, у осталом „наш географски положај наређује нам, да будемо у пријатељству са великим суседима. Али ако су нам политички односи ограничени, трговачки и саобраћајни нису. Са Русијом и Аустро-Угарском закључили смо поштанске уговоре. И ако је влада у свему била лојална, опет је она осумњичена, али кнез се нада, да ће и сада као и увек дела демантовати предубеђења“.

Један добар рођак кнежев, марки *Пеполи*, талијански посланик у Бечу, писао је ових дана кнезу Каролу једно велико писмо, из кога вреди забележити ово:

„Гроф Андраши, угарски министар-председник, жели Румунији свако добро. Задобите његово пријатељство, па ће одмах настати радикални прекрет у корист Румуније.

„Угарска има само један интерес: да подигне бране противу словенске поплаве, која прети истоку. И Румунија треба да се брани од те поплаве, ако неће да доживи судбину Пољске. За то примите искрено руку, коју вам Угарска лојално пружа. За то ће вас Угарска у свему помоћи.

„Ја не сумњам у Браћануову лојалност нити у његову државничку способност, али он би требао да се ограничи једино на унутрашњу организацију Румуније. Провиђење вам је резервисало улогу, коју оно додељује само својим љубимцима. Наше отаџбине Румунија и Италија потребују мира, да би се организовале. Са нередима само се спремају катастрофе, али се не стварају царства“.

Кнез је на ово одговорио, да признаје користи, које би Румунија имала од предложене *entente parfaite* с Угарском, али он би за ту политику могао добити пристанак свога народа само под једним условом: да Угарска прво промени своју политику према трансилванским Румунима. „Ја нисам у стању да измењам природне симпатије, које везују Румуне с ове и с оне стране пограничних планина. Ја дакле имам право захтевати, да Мађари учине оно, што је право, те да престану жалбе оних 2—3 милиона Румуна, који живе у Ердељу и у Банату. То је главни услов за споразум између моје и угарске владе. Као изабрани и уставни владалац ја морам да водим рачуна о јавном мњењу мога народа, кад год је оно основано. Отворена, помирљива политика угарске владе према њеним немађарским народима знатно би ми олакшала да пођем путем, којим сам ја иначе готов да пођем“.

16. Новембра дала је влада своју оставку. Кнез је поверио Димитрију Гики састав новог министарства.

Нов кабинет (Димитрије Гика, Коголничану, Божереску, Александар Голеску, Крецулеску, пуковник Дука) представио се комори с оваквим програмом: „Вековне везе с Портом чуваћемо лојално; држаћемо се строге неутралности у нашим односима према гарантним силама, као и пријатељских одношаја са суседима односно уговора, који нам дају положај неутралне државе и који нам гарантују наша аутономна права“.

Браћану, изабран одмах за председника коморе, изјављује, да ће потпомагати владу. Розети који је управо шеф либерала налази, да се то стање не може одржати.

23. Новембра био је Браћану дуго код Кнеза и потписивао је указе последње своје владавине. Кад је дошао на ред указ, који је требао да регулише положај прајског подпуковника Кренског у румунској војсци, Браћану није хтео да га потпише. Ово је кнеза јако изненадило, јер се Браћану заједно с кнезом дуго борио, док су тог ванредно способног официра искамчили од од Молтеа за румунску војску...

Наполеон III толико је задовољан, што Јов. Браћану није више министар, да сваком приликом говори о кнезу Каролу најласкавијим изразима, и ако му кнез Метерних (посланик аустро-угарски у Паризу) доказује, да је промена извршена само *pro forma*.

У Цариграду је нови представник кнежев Стурза врло добро примљен. Порта ће сада да пропусти румунску муницију, коју беше узаптила.

29. Децембра Браћану је опет код кнеза, али већ да га увери, како је стање зло и у администрацији и у влади, како је јавно мњење врло незадовољно. Кнез на своју жалост види, да је у Браћану политичка страст однела победу над његовом бистром памећу.

Коголничану јавља кнезу, да опозиција већ почиње да експлоатише бављење пуковника Кренског противу кнеза. Кнез је крив, што хоће да поприси румунску војску. Опозиционе новине протестују противу тога и гражбе за Румунију право самоопредељења. „Румун је био и остаје Латин и неће да зна за Прајску“.

По иницијативи Розетијевој грађани Букурешта приређују банкет у част Јов. Браћану-у, и на њему

га славе као спасиоца Румунства. Опозициона штампа даје овој демонстрацији антидинастичан карактер.

Кнез, који високо цени Браћануа и који још има вере у њега, зове га и пита га, шта то све значи? Браћану уверава кнеза о својој безграничној оданости, али му наговешћује, да међу његовим политичким пријатељима у његовој великој партији има људи, који не деле ова његова осећања, а он мора ипак да их штеди.

Интриге противу Кренског узимљу такве размере, да овај моли за 6 недеља одсуства, које му кнез даје. „Јачему се може да по који пут попусти“.

Гроф Андраши тражи од кнежевог агента у Бечу Страта један меморандум „о гоњењима којима су изложени Румуни у Угарској, јер о томе не зна ништа. Кад добије те жалбе, он ће учинити све што може, да уклони све тешкоће“. — Осем тога казано је Страту и ово у Бечу:

„Источно питање најбоље би се решило стварањем разних независних народних држава и савезом између њих, pour faire comprendre à l' Occident qu' une solution de la question est possible tout à fait en dehors de l' influence et des aspirations russes“.

Француска одазива своју mission militaire из Румуније. Браћану, онај исти који се толико заузимао да румунска војска добије прајске инструкторе, сада предлаже у комори и ова усваја изјаву, да народно представништво сажаљева, што је влада пустила да дође до одазивања француске војне мисије. У комори у опште не може да се крочи са дебатом о буџету, а све због небројених интерпелација, при којима Браћану не пропушта ни једну прилику, где може напасти владу. 23. Јануара 1869 зове кнез Браћану-а и апелира понова на његов патриотизам. То је помогло, јер кад је сутрадан кабинет Димитрија Гике поднео оставку „јер кад не уживају поверење већине и кад не могу да воде партију, неће министри да буду робови партије“, и кад кнез није хтео да уважи ту оставку, него је тражио, да комора донесе формалну одлуку има ли или нема поверења у владу — Браћану је учинио, да комора готово једногласно вотира поверење влади.

Међутим то није сметало, да се после 4 дана (27. Јануара) дигне нова бура у скупштини противу владе. Министар војни беше реактивирао пензионисаногa ђенерала Македонског и поставио га за дивизијара у Букурешту. Браћану изјављује, да он такве незаконитости неће да трпи. Министри не могу више рачунати на потпору његову и већине у комори. Законодавна комора захтева, да се уништи тај кнежев указ о Македонском. На то министар председник оглашује Јована Браћану и његово присталице за непријатеље отаџбине, јер уносе политичко партизанство у војску, а кнез на онај захтев коморе да уништи свој указ о једном ђенералу, одговара указом о распуштању скупштине.

Срећом је буџет за 1869 год. вотиран (приходи: 74,362.883, расходи: 74,217.961 фран.).

Кнез пише свом оцу 2. Фебруара између осталог и ово :

„Два дана пре него што ћу распустити комору имао сам са Браћануом један разговор од пет часова. Он ми је доказивао, да је унутрашња ситуација тако озбиљна, да предстоји *катастрофа*. Ја сам му одговорио: *Un Hohenzollern ne se laisse pas si facilement renverser comme un prince parvenu*“ !...

Ових дана писао је Бизмарк кнезу Каролу једно велико писмо. Једно место гласи :

„Утврђење кнежевског ауторитета у земљи зависи од тога у првој линији, да ли у војсци имате неколико хиљада људи *сигурних*, да преко њих свуда изнудите *послушност*“.¹¹⁸

Друго место гласи овако :

„Свака експанзивна политика довела би Ваше Височанство у конфликт са свим европским силама, а Прајска у том случају не би никако могла да заложити своју војну снагу само ради династичких осећања свога краља. С друге стране сваки покушај преко граница слабио би ауторитет Вашег Височанства у унутрашњости. Румунска војска, која би била довољно велика, да нешто

¹¹⁸ У једном ранијем писму краља прајског кнезу румунском стајало је у погледу на организацију војске: „Кад будеш имао само један добар и поуздан батаљон, око њега ће се постепено формирати добра читава војска“.

озбиљно уради споља, већ не би била довољно чврста у себи ни толико сигурно оруђе у рукама В. Височанства као мања, али добро дисциплинована војска.

„Ако би ово моје мишљење наишло на одобравање В. Височанства, онда би се *пријатељство с Угарском* само собом развило. Ја ни пошто не саветујем, да охладне добри одношаји с Русијом: ови не морају нимало да страдају од добрих одношаја између Румуније и Угарске, ако В. Височанство успе, да одржава везу с Русијом преко самога цара и његовог канцелара, а не преко њихових агената, који су врло пргави и који својим извештајима само драже. Царска је влада много умеренија и праведнија него њени представници на Истоку...

„Противу сваке солидарности са румунским намерама у Ердељу морао би протестовати сваки прајски министар, и морао би се од ње бранити свима средствима. Ја нимало не сумњам, да В. Височанство може и у Турцима и у Маџарима стећи добре и поштене пријатеље, јер Маџарској је боље послужено пријатељством између Румуније и Турске него икаквом другом политиком. Маџари не могу никада тежити за анексијом Румуније, јер они знају, колика би то за њих била опасност, да се повећа немађарско становништво Угарске. Тако исто Маџари не могу никада пожелети, да Румунија уђе у састав какве стране велике силе. Према свему мени изгледа, да Угарска има јаког интереса, да се садашње стање у Румунији и владавина Вашег Височанства одржи...

„Надам се, да Ваше Височанство већ сада може рачунати на суштаствени део румунских трупа за сваку законску употребу у унутрашњости, или барем предвиђам, да ће лични одношај В. Височанства према појединим пуковима ускоро дати ту сигурност. Ако је то настало или чим настане, ја бих најпокорније предложио, да В. Височанство или превије или сломије све оне елементе, који хоће да га заваде с Турском и Угарском. Сви народи и све владе у Европи данас траже, да се мир осигура, и све што В. Височанство уради за одржање мира, задобиће вам захвалност Европе, па ма

шта писале новине, које су присталице рата узеле под кирију. Ако Ваше Височанство не осећа снагу, да научи памети оне људе, који за туђе паре грозе миру и владавину В. Височанства, онда ја не видим никакав разлог, зашто би један велики господин из тако високе куће, као што је Ваше Височанство, и даље радио на једном тако неблагодарном задатку“. — —

Мора бити да је кнез Карол у овој непрекидној борби са здрављем посрнуо, јер 3. Фебруара добија телеграме и од оца и од прајског престолонаследника, у којима га обојица преклињу, да дође у Немачку, да се одмори макар само 14 дана.

Кнез одговара, да он мора остати на своме месту, јер су духови због нових избора јако раздражени а и у министарству нема потребне слоге.

По Букурешту се растурају гласови о абдикацији кнежевој. Прете му атентатима. У одговор на те претње кнез изјахује сваки дан сâм у најусамљеније околине, ради на плановима за стални логор своје војске, инспицира кавалерију, руча у касарни са својим официрима, па онда 12. Фебруара пише цару Францу Јозефу, да му благодари што је онако лепо примио његовог агента Стеега и да га увери о томе, да је кнез Румуније тврдо решен, да даљи развитак своје земље води у хармонији са главним интересима Европе. Он је и до сада радио а и од сада ће урадити све што могне, само да дође до једне *entente cordiale* са суседном монархијом *и нарочито с Угарском*. Увек је жалио неупутности, које су се речју и писањем дешавале у Румунији противу Аустрије, али зато кривити њега лично било би тако исто неправо, као кад би он кривио бечки кабинет зато што аустријске а нарочито мађарске новине сваки дан најжучније нападају и њега лично и Румунију.

27. Фебруара добио је кнез својеручно писмо царево, у коме му Франц Јозеф каже: „Што се више бринем за интересе Влашко-Молдавије, то сам све срећнији, што у здравим (*salutaires*) назорима њенога кнеза налазим потпуно слагање са мојим властитим. Надам се, да ће Ваша нова влада повратити пријатељске одно-

шаје са суседним државама и да ће помоћи да се Европи очувају мир и социјални поредак“.

И Наполеон III удара у исту жицу у своме писму кнезу од 5. Марта.

„Имате потпуно право, што рачунате са мојим личним осећањима за Вас и са мојим симпатијама за народ, који Вас је узео себи за владоца. Морам признати В. Височанству, да смо страховали за време, док је г. Браћану био на челу Вашег кабинета, да Вас не увуче у авантуре, које би могле пореметити мир Европе. Потпуно разумем легитимне аспирације једнога народа, који се формира и који хоће да се уброји у цивилизоване народе, само тај народ не сме да узнемирава своје суседе и да се меша у послове, који се не тичу његове народности. Са задовољством видим, да је искуство доказало В. Височанству, колико је опасно у политици ослонити се на људе, који су навикнути на опозицију свима начелима реда и правде, на којима почивају међународни одношаји“.

20. Марта 1869. курталисао је кнез Румунију аустријске и руске поште, јер је успео, да са швајцарским стручњацима организира румунску пошту и за међународну службу. Истога дана отворио је фабрику за војничку обућу.

22. Марта почеше нови избори у целој земљи. Још при избору повереника дошло је до туче. Још никада нису политичке партије са толиком крвничком раздраженошћу приступиле изборима као сада. У изборном округу илфовском у коме је и престоница, изабрат је за посланика тад. министар председник. Већина за владу је велика, али раздражење духова још је веће. Огорчење опозиције која је подлегла налази одушке у манифестацијама, које нису врло лојалне. Новине доносе силовите чланке, у којима доказују, да избори нису били слободни. Али грађанство Букурешта подноси кнезу адресу са 2256 потписа првих трговаца и најугледнијих грађана, изјављујући своје задовољство са начином, како су избори извршени. Новине тврде, да су потписи фалсификовани. Министарство објављује, да свако може да види ту адресу у мин. унутр. дела.

Резултат избора: 157 посланика владиних пријатеља а само 10 опозиционара. Европске новине нађоше, да се народ изјаснио против „авантуристичке“ политике.

12. Априла записује кнез у свој дневник „До године имаћу железницу и бићу ожењен“.

29. Априла отворио је кнез нову комору кратком беседом, у којој објашњује, зашто је морао наређивати нове изборе. Комора у својој адреси дели мишљење кнежево, да земљи треба мира и сталности, да би могла извршити материјалне и моралне поправке. Нека кнез слободно иде путем, којим је ударио. Цео ће народ за њим.

То нимало не смета, да у комори буде жестока борба због трасе железничке између Брајиле и Галца, где је концесионар направио једну са свим излишну кривину од 16 килом. само да истера више по километру.

Кнез Ипсиланти донео је кнезу Каролу једно писмо краља Ђорђа, из кога да забележимо ово место:

„Рђаво расположење Европе према јуначкој борби на Криту довело ме је пред алтернативу, или да пустим да устанак остане без икаквог успеха или да објавим Турској рат. Пошто за ово не беше никаквог изгледа на успех, ја сам се покорио одлуци париске конференције. Ова моја болна одлука не би ипак остала без користи, ако је хришћанским народима на истоку доказала, да треба најпре да смо толико јаки, да можемо оружјем извојевати наша права, пре него што покушамо да збацимо јарам турски. Кнез Ипсиланти који ће вам донети ово писмо биће у стању најбоље обменути мисли о овој тачци“.

Ипсиланти у место да само „мења мисли“ изнесе одмах уговор о заједничком раду за потпуну независност Румуније и грчких провинција у Турској. Чл. 1. Обе стране обвезују се заједнички напасти на Турску. Чл. 2. То ће се предузети на 6 месеци после постигнутог споразума. Остали чланци говоре о контингентима трупа, колико која страна има да „стави“, о помоћи која би се добила подбуњивањем Бугарске и т. д.

Кнез Карол био је врло закопчан („резервисан“) према Ипсилантију. Само му је дао одговор за краља Ђорђа, који је гласио овако:

„Немојте сумњати, господару, да ја од свега срца делим осећања исказана у Вашем писму и да учествујем у болним успоменама, на које ме подсећате. Политички и верски интереси Грчке и Румуније тако су заједнички као и њихови трговачки интереси, да из тога потиче за нас дужност, да се и с једне и с друге стране заузмемо ревносно, да учврстимо што боље везе, које већ везују наша два народа. Ова тенденција одговара и мојим личним најдражим жељама“.

9. Јуна комора одложена, сенат распуштен (поцавељали се сенатори између себе па њих 16 дало оставке); 12. Јуна пуковник Ману постављен за министра војног.

Цар руски позива кнеза у госте у Крим (Ливадију) у првој половини Августа.

Седамнаест дана проводи кнез у Фурчени, логору своје војске (7 пешадијских пукова, 4 стрељачка и 2 инжењерска батаљона, један артиљ. пук, 2 ескадрона доробанаца, ескадрон коњичких жандара, трен. санитет свега 12.000 људи, смештено у 300 барака) радећи са свима родовима оружја, радује се напретцима у служби, духу, дисциплини и здрављу своје војске — јер у логору *мање* болесника на 12.000 него у Букурешту на 3000. Отац му пише: „Обрати целу твоју пажњу на *квалитет* војске. То је много, апсолутно важније од *квантитета*“.

Његови агенти из иностранства као и Коголничану, који је на путу, јављају му, да у Берлину неће да чују за укидање консуларне јурисдикције („јер се трговци из Лајпцига и Берлина још непрестано жале против румунских судова“). Од страних државника једини је Андраши наклоњен Румунији „*car il a besoin de nous*“. Он хоће да помогне и у питању о ковању новаца, јер париска ковница неће да кује румунски новац, пошто Порта протестује противу кнежевог лика на тој монети. Само Андраши тражи, да на новцу не стоји румунски кнез него кнез од Румуније. За јеврејско питање, које Енглеска опет цара, Бајет и Бенедити дају Румунији за право, само „нек удесе тако, да јавно мњење није против њих“.

Дим. Гика и Коголничану добијају прајске ленте. Трговачка места Галац и Брајила узимљу велики полет. У Петрограду је израђен један пројекат за укидање руске консуларне јурисдикције у Румунији, за који кнез налази, да се може примити без икаквих измена, и радује се, што је Русија узела иницијативу у томе за Румунију важном питању. То ће опет наљутити оне у Паризу. Ваљаће ангажовати што више француског капитала у Румунији. Порта хоће своју опозицију у питању о румунским новцима да замаже лентом меце-дије Гики, али то је остало у Румунији неопажено. На њу ће већ подејствовати кнежев пут у Ливадију, на који се кнез кренуо 2. Августа 1869, оставивши намесништво министарском савету. Царска породица дочекала је кнеза Карола као рођака (царица је кузина кнежеве мајке). Цар му је одмах у почетку разговора казао: „Il suffisait que vous fissiez un pas de courtoisie avec moi pour avoir toute l'Europe contre vous“. За тим је разговор прешао на Румунију, и кнезу се учинило, да се цар одиста интересује за кнежевину. У даљем разговору цар је говорио о *црквеним* одношајима у Румунији и о задацима кнежевим. Истога дана у подне цар са својим синовима вратио је посету кнезу у Оранди. Сваки дан је кнез и на ручку и на вечери и на чају са царском породицом. Цар је одликовао кнеза орденом Александра Невског а његову свиту високим декорацијама. Кнез, немајући право да даје ордене, обдарио је цареву свиту драгоценим споменима, и 10. Августа кренувши из Ливадије стигао је 15. у своју престоницу, одакле је одмах писао цару, благодарио му на пријатељском дочеку с уверењем, да се он и његова земља поносе пријатељством цара руског.

Код куће је застао жестоку новинарску кампању противу своје личности, али су избори за сенат испали повољно. После два дана по највећој киши путује кнез у логор своје војске, на највећем пљуску прави узбуну, бивакира с војницима, извршује велике маневре, који испадају на његово велико задовољство, нарочито полагање места преко Серета, који је страшно набујао услед великих киша — враћа се у Букурешт, и отвара

скупштину кратком беседом. у којој јавља да на неко време одлази из отаџбине. да обиђе своју домовину и да посети дворове гарантних сила, којима Румунија толико дугује.

Сутрадан уступа министар председник Коголничану портфељ спољних послова а себи задржава грађевина. Кнез објављује општу амнестију за све политичке и штампарске кривице и са првим возом довршене железничке линије Букурешт-Ђурђево полази на пут у домовину.

Три године су кнежеви забринути родитељи мољали свога сина, да им дође макар само за неколико дана, колико да га они виде. и да он дахне душом од толиких напрезања, али кнез Карол је дао реч, да ће само онда допустити себи и најмање одсуство, када буде могао поћи из Букурешта *румунском* железницом. И одржао је реч.

VII.

СПОЉАШЊЕ И УНУТРАШЊЕ КРИЗЕ

29. Августа стигао је кнез у Беч. Дочекан је више као принц Хохенцолернски него као владалац Румуније (цар је први пут после рата с Прајском метнуо ленту црног орла). О политици говорио је кнез само с Бајстом, уверавајући га, да он никада није потпомагао агитације у Ердељу. Бајст нађе, да се Румунија према својој снази и својим задацима сувише оружа. „На жалост“ одговорио му је кнез „моји су арсенали са свим празни“. Ово је био одговор на Бајстову црвену књигу, која је тврдила, да се цела Румунија претворила у један арсенал. На то му је Бајст лично донео у хотел Леополдову ленту. Кнез је прегледао све знаменитости Беча, вратио посете представницима великих сила, посетио је још кнегињу Јулију Обреновићку, па је онда одјурio у Рајнек својим родитељима, где је остао само 12 дана. За то време видео је Дон Евсебија да Салазар, изасланика краљевског намесништва у Шпанији, који је послат да шпанску круну понуди једноме од хохенцолерских принчева. Дон Салазар рече, да су очи шпанскога народа управљене на њега — кнеза од Румуније, који је већ доказао, да има храбрости примити се тако тешке мисије. Кнез Карол одговорио је, да њему „његов појам о дужности неће никад допустити, да свој скромни кнежевски шешир замени круном, па макар то била поносита шпанска круна“. Тада је ова круна понуђена Кароловом брату Леополду. (Из ове кандидатуре развио се доцније немачко-француски рат.)

Кнез Карол је отишао у Брисел, да се види са сестром и зетом, грофом фландријским, па је онда 20. Септембра отишао у Баден-Баден, где се налазио краљ прајски. Овај је дочекао кнеза, чим је стигао, тако срдечно, да је Карол био дубоко тронут. За тим му је вратио посету и донео му лично ленту црвеног орла. Прајски престолонаследник саветује кнезу, да се одмах жени, да батали све друге партије, које су у комбинацији, него да узме принцезу *Јелисавету од Вида*. „Ја је знам добро; она има много духа, много срца, пуно племенитих тежња и неодољиве љупкости. Ја ћу уредити, да је ти видиш, а да она ништа не слуги о овој намери. Ја ћу се тек онда потпуно смирити односно твоје будућности, када будем знао, да је уза те жена достојна тебе, и која свој позив тако узвишено схвата, као што ти чиниш“.

Пошто се споразумео кад и где може видети принцезу, коју му рођак беше изабрао, кнез је отишао у *Париз*, где га је Наполеон III пријатељски дочекао. После првих поздрава цар му је казао: „Моја осећања искреног пријатељства за Румунију остала су непромењена. Ја се надам, да ће се Румунија увек наслањати на западне силе. *Русија је на Истоку увек имала саможиве циљеве, па ће и у будућности само њих имати пред очима*. Ја сам кримским ратом покушао, да ограничим руски утецај на истоку. Нека сада Румунија то не заборавља. Румуни су латинске расе и зато Француска само једно жели: да се ослободе од сваког страног утецаја, и да се сами брину за свој развитак. Неспоразуми последњег времена, због којих су наши одношаји могли охладнети, уклоњени су посетом В. Височанства, јер ја у тој посети видим доказ, да Румунија хоће да себи сачува симпатије Француске“.

Кнез Карол је одговорио, да у Румунији одиета влада најтоплија захвалност према Француској и није само фраза што ће рећи, да су све симпатије у његовој држави за Француску. Румунија није заборавила жртве, које је цар поднео за њу, за то она и у будућности рачуна на благовољење царско и на његову моћну заштиту.

На један рапорт Коголничанов, који је добио у Паризу, кнез одговара, да је он о *капитулацијама* говорио са Наполеоном III и његовим државницима, а Бојереску у Лондону са лордом Кларендоном, и да је услед тога дошао до убеђења, да на том питању треба енергично радити даље. Могућно је, да Русија неће штети да буде *једина* велика сила, која би ту концесију учинила Румунији, али у том случају нека се Русија повуче, јер за Румунију је та конвенција између осталог важна и као доказ, да Румунија има права без мешања Порте закључивати такве уговоре. „Ако бисмо допустили Порти, да се у то питање умена, признали бисмо посредно, да капитулације још важе за Румунију. Зато нам се ваља чувати од политичког карактера у тој конвенцији, него је ваља сматрати као споразум, који се Порте ништа не тиче“.

Кад је кнез поменуо цару, да ће да иде у Келн, да гледа једну принцезу. Наполеон III му је рекао, да врло добро ради, јер „*les princesses allemandes sont si bien élevées*“.

4. Октобра верио се кнез Карол са принцезом Јелисаветом Видском и јавља то прокламацијом своме народу.

Сутра дан кнез записује у албум своје веренице ове речи:

„Љубав за љубав. Изађи на сусрет твоје народу са оном љубављу, са којом си се мени одазвала, и онда ће за тебе куцати не само *једно* него милиони срдаца, која ће се ујединити са мојим срцем, и ја ћу бити срећан, јер ти ниси само моја. Читав један народ гледа са поверењем и поуздањем у тебе, и за твоју љубав наградиће те својом љубављу“.

Ова веридба направила је свуда најбољи утисак. Треба само прочитати стотине честитака из Румуније и целе Европе, којима су вереници засути. У Паризу беху нарочито задовољни, што кнежева веридба нема никаквог политичког карактера. Румунија треба у свему да очува своју неутралност. Срођавања са двором ма какве велике силе изазвало би велике интриге и суревњивост. У Цариграду је „цео свет“ говорио Д. Стурзи:

„Баш то што се ваш кнез тако неполитички жени, то је одиета политички. и кнез је тиме показао много мудрости и такта“.

3. Новембра венчао се кнез Карол са принцезом Јелисаветом од Вида. На том венчању свештеник је говорио о овоме месту из Св. Писма: „Куда ти поћеш и ја ћу ићи. Где ти останеш, остаћу и ја. Твој је народ и мој народ, твој је Бог и мој Бог. Где ти умреш и ја ћу умрети, и тамо желим да ме сахране“.

6. Новембра кренули су младенци из Највида и стигли су 12. Новембра у Ђурђево. Може се мислити, са каквим су одушевљењем дочекали Румуни своју кнегињу. Румунске даме поднеле су јој две дијадеме од брилијаната и бисера. Кнегиња Јелисавета примила их је, али је рекла, да их не прима за себе лично, већ за ризницу румунске круне... А она одмах шаље министру-председнику 10.000 франака као фонд, из кога ће се сваке године на дан 12. Новембра удомити осам сиротих девојака, четири из Букурешта а четири из Јаша. После три дана народно представништво — и комора и сенат *in corpore* — подносе своје честитке кнезу и кнегињи. Кнез одговара опширном амнестијом.

17. Новембра примио је кнез од новог српског агента *К. Цукића* његова кредитивна писма и том приликом рекао му је: „Господине агенте! Срећан сам што преко вас наново добијам уверења о пријатељству, које постоји између наших земаља. Ја сам сматрао за дужност, да пред нашим законодавним телом нагласим, како наши одношаји са вашом владом и вашом земљом постају из дана у дан све приснији за нашу заједничку срећу. Моја ће се влада специјално старати, да вам бављење у Румунији буде што је могућно пријатније, а ја се надам, г. агенте, да ћемо вас дуго имати у нашој средини“.

23. Новембра дошао је у Букурешт кнез *Исциланти* ради ратификације уговора између Грчке, Румуније и Црне Горе, о коме је говорио још у Јуну ове год. с кнезом. Овај је одмах одредио свога министра Голеску, да с њиме продискутира поједине тачке тог уговора. На то Исциланти у једном дугачком писму

изјављује, да он као представник краља Ђорђа може само с кнезом а не с његовим министром преговарати. Кнез Карол не улазећи у детаље тога писма одговара, да се ствар тиче државе и њене будућности, а он као уставан владалац, не може примати на се обвезе за државу без знања и пристанка својих одговорних саветника, који уживају његово потпуно поверење. За то нека преговара са Голеску.¹¹⁹

29. Новембра потписан је уговор са Русијом, којим ова напушта своје право капитулација у Румунији.

Либерална румунска преса злоупотребљава слободу штампе на тако нечувен начин, да је сама комора готово једногласно донела оваку одлуку: „Сажаљевајући неуставно и непристојно писање у извесном делу румунске штампе, комора га осуђује и прелази на дневни ред“.

Кнез помиње ову одлуку у писму свом оцу од 8. Децембра:

„Овај војум више вреди него све штампарске парнице; против ових сам ја увек био“.

14. Децембра свечано отварање Университета, који сад има и медицински факултет. Из беседе кнеза Карола том приликом:

„Радујем се, што кнегиња, још у почетку свога румунског живота, може да буде на освећењу овога храма науке. Ми се обоје надамо, да ће овај храм целу земљу обасјати својом светлошћу. Само на тој светлости науке могу да се добро сагледају сви задаци садашњости и начини, којима се осигурава срећнија будућност. Важност једне државе и народа цени се једино по висини његове умне и душевне културе, јер *mens agitatiolem*, не само на материјалном него и на интелектуалном и социјалном пољу. Целокупна снага једнога народа расте упоредо са његовим духовним развићем“.

Пошто је поменуо људе, који су основали прве румунске школе, казао је присутнима, да у пркос овој сјајној новој палати Университета озбиљан рад има тек

¹¹⁹ Ово се налази само у Стурзиној збирци докумената (I, стр. 556

сада да почне: и опоменуо је професоре, да буду једино свештеници науке, и да у души народне омладине усаде религијозно одушевљење за све, што је идеално. „Кнегиња и ја помагаћемо вас од свега срца. Власт, коју ми је народ поверио, употребитићу сву на ширење народне просвете и стараћу се, да ту власт подупирем светлом просветом“.

Кнегиња шаље 6. Јануара 1870 министру-председнику 12.000 франака, да се рашири зграда јеленског азила за децу.

Нови управник кнежеве цивилне листе, која је и онако преполовљена вољом кнежевом, а која сада треба да подмири далеко веће потребе двора — изјављује, да се ваља ограничити у тим издашностима. Министарство хоће да предложи комори нарочиту апанажу за кнегињу. *Кнез то одбија*, и ако му је тешко. На то најугледнији чланови народног представништва подносе комори свој предлог, да се за кнегињу вотира апанажа од 300.000 франака. Кнез јавља министру-председнику, да *не може примити* ту дотацију, докле год државне финансије не буду у бољем стању.

Либерална опозиција при свем том пише и слика, како кнез хоће да опљачка Румунију. Све њихове новине утркују се, које ће више изгрдити кнеза и кнегињу. Изгледа као да је слобода штампе измишљена само зато, да се злоупотребљава. Племените душице скупљају најскаредније од тих чланака и карикатура и шаљу их у препорученим писмима младој кнегињи. Ова при свем том не губи веру у своју нову отаџбину. Она је у своме браку и у својој кући срећна.

Послови у народном представништву раде се врло тромо. Сенат је одбио закон о непокретљивости судских чиновника. Коголничано даје оставку. Кантакузино постаје министар правде.

Интриге Штрусбергових предузимача на железници доприносе врло много, да непрекидно расте антипатија према свему, што је *немачко*.

Комора, у којој Коголничано има већину, изјављује влади неповерење. Дим. Гика подноси 27. Јануара оставку целе владе.

Кнез саслушава председништво коморе, па онда се саветује са Алекс. Голеску.

Срез Мехединци изабрао је за посланика у комори — кнеза Кузу. Либерална опозиција захтева, да кнез њу позове на владу. Плаше га атентатима. На то кнез иде сам без икакве пратње по улицама, а и не помишља да позове либерале на владу. 28. Јануара, дакле после читаве године дана, долази Ј. Браћану кнезу да му каже, како он не може више да задржава своју партију, и како се боји, да ће се кнез све више и више одвојити од народа. Незадовољство је сваким даном све веће, и народ све више губи веру у кнеза.

„Ви сте ми — вели кнез сасвим мирно — одговорни за све што уради либерална странка. Ја ћу радити по мојој савести оно, што ми је дужност и не дам се застрашити никаквим претњама“.

30. Јануара, пошто се посаветовао са вођама свију политичких група, кнез нуди Јону Гики, да састави нову владу. Овај одбија и обећава потпомагати владу Алекс. Голеска. У престоници раздражење због „дворске личне политике. Сигурно се Голеску нуди зато, што је његова жена дворска госпођа кнегињина. Трговина страда због несигурне политичке ситуације“. Очекује се некакав „пуч“. Страна штампа говори о „заверама“. Трговци Букурешта дају банкет у част Браћануову. Овај саветује поплаву молбеница кнезу, да му се отворе очи, те да отера од себе своје рђаве саветнике.

2. Фебруара састављена нова влада А. Голеску, врло слаба. Кнез Д. Гика прашта се од кнеза са речима Коголничановим: *Cette dynastie n'est plus à soutenir!*

3. Фебруара у комори предлажу неповерење влади, јер не одговара већини коморе нити жељама народним. Са 67 против 31 гласа тај је предлог *одбијен*. После 3 дана девет Розетијеваца напуштају комору. Коголничану довикује А. Голеску: „Ви ћете бити последњи министар кнеза Карола“.

У једном писму од 18. Фебруара Дим. Гика *преклиње кнеза, да спасе земљу од анархије*.

У комори је верификован избор кнеза Кузе за

посланика. Одмах пише кнез Карол своме претходнику на престолу :

„Ваш избор за посланика оснажен је у комори. Тиме су уклоњене све уставне сметње за ваш повратак у отаџбину. Од свега срца придружујем се одлуци народног представништва. Желим, да Вас што скорије видим у Румунији чак и у случају, да се не бисте примили избора за нар. посланика. *Soyez assuré, Prince, que vous y trouverez toujours bon accueil chez le Prince Régnant*“.

Кад у Паризу није хтели да кују румунски новац, кнез је 24. Фебруара 1870 отворио у Букурешту румунску ковницу, која је одмах почела да кује златне Каролдоре и сребрни новац од једног лева (Leu) са сликом кнежевом. Само натпис мало прећера, јер је гласио „Кнез Румуна“.

После 3 дана комора је изгласала војни буџет од 16 милиона.

Кнез Куза писмом пуним такта благодари за част, која му је указана избором за народног посланика, али изјављује, да са важних разлога не може тај мандат примити.

7. Марта вотираи је цео државни буџет. У пркос немилосрдном брисању у расходима, дефицит 17 милиона.

9. Марта предаје једна депутација грађана из Букурешта кнезу једну „молбу“, у којој се на најжешћи начин напада влада. Либерална („црвена“) партија не крије више своје непријатељство према кнезу и хоће да га застраши својим претераностима. Кнез примајући тај памфлет одговара мирно и строго, да тај поступак није уставан. Трговцима своје престонице кнез саветује, да батале политику и да гледају своја посла. Ове кнежеве речи наштампане у свима новинама постигле су жељени утисак. Стотине потписника на тој молби тргоше свој потпис. Опозиција и даље напада „кнеза — туђина“, и експлоатира противу њега железничко предузеће, које је у опште непопуларно у земљи, а Штрузбергови агенти граде га сваки дан омрзнутијим. Влада наваљује на Кнеза, да најзад допусти да се туже суду опозициони листови, који су сви стигли и престигли

Рошфорову „Лантерну“. Кнез ипак неће да чује о штампарским парницама.

Највеће огорчење изазива владина намера, да заведе таксене марке и монопол дувана, и ако се без тога државне финансије не могу поправити. Већ и досадашњи кораци владини у томе правцу — повишена цена соли и пореза на земљу — наишли су на највећи отпор у комори и једва су прошли са врло малом већином.

Кнез проводи сваки дан по 5 сахата у кругу своје војске, којој је додао и један пук рошиора (хусара).

2. Априла 1870 пише немачки посланик у Цариграду кнезу између осталог:

„У незгодно време и на пречац сте почели да кујете свој новац. Пазите при одговору на писмо Аалипаше о томе. Ваша опозиција је натуккала Порту на протест, само да обори садашњу румунску владу. Русија јако агитује у Цариграду, а преко либерала и у Молдавији. Аустрија такође не показује много благовољења за В. Височанство. *Тек главна опасност Вам прети од Русије*“.

Откуда то?

4. Априла примио је кнез од свог оца једно писмо, у коме између осталог стоји и ово: „Цар Александар и старо-руска партија владају по са свим *различитим* системима. Изгледа, да је у последње време та партија јача од цара, да га је себи подчинила“.

Кнез покушава, да састави јачу владу, нуди Јона Гику, али овај не може да склопи друштво због критичног стања државних финансија.

Порта протестује врло енергично противу ковања *незаконитог* новца са сликом кнежевом.

У једном постскриптуму свога писма од 10|22 Априла пише кнежев отац из Берлина:

„Сад сам баш говорио са Тиле-ом. Он вели, да је поуздано доказано, да *руске интриге не даду Румунији да се смири*. Отуда вечна раздраженост духова. Русија потпомаже *сваку* опозицију у твојој земљи, али само до извесне границе, па онда указује своју помоћ другој

партији. Русији је главно, да свима силама спречи утврђивање нормалних одношаја у земљи“.

20. Априла кнез је, уверивши се да не можеоставити владу из већине, узео кабинет из мањине (Јепуреану, Лаховари, Кантакузину, Карп, Градиштану, Погор, Ману) а 30. Априла распустио је коморе.

18. Маја имао је Стурза дуг разговор са грофом Андрашијем, који се јако забринуо због стања у Румунији, и који је Стурзи казао: „Русија никада до сад није тако отворено казала своје мишљење о Румунији као сада. Кнез Горчаков казао је ђенералу Флерију и г. од Хотека са свим отворено: *да се уједињење кнежевина не може одржати, да страна династија никада у Румунији не може узхватити корена.* — Гроф Андраши додао је своје убеђење, да *Русија спрема буну у Румунији као повод за своју окупацију кнежевина.* Аустро-Угарска је понуђена, да учествује у тој окупацији, али она неће упасти у ту клопку. Ми смо већ јавили у Петроград, да се придржава Париског Уговора и принципа немешања. Али ако руска војска пређе Прут, Аустрија ће учинити све што може, да је натраг отера. Аустро-угарски државници уверени су, да ће Румуни после извесних унутрашњих трзавица доћи к себи, и да ће се вратити на пут реда, цивилизације и напретка. Кнез Горчаков држи, да је то мишљење аустро-угарских државника неоправдан оптимизам“. — У питању о ковању румунског новца обећао је Андраши помоћи, и ако је Румунија својим поступком без нужде увредила Порту — али што се тиче капитулација, то још не може бити због јеврејског питања и што се још нема вере у румунске судове. — — —

Извршени су нови избори за коморе. У Питешту и Плојешту било је нереда. Морала се послати војска, која се одлично држала и брзо повратила ред. На жалост избори су дали влади слабу већину. Страна штампа услед тога налази, да таква уставност још није за Румунију. Она служи само ђефовима партизанских вођа, а спутава свакога владоца.

И одиета на првим корацима у комори нови кабинет види, да не може да влада. Јепуреану подноси

оставку. Кнез неће да је прими, јер влада има већину и ако је ова слаба.

Кнежев агенат Страт разложио је грофу Андрашију ово: Опозиција, која спречава сва напрезања кнежева, да земљи даде чврстине и сталности, постаје велика опасност за Румунију, чим у једној страниј сили нађе потпору за своје анархистичне тежње. Румунија је, на жалост, самим својим географским положајем осуђена, да увек буде на сметњи Русији, јер ова мора увек Румунију да узме као основицу за своје операције противу Турске. Од како је Русија видела, да је кнез Карол неприступачан утецају руском, и да хоће да води чисто румунску политику, *Русија потпомаже сва предузећа противу кнеза*. Румунски Устав, гарантујући свакоме слободу акције, олакшава све могућне пропаганде у земљи, а слобода избора је таква, да ови увек пошљу у комору сијасет фракција политичких, које се само дотле коалирају док оборе владу, па се одмах после тога опет распадају у фракције тако, да нема већине, са којом би ма каква влада могла парламентарно владати. Стога би било од највеће важности по општи мир, када би гарантне силе помогле кнезу, да створи ред и напредак у својој земљи, али напротив оне му непријатељством споља само отежавају положај. — Гроф Андраши рече, да се и он боји катастрофе, која предстоји у Румунији. — Страт на то: „Ако наши бунтовници покушају, да од речи пређу на дела, они ће се на своју штету уверити, да се кнез Карол може ослонити на своју војску. Али кад и ви верујете у могућност скорог преврата у Румунији, допустите да вас упитам, ко би имао користи од тога преврата? Наши револуционари, потпомогнути од Русије прокламовали би независност, и тиме би дали сигнал свима хришћанима у Турској, да устају на оружје. Тиме би се отворило цело источно питање и то једино у корист Русије“. — Гроф Андраши је обећао урадити у Бечу све што може, да се отуда олакша положај кнезу барем у толико, што би се уклониле тешкоће изазване јеврејским питањем, што би се отпочели преговори за консу-

ларну конвенцију, што би му се помогло, да Румунија може имати дипломатска заступништва на страни.

И ако су оба кнежева брата и старији Леополд и млађи Фридрих *одбили* шпанску круну, која им је понуђена, цео свет осећа, да се приближује рат између Француске и Прајске. Услед тога у румунској комори подноси 30. Јуна посланик Бларемберг овакву интерпелацију: „Је ли се влада одлучила, да учини своју дужност у случају, ако дође до рата између Француске и Прајске? Је ли се одлучила, да води једину могућну политику, која се оснива на народним симпатијама или ће се поводити за личним обзирима и интересима?“ У побудама за своју интерпелацију Бларемберг вели, да само француска политика одговара народним осећањима и вековним тежњама румунског народа, а свака друга политика удариће на несавладљиве препоне у земљи.

Министар-председник одговара, да би улога Румуније у евентуалном рату била врло скромна и сводила би се на најстрожију неутралност. У осталом лична политика је немогућна у правој уставној држави, а румунски народ неће никада заборавити, колико благодарности дугује Француској.

Бларемберг протестује противу сувише скромне улоге, коју влада намењује Румунији, јер алијанција с њоме није ни мало за презирање. У осталом он мора да констатује, да у земљи влада лични ћеф и да садашњи кабинет има за свој положај да благодари једино благовољењу кнежевом.

Министарство моли комору, да се само конституише, како би оно могло поднети кнезу своју оставку. Комора изабра Костафору за свог председника.

3. Јула добија кнез извештај, да је Француска тражила од краља прајског обвезу, да никада неће пристати на кандидатуру једног Хохенцолерна за шпански престо. То је наравно краљ прајски одбио. 4. Јула оглашује Француска рат. Краљ прајски наређује мобилизацију своје војске.

Тиме је положај кнеза Карола постао изванредно тежак, али — он се заклео да ће бити Румун и да ће као Румун радити. *И тако мора да буде*, и ако је кнез

својим министрима казао: „за два месеца биће Наполеон III побеђен и његова сила сломљена“.

5. Јула: Енглеска штампа карактерише овај лако-мислено од Француске изазвани рат као највеће злочинство XIX века. У румунској комори бура. Посланици траже да влада обележи отворено своје држање према догађајима на западу. Министар-председник одговара: „Са овога места казао је Ј. Браћану као министар један пут: Где се боре православна браћа, за њих су све симпатије румунске. Садашње министарство на против вели: Где се латинска раса бори, ту је и Румунија“.

7. Јула нове интерпелације, са нетактичним алузијама, да је и румунски кнез од Хохенцолерна.

Карп одмах одговара: „Тамо где се вију француске заставе, тамо су и наши интереси и наше симпатије“.

Тако наређује кнез својим министрима, да у народном представништву говоре, и ако он 8. Јула пише свом оцу између осталог: „Ово вечно подгревање латинске расе постаје већ отужно. Колико је латинска раса у себи самој сложна, то се види у Шпанији, то се види у Италији“.

Краљу прајском пише Карол Хохенцолерн:

„Далеко од моје старе драге домовине, на положају тешком, на коме ми је забрањено изјавити своја лична осећања, ја молим Ваше Величанство, да у ова не сумња, и ако сам принуђен према једном латинском народу и његовим симпатијама уздржавати се најстрожије да их изјавим. Моја ће лична осећања бити увек уз црно-беле заставе. Бог нека подари снаге храброј војсци Вашег Величанства“!

Краљ одговара кнезу: „Хвала за верна осећања према отаџбини и родбини. Ми смо сви у Божјој руци. Нека он буде милостив и нама и вама. Нека буде воља Божја“.

Кад је и Мец пао и када пут у Париз беше већ слободан за немачку војску, ноћу између 7. и 8. Августа букнула је у Плојешту буна. Касарна доробанаца у којој је било свега 7 војника и неколико регрута, узета је „на јуриш“. Кнез је збачен, ђенерал Н. Голеску

прокламован је за намесника. Ј. Браћану за министра војног! Посланик Кандијану Попеску стоји на челу овога покрета, и као самозвани префект наређује концентрацију трупа! Ц. А. Розети, по чијим упуштвима Попеску ради, уклонио се из земље пре 14 дана.

9. Августа влада објављује грађанству, да је депутирац Кандијану Попеску са једном руљом превратника у Плојешту предузео суманути и злочиначки покушај, да обори законито стање у земљи, али да је војска за 24 часа повратила ред. Нека се сав народ искупи око престола, који је у овом бурном времену више него икад једина гаранција за благостање па чак и за опстанак Румуније!

Кандијану је побегао у Бузеу, али је ту ухваћен. Влада је предузела и друга хапшења.

Кад је кнез чуо, да је и ђенерал Н. Голеску — бивши намесник, из чијих је руку он примио земљу — ухапшен, послао је одмах свог ађутанта, да га доведе у двор. „Јако жалим — рекао је кнез ђенералу — што се такво што могло десити, да Ви будете ухапшени, али Ви ћете појмити, да је Влада морала да ухапси онога, кога је „република Плојешти“ прогласила за регента. Што се мене тиче, ја потпуно верујем у Вашу верност. Ви сте слободни. Жао ми је, што је и Ваш пријатељ Ј. Браћану у Питешту ухапшен. Ја не могу ни да замислим, да је он за овај лудачки посао знао, а камо ли да га је одобрио. Уверен сам, да су ваша два имена злоупотребљена само за то, што су на добром гласу у народу“.

Кад је Ј. Браћану ухапшен, он је молио полицајце, који су га одвели у тамницу, да му не претурају хартије. „То би, рече им, био узалудан труд. *Ја сам сувише искусан завереник*, да бисте Ви код мене могли наћи ма какво писмено, које би ме теретило“.

Осем њих ухапшено је још 20 лица. „Тешко да ће се за све моћи наћи писмених доказа — бележи кнез у свом дневнику — јер Мацинијеви ђаци не дају ништа писмено од руке“. А кад је свом оцу о томе писао, кнез додаје: „У осталом у овој анархији која влада у свима

јавља 5. Септембра, да је Штрусберг за 7.400.000 франака узео више, него што је извршено радова, и да је противно концесији изузео из деноа велику количину државних облигација а на њихово место оставио хартије врло сумњиве или никакве вредности...

С друге стране отац му пише:

„Већ само уверење, да би ти био збачен с престола, да је само Француска победила, мора ти учинити твој положај одвратним. Одржати се помоћу немачких победа није никаква гаранција за будућност, јер твоја владавина треба да ухвати корена у *Румунији* а не у Немачкој“.

Тај немачко-француски рат направио је дармар не само политички него и економни у целој Румунији. О томе се кнез лично уверава на једном од својих многобројних путовања по својој држави. У Галцу и Брајли престале су све трговачке радње. Највећи извозници претрпели су огромне губитке. Ни један великопоседник, ни један закупац мошија, ни један сељак не може да прода храну. Она иде у бесцење. Нико нема готових пара. Пореза не може да се наплати.

17. Октобра јављају министри кнезу, да је онако било као што је он пре 6 недеља прорекао: Порота у Трговишту ослободила је све кривце за побуну у Пложешту као невине. Јепуреану је изван себе од љутине. Кнез му сасвим мирно каже: Ослобођење ових бунтовника само је напад на либералне установе у Румунији.

Министри сматрају за дужност, да после оваквог судског решења — поднесу своје оставке.

Кнез их не прима.

Министри га уверавају, да је ова пресуда *куиљена* за нечије паре.

Кнез и у то неће да верује.

Али кад судови оглашавају за невине оне зликовце, који су ставили на коцку и сам опстанак Румуније — кнез почиње да размишља о својој абдикацији. Али пре тога требало би обавестити велике силе о несавладљивим сметњама, на које падази препорођај Румуније. Можда би се тиме постигло, да „слободумне установе“ не везују руке и његовом последнику

на румунском престолу, те да бар он помогне земљи, кад то њему није било суђењо, јер у пркос свему што је доживео. Каролу је драга Румунија... Колико пута су му румунски државници из обе партије казали: Кад има да се бира између једног парчета хартије и пронасти читаве једне државе, онда се не треба размишљати, него треба брзо поценати оно парче хартије. Али кнез Карол неће никада делити то мишљење. За њега Устав није само парче хартије. Он се на тај Устав заклео, и он ће своју заклетву одржати до краја. Али пошто он са тим Уставом не може да учини за Румунију ништа, и он ће да иде...

18. Октобра напада „Романул“ (орган либералне странке) кнеза најжешћим изразима, што је у некаквој здравици казао, да је „република Плојешти злочинство“. Напротив кнежеве су речи злочинство, за које је одмах и кажњен пресудом поротнога суда у Трговишту, једном пресудом која је сама по себи велико патриотско дело!...

Кнез све то трпи и пише меморандум, који ће се публиковати онога дана, када буде оставио Румунију.

6. Новембра Бојерскова „Преса“, дакле *консервативни* лист захтева од владе, да прогласи Румунију независном краљевином!

Кнез после недељу дана отвара прву занатлијеску школу у Букурешту, а 15. Новембра комору. У престоној беседи помиње, да велики рат на западу није покварио одношаје Румуније према гарантним силама, али да их ваља брижљиво неговати а не доводити их у опасност неразмишљеним изјавама. За тим говори о унутрашњем стању. За лањски дефицит од 17 милиона треба ове године наћи попуне. Овога месеца имаће Румунија 700 километара својих железница. Побуна у Плојешту одфикареца је овим речима Монтескијевим: „Un gouvernement libre, c' est à dire toujours agité, ne saurait se maintenir, s' il n' est pas par ses propres lois capable de correction“.

25. Новембра 1870 пошто се још један пут саветовао са својим министром-председником и пошто се уверио, да је анархија у земљи све већа, те да је зато

и опасност за њу велика. кнез је написао и у највећем поверењу послао царевима руском и аустро-угарском, краљевима пражском и талијанском и краљици енглеској једно писмо, у којему им јавља, да не осећа више у себи снаге, да на основу Устава савлада партизанску политичку борбу у Румунији и за то им предлаже, да се на међународном конгресу који предстоји постарају и за будућност Румуније, јер само *стална* и *јака* влада може поправити унутрашње и спољне невоље њене, које су је у пркос њеним богатим средствима довеле до садашњег жалосног стања. Бизмарк телеграфише своме консулу у Букурешту, да кнез треба да одложи тај свој корак, док се закључи мир између Француске и Немачке. Румунски заплет *сада* не би могао рачунати ни на моралну потпору кнеза од стране Прајске.

2. Децембра 1870 кнез пише Бизмарку у Версаљ, да је његов савет сувише доцкан примио, јер његова писма суверенима беху онда већ послата. Он не верује, да из овог *строго поверљивог* корака може доћи до каквог „заплета“. Што се њега лично тиче, он се налази у таквом положају, да не може више користити ни Румунији ни Европи, него само компромитовати своје име. С тога он неће моћи дуго да носи одговорност за једну владавину, у којој су му руке везане.

5. Децембра индискрецијом је Порта сазнала за ово место из кнежевог писма гарантним силама: „*dé livré des entraves qui gênent le régime actuel, à l'intérieur comme à l'extérieur*“, и нашла је, да кнез ништа мање не спрема него независност Румуније.

6. Децембра као гром из ведре неба депеша, да Штрусберг нити хоће нити може да плати јануарски купон од облигација румунских железница, јер вели, да треба румунска држава да га плати!... То ће му публика лако веровати, јер на облигацијама тако пише, а она не зна, да у тексту концесије стоји, да предузимач има да плаћа интерес за време целог грађења, и да је зато Штрусберг и последњи јулски купон платио.

Кнез је изван себе због овог непоштења Штрусберговог. Железнице беху његова једина утеха. Још пре неколико дана писао је свом оцу: „За моју земљу

учинио сам бар нешто: Дао сам јој железнице“. Сад му је и та једина радост пресела, сада му отимају и ту једину утеху. Али једно му је јасно. Док не осигура интересе Румуније у том питању, он не сме абдицирати. Осем тога, колико је хиљада људи у *Немачкој* дало своју крваву уштећевину за грађење румунских железница само зато, што је он кнез у тој земљи, па сад да он допусти, да им све то пропадне? Никада! Ваља издурати.

Комора чини све са своје стране, да то кнезу не буде лако. За време дебате о адреси говори се о кнезу тако, да министар војни само због тога подноси оставку. Садржина усвојене адресе просто је невероватна. Одговарајући на оно место престоне беседе, у коме је поменута буна и збацивање кнеза у Плојешту, комора вели: „Најбоље средство противу сличних догађаја то је: задовољити народне жеље и поштовати земаљске законе“.

10. Децембра кнез изјављује својој влади, да он такву адресу коморе не може да прими. Министри га преклињу, да не придаје толико важности шупљим фразама опозиције, које би тек одбијањем адресе добиле извесну важност. С обзиром на очајно стање државних финансија влада је преклињала кнеза, да сада не изазива сукоб. Кнез мора да призна, да би распуштање коморе сада изазвало још страшнију партизанску борбу, којој се последице не могу сагледати. Зато је пристао, да прими депутацију коморе, која му је предала адресу, и у којој депутацији беху све коловође плојештанске буне...

Али толико неблагодарности, разочарења и жалости беше сувише. Кнез је истога дана написао у форми приватног писма неком фингираном пријатељу¹²¹ ову мотивацију за своју абдикацију с намером, да се то писмо у иностранству пусти на јавност:

„Букурешт, 10. Децембра 1870.

„Поштовани пријатељу,

„И сувише је већ дуго, како вам се не јавих. Али ја бих желео, да сте ви само *један* сахат на моме месту,

¹²¹ Стурза у својој књизи (I, стр. 642.) вели, да је немачки романсијер *Аурбах* ово писмо наштампао у „Аугсбуршким новинама“.

па да видите. како је моје време растргнуто радом, бригама и разочарањем.

„Скоро ће се навршити пет година, како сам се храбро одлучио, да станем на чело ове Богом и мајком природом тако обдарене а опет у другом обзиру тако сироте земље. Када се осврнем на то време, које је врло кратко у животу народном, а тако дуго у животу човека који се бори, ја морам пред самим собом признати, да сам врло мало користио овој земљи. Често се питам: Ко је за то крив? Да ли ја зато, што нисам познавао карактер овога народа, или је сам народ крив, што није у стању, да сам собом управља а не да се никоме да га води? На мојим многобројним путовањима, на којима сам обишао и најзабаченије пределе у обема кнежевинама, дошао сам у сваковрсни додир са свима слојевима овога народа, и стекао сам уверење, да кривица није ни до мене лично ни до самога народа. Криви су они људи, које воде политичке партије у овој земљи. И ако су рођени у овом народу, они су цело своје социјално и политичко образовање стекли у туђини, и заборављајући одношаје у којима је њихов народ, прегли су свом снагом, да туђинске установе, скалупљене у савим утопистичке облике, пренесу у своју отаџбину. И тако је ова несрећна земља, која се увек налазила под најстрашнијим притиском, наједанпут без икаквог поступног прелаза пресалдумила из деспотске владавине у тако либералну уставност, какву још нема ни један народ у Европи!

„Према досадашњем искуству ја тај нагли прелаз у уставност сматрам за велику несрећу Румуније, у толико већу, што Румуни немају ни једну од оних особина, које су безусловно потребне за такав готово републикански државни облик.

„Да ја нисам од свега срца заволео ову дивну земљу, којој би се у другим околностима могла прорећи најсјајнија будућност, одавно би ме издало стрпљење. Овако морао сам учинити још један покушај, због кога ћу у очима овдашњих партија и њихових панрумунских вођа изгледати као човек без срца, и због кога ћу вероватно изгубити и последњи траг моје

популарности. Али била би неопростива повреда дужности и даље заташкавати и крити зло, које може будућност ове земље бацити на милост и немилост партизанским интригама.

„Истина онај, који је у извесним приликама имао храбрости да каже истину и да ствари назове њиховим правим именом, обично за себе зло прође. Тако ћу и ја зло проћи само са једном разликом, за коју сам ја благодаран, а та је: што мени на вољу стоји, да се вратим у моју домовину, која ме је вукла себи као најјачи магнет, и од које сам се силом отимао у најтежим часовима живота, које сам морао овде да преживим.

„Једно жалим од свега срца: што је моја безгранична добра воља да овој земљи користим награђена толиком неблагодарношћу. Али то је општа судбина већине смртних. У душевном саобраћају, нарочито у вашем животворном кругу, покушаћу да се утешим за ову неправду и да постепено заборавим све за што сам се некада борио.

„Сутра примам адресу коморе. То је мајсторско парче фанариотске перфидности. Новине ће га и до вас донети. Чудићете се, да сам ја примио такав један акт, у коме законодавно тело има дрскости, да свога владаоца уверава о својој условној оданости. Морао сам. Финансијско је стање земље такво, да јој прети државно банкротство. Као што и у приватном животу осуда неке радње пада на онога, који је крив за њу, тако ће и у овом случају сва одговорност пасти на оне, који не поштују владоца, кога су сами сасвим слободно изабрали себи за владоца. Они бешчасте сами себе, када не поштују оно, што су сами створили.

С уверавањима и т. д.

К. „122

¹²² Стурза (I, 644.) цитира, како је „Преса“ у Бечу коментарисала ово писмо:

„Као што показује искуство од десет година, румунски устав не може се одржати. Један народ, који је од времена сеобе народа па до кримског рата стењао под најтежим апсолутизмом, народ који поред све своје даровитости нема још просвете, у коме још нема јавнога морала, у коме владавина једне партије има само један задатак: да обогати шефове партија; народ у коме има само сиромашних сељака и једна каста развраћених великих поседника, у коме су трговина и индустрија у туђинским рукама —

Комора није хтела да ради ништа, чак није хтела да уђе ни у дискусију финансијских предлога. Интерпелације су јој прече, и на њима изјављује влади своје неповерење. Кабинет Јепуреану даје оставку. Кнез пита саму комору, кога хоће за министра председника? Она му препоручује Јона Гику. „Лепо! Кнез поверава Ј. Гики, и овај саставља доста добру владу (Калимаки, Катарцију, Дим. Стурза, Берендеј, Каријаци, пуковник Пенчовићи).

17. Децембра: курс румунских железничких облигација пао на 50! Кнез у очајању због тога. Партијама сад све равно до мора.

20. Децембра је финансијска невоља тако велика да ни кнез, који одавно не прима своју цивилну листу, не би имао откуда издржавати свој двор, да га отац није изненадио за његову нову годину знатном сумом новаца.

28. Децембра кнез пише Султану и Али-паши, да их обавести у каквом је стању земља и да их увери, како у његовим писмима суверенима гарантних сила нема ни помисли на оно, што му је подметнуто извесном индискрецијом.

6. Јануара 1871 у Версаљу прокламовано је немачко царство! Бизмарк пише кнезу Каролу између осталог:

„Сума свега напред изложеног ово је: Нека В. Височанство не очекује споља никакву помоћ. Напротив пре ће дочекати злу вољу. Ваше одлуке нека се управљају према средствима, којима располажете у властитој држави. Ако очекујете кризу, за коју мислите да је нећете моћи савладати са бољим елементима у земљи, онда водите рачуна од обзира, које дугујете властитоме

такав народ не може се правилно управљати као народи на западу, који су вековима навикавани на слободу бар у општинским пословима и које је васпитавала дисциплина добре администрације. На западу је прелаз из феудалности у модерне установе трајао вековима, и само корак по корак долазило се до либералних институција. У Румунији истим актом, којим су ослобођени сељаци из ропства власнику земље, дате су им уставне слободе, према којима су оне у Белгији и у Норвешкој готово реакционарске. Румунски Устав прерано дат уродио је само смешним мајмунисањем парламентаризму. Свака три месеца нова влада и нови избори. Ауторитет власти и закона посташе дечји подмех; судска машина ни за кога не ради, докле је онај коме треба не подмаже, администрација је као у каквом пашалуку. Кнез не може ништа, њему су Уставом везане руке. Ово стање не може више да траје“.

дому: нека ваша одлука буде независна и драговољна, а не изнуђена силом, и гледајте да се јасно покажу чисти и племенити мотиви, којима се В. Височанство при тој одлуци руководило“.

8. Јануара одговор из Цариграда: И Султан и Аали-паша искрено би желели, да помогну кнезу у савлађивању анархичних тежњи „qui désolent les principautés“, али морају признати, да се зло толико погоршало, да се навика ништа не поштовати толико укоренила „qu'il semble maintenant excessivement difficile d'y trouver un remède efficace“.¹²³

9. Јануара већ се види, да влада доста отворено нагиње опозицији. Где год може уклања конзервативце из државне службе. Истога дана кнез добија од немачког посланика у Цариграду Кајзерлинга писмо, из кога је довољно навести ово:

„Порти је увек била и остала кост у грлу уједињена Румунија са кнезом, који је род европским суверенима. Кад су Румуни тако непаметни и неблагодарни, да неће да виде своју корист у томе, што је В. Височанство примило трнов венац влашко-молдавске круне, и кад Вам они сами не даду, да извршите Вашу узвишену мисију, то ће се Порта благовремено спремити, да одмах после Ваше абдикације раздоби унију Румуније у две турске провинције. Сва ће разлика бити у томе, што ће те турске провинције благодарећи В. Височанству имати доста велику железничку мрежу. Европске велике силе неће томе сметати. Русија и Аустрија једва ће дочекати распад уније, да могу по старински баратати по Влашкој и Молдавској. Енглеској то неће пријати, али неће ништа противу Турске урадити. Италија се овде заузима за Ваше Височанство, али њен представник нема скоро никаквог утецаја на Порту. Француска и Немачка толико су заузете својим крвавим ратом да им не пада ни на ум каква акција на истоку“.

12. Јануара први одговор европских суверена на оно кнежево писмо од 25. Новембра пр. год.

Цар Немачке и Краљ Прајске пише између осталог:

¹²³ „Да сад изгледа веома тешко наћи сигуран лек томе злу“.

„Не знам, какав је одговор добило Ваше Височанство од осталих суверена, или какав ће добити. На основу поверљивих сондирања моје владе морам на жалост претпоставити, да дотичне силе неће бити вољне заложити се ни за одржање а камо ли за поправку садашњег стања у Румунији.

„Ваше Височанство знаће боље, да ли у својој земљи може наћи елемената, са којима би могло спречити анархију и основати чврст и сталан поредак, као и то колико се можете ослонити на верност своје војске и на родољубље и разумевање властитих интереса у румунском народу.

„Ако нађете, да без икакве помоћи с поља не можете више носити одговорност, него се одлучите на корак, који наговешћујете, ја сам уверен, да ће га В. Височанство извршити на начин и у време, да се не може посумњати у потпуну слободу и независност Ваше одлуке. — —“

15. Јануара кнез одговара и цару и Бизмарку. Из последњег писма само неколико речи:

„Стање је овде врло озбиљно. Користим се партизанском борбом, да се одржим само још толико, колико се мени чини, да то захтева интерес државе. Као што капетан брода за време буре на мору мора и дан и ноћ да стоји на своме месту, тако и ја морам. Бесни вали бацају моју лађу час у вис час у дубине, али тако ми Бог помогао, ја не дам да се она разбије. Један део мрнара на моме броду најрадије би ме одмах бацио у море; други део међутим увиђа, да само ја могу брод увести у пристаниште. Две тачке никако не губим из вида. Једна је, да моје име сачувам неокаљано у овом хаосу; друга је, да ми нико не могне пребацити, да сам био без душе и срца и да сам иза себе оставио *le déluge* (Потоп. Парафраза познатог усклика Луја XV: „Après nous le déluge!“ — „Макар после нас настао и потоп!“). Ово се нарочито односи на финансијско питање. Његове последице могле би бити судбоносне и за унутрашњост и за иностранство“.

21. Јануара изашло је у „Аугсбуршким Новинама“ оно писмо кнежево „једном пријатељу“ од 10. Де-

цембра. Костафору мисли, да ће та публикација добро утецати на јавно мњење. О њој се већ свуда говори. У комори велико раздражење због тога кнежевог писма, само се партије још не могу да погоде о интерпелацији, коју најзад Бларемберг подноси 30. Јануара и пита владу, зашто она још не демантује у службеним новинама једно писмо, које носи потпис кнежев и у коме се земља безочно вређа. Полазећи са гледишта, да то писмо *мора* бити лажно, он је осуо на кнеза такву ватру, да је министар-председник морао да му упадне у реч и да му прочита члан Устава, који забрањује, да се икаква одговорност баца на кнеза за ма какво његово дело. Бларемберг завршује овако: „Надао сам се, да ће нас име кнежево као штит бранити у невољи, а сад чујем, да кнез хоће да абдицира, да би Румунија постала ствар за трампу, а да се пазар не изврши под хохенцолернском заставом. Кнез који би у оваквом тренутку оставио земљу био би војнички бегунац и велеиздајник“.

Сиромах министар-председник беше у врло тешком положају, јер по Уставу он одговара за све што кнез уради, а овамо не може да каже, да је писмо лажно. И он одговара, да је то писмо сигурно написано у тренутку тешке бриге, али он мисли, да може данас тврдити, да она мисао, која се наговешћује у писму, ако је у опште икада постојала — сада не постоји...

Коголничано предлаже овакав прелаз на дневни ред:

„Комора дубоко потресена изјавом г. министра-председника изјављује своју оданост престолу и династији, која је Уставом осигурана, и у потпуној вери у будућност земље, а тврдо решена, да се држи Устава, прелази на дневни ред“.

Посланик Гика Комањешти почиње да говори, како ова земља још није дорасла (сазрела) за овакав Устав, који јој је данас „и сувише широка хаљина“, него да се тај устав промени. ...Напали су га као белу врану за тај предлог, а највише проф. Јонеску, који је још 1866 гласао против тога, да се странац избере за кнеза. Јонеску је кнежево писмо обележио као кнежев ултиматум земљи. Најзад је примљен предлог Коголничанов.

Чак и отац кнежев телеграфише му 3. Фебруара, да се неће моћи одржати.

Коголничану је рекао немачком представнику у Букурешту: „Кнез нема никога за себе у целој земљи, и баш зато ће остати на престолу“.

Министри преклињу кнеза, да својом абдикацијом не баци земљу у пропаст, јер ће зато пред историјом одговарати. Турци већ концентришу војску код Шумле.

5. Фебруара дебата у сенату о кнежевом писму, мирна и лојална, без оне непријатељске атмосфере, која је у комори. Сенат признаје да већина народа нема ничега заједничког са шкодљивим превратним идејама. Са свима противу четири гласа сенат усваја прелаз на дневни ред, у коме обележава као главну дужност сената, да буде потпора кнезу, кога је народ с одушевљењем подигао на свој престо. Од утврђења кнежеве династије, вели сенат, зависи мир, ред, напредак па и сами опстанак државе. „Нека кнез буде уверен у апсолутну оданост сената, и нека зна, да је цео народ чврсто везан са њим и његовом династијом“.

У многим варошима приређују овације и демонстрације за кнеза.

„Романија“ главни орган либерала каже 6. Фебруара, да је јучерашња одлука сената повреда Устава и право издајство отаџбине.

8. Фебруара у државним касама нема ни паре. Државна би машина стала, да Румунска Банка није влади позајмила један и по милион и то по врло скупи интерес.

Принц Раје, немачки посланик у Петрограду јавља, да би цар Александар радо видео, ако би кнез Карол остао на своме месту. Кнез Горчаков је рекао Рајсу: „Не може се догледати шта би све могло наступити, ако би кнез оставио земљу. У осталом већ изгледа, да је претња кнежева имала дејства“. — Раје одговара: „Према мојим информацијама кнез Карол само је зато још у Букурешту, што га савест приморава да, пре него што оде, среди финансије и реши железничко питање. Ова савесност је у толико више за поштовање, што је положај који је тамо кнезу *направљен* за једнога Хохенцолерна просто немогућан“. — Кнез Гор-

чаков узме доказивати, да царско-руска влада није никада ништа урадила, што би могло поткопавати углед и положај кнеза Карола. На то се принц Раје нарочито ујео за језик само зато, да на та уверавања кнеза Горчакова не одговори ни једне речи.

16. Фебруара добио је кнез одговор цара руског. Ево из тога писма само неколико речи:

„Равнодушност (инерција, апатија) поштених људи омогућава успех бунтовника. У Румунији има сигурно довољно и конзервативних елемената. Можда ће их страх од онога, што би наступило после Ваше абдикације, уразумити да се прикупе око вас. Ако на томе будете радили решено и с издржљивошћу, ја радо верујем, да бисте успели, да створите бољу ситуацију. То је мучан задатак али достојан Ваших напора“.

Дан раније писао је Бизмарк из Версаља кнежевом оцу:

„У неизвесности шта све може наступити после катастрофе у Румунији изгледа, да се Беч почиње кајати, што је радио противу консолидовања садашњег режима у Букурешту, и ако услед тога Беч обустави даље агитације противу Његовог Височанства, унутрашње стање може се још поправити“.

22. Фебруара пише отац сину:

„Срце ме је болело, кад сам прочитао, шта све трпиш у твом садашњем положају... Ја сам увек држао, да је здрава уставност коректив за самовољу и потпора за снажну владавину. Тако је и било, тако је и сада свуда, где се Устав с обе стране искрено употребљава. Али онде где једна страна употребљава Устав само зато, да прикрије анархистичке тежње, тамо Устав побрка све појмове и постаје врло штетан за земљу“.

23. Фебруара у комори министар финансија, подноси најхитније финансијске законе, овако црта стање: За последњих 13 година државни су се расходи утростручили, а приходи су остали стари. Државни дугови, који н. пр. у Прајској износе 2 франка с главе на главу, износе у Румунији већ 6 франака, и од 84 милиона државних прихода ваља 34 милиона платити само интереса на државне дугове, а за целокупну државну

администрацију претиче свега 50 милиона. — Комора налази при свем том, да је Штрусбергова афера важна и од државног буџета, и улази најпре у отровану дискусију железничког питања, у којој се сва кривица свађује на кнеза. Влада би лако могла да одбрани кнеза, јер његова је једина погрешка била у овој ствари нестрпљење, са којим је хтео да што пре снабде Румунију железницама, и што није могао слутити, да ће Штрусберг и Амброн проневерити велико поверење његово, које се оснивало на толикогодишњем најсавеснијем руковању Амброновом са огромним имањем кнежевог оца. Али влада је укочена страхом од кнежеве абдикације, па и не покушава да брани кнеза, а опозиција тера тако далеко, да окривљује кнеза за саучешће у несавесности Штрусберговој. У комори се чита телеграм Штрусбергов, да он неће да плати купон. Прајска влада категорички тражи, да румунска влада плати купон, јер на њен потпис су немачки грађани дали свој новац за румунске железнице. Кнез би желео, да држава плати купон, али да Штрусберга тужи суду за неиспуњавање чл. 7. концесије. Али држава нема ни паре, а ко би јој сада дао зајам? Комора хоће да све ministre који су преговарали са Штрусбергом стави под суд, и да им узашти све приватно имање и т. д. Најзад комора решава, да се ствар изнесе пред изборни суд.

Како је рођендан цара Вилхелма, то немачка колонија у Букурешту хоће да приреди као и сваке године свечан банкет у част свога цара, али знајући како је сада јавно мњење у Букурешту расположено према свему што је немачко, најпре пита власти румунске, да ли би оне што имале противу приређивања тога банкета. Министар-председник и префект полиције у престоници не само да немају ништа противу тога банкета, него јемче лично Немцима, да их нико неће узнемиравати. И ови се искупише у слатинеанској дворани заједно са ђенералним консулом фон Радовицем, који је председавао банкету. Али тек што су сели за сто, на улици се искупи руља, која је одмах почела бомбардовати дворау каменицама. У двору је то вече имала

бити седница министарског савета као и обично сваке среде, али је на захтев министра-председника одложена. Кад је кнез око 9 часова сазнао, шта се догађа пред слатинеанском двораном, послао је свог ађутанта министру-председнику и префекту полиције са наредбом, да одмах предузму потребне мере. *Ађутант не може ову двојицу нигде да нађе.* Међутим руља расте. Немци су блокирани. Кад су неки од њих повређени каменицама с поља, немачки представник има муке, да уздржи своје земљаке да не погоршају ситуацију својом одбраном.

На улици су погашене све лампе. На свима оближњим црквама звона звоне на узбуну. У руљи се већ чују гласови „Живела република!“ и „На двор, на двор!“

Дивизијар Букурешта, ђенерал Соломон, не добијајући ни откуда заповест, најзад наређује сам да трупе измарширају. Министар председник, који је најзад дошао на лице места, *забрањује* ђенералу, да употреби војску. Соломон му довикне француски: „Ви ћете још и војску деморалисати са Вашим оклевањем (*hésitation*)“, па онда наређује, да војска поседне све улице, којима се може прићи двору, а тако исто посео је војском и сам двор. Кад је то урадио, ђенерал се обраћа искомљеном „народу“, у коме види и депутирце свију партија, и позива га да се одмах разиђе. И „народ“ је послушао ђенерала. Руља се је разишла, пошто је $2\frac{1}{2}$ сахата до миле воље разбијала прозоре и демонстрирала.

Док се то на улици дешавало, кнез је три пута слао за свога министра-председника, али Јон Гика не миче се из префектуре. Једини од преплашених министара који долазе у двор то су Калимаки, Катарџију и Каријаци. Кнез им изјављује своје гнушање и наређује, да му се зове кнез Димитрије Гика, коме поверава да састави нову владу. Овај не може да се прими те мисије, јер га је комора најжешће напала и осумњичила, пошто је и његово министарство радило на концесији Штрусберговој.

Тек у по ноћи испало је за руком министру Калимаки, да продре у опсађену сланитеанску дворану, и да наговори Радовица, који дотле никако није хтео

да остави своје земљаке, и да га у својим колима доведе у двор.

Немачки представник је миран, али је дубоко увређен. Он изјављује кнезу, да су министарство и полиција били саучесници у овоме што се догодило, и да он очекује као сатисфакцију отпуштање кабинета Јона Гике.

Кнез му изјављује сажаљење за то, што се догодило, и додаје да је већ предузео прве кораке за састав нове владе:

Тек у један час после пола ноћи долази Јон Гика у двор. Кнез савлада своју ерибу, прима министра хладно и пита га, шта се то догодило?

— Велика несрећа, господару — одговара Јон Гика као убијен. Из даљег разговора кнез се уверава, да Јон Гика није сукривац него само није имао смелости, да руљу савлада, те је тако оставио одрешење руке префекту, који одавно није више лојалан.

Кнез тражи оставку од Јона Гике и уједно му јавља, да ће сутра сазвати бивше намесништво кнежевског достојанства, да му преда власт.

Раздражење по улицама трајало је сву ноћ, а то није било равнодушно, јер сада не беше ни владе ни полиције. Међутим благодарехи гарнизону нису се више десили никакви нереди..

Сутрадан, 11. Марта, кнез наређује Димитрију Стурзи, да му зове чланове намесништва од 1866.

Стурза је дубоко потресен овом наредбом кнежевом.

Долази фон Радовиц, али му кнез каже да дође до вече, када ће све бити свршено.

У подне јављају се кнезу Ласкар Катарцију и Никола Голеску. Трећи члан намесништва од 1866 није у Букурешту.

Кнез им изјављује, да их је зато позвао што жели, да им врати кнежевску власт, коју је пре пет година из њихових руку примио.

Обојица преклињу кнеза, да одустане од те намере. Ласкар Катарцију разлаже сву несрећу, која би се на Румунију срушила услед кнежеве абдикације. Прве најближе последице биле би државно банкротство и анархија у земљи. После једног таквог акта кнежевог и

под теретом такве страшне одговорности, они не би смели изаћи пред народно представништво. С тога они морају понуђену им мисију одлучно одбити.

Кнез им одговара, да он не види више никакво друго средство да одржи мир у земљи, и да ову поведе путем напретка.

Ипак и Катарцију и Голеску наваљују читав сахат на кнеза и преклињу га свим, што му је драго на овом свету, да напусти ту судбоносну намеру.

Најзад ишчупаше кнезу обећање: да ће се још мало размислити. Ако њима двојици пође за руком, да му саставе владу, која би била у стању, да кроз комору протури буџет и финансијске законе, онда ће *можда* променути своју одлуку, али и у том случају не може им то насигурно обећати, а већ ако комора на тај услов не пристане, он ће места земљу оставити.

У вароши је страшно узбуђење. Цео гарнизон је у строгој приправности. Околина двора је војском поседнута. Цео свет говори, да кнез хоће да иде. Осем тога и пуно лажних гласова циркулише по вароши.

У комори јавља Јон Гика,* да је његов кабинет у оставци. Одмах за тим стижу Ласкар Катарцију и Никола Голеску и траже тајну седницу коморе, јер су овлашћени од кнеза, да јој учине једно саопштење.

У тајној седници испричао је Ласкар Катарцију све, што је у двору било до тога тренутка. У комори се разобручаше све страсти. Дебатовало се, да ли комора у опште може да се погађа са поглаваром државе. Први беседници крајњих демократа и тако зване самосталне фракције сипају најжешћу ватру противу кнеза и његове династије, али се у ствари види да би се уз њих групирала само незнатна мањина. У шест сахата у вече разишла се комора без икакве одлуке.

Л. Катарцију, Н. Голеску и Д. Стурза долазе у двор и јављају кнезу, да је комора врло раздражена, али да ипак очекује да кнез састави владу. Кнез поверава ту мисију Ласкару Катарцију под условом, да узме врло енергичне људе без обзира на комору или на партизанске одношаје.

Међутим долази префект полиције да јави, како се

масе народа, које су дотле биле пред комором, крећу на двор.

Кнез му одговара, да ће он бити одговоран за сваки и најмањи неред. Префект одмах даје оставку.

У 8 часова у вече долази фон Радовиц у двор и констатује велику промену. Док је јутрос кнез говорио о својој абдикацији као о факту који предстоји, сада говори о условима под којима би остао.

После по сахата долазе у двор представници свију гарантних сила „да се у тренутку опасности нађу уз кнеза“. Овај им каже, како ствар стоји, а они му сви честитају, што покушава да спречи катастрофу.

У пола ноћи долази Ласкар Катарцију и јавља, да је на брзу руку саставио министарство, у коме је вољан узети председништво, за то моли кнеза за решење, како би се сутра могао представити комори. Листа је била оваква: Ласкар Катарцију председник и унутрашњих: Костафору спољних, Н. Крецулеску грађевина, Ђенерал Тел просвете и привремено војни. Маврогени финансија, са Ђенералом Флореску још није довршио преговоре, али он се нада, да ће Флореску примити министарство војно.

Кнез је одобрио овакав састав владе.

12. Марта положише нови министри заклетву. Кнез им је рекао: знам све тешкоће ситуације, али сам уверен, да ће их тако храбри људи и добри родољуби савладати. За случај потребе ево вам и указа о распуштању коморе.

После једнога сахата министарство се представило комори са својим програмом: Положај земље захтева сложну и родољубиву помоћ свију; влада ће се држати строго Устава. „То је фраза“, виче Флева „јер ми не знамо, зашто је одступила последња влада, а комора је опкољена војском, дакле у опсадном стању, што је противно Уставу“. Ђенерал Тел одговара, да војска није дошла по његовој заповести. Он ће одмах наредити, да се повуче. „Очевидно се хоће преко војске да врши притисак на народно представништво.“ вичу једни посланици. „Притисак сокачке руље много је гори од војничког“ одговарају други. Просто лом!

У вече долази Коголничано у двор и каже кнезу: „Цела је земља мирна, само је у комори буна“. Орган либерала „Романул“ позива отворено на буну. Ласкар Катарцију је сасвим миран, јер има самопоуздања. Маврогени јавља кнезу, да у државној каси нема ни крајцаре. Кнез зна то по себи, јер зна колико има како и он није примио од цивилне листе ни паре.

Сутрадан 13. Марта бурна седница у комори, која траје пет часова без икаква резултата. Хиљадама људи стоји пред комором. Кнез са кнегињом пролази кроз закрчене улице у шетњу чак до филарета. Цео свет их поздравља са страхопоштовањем.

14. Марта кнез продужује сесију коморе. Он се још нада, да ће ова ипак одобрити финансијске законе. Многи посланици разних партија долазе кнезу и моле га, да не клоне духом, да издржи. Генерал Флореску полаже заклетву као министар војни. Из Цариграда стиже извешће, да ће турска војска ући у Румунију, чим настану нереди у њој.

15. Марта опет бескрајна бурна седница без икаква резултата. Л. Катарцију ставља питање поверења. Већином коморе решава, да нема поверења у ову владу. Председник владе изјављује, да ће се до сутра размислити, шта му ваља чинити.

Посланици који су дотле сипали дрвље и камење на владоаца, излазе победоносно на улицу и натрапају баш на кнеза, који се на коњу враћа из шетње. Е нека види, баш га они *неће* поздравити!... Кнез их је само *погледао!*... кад тек полетеше дрекавачке посланичке капе доле... Светина клицањем поздравља кнеза... Јако!

16. Марта министри преклињу кнеза, да напусти своју намеру да абдицира, јер их та могућност убија; она им кочи сваку енергију за рад. Кнез обећава покушати, да се одвикне од те помисли. Ласкар Катарцију одмах после тога распушта комору. Ама *онога часа* настаје у Букурешту потпун мир.

19. Априла општински избори у Букурешту. Ни *један* члан либералне опозиције није изабрат. Браћану услед тог пораза прети у „Романулу“, да ће да остави

земљу, па да оде у Француску, да отвори пансионат за дечаке...

Кнез и кнегиња путују по Молдавији. Свуда су тако срдечно дочекани, да је кнез полазећи из Јаша у својој опроштајној беседи казао и ово:

„Срдачан дочек, на који смо наишли кнегиња и ја на целом овом путовању по земљи и у нашој другој престоници, уверили су ме, да последња комора није нимало била прави израз народног расположења. То ми даје нове храбрости, да од свега срца и свом снагом даље радим на лепом задатку, који ми је народ поверио. Ја се надам, да ће ме у томе свесрдно помоћи сви Румуни, који воле своју отаџбину“.

За ову беседу изгрдио је „Романул“ кнеза на пасја уста, али му је цео народ дао за право. 7. Маја, на општим изборима за комору, *влада је сјајно победила*. Кад се нова комора 23. Маја састала кнез јој је у својој престоној беседи препоручио, да похита са решавањем финансијских закона, и да помогне његовој влади решити тешкоће железничког питања. „С моје стране обећавам, да нећу жалити никакву жртву, да извршим узвишену мисију, коју ми је народ поверио. Последњи избори доказали су ми, да цела земља хоће реда и сталности, јер су страховите последице, када се потресају и руше темељи, на којима почивају све државне установе. *Права слобода нема ничега заједничког са разуз- даношћу и анархијом. Без дужности нема права, без рада нема слободе!*“

Народно представништво примило је ову беседу са правим одушевљењем. Кад је један од опозиционара, (од којих су свега седам изабрани и у ову комору) предложио, да се у адреси стави и ова реченица „тако исто чврето као што народ стоји уз престо, тако исто чврето стоји он и уз Устав земаљски“, цела је комора одбила тај предлог и адреса је усвојена са 92 гласа противу 7. Она је достојна парафраза престоне беседе.

6. Јуна предаје сенат своју адресу, у којој има овакво место: „Вера Вашег Височанства у румунски народ и уверавање, да Ваше Височанство неће жалити жртва, само да изврши узвишену поверену му мисију.

радосно је одјекнуло у срцу сваког поштеног човека. Ми се надамо, да ће спасоносне мисли, изнесене у престоној беседи, ухватити корена у земљи нашој и да ћемо се моћи радовати срећнијој будућности“. Кнез одговара: „Срећан сам, што ми се дала прилика, да уверим о своме поверењу сенат, који је својим држањем прошле зиме заслужио опште поштовање. Сенат има потпуно право, када тврди, да је баш његова најпреча дужност, да стоји чврсто уз престо и да се стара, да у земљи влада ред и поштење“.

7. Јуна пише кнез свом оцу:

„И ако нисам оптимиста, опет сам ведрији и имам више самопоуздања, него што сам икада мислио да ћу имати. Промена извршена између 10. Марта и 10. Маја просто изненађује. Онда на улицама буна, моја абдикација на прагу. Данас одушевљење у целој земљи, овације.

„Молдавија је била тако подривена сепаратистичким и анархистичким агитацијама, да смо са највећом зебњом очекивали резултате избора. Наше путовање направило је право чудо. Вароши као што су Галац и Фокшани, које су четири године узастопце бирале у комору антидинастичаре, да би ови прокламовали моје збацивање с престола, сада су изабрали људе, који су се у последњој кризи највише истицали за мене. У целој земљи испали су избори, како се само пожелети могло. Поуздана већина осигурана је моме садашњем министарству, у коме је сваки члан за себе важна политичка личност. Сви су они карактерни људи, који су у страшном часу доказали, да им је *отаџбина дража него њихова популарност*. *Интересантно је, да је већина међу њима верно служила и кнезу Кузи*. Њихови противници су им од тога градили злочинство, али ја данас видим, да су они људи, који су били верни моме претходнику, и мени верни. Они су искрени монархисти, па као што су били противни збацивању кнеза Кузе, тако и сада нису допустили, да револуција мене обори. Ласкар Катарџију и Маврогени то су два скроз поштена човека, који су ми увек, и док нису били на влади, давали најбоље савете. Тел је 1866 гласао противу кнеза

странца, јер је био убеђен, да се странац неће никада прилагодити земљи нити уживети у језик и веру народну. Он је данас мој министар просвете и црквених послова и кад је ушао у кабинет казао ми је, да још никада ниједан кнез није тако добро познавао земљу нити толико поштовао народну веру као ја. Кад би ти знао карактер овога човека, онда би тек могао оценити, колико та његова изјава вреди. Тел увек отворено каже своје мишљење, не трпи противуречност, а воља му је гвоздена. Њему је дража отаџбина но све слободе: „Je tiens plus au bonheur de mon pays qu'aux libertés“. Н. Крецулеску био је министар-председник под Кузом и као такав ухапшен је оне ноћи 11. Фебруара 1866 после се сасвим повукао из политике у приватан живот. Када је видео, да ја збиља хоћу да абдицирам, дојурio је к мени, преклињао ме је, да одустанем од те кобне намере и ставио ми се на расположење. Примio је портфељ министра правде и привремено грађевина али *само догле, док траје опасност*. Чим је ова прошла, поднео ми је оставку. Једва сам га умолио, да бар још неко време остане у кабинету. Каква разлика између ових људи и мојих министара прошле зиме. Док су они дрхтали од сваке опозиционарске беседе, садашњи министри снажним рукама и храбро управљају државном крмом. Од бивших министара ни један није изабрат. Влашка је дала два опозиционара а Молдавска пет фракциониста. Како изгледа садашња комора суди по председништву: Димитрије Гика, Бојереску, Кантакузино, све људи који су се прошле зиме одлично држали. — Овдашњи представници страних држава једногласно тврде, да Румунија још никада није имала бољу владу. — — И ако се скоро две године нисмо видели, не смем ни да мислим на то. Што у другим земљама раде начелници одељења, то овде морам ја да радим. Никаква се одлука не доноси, док се мени не изнесе. Али што више посла, то боље; ја се на то не жалим“. —

10. Јуна усвојила је комора закон, да се „летећи дуг“ од 78 милиона исплати зајмом, коме би за залогу

служила државна добра (зајам на државне домене — доманијални).

28. Јуна вотиран је државни буџет, који се пење до суме од 82 милиона.

5. Јула народно представништво одлучује по Штрусберговој ствари: 1. Влада има да тражи од изборног суда, који је предвиђен концесијом, да се уговор раскине. 2. Док се то не реши, забрањује се Штрусбергу, да води експлоатацију железнице. 3. Имаоце облигација железничких јавно позвати, да се конституишу као акционарско друштво, које ће примити сва права и све дужности концесионара. 4. Ако се то не изврши у року од 30 дана, румунска држава да откупи све облигације. (Тачке 6. — 14. садрже појединости о томе откупу). 15. Штрусбергове облигације могу се у Букурешту заменити државним у року од 3 месеца, ако (18.) власници пристају, да на њих добијају уместо $7\frac{1}{2}$ интереса $4\frac{0}{10}$. —

Кнез неће овакав закон да потпише. Кнез Бизмарк прети, да ће се обратити Порти, ако се тим законом оштете немачки поданици.

Кад је Бизмарк ову претњу извршио, и кад је Porta изјавила, да ће ту ствар узети у своје руке, кнез налази у томе кораку немачке владе повреду румунске аутономије, и зато одмах потписује тај закон и пише своме председнику министарства овакво писмо; „Оклевао сам, да санкционишем овај закон, јер сам се бојао, да се њиме не убије државни кредит Румуније у иностранству. Данас га потписујем у чврстом уверењу, да ће лојалност моје владе овај закон употребити само као основу за *праведније* и *достојније* решење овог замршеног питања“.

Велики везир телеграфише кнезу, да Румунија задовољи немачке захтеве и да барем одмах плати неисплаћени купон. Кнез наређује своме министру спољних послова, да он одговори великом везиру, како ће Румунија из своје властите побуде и у свом властитом интересу старати се, да на основу донесеног закона донесе *праведније* решење, те да по могућству задовољи немачке захтеве.

Немачка штампа чини кнеза лично одговорним за сваку штету, коју претрпе немачки акционари, јер су они дали свој новац Румунији само зато, што су њему веровали.

Доманијални зајам покривен је скоро сав у самој Румунији. —

3. Августа нови кораци Порте у железничком питању, који се оснивају на Париском Уговору. („Dans leurs relations extérieures, les Principautés seront représentées par la Turquie“). Румунија одговара, да је то чисто унутрашње финансијско питање, а чл. 22. Париског Уговора изрично вели, да Порта нема никаквог права, да се меша у унутрашња питања кнежевина осем у случају нереда у земљи, па и то само по пристанку свију сила, а у Румунији нема никаквих нереда.

Коловође немира од 10. Марта осуђени су 18. Септембра у првостепеном суду. Тадашњи префект Букурешта осуђен је на шест месеца затвора. У либералним новинама велико гнушање због те пресуде.

4. Октобра: Изборни суд поништио Штрусбергову концесију. Тиме је знатно олакшано решење питања. Одмах је направљен управни одбор, који је послао свог делегата у Букурешт.

Румунска влада нуди акционарима интерес од $4\frac{1}{2}\%$. Друштво акционара пристаје, да доврши железнице, али тражи бар 5% интереса.

На Митров-дан кнез и кнегиња отварају фабрику за осветљење Букурешта светлећим гасом.

26. Новембра позива Ј. Брађану у „Романулу“ становништво Букурешта, да *силом* спречи споразум између владе и акционара у железничком питању, у коме и онако све стране силе интригирају. Игњатијев дражи Порту: „*Vous ez comme les Allemands vous traitent!*“¹²⁴

17. Децембра доноси комора овакву одлуку:

„Власницима железничких облигација оставља се на вољу, да бирају између ова два решења: а) Они примају на се сва права и дужности првих концесионара, а влада им даје рок од три године, да доврше

¹²⁴ „Видите ли како Немци с вама поступају!“.

железничку мрежу и даје им већ од 1. Јануара 1872 годишњу помоћ од девет милиона за исплату купона. За интерес прошле године и за попуну депоа нека хватају Штрусберга. б) Власници акција уступају сва своја права држави, а ова по процени свршених радова обвезује се, да им плаћа годишње по 11 милиона интереса и отплате и то за 49 година“.

19. Децембра комора изјављује, да ће влада од 1. Јануара 1872 плаћати купоне. Према томе влада ће 1. Јануара и 1. Јула платити 4,760.000 франака, док се доврши главна линија Роман-Букурешт, коју ће влада узети под своју управу 1. Септембра 1872 и од тада ће држава плаћати гарантиран интерес од 20.250 франака по километру.

15. Јануара 1872 телеграм из Берлина, да су акционари једногласно пристали на конвенцију. Штрусберг плаћа 6 милиона талира за упропашћени депо.

И тако пропадоше сви изгледи опозиције, која се надала, да од *железничког* питања *направи* опет *династичко питање*, тумачећи држање немачке владе у њему учешћем Хохенцолерна у Штрусберговим прљавштинама. Кад то није упалило, онда је опозиција 28. Јануара 1872 изазвала у Бесарабији и у Брајили *ново гоњење Јевреја*. У Галцу је енергични префект одмах спречио nerede, али у Кахулу је неколико Јевреја рањено. Држање владе у овој прилици било је тако, да су страни консули у Букурешту морали да изјаве министарству своје признање.

2. Фебруара апелација поништава пресуду првостепеног суда над коловођама nerede од 10. Марта прошле године. То је формална политичка демонстрација. Костафору предлаже, да се збаце све апелационе судије. Кнез то не допушта. Онда он подноси указ, којим се први председник апелације премешта. Кнез потписује тај указ. Услед тога многе судије првостепених и апелационог суда дају своје оставке. Опозиција их слави као „*victimes de la Prusse*“ („жртве Прајске“).

3. Фебруара установљен је монопол дувана, а 11. Фебруара комора одлучује, да се железница продужи од Јаша до руске границе код Унгена за везу с Одесом.

26. Фебруара пише кнез Румуније кнезу Бизмарку одширно о свима фазама, кроз које је прошло железничко питање док је решено; па онда ово:

„Нека би ово овде послужило, да Ваша Светлост и ову ствар као и многу другу мање строго цени. Немојте заборавити, да се тамошњом мером не може мерити и један народ, који се још налази у првом развиту и који је врло осетљив и раздражљив, када му се дарне у његову још оскудну и тако мучно стечену слободу. Што се тиче симпатија или антипатија за ову или ону велику силу, то је само оружје у рукама појединих политичких партија, и не треба том оружју придавати сувише велику важност, а најмање показивати, да оно може да утиче на одлуке једне велике силе. Једно не могу да сакријем од Ваше Светлости: мешање Турске, која је сама политички и финансијски у много горем стању него Румунија, и то мешање Турске у наше унутрашње ствари, на молбу владе *моје* домовине, изазвало је овде велико незадовољство и огорчење, које је јако отежавало мој положај и сваку моју радњу. Али и ово непријатно интермецо заборавиће се, ако Ваша Светлост не само поврати наше старе пријатељске одношаје него нам можда помогне, да извојујемо Румунији које ново право. Ако то буде, онда ће се брзо антипатије претворити у симпатије, и онда ће ми тек поћи за руком оно, за чим неуморно тежим: да немачку културу пресади на истоку“.

Кнегиња је у последње време много патила од наступне грознице, и лекари је послаше у Италију.

26. Марта кнез санкционише измене у војном закону, по коме стални кадар служи четири године уместо три и толико исто у резерви. Граничари и доробанци организују се као територијална војска, у коју улазе и пожарници свију градова са својим запрегама као артилерија њена. Та територијална војска броји 8 пукова (33 батаљона, односно ескадрона).

28. Марта: Државна добра, која доносе 20 милиона годишњег прихода, издвајају се из министарства финансија у засебну управу.

Кнез путује по целој држави, да прегледа војску.

У Бузеу сазнаје (6. Априла), да је тамошња порота савим невине Јевреје осудила, а доказано криве Румуне ослободила.¹²⁵ Услед тога целокупно консуларно тело предаје румунској влади протест противу такве правде. У немачком парламенту дебата о гоњењу Јевреја у Румунији, која се завршава овом одлуком: „Признавајући све кораке, које је државни канцелар до сада предузимао за заштиту Јевреја у Румунији, Рајхстаг га позива, да и од сада предузме што је могућно, да се такви догађаји спречавају“.

Кнез пише своме оцу:

„У пркос ларме због Чивута ми смо сада добро са свима силама. Чак и са Немачком повраћено је старо пријатељство. Мало мисеја Маврогенијева у Берлин мало моја писма (цару и Бизмарку) учинише своје. Кад се Маврогени враћао, састао се он и с Андрашијем, који се радовао, што је Маврогени тако добро примљен у Берлину, и уједно изјавио жељу за што бољим одношајима између Аустро-Угарске и Румуније као и за везу наших железничких мрежа. Маврогени му је одговорио, да ја на томе радим још од 1866. И одиста од самог почетка мојега рада овде ја сам сву моју снагу заложно, да развијем материјално благостање ових богато благословених земаља. Као основу за то изабрао сам грађење друмова и железница. То је моја великорумунска политика, коју сам до сад водио

¹²⁵ О томе шта се догодило у Бузеу, има у пом. монографији ово:

„Године 1872 доказано је, да су Јевреји украли из Саборне Цркве у Измајилу не само новац него и *црквене утвари*. Становништво Измајила и околине (све сами Руси, Бугари и Грци) нападне због тога Јевреје у Измајилу и Кахулу и разруши неколико њихових дућана. Ти се немири раширише по целој Бесарабији. Главни кривац Силберман беше исказао, да је и рабин измајилски Брандес учасник у тој крађи, и неке од украђених утвари нађене су у рабиновом њижнику. Влада је одмах угушила nerede и ухапсила оптужене Јевреје. Европска штампа дрекала је због нових касапљења Јевреја у Румунији, где јеврејска крв потоцима тече. У ствари није проливена ни једна једина кап те крви, јер у целим тим немирима, није ни један Јеврејин рањен а камо ли да је погинуо. Кривица светотатства изнесена је пред поротни суд у Бузеу. Поротници беху на жалост под таквом моралном пресијом становништва, да су осудили све оптужене Јевреје, и ако је довољних доказа било само за двојицу. Пресуда је била очевидно неправедна. Зато је кнез Карол одмах помиловао све осуђене, осем самога лопова, али ни то није помогло: у штампи под платом израиљске алијанције продужени су напади.

(Verax, I. с. стр. 148.—149.).

и коју ћу и од сад водити. И баш зато су и љути на мене они, којима је постојање Румуније кост у грлу. Зато плаћена штампа и напада непрекидно Румунију, јер и мала земља, која материјално посведневно напредује, може временом постати чињеница, са којом ће се морати рачунати. У тим нападима утркују се аустријска и мађарска штампа. Докле службени кругови суседне монархије одиста желе мирно развиће Румуније, доглењени клерикални, финансијски, јеврејски кругови ратују штампом противу нас. Чивутска *haute finance* објавила је, да неће да улази ни у какве послове са јудождерском Румунијом, и да ће јој свуда кварити њене послове. Па ипак смо ми закључили монопол дувана са једном чивутско-мађарском фирмом и добили смо осам милиона годишње за то, једну понуду, којој се никад нисмо надали.

„Овдашњи страни консули користе се сваком приликом, да се направе важни, и праве нам многе непријатности, али при свем том ми смо са свима силама добро.

„Моје путовање у малу Влашку, где нисам био још од 1867, и где су антидинастичари живо радили — покидало је све њихове мреже од интрига.

„Војска у сваком погледу напредује очевидно. О томе сам се уверио и при последњој инспекцији. Флореску и Соломон одлични су у сваком погледу. На Флореска се 1866 онолико викало само зато, што је био веран Кузи. Међутим сви официри, који су Кузи били верни, баш су они на које се и ја највише могу ослонити. Они су верни принципу а не личности.

„Као што видиш, да није урока, могу одовуд само добре ствари да ти јавим. Министарство је сложено и јако. Ласкар Катарцију је завео тако строгу владавину, да га се префекти боје. Опозиција не може ама ништа да нађе, чиме би га напала. Његова енергија и чисте руке импонирају јој. Најслабија нам је страна судство. Костафору погибе, да га поправи, али то је врло тешка задаћа“.

16. Јула: Због реорганизације народне гарде наређено разоружање извршено је у Букурешту и у целој земљи без икакве сметње. Само у Крајови није хтела

народна гарда да преда оружје. Влада је наредила, да се ова распусти, што је одмах извршено.

Из једног писма кнежевог видимо, да му је отац послао знатну суму новаца на поклон, само да у двору не осети оскудицу...

10. Августа кнез Милан од Србије као пунолетан прима управу државом у своје руке. Кнез Карол не само да је на ту свечаност послао свог ђенерала Зефкарија и свог ађутанта Филитиса, него и он сам држи на тај дан свечано благодарење у Букурешту.

Истога дана, 10. Августа 1872 Вакареску са Цетиња јавља, да је кнез Никола опширно говорио с њиме о савезу балканских држава, за који мисли да треба кнез Румуније да узме иницијативу и да му се стави на чело...

1. Септембра прешла је у државне руке железница Роман-Букурешт-Питешти. Румунија има сада 800 километара железница

Од 25. Септембра до 5. Октобра маневар са једнаест хиљада румунске стајаће војске. Од српске војске присуствују тим маневрима: мајор Стев. Здравковић, капетани Дим. Ђурић и Александар Симоновић, поручик Тадић.

Пошто је кнез врло задовољан резултатом маневра, то он одликује неколико најбољих подофицира војничком медаљом, која осигурава пенсију од 300 франака годишње.

21. Октобра свечано полагање темеља за кејове у Ђурђеву.

28. Октобра улази једна нова снага у кабинет. Бивши министар-председник Јепуреану постаје министар правде.

15. Новембра нов железнички зајам од 75 милиона за линију Букурешт-Верчерова имао је успеха у Берлину.

27. Новембра Коста Цукић предаје нова кредитива. Кнез Карол каже му, *да је врло важно, да се и Румунија и Србија што брже и што боље војнички спреме, како се источно питање не би решавало без њих.*

11. Децембра комора и сенат усвојили су владин предлог о црквеним властима. Владике бира нарочити

сабор, у коме су митрополит, све владике, сви хоропископи, извесан број сенатора и скупштинара. Сабор сазива кнез, који има право, да потврди изабране. Синоду председава митрополит. Министар црквених послова има права, да учествује у седницама синода, али само са саветодавним гласом. Држава се дели на 8 епархија. Цариградски патријарх има само да благослови.

19. Децембра: Државни буџет износи 86 милиона. Нови су приходи од монопола дувана, таксених марака и од ковања ситног новца.

31. Децембра: отворена је прва румунска *уметничка* изложба.

Влада би хтела, да страним капиталом оснује велику хипотекарну банку, јер види да би у њој добила снажну помоћ за унапређење народне привреде и финансија. Све групе из опозиције пружају једна другој руку, да спрече и овај успех владе и изјављују, да су против сваке *привилеговане* хипотекарне банке. Опозиција жели, да питање о довлачењу страног капитала остане *отворено*, док *она* не дође на владу.

28. Јануара 1873 овлашћен је министар војни, да купи 8 милиона фишека за пибодуше.

16. Фебруара решила је комора, да држава направи железницу од линије Букурешт-Питешти до Трговишта, где кнез хоће да подигне велике војне магацине. Кад су дошле на дневни ред везе румунских железница с Аустро-Угарском, комора је из стратешких и финансијских разлога одбила везе Ицкани-Бурдудени, Вулкан, Ађуд и Предеал. Ово баца владу у бригу, јер сад може Аустро-Угарска одрећи везу код Верчерове.

2. Марта жестока дебата о хипотекарној банци. Односно страног капитала придружила се и конзервативна странка шовинистичком гледишту опозиције тако, да је сад већина коморе противу страног капитала. Коголничану објаснио је то кнезу овако: Ако би се усвојио предлог француских финансијера, онда би управа земаљска брзо прешла из владиних у њихове руке. Овога је истог мишљења и Александар Голеску, бивши министар финансија. И тако је комора усвојила закон, да се оснује друштво за кредит на земљу, у коме само румунски влас-

ници земаља могу бити чланови.¹²⁶ Та хипотекарна банка даваће зајмове само са интабулацијом на прво место, и само до половине фактичне вредности дотичног објекта. Заложнице ће носити 7 % интереса и морају се најдаље за 60 година амортисати. Тачно је одређено, колики сме бити резервни фонд.

9. Марта добија кнез извешће, да се најзад и прајска влада уверила, да је *Штрусберг* био крив за све трзавице прве железнице у Румунији, и ставила га је *под суд*.

14. Марта овлашћује комора министра финансија, да изда десет милиона благајничких записа (бонова), који ће се покрити продајом државних добара, само да покрије дефицит за 1873.

Године 1873 установљена је *Хипотекарна Банка* (Crédit Foncier) у Румунији. Основали су је власници земаља, којима је требао кредит, и то заложницама, које су најпре носиле 7 па онда 5%. То је био страшан удар за јеврејске капиталисте, који у целој Молдавији беху дали новаца на зајам са 12—24% интереса. Власници земаља помоћу хипотекарног кредита курталисаше се овог ужасног дуговања Јеврејима. То беше први корак ослобођењу од економног ропства Јеврејима.

Други корак беше у закону о повластицама од 28. Марта 1873. По томе закону нико не може продавати алкохолна пића, док претходно не добије на то повластицу министарства финансија. По чл. 8 тога закона такву повластицу може добити само онај становник сеоски, који је бирач у своме селу; само онај који има бирачко право може продавати та пића у сеоским и друмским механама.

Последица је била, да је половина свију јеврејских механа затворена. Само погрешним тумачењем закона паланчице (tirgusoare) су изузете од њега, те тако су богатији Јевреји продужили држати механе по варошицама.¹²⁷

¹²⁶ Јепуреану налази, да то не може сложити са својом савешћу, да право треба да је подједнако за све држављане и даје оставку.

¹²⁷ Verax I. с. стр. 149.—151.

22. Априла Костафору напушта из здравствених разлога портфељ спољних послова. На његово место долази Бојереску, што је кнезу врло пријатно, јер је Б. Бојереску једини од румунских државника, који се слаже с кнезом да би већ време било порадити на — независности Румуније.

3. Маја телеграм, да је кнез Куза преминуо у Хајделбергу. На народ није тај глас учинио никакав утисак. Кнез Карол изјављује Кузиној удовици своје саучешће, и пошто ће се мртво тело донети у Молдавску, да се сахрани на Кузином имању, кнез издаје наредбе, да га сахране са *владачким* почастима.

7. Маја цар аустријски позива кнеза, да посети светску изложбу у Бечу. Кнез прима позив.

13. Маја кнез покреће у министарском савету питање о проглашењу независности, али не налази једнодушног одобравања.

22. Маја извешће, да је кнез црногорски у Бечу одлично примљен. Аустријска штампа истиче, да Аустрија напушта своју ранију непријатељску политику према хришћанским народима на Истоку, и да ће се о томе уверити кнезови Румуније и Србије, кад ускоро дођу у Беч.

28. Маја сахрањен је кнез Куза у Рудинози близу Јаша. Кнез, влада, све грађанске и војне власти биле су представљене на том погребу, на коме је била и маса сељака, који не беху заборавили, да Кузи дугују захвалност, што данас имају своју земљу.

3. Јуна јавља Костафору из Беча, да му је гроф Андраши казао: „Аустро-Угарска има великог интереса, да Румунија постане снажна консолидована држава“.

Кнегиња с принцезом отишла је у Највид, кнез у Беч. Од румунске границе па до Беча свуда је сјајно дочекиван и испраћан. У Бечу цар није чекао, да му кнез дође, него га је сам први посетио и поздравио га добродошлицом.

Гроф Андраши казао му је на првом виђењу: „Ја имам особиту личну симпатију за Румунију, а Вашем Височанству просто се дивим, како сте савладали све тешкоће свог ужасно мучног задатка“.

Кнез га је сутрадан ставио на пробу, и у једној

дужој конференцији стао је Андрашију да говори о свом одношају према Порти, који почиње да му постаје неносан због ситничарских тешкоћа, које му Порта прави на сваком кораку. С друге стране кнез је уверен, да би Румунија, када би раскинула васалне везе, као независна држава постала искрен пријатељ Турске. С тога се он почиње озбиљно носити мишљу о прокламовању румунске независности.

Гроф Андраши изјави зебњу, да би независна Румунија стајала у ваздуху, докле овако стоји на међународним уговорима, који јој гарантују опстанак.

Кнез то не пориче сасвим, али покушава да тај разлог ослаби и помиње тешкоће, које за њега поничу из румунског предредности, коме би се само тако могло на пут стати, када би Румуни у Мађарској добили она права, која имају Хрвати.

Гроф Андраши на то мисли, да су жалбе угарских Румуна претеране, и да њих драже сународници из кнежевина, јер он добро познаје угарске Румуне и зато их воли, пошто је то врло скромно и врло вредно становништво. „У осталом — наставио је Андраши — оно што се протура о прохтевима Аустро-Угарске, да анектира Румунију, савршена је глупост. Ми бисмо радили противу властитог интереса, када бисмо умножили број својих румунских поданика и када бисмо тиме још продужили нашу границу с Русијом. По моме мишљењу Аустро-Угарска сада, када се курталисала двеју старих тешкоћа: немачке и италијанске, постала је много јача. Војнички пораз од 1866 постао је велика политичка добит. Према томе Аустрија ће се морати добро чувати, да себи натовари на врат пову румунску тешкоћу“.

У даљем разговору кнез истиче, да би закључење трговачког уговора између Аустро-Угарске и Румуније било за ову од највеће политичке важности, јер би нагласило самосталност румунске државе. У опште он неће никада допустити, да ма каквом уговору закљученом између Румуније и ма какве друге државе треба пристајак Портин.

Кад је гроф Андраши додирнуо потребу регулисања Бердапа, кнез му је казао, да се он већ бавио проу-

чавањем тога питања, и ако хоће, послаће му планове г. Нобилинга, који је био инжењер дунавске комисије. Андраши је примио ту понуду са благодарношћу.

Што се тиче одношаја према Русији, кнез је (сећајући се, како је исти Андраши 3. Јуна његовом агенту Костафору рекао, да Румунија не треба да допусти претежни утецај Русије) нагласио, да ће се он увек старати, да тај одношај буде што повољнији, јер само на тај начин може његова држава да очува своју неутралност, пошто се налази између два тако моћна суседа...

Дочек, који је кнез Румуније *сада* нашао у Бечу, упоређен са оним од 1869, најјасније му је показао, да последње четири године тешкога и озбиљнога рада нису изгубљене. Осем тога добија у Бечу пријатно извешће, да је управа новостворене хипотекарне банке у Румунији састављена од људи *свију* политичких партија, и тако ће се испунити његова нада, да тај институт постане одиста народни.

Кад се кнез 18. Јуна праштао с аустријским царем, овај му је казао, да му је Андраши саопштио њихов разговор. „Уверавам Ваше Височанство, да ми је била велика радост, што сам Вас могао дочекати као мог госта. Моје најбоље жеље пратиће Вас свуда. Саветујем Вам, да у свима Вашим радовима останете тако опрезан и mudar, као што сте до сад били. Румунија ће позитивно благодарити железницама и пројектованим везама постићи велики полет“.

Полазећи из Беча, кнез је наредио своме представнику, да изјави кнезу Милану, колико му је жао, што га није могао дочекати у Бечу, јер је кнез Србије имао стићи тек после два дана. Порта се веома наљутала, што кнез Милан иде у посету једном страном двору пре, него што је учинио своје подворење своме сузерену. То му је Порта пребацила и кад је ишао у Ливадију. Али је кнез Милан одговорио, да не може ићи у Цариград, док Турци не напусте Сакар и Мали Зворник.

После аустријског кнез је посетио немачког цара, који га је дочекао као свог блиског рођака и казао

му је: „Царица ми је причала, да си у Бечу врло добро примљен. То ми је врло мило. Тако исто радујем се, што видим са коликим тактом и са колико мудрости вршиш твоје трновите владалачке дужности. У осталом ја сам то и очекивао од тебе. Саветујем ти само једно: Највећу пажњу обрати на војску. Боље је, да имаш малу али добру и поуздану војску, него велику а неизвежбану“.

Тек сада је кнез узео своју жену и дете и отишао својим родитељима, да им одведе унуче и да на родитељским грудима дахне мало душом. Из Букурешта му јављају, да је његов дочек у Бечу направио најбољи утисак у целој земљи. Порта је протестовала што се кнежеви представници у иностранству величају „дипломатским агентима“. Енглеска је предлагала великим силама заједнички корак за заштиту Јевреја у Румунији. Ни једно ни друго није сад упалило.

Кад се кнез 24. Августа вратио у Букурешт и кад је примао стране представнике, *енглески* наједанпут поче да доста отворено говори у корист проглашења румунске независности. Ово му беше у толико чудније, што је знао, да сер Елиот у Цариграду непрестано дражи Турску против Румуније. С тога је у министарском савету одлучено, да се питање о независности одложи, док се не види, како Русија мисли о томе питању.

12. Септембра упућена је циркуларна нота Портине свима великим силама противу уговора и конвенција, које Румунија закључује или хоће да закључи са страним државама. „Царска влада ограђује се формално противу сваког акта међународног карактера, који би потекао из дунавских кнежевина. Уговори, које закључује суверени двор, обавезни су и за те кнежевине“.

3. Октобра хоће велики везир да пошаље кнезу једно писмо због некаквог сукоба између турских и румунских војника на острву код Ђурђева. Кнез изјављује, да неће више да прима никакво везирско писмо, него ако Порта хоће што да му саопшти, ено јој његовог агента у Цариграду, па нека њему каже или пише што има.

15. Новембра отварање зимске сесије народног представништва. Са задовољством наглашава кнез у престоној беседи факат, да је ово већ трећа сесија коморе, како она сложено ради са његовом владом. И сенат иде на сусрет свом првом, правилном обнављању на основу Устава. Кнез је уверен, да ће земља, овом унутрашњом слогом јака, бити поштована и у иностранству.

18. Новембра пише кнез свом оцу измеђ осталог: „Наши односи са Портом постају сваки дан хладнији. Једна држава, која зајми новац са интересом од 26⁰%, нема више права ни на какве претензије. Ми ћемо скоро одекочити од целог овог источног хаоса, јер ми сад баш радимо на томе, да наш државни дуг претворимо у 5⁰% ренту.”

12. Јануара 1874 интерпелише Н. Јонеску владу због одношаја Румуније према Високој Порти. Њему се чини, да проглас независности, на коме влада ради чак и новинарским раздражљивим чланцима, може тотално упропастити Румунију. У пркос Јонесковим најжешћим нападима на владу комора изјављује влади своје поверење.

Комора се бави општинским законом, сенат кривичним закоником.

2. Фебруара пише кнез оцу:

„Опозиција и наши непријатељи у иностранству просто су у очајању због слоге између владе и народног представништва. Немајући чиме да нам праве тешкоће прибегавају измишљотинама: те ја ћу да абдицирам због порушеног здравља, те ова или она велика сила захтева, да моја садашња влада одступи, и т. д. Најновија им је измишљотина, да ће 11. Фебруара (годишњица Кузиног збачења) букнути буна противу мене. Само не кажу за чији рачун. У пркос свему томе моја влада стоји чврсто“.

15. Фебруара комора вотира осам милиона за зидање касарни.

Русија пристаје, да прими *дипломатског агента Румуније*. Кнез поставља на то место свог бившег дворског маршала Филипеска, и даје му кредитивно писмо за

цара, у коме говори о благодарности, која везује Румунију за Русију и исказује наду, да ће цар и у будуће остати заштитник Хришћана на истоку.

Изгласан државни буџет за 1875 износи 97 милиона расхода на 91 милион прихода. За мањак од 6 милиона благајнички записи, док се и за њих не створе државни приходи.

23. Марта закључена сесија коморе, која је два пут продужавана. Кнез јој благодари за велики успешан рад и за потпомагање владе.

28. Марта умрла је принцеза Марија од шарлаха. Кнез и кнегиња су просто као убијени овом смрћу свог јединчета. Саучешће, које цео народ изјављује уцвељеним родитељима, тако је опште и тако искрено, да је кнез за то благодарио оваквим писмом од 30. Марта своје министру председнику.:

„С овога света пуног страдања Свемогући је одазвао наше једино драго дете.

„Да нам је требао још какав доказ народне љубави, дирљивије нам се не би могао дати, него што је то учињено ових болних дана, у којима нам је искрено саучешће свију било једина утеха у нашој дубокој жалости.

„У оваквим приликама осећам потребу, да кажем моме народу: као што ме је он у најтежим тренуцима мога живота придржао својом љубављу, тако ћу се и ја целог живота старати, да му добро добрим вратим.

„Најслађа успомена, коју нам је наша покојна кћи оставила као најдрагоценије благо, то је њена безгранична љубав према земљи, у којој се родила. И ако је била још врло млада, та њена љубав била је тако силна, да је покојница, кад је била у иностранству, тужила за отаџбином.

„Религија нашег детета, језик којим је оно говорило, добише за нас ново посвећење, јер ће нас свака изговорена румунска реч подсећати на онај глас, који никада више на овој земљи нећемо чути.

„У најужем кругу наше породице раскинута је најсрдачнија веза, али зато нас сад спаја јача веза са нашом великом породицом — са румунским народом, који је с нама заједно оплакао наше дете као своје.

„За кнегињу и за мене света је дужност, да из дубине ожалостеног родитељског срца најтоплије благодаримо целоме народу са молбом свима и свакоме, да са нашим молитвама и они уједине своје молитве Свемогућему, да нам подари стрпљења и снаге, да издржимо ово искушење, на које нас је Његова неиспитана промисао осудила“.

После 4 дана кнез пише немачком престолонаследнику измеђ осталог:

„Природно је, што ми сада цео живот изгледа као пустиња. Ми морамо сад имати стрпљења са својим срцем, док не научи да куца само за друге, да без себичности живи, ради и нада се за земљу, за народ“.

6. Априла пише кнез оцу:

„Пред вама, драги родитељи, смем да плачем, јер ви знате, да на овом свету нема већег бола него што је спустити у гроб своје рођено дете. — Као гром из ведре неба удари нас овај тешки удар и разори нам нашу лепу породичну срећу. Где је било сунце и радост, ту је сада туга и бол. — Хвала моме брату Леополду, што хоће да дође. Без наде на то, ми бисмо се срушили, и ако Јелисавета јуначки сноси растргнуто материнско срце... Њена нова нада је пропала... Требаће јој тражити лека... кад и где не знам“.

10. Априла пролази кнез Милан од Србије за Цариград. Кнез шаље Бојереска, да га поздрави у Рунчуку.

23. Априла пише кнез свом оцу:

„Кнез од Србије посетиће нас при свом повратку из Цариграда. Спремићу му леп дочек, и ако ја наравно не могу да учествујем у свечаностима. Зато ћу му изаћи у сретање до Бурђева, али у Букурешту прећи ћу с једне станице на другу, и вратићу се у Котрочени гробу нашег детета. Кнез Милан хоће да остане овде неколико дана, да се види са својим рођацима. Ја и Јелисавета ручаћемо с њиме неколико пута на само. Генерал Флореску представиће му моју војску“.

Комора и сенат подносе кнезу и кнегињи изјаву саучешћа народног представништва. „У срцу народном наћи ће Ваша Височанства толико љубави и оданости, да ће Вас то утешити“.

5. Маја, дочекује кнез Румуније у Ђурђеву кнеза Србије најердачније, прати га до Букурешта, па га онда предаје своје министру-председнику, са којим кнез Милан улази свечано у румунску престоницу. Пред вече кнез Милан иде у Котрочени, да положи венац на гроб принцезе Марије и да посети њене уцвељене родитеље.

Кнез Милан отишао у Мају својим рођацима, кнез Карол је дуго конферисао са српским министром-председником Ј. Мариновићем о балканској федерацији.

Од оца писмо:

„Несрећа срдачније везује него срећа. Твој народ показао је у овој несрећи, која вас је снашла, такве особине, које су за мене гаранција, да ћеш ти са таквим народом моћи да учиниш много и великих дела. — — — На политичком и привредном пољу видим, да добро радите. Каква срећа за народ, што је оставио стадијум доктрине и што се прихватио практичног рада. Повећење у румунске одношаје знатно је порасло“.

14. Маја пише кнез оцу:

„Једва чекамо, да нам Леополд дође. Дотле ће нас кнез од Србије оставити. Ми не учествујемо на свечаностима, које приређујем у његову част, али га чешће зовемо да с нама руча или на чај. Кад год дође у Котрочени, он донесе венац, који сам спушта на гроб нашег детета. Он је мио, бистар и леп човек, са којим се лепо може разговарати; има пуно здравога разума, само финије образовање му недостаје. Он је оставио Цариград незадовољан, јер му нису дали Зворник. Његово бављење овде направило је огроман утисак у Цариграду“.

16. Маја била је свечаност у касарни Александрији, па којој је кнез Карол поставио кнеза Милана за шефа румунског VI пешадијског пука. Овај је направио кару. У средини беху оба кнеза. Кнез Милан у униформи свога новог пука. Карол се обраћа VI пуку и каже му, да му је поставио за шефа кнеза Милана, да би тиме направио чврсту везу између румунске и српске војске као почетак братимљењу два суседна народа. За тим се обраћа кнезу Милану и каже

му француски: „Ја и моја војска честитамо себи, што од данас добијамо друга у Вашем Височанству. Овај ће дан остати пријатна успомена за Румунију“. Кнез Милан му благодари, ставља се на чело свог новог пука и проводи га пред кнезом Каролом. Овај за тим одлази, а кнез Милан руча с официрима свога пука. Флореску пије у његово здравље, а кнез Милан одговара здравицом кнезу Каролу.

Сутрадан је кнез Милан отпутовао у Србију онако исто свечано испраћен, као што је и дочекан.¹²⁸

19. Маја потписана је конвенција с Аустро-Угарском о вези њених железница са румунским код Вер-

¹²⁸ Овако је описан дочек кнеза Милана у мемоарима *Aus dem Leben König Karls*, св. друга, стр. 373.—376. У Стурзбином Зборнику, I, стр. 865 налази се само указ и речи, којима се кнез Карол обратио кнезу Милану кад му је предао VI пук. Много је опширније описана не само ова парада него и маневра букурешког гарнизона пред кнезом Миланом на котроченском пољу 7. маја у мојој књизи „Путничке Црте“ Вл. Ђ. књ. III *Цариград и Букурешт*. Београд 1874, стр. 168—189. Из тог описа да наведемо само оно, што је кнез Милан говорио, кад је примио команду:

„Господо официри! Јунаци! Ваш узвишени господар, мој драги брат Њ. Св. кнез Карол I, хотећи да даде мени и мојој војсци новог доказа о својим пријатељским осећањима, учинио ми је ту част, да ме наименује за шефа свом шестом линијском пешадијском пуку, који сад имам задовољство да видим искупљен око мене.

„То је за ме част у толико већа, што је ово први пут, да је страном владаоцу указана.

Симпатије и добри одношаји између Румуније и Србије врло су давнашњи. Акт, који се данас врши, утврдиће их још боље, и остаће у летописима наших обојих земаља као једна од најзначајнијих страна.

„Примајући команду над шестим пуком, ја сам срећан, што могу препоручити свима официрима, подофицирима, капларима и редовима овога пука, да се свагда одликују војничким врлинама, међу којима треба да блиста верност племенитоме господару њиховом и љубав према отаџбини.

„Мени је жао што не могу да говорим леним румунским језиком, да вам на њему кажем сву захвалност, која ме одушевљава наспрам целог румунског народа за срдачан дочек у овој лепој земљи, да вам кажем такође, како ваша браћа у српској војсци разумеју заједно са мном важност части, која ми је учињена тиме, што сам постао ваш пуковски шеф.

„Једнодушни усклик полази данас из пренју свију српских војника, и ја вам с поносом понављам тај усклик:

„Живео кнез Карол I! Живела Румунија!“

После ове параде, на ручку који је шести пук давао у част свога новог шефа, румунски министар војни ђенерал Флореску наздравио је кнезу Милану овако:

„Ваша Светлост! Румунска војска од зачетка свога, па кроз толике векове до данас, борила се готово са свима својим суседима, само с једним није! Господо официри! Претварајте историју с краја на крај, нигде нећете наћи, да се румунска војска сукобила са српском ни у вековима религиозне борбе ни сада у веку народносних сукоба. Ми смо једини остали увек добри пријатељи, и данас је то старо пријатељство претворено у *побратимство* српске и румунске војске. Живела српска војска, живео њен врховни командант, који од данас има и у Румунији своје батаљоне! Живео шеф шестог пука!“

черове и Предеала, која се мора предати саобраћају за четири године.

20. Маја комора је изгласала царински закон, да би влада имала основу за трговачке преговоре. Даље је изгласала закон, којим се у Бесарабији уступају земље свима Бугарима, који су прогнани или бегају с оне стране Дунава. На овоме честита влади — руски представник у Букурешту. Ова честитка показала је кнезу једну врло непријатну ствар: да Русија још мисли повратити Бесарабију...

5. Јуна писмо од кнеза Милана, у коме благодари за срдачан дочек у Румунији.

15. Јуна кнез одговара на кондоленцију краља јелинског: „Уверен сам, да Ви, који сте окружени толиком красном децом, можете најбоље осетити, како је нама који смо имали само једно, па данас морамо да живимо и без њега једног. Једино што испуњава празнину, у којој се наједанпут осетисмо, то је наша љубав према овој лепој земљи“.

Избори за сејат 2. Јула испали су добро. Изабран је и Ј. Браћану и кнезу је мило, што се тај државник враћа у јаван живот.

За тим је кнез отпратио кнегињу у Франценсбад, па онда је отишао на виђење са њеним и његовим родитељима.

29. Септембра вратили су се у Румунију.

4. Октобра почели су велики маневри румунске војске, којима присуствују капетан Торси из француског ђенералштаба, пуковник Морис од енглеске војске, мајор Рентефинк од немачког ђенералштаба, читава војна мисија из Србије (пуковник Николић, мајор Чолак-Антић, мајор Ђ. Дука, капетан Топаловић). 8. Октобра стижу на маневре и два турска официра пуковник Азис и Осман-беј.

О тим маневрима писао је кнез свом оцу врло опширно 17. Октобра. Ево из тога писма само неколико врста:

„Турски официри нису веровали својим очима. Пуковник Азис-беј рекао је Енглезу: *C' est sérieux, je ne m'attendais pas à cela!*

„У понедеоник 14. Октобра била је велика свечаност: Освећење и раздавање војсци нових застава. Када заставници однеше те 32 заставе трупима, које беху постројене у једном огромном кареу, око кога је било барем 50.000 гледалаца и 600 кола, када војска и њене музике поздравиле нове заставе, и када угледах усред тих залепршаних застава хохонцолернски грб, осетио сам истинску радост и дику. Нека би Бог дао, да овај драги символ увек води моју војску победама, и да се мој народ у тешким часовима увек са поверењем око њега скупља! Затим је војска дефиловала поред нас. То је трајало сахат и по, и извршено је на задовољство свију присутних.

Кад сам се са свима страним официрима у мојој свити враћао у варош, дочекао сам овацијама, које се могу упоредити само с оним од 1866. „Како су се времена променила“, говораху са свим гласно људи. „Није давно било, када су влашки и молдавски кнежеви били у свитама једног Омер-паше, једног Коронишија, једног Горчакова, када су они на нашој земљи држали смотру над турским, аустријским и руским војскама, а данас кнез Румуније са свитом од представника свију великих војсака држи смотру над румунском војском!“

„У вече сам давао свечан ручак за 110 званица. После моје здравице војсци и Флорескове мени, подигао сам чашу у част страних војсака, које су биле представљене на нашим маневрима и њихових врховних команданата. На ту здравицу одговорио је пуковник Морис као најстарији међу страним официрима. Он је између осталог рекао и ово: „Све што сам на овој младој војсци видео, изненадило ме је, испунило ме је чуђењем. Ја ћу мојој влади јавити, шта је Румунија и колике напретке учинила“. Благодарих му за похвалу, која за ме има у толико већу важност, што је изговара један Енглец, јер мени изгледа, да његови земљаци готово ништа не знају, како је код нас. Он то признаде и обећа обавестити јавно мњење Енглеске.

„Руски и немачки официри изјавише, да је румунска војска на најбољем путу, да постане нешто ваљано. Ја сам уверен, да ће се за неколико година

морати водити озбиљан рачун о нама. Рентефинк ми је казао: „Румунија има дивну грађу, врло интелигентне људе, само ће се официри морати још више трудити. На моју велику радост опазио сам, да је сваки од њих пун добре воље“. Врло је карактеристично, што је Турчин казао Енглезу. „Најбоље ће бити, да ми пустимо Румунију, да буде слободна, па да направимо с њоме савез.“

„У политици све иде, како ваља. Изгледа да ће сада велике силе пристати, да са нама граде трговачке уговоре, и ако Порта против тога протестује.“

„У Србији не стоје ствари добро. Кнез је јако забринут. *Изгледа, да ће Србија морати да прође кроз оне исте борбе, које је Румунија већ претурела преко главе.* Мораћу зовнути мог агента из Београда у Синају, да што ближе сазнам“.

8. Новембра откривен је споменик Михаилу Храбром, влашком јунаку, који је 1595 потукао Турке код Калугеренија. На поздрав председника општине Букурешта кнез одговара:

„Поносим се, што се под мојом владавином подиже први споменик једноме од румунских јунака, који су слава народне прошлости. Михаило Храбри са Мирчетом и Стеваном Великим основали су онај војнички дух, који данас одушевљава румунску војску, и који се осећа у целом народу. Уверен сам, да јуначка времена још нису за навек прошла, и да ће се цела Румунија дићи као један човек, када куцне час опасности, и да ће учинити своју дужност. Надам се, да ће ми Бог уделити, да се у томе тренутку покажем достојан нада, које народ у мене полаже, да ћемо и ми усадити у душу потоњих покољења захвалност према браниоцима румунске земље“.

15. Новембра отворене су коморе, у њиховим адресама кнезу констатује се, да је слога између ње и владе, која траје ево скоро четири године, донела добре резултате за земљу. Зато ће комора и у овој својој последњој сесији помоћи реформаторску акцију владе. Кнез одговара, да комора за ове четири знамените године никада није губила из вида прави положај земље.

Он се радује тој сталности, јер без ње никакав се напредак не може остварити.

Енглеска саветује Порти, да једним ферманом допусти Румунији, да закључује трговачке уговоре.¹²⁹

Комора у почетку Децембра изгласа закон о шумама. На жалост, бележи кнез, сва ограничења за сечење шума, која је влада предлагала, пропадоше. Многи власници земаља у комори не беху у стању, да подчине своје личне интересе општем добру...

6. Децембра одобрила је комора 19 милиона 5% зајма ренте, која се не може отказати, али није одобрила 5 милиона за даље оружање.

24. Децембра готова је и железничка линија Питешти-Верчерова, држава је прима и сад Румунија има железницу с једнога краја на други.

Због искључно „класичног“ образовања већ се умножио умни пролетаријат. Мајореску конферише с кнезом о потреби нових учитељских, реалних и занатлијских школа.

28. Децембра *извештај* А. Стурзе из Београда: Нема земље на свету, у којој је теже истину сазнати и некакав факат утврдити, него што је Србија; толико је велики шовинизам и претеривање у свему. Једно му изгледа изван сваке сумње: да српске трупе нису никаква војска ни по квантитету ни по квалитету, јер немају ни интендантуре, ни трена. Једва би биле довољне за одржавање реда у земљи. Стајаће војске има свега 5000. Официри добро изгледају, војници су добро обучени, само им је обућа рђава. Пешадија је наоружана Пибодушама сувише великог калибра. Од коњице има само један ескадрон. У артиљерији само једна батерија има добре Крупове четирифунташе, осталих тринаест бронзане спредњаке. Градови нису ни за какву одбрану, наоружани су неупотребљивим топовима, које су Турци оставили. Жандармерије има мало, али прави добар утисак. Народна војска не може се ни узети у рачун за ратовање, јер

¹²⁹ Огромна дипломатска преписка између великих сила и Порте око тога питања налази се у Стурзином зборнику I, стр. 800.—900. тек 10 (22) Јуна 1875 потписан је први трговински уговор с Аустро-Угарском (Стурза I, стр. 949!)

нема никаквих официра. Народна коњица нема ни узда ни добрих седала, а Србин у опште није добар коњаник. Кнез Милан је већ изгубио своју популарност. Услед његовог распикућства његово лично имовно стање налази се врло рђаво. Српска штампа непрекидно дражи Аустрију. Кнез је својим демонстративним симпатијама за Француску ишао до врећања Немачке, а својим држањем према Турској изгубио је благовољење Енглеске. Русија је била наклоњена али само дотле, док се Србија није обратила Француској за помоћ у зворничком питању. Чим је то учињено, Игњатијев се толико наљутио, да куражи Порту на отпор. *Међутим утецај Русије на цео српски народ иросто је огроман.*

7. Јануара 1875 нов извештај румунског агента из Београда: Расте незадовољство против кнеза Милана. Пребацује му се пут у Цариград и дуго бављење у Паризу. Министарство Мариновићево је пало зато, што је водило кнеза у Цариград, кад није тиме осигурало никакав успех. На владу су дошли „црвени“, који ће се старати само за своју популарност, и зато ће употребити прву прилику, или да кнеза просто збаце или да га нарочито удешеним народним покретом приморају на кораке, који би натерали стране силе да га збаце. Уз то је кнез расипањем у Паризу натоварио на се тешке дугове.

14. Јануара 1875 пише кнез оцу:

„Још до пре неки дан био сам пун поуздања бар у најближу будућност, јер сам био сигуран, да ћу железничку мрежу, коју сам после толике борбе извојевао Румунији, предати саобраћају. Овај посао коштао ме је неколико година живота, и таман да кажем Боже помози, а железнице ће опет да ми све тумбе окрену! Са тешком муком успео сам, да дадем земљи сталну владу и потребан мир за њено развиће, и — сад ће ваљати почињати све изнова. Једна клевета у новинама натерала је мог најбољег министра финансија да одступи, само да може да се брани. Он је чист као злато, и доказаће то лако целом свету, али међутим та ми је клевета осакатила владу. У исти мах акционарско друштво наших железница у Берлину мора да направи нов

зајам од 75 милиона, иначе ће пропасти, и тражи од нас закон о приоритету за тај зајам међу осталим ануитетима. Тај нам је закон апсолутно немогућно донети, јер је првенство старијих наших поверилаца већ законом утврђено. Немачка влада *навалује свом снагом* на нас, да испунимо овај захтев берлинског друштва, те да тиме спречимо катастрофу, — иначе немачка влада неће да зна за нас. Ова је претња врло озбиљна и може имати несрећних последица. Катарцију је вољан, да са својим кабинетом одступи, ако се може наћи нова влада, која би узела на се, наравно са новом комором, да испуни овај захтев. Наравно да нико неће после горког искуства са досадашњим железничким концесијама, да се на овом питању опече. Сад ја имам да решим, шта је за моју земљу опасније, да она за неко време изгуби благовољење Немачке, дакле и њену моћну потпору противу других страних силних интрига, или да се земља понова ували у политичке партизанске страсти, те да опет као и пре пет година настану вечне промене министара и непрекидни нови избори?

„Ја држим, да сам пре свега одговоран за унутрашњи мир и ред у земљи и да њих не смем ставити на коцку. Надам се, да ће они у Берлину разумети. *За мене јесу и морају бити важнији интереси Румуније него интереси Немачке.* Мени је тачно одређен пут, и ја ћу по њему ићи даље, нити ће ме икаква бура и пљусак од тога задржати“.

15. Јануара добио је кнез једно писмо од славног енглеског научника *Макса Милера*, из кога да забележимо неколико врста.

„Сада ми је тек јасно, како је велико дело, које је Ваше Височанство предузело. За њ треба имати највеће јунаштво, хероизам стрпљења. Сејати без наде на жетву, за то треба толико вере, колико се данас тешко налази. Да сам млађи, ја бих се понудио у службу Маркгрофа европске културе на Дунаву и не бих миновао, док његове школе и универзитети не би постали дика његовога народа и углед за цео свет. Треба и топова, треба и железница, али су школе од свега

нужније; оне су најсветија дужност! Врло је тешко волети и поправљати свога ближњег, али што можемо то је, да волемо и поправљамо најближи нараштај до нас. Ако у Вашој држави буџет љубави (просвете) буде тако исто велики као и буџет мржње (војни) онда ће та кнежевина на истоку и без икаквих међународних уговора бити под заштитом целе Европе.

„Расположење у Енглеској остало је оно, које је и било. Дрхти се од сваког телеграма са Дунава. Зато имају два узрока: *Цео род људски робује фрази*, а фраза „интегритет отоманске царевине“ за Енглеze је тако важна као и њихова „*Britania rules the waves*“. Такве фразе имају јачега корена у енглеској него у француској или немачкој политици. Други су разлог: турске државне обвезнице!...“

2. Фебруара стигао је у Букурешт изванредни посланик шпански, да потификује кнезу ступање на престо краља Алфонза XII. Кнез прима тога посланика по оном церомонијалу, по коме *независни* владаоци примају сличне изванредне *посланике* осталих монарха. Услед тога највећа узбуна међу ђенералним консулима у Букурешту. Порта најенергичније због тога протестује и прети, да неће признати новог краља Шпаније, докле год не добије сатисфакцију, што је он послао у Букурешт *посланика!*

5. Фебруара комора одобрава оних пет милиона, које је влада раније тражила за наоружање, и подиже суму зајма државне ренте од 19 на 29 милиона, јер хоће отуда да покрије и буџетски дефицит од 5 милиона.

3. Марта комора је без дебате са 57 противу 10 гласова одобрила буџет државни за 1876 годину (приходи 94 а расходи 101 милион. Дефицит од 7 милиона да се покрије благајничким записима (држав. боновима), у колико се не нађе нових извора).

5. Марта добија кнез извештај из Београда: Србија је поткопана интригама најразличнијих циљева. Једни хоће републику, други странца из какве владајуће куће европске, трећи хоће да доведу кнеза Николу црногорског на престо Србије. Сама скупштина је гнездо завере“.

7. Марта кнез пише свом оцу између осталог:

„Године 1866 био је државни буџет Румуније 53 милиона. Буџет за 1876 износи 100 милиона. Овај факат најбоље доказује напредак, који је земља постигла за 10 година. Упореди само са нашим буџетом грчки и српски буџет. Наше државне финансије стоје данас боље него угарске! То је заслуга Маврогенијева. Сада, када му је комора дала сјајну сатисфакцију за ону простачку клевету, надам се, да ћу га опет задобити за министарство“.

„Опозиција је пробала, да обори министарство. Наста једна јурија, у којој најбољи пријатељи нису један другом веровали. Умало не пропаде слога између владе и коморе. *Одиста политика квари карактере*. Свака политичка фракција надала се, да ће она доћи на владу, да ће она правити нове изборе, али су правиле рачун без крчмара, јер ја сам изјавио, да ће тек нови избори показати, ко треба да дође на владу“.

13. Марта: Зајам 5% државне ренте закључен са Фулдом и Камондом у Паризу по курсу од 65. То је велики владин успех, јер су досадашњи зајмови (односно државни бонови) грађени са 10 па чак и са 15%.

16. Марта завршена је четиригодишња периода коморе. Ово је први пут у Румунији, да је комора функционисала своје четири године, да је једна иста влада и почела и довршила једну законску периоду. У беседи, којом је кнез закључио последњу сесију ове коморе, изнео је цео њен плодан рад за 4 године, и благодарио јој је на плодноном труду.

4. Априла створено је иницијативом кнежевом румунско географско друштво.

15. Априла на једном војном ручку кнез у својој здравици доказује, да је подједнака част бранити отаџбину и умрети за њу како за ђенерала тако и за редова. За то треба сваки Румун који служи у војсци да се тиме поноси.

3. Маја довршени су општи избори. Консервативна влада добила је опет огромну већину. У Букурешту праве ђаци демонстрације, двапает либералаца међу судијама подносе оставке зато, што избори нису били

слободни. Ј. Браћану тражи адијенцију код кнеза и каже му, да сад баш после избора, на којима је влада добила већину, треба да је отпусти и да узме министарство из опозиције. Кнез му одговара, да би то било против Устава.

19. Маја прима кнез бив. српског премијера Ј. Мариновића, који се враћа са своје мисије у Беч, Берлин и Петроград. Мариновић је врло узнемирен односно стања у Србији.

26. Маја кнез наилази на тешкоће у самом министарском савету. Министри немају куражи, да потпишу трговачки уговор с Аустро-Угарском. Зато што је на десет година. Зову у седницу и председника коморе Дим. Гику. Он је зато, да се уговор прими безусловно али и он жали, што се мора уговарати за десет година у напред. Кнез налази, да евентуалне жртве због тога дугог рока ишчежавају пред политичким успехом: Сам тај факт да Румунија закључује уговор са једном од великих гарантних сила, то је почетак за признање румунске независности.

5. Јуна прима кнез од Стурзе из Београда овакав извештај: Једна велика партија у Србији ради за кнеза црногорског, који је сада приступачнији тој намери него што је био раније, јер се Црногорци сада надају да ће за своје народносне аспирације наћи потпору — Аустрије... Ево њихове аргументације: Аустрија не би се противила увећању Црне Горе на рачун Србије, јер би то само помогло остварењу аустријскога плана, да од Босне, Херцеговине, Далмације и Славоније направи јужно-словенску државу, докле би свако јачање Србије само сметало остварењу тога плана. До сада су Словени у западној половини балканског полуострва гледали у кнезу црногорском свог природног поглавицу, али сада после путовања цара аустријског по Далмацији постало им је јасно, да је кнез црногорски према Ђесару бечком врло мали господин.

Рапортом од 10. Јуна јавља А. Стурза из Београда: Србија се бацила сва у руски загрљај. Њен министар спољних послова понаша се као *калфа* рускога консула, који само шије између телеграфа и своје канцеларије.

Истога дана јавља Костафору из Беча кнезу, да је са грофом Андрашијем потписао трговачку „конвенцију“ између Аустро-Угарске и Румуније, и завршује своју депешу овако: „C'est le plus grand acte de Votre règne. Que Dieu protège vos jours et fortifie Votre bras! La Roumanie vivra“.

Наравно да опозиција не мисли тако. У седници коморе од 28. Јуна Јепуреану и Коголничану напрегнуше сву своју речитост да докажу, како Румунија овим уговором жртвује целу своју прошлост, докле гроф Андраши њиме отвара суседној царевини пут до Црнога Мора, и добија за индустрију и трговину своје отаџбине пијацу од 5 милиона купаца. То мирно освајање читаве једне земље, као што је Румунија, више вреди за Аустро-Угарску него многе добивене битке. Румунска влада водила је ове преговоре без икаквог обзира на земаљске интересе, просто за инат Турској! Ј. Браћану такође вели, да је овај уговор права несрећа за Румунију, зато он никада неће на њ пристати. Чак и један од чланова владе, Т. Розети, противан је овом уговору, и само зато, што су ови преговори почети пре његовог уласка у кабинет, пристао је да не одетупи, али је отпутовао само да не мора тај уговор потписати. При свем том комора је са 68 гласова противу 22 примила овај трговачки уговор. Услед тога чланови коалиране опозиције Ј. Браћану, Коголничану, Јепуреану, Вернеску, Голеску и још неки изјављују, да ће иступити из коморе.

1. Јула комора одобрава зајам берлинског акционарског друштва за румунске железнице. Издаће се румунске државне обвезнице 7% за 63 $\frac{1}{2}$ милиона номиналних по курсу од 91 тако, да ће друштво добити 57 $\frac{3}{4}$ милиона ефективних. Али зато ће држава од сада уместо 18 плаћати 14 милиона ануитета, јер је капитал за грађење сведен од 245 милиона на 188. Ну комора зато тражи, да друштво уступи држави у властитост 220 километара железнице са возним материјалом и осталим прибором.

4. Јула затворена је ова сесија коморе.

Кнез добија молбу са 1900 потписа (за многе кажу

да су фингирани), у којој се захтева да влада неда своју санкцију ни трговачком уговору ни погодби с акционарским друштвом железница.

8. Јула. — У Херцеговини избили немири због насиља при наплати пореза. Оружане чете из Србије и Црне Горе отишле им у помоћ.

4. Августа. — И у Босни ври. У Србији министарска криза. Кнез Милан испросио ћерку рускога *капетана* (?) Кешко, унуку г-ђе Розновану из Јаша.

8. Августа. — А. Стурза јавља из Београда: Устанак у Херцеговини започет је са благословом Русије. Херцеговац Јакшић, који је прошлу зиму провео овде, врбовао је Бошњаке који станују у Србији, да у одређено време похитају својој браћи у помоћ, па је онда отишао у Русију. Чим се тај Јакшић вратио из Русије у Херцеговину, букнуо је устанак. До сад је одовуд отишло устаницима у помоћ 200 Црногораца и 80 Србијанаца добро наоружаних и новцем снабдевених. Сада се формирају веће чете, које се у Раковици заклињу. Сад их се експедије по стотину дневно и то пред носом владиним.

15 *Августа* јавља А. Стурза, да је честитао кнезу Милану веридбу. Том приликом рекао му је кнез, да јако жали, што његова влада за време његовог одсуства из земље није стишавала раздражење народно због устанка у Херцеговини. Сада је то раздражење тако узело маха, да се не може савладати. Кнез се налази у врло мучној ситуацији између свог народа, који хоће рат, и великих сила, које хоће по што по то да се одржи мир. Осем тога тешко му је саставити нову владу. Мариновић није за ову ситуацију. Сви његови покушаји, да измири опозицију осташе без успеха. Нови избори дали су ратоборну већину, а по Уставу он мора такву Скупштину да сазове. Екстремне партије су се сложиле, али неће нико да прими одговорност и владу. Он сам још не зна шта ће бити: рат или мир. Догађаји у Босни и Херцеговини тичу се Србије непосредно. Румунија као да је много равнодушнија. — Стурза је одговорио кнезу, да ће Румунија и њена влада са својим симпатијама поуздано бити

уз своју хришћанску браћу, али морају да воде рачуна о жељи северних сила. „Сумње нема — завршује А. Стурза — да је цео српски народ јако раздражен и да се љуто вара односно своје војничке снаге. Даље сумње нема, да је Русија направила овај покрет и у Србији и у Босни. Али с друге стране и то је факат, да аустријски јужни Словени, велико-хрватска партија коју води владика Штросмајер па чак и неки аустријски ђенерали у Далмацији симпатишу овом покрету.

18. Августа јавља Стурза из Београда: Садашњи министри припадају тако званој омладини. Њен је шеф Јеврем Грујић министар унутрашњих дела. Садашњи министар правде био је под оптужбом за убиство кнеза Михаила и ослобођен је само из недостатка доказа. Сви су министри непријатељски расположени према кнезу. Говори се, да овај помишља на државни удар. Унутрашње је стање очајно. Можда ће кнез Милан бити приморан да ратује. *Новци*, којима се купује оружје за устанике, донесени су из *Хрватске*... Досада је тим новцем купљено 6000 пушака старог система. Будућа кнегиња *ne veut être que Russe et tenir son origine roumaine*... (Хоће да је само Рускиња и одриче се свога румунског порекла...)

Нов рапорт из Београда:

Скупштина је отворена престоном беседом, у којој је кнез отворено изнео ситуацију и њене тешкоће због устанка у Босни и Херцеговини и због нагомилавања турске војске на српској граници, као и наду да ће мудрости султановој и великих гарантних сила поћи за руком, да поврати мир. Јављајући даље народу, да је испросио једну *Рускињу* Наталију Петровну, он је уверен, да је тиме одговорио жељи народној, јер је народ српски везан са руским крвним и верским везама и драгоценим успоменама. Дебата око адресе трајала је 14 дана. Седнице скупштинске биле су тајне, јер је влада поднела две адресе: У једној, која је намењена јавности, изјављује се нада за мирно решење босанско-херцеговачких тешкоћа. У другој тајној адреси, тражи се енергично, да Србија потпомогне устанак своје браће, и скупштина ставља за то на расположење

три милиона дуката и 40.000 војске подсећајући кнеза, шта народ очекује од једног Обреновића. Скупштина је усвојила обе адресе. — У целој Србији говори се о рату. Реквизиција је расписана. Народна војска се сазива. Међутим све службене публикације су неутралне. Кнез Милан има сад да се реши: да ли ће покушати да се он направи господар ситуације или ће пустити да и њега понесе из Русије направљена струја јавнога мњења. Црна Гора чека само први корак Србије, па да и она угази у рат. Турска сада има 35000 војске у Босни и Херцеговини, па ипак не може да савлада устанак. Један манифест устаника тражи аутономију Босне и Херцеговине под владоцем из какве европске династије па био то Аустријанац, Рус или Немац.

Извештај из Цариграда: Аустро-угарски амбасадор жали се на Порти, што она толику војску скупља на српској граници. Гроф Андраши предлаже Порти административне реформе и слободу вера у словенским провинцијама царства. Гроф Игњатијев потпомаже овај корак, али у исто време саветује Турцима на уво: *ди се сиреме против Аустрије*. Турска уверава, да има 150.000 војске под оружјем.

21. Септембра пише кнез Карол свом оцу и ово:

„Висока дипломација сасвим је неспособна, да реши неточно питање. Њега ће решити сами народи на истоку и то на бојишту. Наша је политика данас ово: чекати и користити се догађајима. Финансијска пропаст Турске помоћи ће нам даље.

„У Србији је дар-мар. Крај ће бити или рат или револуција. Што се мене тиче, ја бих волео ако бих још имао времена, да решим нека економска питања н.пр. да држава откупи железнице, и да моја земља постане војнички јача. Ново оружје добићемо тек на пролеће“.

24. Септембра. Порта је огласила своје државно банкротство. Хоће да плаћа само 50% својих обвеза, јер и Турска је, знате, велика европска сила, и она има право, да плаћа мали интерес!

30. Септембра јавља А. Стурза из Београда:

Агенти гарантних сила изјавили су, да ове неће

бранити Србију од турске окупације, ако би Србија предузела какав напад на Турску. На то је министарство Ристићево поднело оставку. Кнез није рекао ни да је прима ни да је не прима, него је сутрадан отишао сам у скупштину. Кад је Ристић покушао, да га у предсобљу скупштине уздржи од тог корака, кнез му је рекао, да је уважио владину оставку, па је ушао у скупштину и у дугачкој беседи изнео јој право стање ствари, и Скупштина је решила: строгу неутралност. Нови министри су Ристићеви трабанти из црвене партије. *La Serbie est peuplée de ministres, comme la Roumanie!*¹³⁰

13. Октобра министар Бојереску принуђен је да поднесе оставку, јер хоће да учествује у оснивању некакве банке, а остали министри налазе, да активан министар не треба да ради и такве послове.

15. Новембра кнез отвара комору престоном беседом, у којој каже: периода великог законодавства свршена је, сада ваља народу дати времена, да се привикне новој дефинитивној државној организацији. Са задовољством помиње, да је влада енергичном штедњом успела, да уклони дефицит из буџета без икаквих нових кредита. Тиме је кредит Румуније утврђен.

Истога дана нотифицира кнез Милан кнезу Каролу, да се венчао са Наталијом Петровном и благодари му, што је послао на свадбу ђенерала Лупу као свог заступника. Осем овог ђенерала послао је кнез Карол и једну депутацију шестога пука, да честита женидбу своме шефу.

27. Новембра примајући адресу коморе кнез констатује с особитим задовољством слогу између владе и народног представништва, која чини да Румунија може и ако не равнодушно а оно мирно да посматра догађаје у суседству.

7. Децембра долази ђенерал кнез Гика из Цариграда, да конферише са својим владоцем о понашању Русије према догађајима на Балканском Полуострву. Гроф Игњатијев му је казао: При каквом сукобу са Портом Русија може притиснути Румунију као — за-

¹³⁰ „У Србији су сви били министри, као и у Румунији“!

догу!... Ово је у толико драстичније, што се на молдавекој граници налази много руске војске, а Стурза телеграфшице 13. Децембра из Београда, да Енглеска хоће да покрене Порту, да огласи Румунију независном само да задобије Румуне за Турску! Само да у исти мах не прети Немачка, да ће прекинути своје односе са Румунијом, ако ова не реши железничко питање, како је Берлину драго.

27. Јануара 1876 одобрава румунска комора четири милиона за куповину новог оружја румунској војсци. Истога дана пише кнез оцу своме: „Генерал Игњатијев казао је турским министрима у присуству мог агента Јов. Гике: да ће Русија посетити дунавске кнежевине, ако Турска поседне Србију и Црну Гору. Ми смо решени, да се бијемо против свакога, који би покушао, да поседне нашу територију. Једну велику силу, ми то знамо, не можемо победити, али ћемо јој барем доказати, да су прошла времена, када су Румуни дочекивали стране окупаторе као ослободиоце. Пошто нико не зна шта може бити на пролеће, то се и ми спремамо за рат. Ти неочекивани издаци тешко падају земљи, али нико па ни систематска опозиција нема ништа против тога. Хоћемо да набавимо још 100.000 пушака. Ако нас догађаји пре тога изненаде, морам се задовољити с ових 53.000 добрих острагуша, за које имамо довољно муниције.

Једна депеша из Београда јавља, да су у Крагујевцу немири (18. Фебруара). У Бугарској ври. Устанички и добровољачки штабови налазе се у Далмацији у — руским консулатима.

25. Фебруара овластила је румунска комора владу, да изда за 16 милиона благајничких записа (бонова). Пошто се онај зајам од $42\frac{1}{2}$ милиона по курсу од 91 са $7\frac{0}{10}$ није могао остварити, комора одлучује унутрашњи зајам са курсом од 80 и $7\frac{0}{10}$.

3. Марта сенат одбија финансијске законе. Влада распушта сенат и наређује нове изборе.

17. Марта потписана је трговачка конвенција с Румунијом. Кнез прима Магазиновића, који је врло за-

бринут за будућност Србије, коју гурају у рат, за који није спремна.

23. Марта долази из Београда Алеко Катарџи, ујак кнеза Милана, и у његово име саопштава кнезу, да је рат Србије против Турске неизбежан. Кнез Милан се нада, да Румунија неће остати да равнодушно гледа, јер обе земље имају исти интерес: да скину са себе турско сизеренство. Кнез Карол осећа, да још није готов за рат и за то је врло резервисан.

27. Марта Јов. Брађано поручује кнезу Каролу, да је његов престо у опасности, ако одмах не промени владу. Он не може више да уздржава опозицију. Кнез је већ огуглао на те претње још из ранијих година.

30. Марта услед неповољних избора за сенат — Ласкар Катарџију подноси оставку свога кабинета. Кнез сажаљева, што мора да је прими, јер је тај кабинет одлучно управљао земљом пуних пет година и завео многе корисне реформе.

Кнез је понудио коалираној опозицији, да састави владу. Вернеску му подноси листу, у којој је министар војни цивилно лице и то нико други до Јов. Брађану. Осем тога листа је састављена из тако хетерогених елемената, који се могу сложити за опозицију али никада за заједнички рад. Због тога је ова комбинација пропала.

4. Априла формирана је влада ђенерала Флореску слаба, али кнез хоће да дочека конституисање сената, да се боље оријентира.

14. Априла пише кнез свом оцу:

„У Србији ври, све живо гура у рат. Ја сам кнезу Милану саветовао, да не меће на коцку и земљу и престо. Одговорио ми је, да он нема другог избора него или рат или револуција. Тада сам му поручио, да бар одложи акцију, јер ми му не можемо помоћи. То је рђаво примио“.

23. Априла: У Бугарској устанак, у Солуну руља убила немачког и француског консула, у Србији Ристић опет на влади, то значи рат.

26. Априла оставка Флорескуовог кабинета. Јеиуреану саставља нову владу, која одговара парламентарној ситуацији (Брађану финансија, пуковник Слани-

чану војни. Коголичану спољних, Вернеску унутрашњих, Ферикиде правде, Кицу просвете).

3. Маја распуштена комора и расписани нови избори: Сенат одложен.

7. Маја против бугарских устаника шаље Порта башибозуке. Она вели да има доказа, да су *руски* емисари изазвали овај покрет у Бугарској.

10. Маја навршило се десет година, како је кнез Карол ступио на престо. Наредбом војсци кнез препоручује сваком војнику, да буде достојан оних предака, који су учинили да Румуни имају данас своју отаџбину. На свечаном ручку у двору не само садашњи него и сви бивши министри за последњих 10 година. Кнежева здравица: „Радујем се, што око мене видим искупљене све оне одличне људе, са којима сам ових десет година заједнички радио за отаџбину, и молим их, да један другом пруже руку, јер и ако у једној уставној земљи мора бити разних партија, опет има нешто што свима треба да је подједнако драго: добро отаџбине!“

12. (24.) Маја 1876. г. Гире рекао је у име царско-руске владе кнежевско-румунском агенту у Петрограду ово:

„Заштита Румуније (у догађајима који се спремају) биће у њеном мирном држању и најстрожијој неутралности, јер њој и њен географски положај и животни интереси заповедају, да не улази у смутње (*troubles*), које узнемирују десну обалу Дунава. У осталом уздржавање Румуније саставља само собом моралну потпору хришћанским популацијама у Турској, а ако ствари дођу до крајности (*au cas où les choses viendraient à l'extrême*), Румунија ће увек бити у стању, пошто је богата храном да помогне у природи, па чак и да постане прибежиште несретном у борби малаксалом становништву“.

То беше улога коју је Русија била наменила Румунији и не помишљајући на то, да би ова мала држава могла употребити ову прилику, да задобије своју независност... Зато се кнез Карол ограничио, да у беседи, којом је отворио скупштину односно спољне политике рекне само ово: „Имамо право очекивати, да

ће се спољне опасности зауставити на нашим границама. докле год ми поштујемо законе неутралности“.¹³¹

15. Маја кнез Милан поставља руског ђенерала Черњајева за главног команданта своје војске.

18. Маја Султан Абдул-Азис збачен. Мурат V прокламован.

24. Маја Абдул-Азис убијен. односно извршио самоубиство.

10. Јуна свршени избори за румунску комору. Маса крајњих либерала. Ни један од угледних конзервативаца није изабран.

16. Јуна услед гласова, да ће турске ратне лађе проћи уз Дунаво, да нападну Србију. Коголничану предузима кораке и на Порти и код великих сила, да очува неутралност Дунава нарочито између Неготина и Верчерове. Сафет-паша одговара и признаје, да је тај захтев основан.

18. Јуна кнез Милан отишао војсци, издао ратну прокламацију.

У Бугарској страховита зверства Турака над Хришћанима, од којих је 8000 исељено а 200 жена и деце спаљено.

20. Јуна и Црна Гора огласила рат.

Овога месеца почињу најпре оружје па онда добровољци пролазити из Русије за *Бугарску* и за *Србију*. Кад су извесне велике силе обратиле румунској влади пажњу на то, румунски министар спољних послова у својој ноти од 15. Јула овако се брани:

„Ми не можемо спречити пролазак кроз Румунију људима, који имају уредне пасоше, јер ни Аустро-Угарска, која је такође погранична држава не може да то спречи; све што можемо учинити то је, да спречимо нагомилавање и организацију чета (*bandes*) на нашој територији“.¹³²

У мемоарима краља Карола¹³³ има само ово записано:

„28. Јуна (9. Јула) цареве руски и аустријски, праћени шефовима својих влада, састали су се у Рајх-

¹³¹ Стурва, књига друга, стр. XLVI.

¹³² Стурва, књига друга, стр. XLVIII.

¹³³ I с. књига трећа, стр. 46.

штату, у Ческој. Очевидно хоће да се договоре о источном питању. Споразум међу царевима као да је потпун (*soll ein vollkommenes sein*)“.

Димитрије Стурза много је опширнији. Он вели:¹³⁴

„Овај састанак царева имао је пресудан утецај на доцније развиће источног питања, јер је Русија први пут у Рајхштату изашла на среду са конкретним предлозима.“

Две недеље пре овог састанка 2. (14. Јуна) писао је кнез Горчаков амбасадору Русије у Лондону грофу Шувалову ово:

„Од самог почетка немира на истоку цар није ништа друго желео, него да *заустави* покрет и да *спречи* општу конфлаграцију у Турској. И ми тако исто као и г. Дизрајели не верујемо, да ће се моћи бескрајно одржати неправилно стање ствари у отоманскоме царству, али ништа није *спремљено*, што би могло стати на место Турске, и за то би пад Турске потресао не само исток него и целу Европу. Зато је ваљало желети, да се одржи политички *status quo* побољшањем стања Хришћана у Турској, што је неопходно за опстанак отоманскога царства. Наша влада мислила је, да ће се то побољшање моћи постићи *општим* споразумом великих сила. Без једнодушности свију великих сила у томе бојали смо се експлозије на истоку, и она је већ букнула. Ми и данас као пре осам месеца не желимо, да та експлозија буде дефинитивна, јер ствари *нису још сазреле* за дефинитивно решење. С друге стране Европа не може равнодушно пустити догађаје да се развијају, него ваља предузети нове напоре за умиривање. Ако лондонски кабинет има у виду каква средства за то, било на основу већ учињених предлога, било за потпуније решење, које не би изазвало општу конфлаграцију и рат за искорењивање на Истоку, ми смо готови да прихватимо сваку мисао, коју би нам он предложио, са искреном жељом за споразум“.

Овај руски покушај за споразум с Инглеском није успео.

¹³⁴ I. с. књига друга, стр. XXI—XXIX.

Зато је руски цар отишао у Рајхштат на састанак с аустријским царем.

Да би се разумело, шта је било у Рајхштату, ваља поменути једно место из Бизмаркове беседе од 8. Фебруара 1888 које гласи:

„Године 1876 пре рата турског¹³⁵ учињен нам је предлог, да се изјаснимо, јесмо ли уз Русију или уз Аустрију? Ми смо тај предлог одбили. Услед тога Русија се обратила непосредно Бечу и у Јануару 1877 закључена је конвенција између Аустрије и Русије за све евентуалности источне кризе“.

У својим мемоарима кнез Бизмарк говори опширније о тим преговорима:

„У јесен 1876 упитао ме је ђенерал Вердер у име цара Александра једним телеграмом, да ли би Немачка остала неутрална, ако би дошло до рата између Русије и Аустрије? Одговорио сам по ђенералу Швајницу, да је наша највећа потреба, да очувамо пријатељство међу великим монархијама, које револуцијом могу да изгубе више, него што би могле добити ратујући једна против друге. Ако се то пријатељство не може очувати између Русије и Аустрије, то ћемо ми истина моћи поднети, да оне добијају и губе битке, али нећемо трпети, да једна од њих буде тако тешко рањена или оштећена, да би њен положај независне велике силе у Европи дошао у опасност. Ова наша изјава, коју нам је Горчаков преко цара изнудио, само да цару докаже, како је наша љубав према Русији само платонска, учинила је да је руска олуја од источне Галиције отишла на Балкан, и да су руски преговори, прекинути с нама, отпочети с Аустријом најпре у Рајхштату под условом, да се од нас крију, док нису довршени конвенцијом од 15. Јануара 1877 у Пешти. Ова је конвенција а не Берлински Уговор основа, што су Босна и Херцеговина постале аустријска имовина: та је конвенција осигурала Русији неутралност Аустрије за време целог руско-турског рата“.¹³⁶

¹³⁵ Са Србијом и Црном Гором.

¹³⁶ Стурза овде завршује цитат из Бизмаркових мемоара. За нас ће бити интересантно, да из њих додамо још и ово неколико врста:

27. Јуна (9. Јула) гроф Андраши јавља представницима Аустрије у Паризу, Лондону и Риму:

„Саопштите поверљиво као резултат састанка у Рајхштату, да смо се споразумели, да одржимо у садашњем стању ствари начело немешања. Само у случају, ако би то околности захтевале, ако би се створио нов чин, предузеће се даљи преговори међу великим хришћанским силама“.

Даљи ток преговора међу великим силама најбоље се види из циркуларне ноте фон *Билова* државног секретара за спољне послове у Немачкој од 24. Септембра (6. Октобра) 1876:

„Кад су Србија и Црна Гора у половини месеца Јуна отпочеле рат с Турском, све су велике силе одлучиле, да се придржавају начела немешања. Али када су настала нечувена зверства над Хришћанима у Турској и када се видело, да у пркос успесима турске војске ниједна страна није у стању, да потпуно победи противника, одмах су неке од великих сила изјавиле мишљење, да треба прекинути тај рат, који може компромитовати мир Европе.

„Све велике силе беху убеђене, да треба обуставити даље проливање крви, што је у осталом захтевало и узбуђено јавно миљење, и тако велике силе прихватише посредовање, које су тражиле Србија и Црна Гора, и предузеше заједничке кораке у Цариграду, да се обуставе непријатељства. Немачка је поставила као главну основу, на коју су пристале све велике силе, да први услов за преговоре о миру буде стварно примирје, које би обухватило и Босну и Херцеговину.

„И ако то примирје није могло да се закључи дефинитивно, опет су силе успеле да спрече офанзиве на

„Тај факат да је руски кабинет у погодби од Рајхштата с Аустријанцима за њихову неутралност пристао, да Аустрија узме Босну, даје нам право, да узмемо да нам г. од Убрила (руски амбасадор у Берлину) није истину казао, кад нас је уверавао, да ће балкански рат бити само *promenade militaire*, да се нађе посла за набрекле (*trou plein*) војску, да ће се рат водити за коњске репове и крстове Св. Ђорђа. За то би Босна била сувише скупа цена. Вероватно је, да се у Петрограду очекивало, да ће Бугарска откинута од Турске остати у сталној зависности од Русије. Али тај руски рачун не би се остварио, ни да није дошло до Берлинског Конгреса (*Gedanken und Erinnerungen von Otto Fürst von Bismarck, Zweiter Band, Stuttgart 1898, стр. 215*).

ратишту од 16. до 25. Септембра. Мислило се, да ће се за то време доћи до дефинитивног примирја и до предлога за мир.

„Сад су настале несугласице међу великим силама.

„Најзад преговорима између Русије и Велике Британије дошло се до оваквог споразума, који је саопштен и осталим потписницама Париског Уговора:

1. Примирје најмање за месец дана;
2. За Србију и Црну Гору *status quo* пре рата;
3. Резервисано је мало повећање црногорске територије;

4. Гаранција за локалну аутономију Босне, Херцеговине, Бугарске, али *са искључењем сваке помисли на одвајање тих земаља од Турске и на стварање од њих трибутарних држава.*

„За време тих преговора међу великим силама и Порта са своје стране предлагала је услове за мир и за реформе, али ти њени предлози беху такво понижење за Србију и даваху тако мало гаранција за побољшање рајиног стања, да велике силе нису хтеле да уђу ни у проучавање тих предлога.

„Све велике силе захтевале су затим заједничком нотом у Цариграду (25. и 26. септембра), да Порта пристане на услове мира, које је Енглеска предложила. Порта није пристала на примирје, него је само продужила прекид непријатељства до 2. октобра. Црна Гора је на то пристала, и сад нема борбе на западном ратишту. На несрећу Србија није пристала, него је продужила своју офанзиву противу турских трупа, и борба се продужује на граници српско-турској“.

18. (30 Октобра) цар Александар II, телеграфисао је ђенералу Игњатијеву, да прекине дипломатске одношаје с Портом, ако Султан за 48 часова не пристане на примирје од два месеца и не прекине сместа (*immédiatement*) све војне операције.

28. Октобра (1. Новембра) Порта се покорила том ултиматуму.

Велике силе одлучише, да се сазове њихова конференција у Цариграду.

Њен претходни рад почео је 29. Новембра (11. Децембра и трајао је до 10. Децембра (22.) Он се састојао у изради пројеката за праву конференцију. Било их је пет: 1. Услови за мир између Турске, Србије и Црне Горе. 2. Организација Босне и Херцеговине. 3. Организација Бугарске. 4. Упуства за међународну комисију у Босни. 5. Упуства за међународну комисију у Бугарској.

У тренутку када се права конференција састала 11. (23.) Децембра да решава о овим пројектима. Турска је прогласила свој Устав, сличан уставима у западној Европи.

Конференција је ипак продужила свој рад, али у њених девет седница до 8. (20.) Јануара 1877 није могла постићи никакав резултат.

Али да се вратимо Румунији и да видимо, шта у њој бива сутрадан после рајхштатског састанка.

24. Јуна. Све велике силе гарантују неутралност горњег Дунава. Тиме је Србији учињена велика услуга.

26. Јуна састанак царева руског и аустријског, у Рајхштату, на коме је, кажу, ово углављено: Ако Русија буде принуђена уменати се у догађаје на Балкану, Србија не сме ући у сферу руске акције. Ни у ком случају Русија неће узети Цариград.

Румунска комора нема ништа прече у овом тренутку, него да *стави под оптужбу свих 12 министара румунских од 1871 до 1876* Од 99 гласова само је један против оптужбе. Кнез одмах сазива министарски савет и протестује противу таквог револуционарног поступка коморе према људима, који су стекли великих заслуга за отаџбину. Браћану није дошао на седницу. Остали министри бране се „струјом“, која је тако јака, да они не могу ништа. Кнез напротив мисли, да би председник коморе Ц. А. Розети врло лако могао сузбити ту струју. Комора наставља 20. Јула дебату о оптужби бивших министара. Партизанске страсти показују се у својој најодвратнијој форми. Захтева се, да се одмах и пре истраге похапсе сви бивши министри и да им се конфискује имање. Одбор коморе предлаже, да се од оптужбе издвоји Т. Розети. Овај одмах моли комору за

част, да га не одвајају од његових колега. Кнез зове Ј. Браћану и каже му, да он неће допустити, да се такне ниједан од оних заслужних државника. Браћану га преклиње, да својом интервенцијом не повећа раздражење, које би могло постати опасно и за земљу и за саме оптужене.

22. Јула предлаже се у комори, да ова изbere одбор, који ће водити ислеђење над оптуженим министрима, који ће саставити тужбу и који ће је заступати пред Касацијом, док се процес не сврши. Један посланик доказује, да комора има само право да оптужи ministre; све је остало надлежност извршне власти. И министар правде тога је мишљења. Министар-председник има такође уставних скрупула противу таквог поступка. При свем том комора са свима противу пет гласова усваја предлог и решава, да се акт оптужбе прилепи на свима општинама у земљи! Кнез се гнуша оваквог понашања коморе. Јепуреану подноси оставку свога кабинета јер је комора прекорачила своју уставну надлежност. Кнез нуди Јепуреану указ о распуштању коморе, али он није за то. Како је већина у комори радикална, кнез поверава састав нове владе Јовану Браћану, и овај извршава ту мисију. 24. Јула, искључивши из владе све умереније елементе. (Н. Јонеску спољних, Статеску правде, Д. Стурза јавних грађевина, Вернеску, Сланичану, Браћану и Кицу задржаше своје портфеље).

VIII

КНЕЗ КАРОЛ I

КОМАНДАНТ СЈЕДИЊЕНЕ РУСКО-РУМУНСКЕ ВОЈСКЕ НА ПЛЕВНИ

24. Јула 1876 примио је кнез аустро-угарског консула Венијамина Калаја, који је до скоро био у Београду. Калаји назива српско-турски рат неразмишљеним кораком кнеза Милана. Србија је већ досадашњим биткама изнурена и неће више моћи дуго издржати. Међутим интерес је Аустрије, да се Србија не ослаби сувише. Његов цар врло је задовољан мудрим држањем Румуније. Ако ова ништа не пренагли, зрели плодови сами ће јој пасти у крило.

18. Септембра сондирају из Петрограда: шта би радила Румунија у случају *руско-турског рата*? Дат је овакав одговор: „Румунија се још нада, да ће се мир моћи одржати, али стоји са својим симпатијама уза Србе, Бугаре и остале Хришћане под турским јармом. Пријатељство Русије умеће увек ценити“.¹³⁷

Цар руски долази у Ливадију. Кнез, као што је раније поздравио аустријског цара у Херманштату, шаље своје министре Браћану и Сланичану да поздраве руског цара. Чим је та депутација стигла у Ливадију, дочепео се гроф Игњатијев румунског министра председника и пошто му је казао, да је руско-турски рат одлучена ствар, стао му је доказивати потребу једног споразума о пролазу руске војске кроз Румунију. То

¹³⁷ Румунски агенат у Петрограду јавља:

„У руским круговима од уплива јако су раздражени што Румунија неће да заузме одсудније држање у источном сукобу. Цела је Русија за рат изузимајући јединога Цара“. (Стурза, књ. II, стр. L)

му је исто доказивао и кнез Горчаков. Браћану је одговорио да ће се до тог споразума са Румунијом врло лако доћи, чим Русија улази у рат по споразуму с осталим гарантним силама, само ово последње мора бити изнад сваке сумње. На то је Горчаков љутито одговорио, да Румунија мора безусловно пропустити руску војску, иначе ће се Русија позвати на то, да су Влашка и Молдавска саставни делови Отоманскога Царства! Браћану се није дао збунити и одговорио је, да би у таквом случају румунска војска на Пруту учинила све што може да спречи инвазију непријатељске војске, али би ружно било за Русију да полазећи у рат за ослобођење Хришћана тај рат отпочне смождавањем једне хришћанске војске.

После овог разговора са државним канцлером руским, Браћану је казао Игњатијеву: да би тон, којим се служи кнез Горчаков јако отежао евентуалне преговоре о пролазу руске војске кроз Румунију. Игњатијев му одговори, да не треба узимати сувише трагично оно што кнез Горчаков каже.

Цар је врло љубазно примио румунску депутацију, одликовао је, али није додирнуо главно питање. Царица се међутим жалила румунским министрима, што су зауставили извесне поштиљке њеног Црвеног Крста Србији. Браћану се бранио да Румунија гори на две ватре. С једне стране јој се пребацује сувише строга а са друге, турске, сувише лабава неутралност. Рекламације Португине натерале су румунску владу на већу контролу, али при свем том све су поштиљке већ стигле у Србију.

Из разговора с околином царевом Браћану је стекао уверење, да и на самом царском двору имају две струје: једна ратоборна, друга мирољубива.

При растанку рекао је Горчаков: „Ако дође до рата, ми ћемо се већ споразумети, јер Румунија може при томе *само да ћари!*“ На то је Браћану одговорио „Тај споразум лежи у интересу обеју држава, зато сам ја готов да о томе питању преговарам“.

Кад је Браћану дошао у Букурешт и саопштио кнезу и влади горње разговоре, Д. Стурза заступао је гледиште да Румунија у сваком случају мора апсолутно

остати неутрална. Кнез и Браћану нађоше да је с разум с Русијом најмудрија мера.

11. (23.) Октобра пише лорд Дерби инглеском консулу у Букурешту.

„Влада је дискутовала о положају кнежевина *Молдавске* и *Влашке* и ја вас позивам да продужите саветовати букурешкој влади, да се и даље држи мудро и да лојално испуњава обвезе, које за њу потичу из уговора, на основу којих су кнежевине конституисане, и у којима су најбоље гаранције за заштиту њихових народних интереса“.

Цитирајући ово, Стурза (I. с. књ. II, стр. LVI) вели:

„Како је могло бити нашој влади кад је добила овај савет? Шта да одговори на давно напуштени назив „Кнежевина Молдавије и Влашке“? Па онда инглеска влада добро се чува да ничим не прецизира ближе те гаранције за народне интересе. Ја шта ли би мислила румунска влада да је знала, да је дан раније Лорд Лофтус у Ливадији казао цару Александру II ове речи:

„Говорећи о гласовима да Србија и Румунија имају намеру да се прогласе за независне краљевине, казао сам да би то био први корак за распадање Турске. Историја прича, да је некада било и краљевство Чешка и краљевство Србија и краљевство Пољска, али да су та краљевства због унутрашњих раздора пропала. Допустити данас да Србија и Румунија постану независне краљевине, значило би створити нове Пољске, које би се најзад претвориле у републике опасне за мир и сигурност држава“. Цар Александар II одговорио је на то да „нико и не помишља на то да од Србије и Румуније гради нова краљевства. *Ce serait une maladresse*“.

Кнез је под изговором маневара сазвао резервисте, тако да има концентрисаних 25.000 војника.

17—21. Октобра: Ђунис. Руски ултиматум. Примирје од 2 месеца на оба српско-турска ратишта. Кнез отвара комору престоном беседом, у којој о спољној политици вели: Румунија ће чувати своју неутралност и браниће целокупност своје територије и своја народна права.

29. Октобра комора овлашћује владу да задржи и даље резервисте под оружјем.

Немачки престолонаследник писмом од 1. (13) Новембра саопштава кнезу Каролу ове мисли *Бисмаркове* о Румунији: „Положај кнежевина је врло тежак, и ако ја нисам сигуран. да ли ће Русија загазити у рат, баш ако не буде никога да је у томе спречи. Али ако Русија уђе у рат, кнез Карол не треба да се озбиљно одупре руским захтевима. Он нема потребе да јој излази на сусрет, али позивајући се на своје дужности према Порти, он може попустити сили, која може пре навалити с руске него са турске стране. Кнез Карол не треба да се пусти низбрдицом, на коју га вуче његова амбиција. Он треба да се држи уговора. Између две велике војске, његова неће моћи толико претегнути. да победилац мора о њој водити рачуна. У сваком случају њему остаје једно: да се пред Европом позива на уговоре, наравно дотле, докле их он сам буде поштовао. Ово би нарочито било важно за случај руског неуспеха. Све ово ја мислим као да сам *румунски* министар, а не немачки, па и то кажем једино у интересу кнеза Карола“.

„Догађаји су, вели Стурза,¹³⁸ потпуно дали за право овим дубоко смишљеним и искреним саветима немачког канцелара“.

2. Новембра у Русији мобилисано шест армијских корпуса и стављено под команду великог кнеза Николе Николајевића. Горчаков то објашњава великим силама: Годину дана напреже се целокупна европска дипломатија код Порте да заштити Хришћане од турског фанатизма, без икаквог успеха. Чак ни кривци за зверства у Бугарској нису кажњени. Зато је цар, и ако никако не жели рат, мобилисао један део своје војске, да би добио јаче гаранције за примену европских начела у Турској.

16. Новембра долазе *тајно* у Букурешт да преговарају с Румунијом два делегата: руски г. Нелидов и турски Али-Беј. Кнез неће да прими ни једног ни другог. Нека кажу министру што имају, а овоме пре-

¹³⁸ 1. с. књ. II, стр. LIX.

поручује резерву према обема странама и позивање на Париски Уговор. Сутрадан већ Браћану подноси уговор по руском предлогу о пролазу руске војске кроз Румунију, који би он и Нелидов потписали а кнез Карол и велики кнез Никола ратификовали. Кнез Карол неће да чује за такву методу. Ако дође до тога, да је тај споразум потребан, он мора имати облик формалног *политичког* уговора између *обеју држава*. Браћану мора да призна да је кнежево гледиште правилно, а Нелидов пристаје да раде на политичком уговору. Кнез тражи да Русија у том уговору гарантује *l'intégrité actuelle de la Roumanie* (садашњу целину Румуније).

28. Новембра указом кнежевим формира се још осам пукова доробанаца.

1. Децембра изгледа да је смањена опасност за рат. Како финансије једва излазе на крај са редовном војском, то се резервисти пуштају кућама.

3. Децембра ручак у част рускога консула барона Стуарта. На тај ручак позвао је кнез и Флореска и и Бојереска и дао им место пре садашњих млађих министара. То је наљутило кабинет и парламенат, што се „оптуженици“ позивају у двор. Кнез је опет нарочито хтео да покаже како осуђује ту неосновану партизански страсну оптужбу. Парламентарни „истражни одбор“ позива све оптужене министре да му „предстану“. Ови одговарају да један одбор коморе нема никакву ни истражну ни судску власт и зато неће да му „предстану“.

17. Децембра добија кнез писмо од Бизмарка: Није нимало вероватно да ће доћи до сукоба између Русије и Аустроугарске. За Румунију је боље ако руска војска прође на основу уговора, него ако прође силом. У осталом ништа не треба пренаглити.

Истога дана Румунија протестује код Порте нотом што се у турском Уставу о њој говори као о „привилегованим провинцијама“. Као суседна држава Отоманскога Царства Румунија не може да трпи никакве дво-смислености у својим односима с Портом.

Ти су одношаји Париским Уговором постали саставни део европског међународног права, и ево већ

20 година Румунија се развија на тој основи. И ако је Турска постала уставна монархија, она тиме не може променити *међународне* односе. Зато Румунија оглашује све, што би се у турском Уставу на њу односило, као ништавно и као да не постоји (*nul et non avenu*), и формално протестује противу повреде уговорних права румунских.

Велики кнез Никола шаље пуковника Бобрикова да са кнезом Каролом уговори неке војничке појединости о пролазу 160.000 руске војске кроз Румунију. Кнез налази да је још рано за те појединости. Треба причекати резултат конференције у Цариграду.

21. Децембра доведени су Ласкар Катарџију и Мајореску (силом) пред комисију коморе, али неће да одговарају на њена питања јер је она ненадлежна.

У Децембру 1876 донеше илустроване новине „Le Monde Illustré“ у свом броју од 23. Децембра *слику* како румунска војска зоставља Јевреје у Јашу. Становници Јаша, који су добијали те новине, знајући да целе те године није било ни једне демонстрације противу Јевреја ни од стране руље а камо ли од стране војске, показаше ту слику јеврејским првацима (*notables*) у Јашу и упиташе их шта значи та слика? Они се збунише, рекоше да је заблуда за сажаљење, и да су они већ писали коме треба да то није истина. Доцније се доказало, да су баш ти прваци поручили једном јеврејском сликару ту слику и да су је они послали тим новинама. Они су хтели да том сликом обрете пажњу конференцији амбасадора великих сила — која се састала у зиму 1876—1877 у Цариграду да покуша спречити рат који беше у изгледу — на Јевреје у Румунији; па како у последње време није било никаквих гоњења Јевреја, они су их просто измислили. Кад су румунске новине доказале, да је то просто клевета, онда је јеврејски писац Исидор Леб. (*Isidor Loeb, La situation des Israélites en Turquie en Serbie et en Roumanie, Paris 1877* стр. 439) овако бранио своје сународнике од те клевете: „Нису још тачно познати догађаји, који су дали повода оној слици. *Ако није било војне демон-*

страције противу Јевреја у Јашу, било их је у другом месту“.¹³⁹

1. Јануара 1877 кнез честита српском и црногорском кнезу нову годину, и добија на ове срдачне телеграме такве исте одговоре. Тако исто честита пову годину и великом кнезу Николи у Кишењеву, и тако отпочиње са њим непосредно дописивање.

Већ 16. Јануара пише велики кнез Никола дугачко писмо кнезу Каролу, које се завршује предлогом да њих двојица направе *чисто војнички споразум*, који нема *никаквог политичког* карактера...

На то одговара кнез Карол 21. Јануара:

„Срећан и поносит сам што могу да помогнем мојим положајем и средствима којима располажем великом делу човечности, али ипак, Монсењеру, сматрам за дужност изјавити: да је регулисање службених односа између царске војске и појединих власти у мојој држави један *политички акт* и као такав мора бити предмет споразума између једне и друге *владе*. Међутим ако би моја влада приступила таквом споразуму пре него што би царски кабинет саопштио ту своју намеру великим силама, ове би тај споразум сматрале као повреду, коју је моја влада својом иницијативом нанела уговорима, којима су велике силе гарантовале садашњи политички положај Румуније.

„При свем том ја молим Ваше Царско Височанство, да буде потпуно уверено о томе, да ће војска поверена Вашој високој команди увек наћи у мојој земљи сваку могућну олакшицу, ма макар службени акт о томе био потписан тек у очи самога прелаза границе“.

27. Јануара. Делимична министарска криза. Вернеску и Јонеску иступише, Дим. Стурза, Кампинеану и Докан уђоше у кабинет, који сад има врло велике финансијске тешкоће, због којих Дим. Стурза опет иступа из кабинета, и Браћану мора да узме поред унутрашњих дела и финансије, које су у тако рђавом стању, да се купон од 17. Фебруара само тако могао платити што су врло многа плаћања у унутрашњости

¹³⁹ Verax, I. c. стр. 156.

обустављена. Међутим та невоља новчана нимало не смета комори да одобри 5000 франака само за прљав партизански веш, за штампање оптужбе конзервативних министара. Због тога најважнијег партизанског посла није ни државни буџет за 1877 могао да буде готов пре нове године него тек 28. Фебруара (приходи 81, расходи 87 $\frac{1}{2}$, дефицит 6 $\frac{1}{2}$ милиона, који има да се покрије новим порезама. 45 милиона износе само ануитети државних дугова. Војни буџет само 13 $\frac{1}{2}$ милиона).

16. (28) Фебруара 1877 Порта је закључила мир са Србијом на основи *status quo ante bellum* (стања које је било пре рата): али Султан се и у томе, по обичају, задоцнио, јер је пет недеља раније 3 (15) Јануара пуномоћник цара руског, генерал Сумараков — онај исти што је и на венчању кнеза Милана и Наталије Кешко заступао цара руског као кума — у Бечу потписао тајни уговор с Аустријом, по коме Русија пристаје, да Аустрија за своју неутралност у руско-турском рату добије Босну и Херцеговину.

Према томе беше јасно да мир закључен између Турске и Србије није могао ни у колико да промени ситуацију, у толико мање што Црна Гора остаде у рату с Турском и што српска влада није нимало била обавештена о току догађаја.¹⁴⁰

4. Марта указ о формирању два нова артиљеријска пука. Материјал је у арсеналу, послуга из милиције (пожарници), коњи реквизицијом.

Комора се и даље бави оптужбом бивших министара. Ишле су три огромне књиге, пуне ситничарске мржње. То је извештај коморне „истражне“ комисије...

17. Марта кнез наређује да се подигну утврђења за заштиту железничког моста преко Серета, који би турске ратне лађе с Дунава могле узети под своју ватру.

19. Марта комора већином гласова решава, да се суђење продужи противу шест од једанаест министара, који су били оптужени. Четворица се пуштају „из недостатка доказа“. Један се оглашује за невиног — зато што је међутим умро (Костафору). Оних шест

¹⁴⁰ Стурза, књ. II, стр. LXX.

хоће комора да ухапси. Браћану то спречава „да не би на њих пала ни сенка сумње, да хоће да се свете својим политичким противницима“. Када је ова патриотска оптужба послата касацији, ни један члан коморине истражне комисије неће да заступа тужбу...

Тога истога 19. Марта потписале су велике силе у Лондону један протокол, у коме се најпре констатује да је најсигурније средство за умирење (пацификацију) истока, споразум великих сила, који тражи реформе за Босну, Херцеговину и Бугарску; затим се узима на знање мир закључен са Србијом, изјављује жеља за исправљањем границе у корист Црне Горе и њене слободне пловидбе на Бојани; даље протокол позива Турску, да сведе своју војску на мирнодопски број и да одмах приступи увођењу захтеваних рефорама. Ако Порта не изврши што је обећала односно тих рефорама, онда велике силе задржавају себи право, да се договоре шта им даље ваља предузети, да би се осигурало благостање хришћанских народа и општи мир.

Овај протокол био је за Русију довољан. Она је њиме постигла што је хтела. Истина није добила европски мандат, да натера силом Турску на извршење рефорама, које све велике силе захтевају, али је постигла да за случај, ако Порта не испуни захтев великих сила, улазак њене војске у Турску може да се сматра као да је извршен по пристанку Европе.

Противно свом обичају Порта је 28. Марта енергично протестовала противу тога лондонског протокола и објавила, да та неправда према Турској ни у колико ову ни на што не обавезује.¹⁴¹

23. Марта кнез распушта сенат (јер је 35 седница од 62, колико је држао за 5 месеци, утрошио на саме интерпелације, па влада не може да ради с њиме), а због тога 27. Марта одлаже и комору.

Турска је нагомилала доста војске у дунавском вилајету и почиње да прети Румунији. Ова одговара: „Nous repousserons la force par la force“ („Силу ћемо силом одбити“) и неће да плати данак Порти.

¹⁴¹ Стурза, књ. II, стр. LXXIV.

31. Марта изгледа да је рат неизбежан. Министарски савет наређује мобилизацију румунске војске и утврђивање Калафата, јер Осман-паша у Видину има 35.000 војске. На место пуковника Сланичану долази ђенерал Цернат за министра војног. Русија нуди позицијску артиљерију за Калафат, јер у румунском арсеналу има само неколико тешких средњака. Руски консул наваљује, да се потпише већ једном уговор о пролазу руске војске, јер ето руска влада се обавезује, да за све што јој затреба у Румунији плаћа златом, а и царска пуномоћ за барона Стуарта да потпише овај уговор већ је стигла.

Кнез Карол позива на саветовање (2. Априла) све садашње и многе бивше ministre и државнике румунске и пита их за мишљење о овом судбоносном положају Румуније. После врло дуге дискусије, већина државника, који нису сада министри, изјављују да се треба држати строге неутралности (Димитр. Гика, Бозијану, Јон Гика, Јепуреану, Алексе. Голеску). Само Коголничану и Ц. А. Розети налазе да треба закључити споразум с Русијом. Многи предлажу, да се румунска војска повуче у Малу Влашку, па да тамо чека догађаје. Од садашњих министара Јонеску је такође против споразума. Кнез налази, да би неутралност Румуније у оваквим приликама значила пропаст румунске државе. Он је не само за споразум него и за румунску акцију. Јонеску одступа. Кнез поставља Коголничану за министра спољних послова и овлашћује га да потпише са руским пуномоћником уговор. То је уређено 4. Априла.

Уговор гласи:

„Да би се поправило стање Хришћана под владом Султановом, а радећи у споразуму с осталим великим силама, царско-руска влада обраћа њихову пажњу на потребу да се јачим начинима осигура извршење реформа тражених од Порте.

„Пошто због раздражености Мухамеданаца и очевидне слабости отоманске владе нема изгледа да ће турске власти предузети озбиљне мере, то може затражити оружано посредовање иностранства. За случај да даљи развитак догађаја примора Русију, да са

својом војском уђе у Турску, царска влада, желећи поштовати територијалну неповредност румунске државе, одлучила је да са владом Његовог Височанства кнеза Карола I закључи конвенцију о пролазу руских трупа кроз Румунију.

„Услед тога наименовани су за пуномоћнике: барон Димитрије Стурт и т. д., а од стране Њ. В. кнеза од Румуније Михаило Коголничану и т. д. који су, пошто су измењали своја пуномоћја и нашли да су ова доброг и правилног облика, споразумели се:

Чл. I Влада Њ. Височанства кнеза од Румуније Карола I осигурава руској војсци, која је одређена да уђе у Турску, слободан пролаз преко Румуније и понашање као према пријатељској војсци.

Сви трошкови за потребе руске војске, за њен превоз и т. д. падају на терет царске владе.

Чл. II Да због овог пролаза руске војске кроз Румунију не би за њу било никакве непријатности или опасности, обвезује се влада Њ. В. Цара свију Руса одржати сва права румунске државе и старати се да она буду поштована онако, како то захтевају њени закони и постојећи међународни уговори. *Даље обвезује се влада Њ. В. Цара од Русије да одржи и очува садашње границе Румуније.*

Чл. III Све ближе одредбе о пролазу руских трупа, њихов одношај према месним властима и т. д. налазе се у приложеном нарочитом уговору, који ће се заједно с овим ратификовати и одмах у живот ступити.

Чл. IV Влада Њ. В. кнеза од Румуније обвезује се израдити ратификацију за ову конвенцију и њен прилог онако, како је то у румунским законима прописано, и одмах приступити извршењу уговорених одредаба.

„Овако је закључено у Букурешту 4|16 априла 1877. Барон Дим. Стурт. М. Коголничану“.

5. Априла честита гроф Игњатијев румунском министру-председнику депешом потписивање овог уговора и уверава га да *Русија долази у Румунију као њен искрен пријатељ.*

7. Априла пише руски консул барон Стурт румунском председнику мин. савета Ј. Браћану овакво поверљиво писмо:

„Г. Председниче,

Царска влада, сазнавши из мојих извештаја за незгодно стање румунских финансија (*l'état de gêne financière*), наредила ми је да вам предам, г. Председниче, суму од 36788 фуната стерлинга, 1 шилинг и 7 пенса, што заједно са банкарским трошковима износи 300.000 рубаља у сребру.

Наређено ми је да ову суму предам Вашем Превасходству на рачун суме, која би припала Румунији као цена манастирских имања у Бесарабији.

Саопштавајући вам ово ја морам обратити вашу пажњу на старање пуно благовољења моје владе, која је водила рачуна о потребама (*nécessités*) Румуније и ставља јој ову знатну суму на расположење не чекајући на решење поменутог питања нити на констатовање суме, која би имала припасти манастирима.

Девет чекова и т. д.¹⁴²

9. Априла. Пошто комора још није стигла да вотира официрима ратни додатак, то кнез даје својим официрима 100.000 франака из свога џепа да се спреме за поход.

11. Априла телеграм великог везира кнезу Каролу, да румунска војска заједно с турском треба да се одупре покушају руске војске да продре у Румунију. Коголничану му одговара, да тај захтев превазилази делокруг румунске владе. То је надлежност румунског законодавног тела, које је сазвано на дан 26 Априла. Чим ово донесе своју одлуку, ова ће се саопштити великом везиру. У вече истог дана држи кнез ратни савет. Браћану улеће преплашен и јавља, да је руска војска већ прешла румунску границу. Кнез налази да је то сасвим природно, пошто је уговор потписан о томе. „Знам, али тај уговор још није одобрен у комори и сенату“. Одмах сазван министарски савет, који одлучује циркуларном потом јавити, да је руска војска прешла румунску границу а није претходно о томе известила румунске власти. Даље одлучује да се румунска

¹⁴² Овај податак налази се у Стурзином делу, књига друга стр. 563. Нигде у осталим изворима не помиње се ни ово писмо ни какав је то пазар са манастирима баш у — Бесарабији...

војска повуче од Дунава. Кнез пристаје на то као „политичку демонстрацију“ али под условом, да то повлачење буде само за неколико километара, како би војска била близу, ако би Турци напали.

12. Априла, кнез у присуству Браћана и Коголничана тражи од руског консула објашњење, зашто му није јављено, када ће руска војска прећи границу? Барон Стурт је овлашћен изјавити, да се прелаз није могао даље одлагати, јер је у Цариграду већ објављен рат, а руској војсци у Азији већ је издата наредба да напада. Русија ће се савесно придржавати потписане конвенције а велики кнез Никола већ је издао прокламацију румунском народу да улази у Румунију као пријатељ: Кнез изјављује наду, да ће му цар и велики кнез то Стурттово објашњење и *писмено* потврдити, како би Његова влада имала чиме да се правда пред комором, када се пред њу изнесе руско-румунска конвенција. „Што се тиче прокламације великога кнеза румунском народу — рече кнез Карол — то је *увреда* за мене. Само ја имам право да моме народу упућујем прокламације“! На ово је барон Стурт извињавао поступак великог кнеза тиме, што уговор о пролазу није још био објављен, па је морао објавити народу да не долази у земљу као непријатељ него као пријатељ.¹⁴³ То ће му велики кнез врло радо и писмено изјавити.

¹⁴³ Ево како је гласила та прокламација:

»Становници румунски,

По заповести Њ. В. Цара, војска која је под мојом командом одређена да се бије с Турцима, улази данас у вашу земљу. Румунија је већ више пута са радошћу дочекивала руске војске. Изјављујем вам да ми долазимо као ваши давнашњи пријатељи, који вам само добро желе. Надамо се да ћемо и у вама наћи она племенита осећања, која су ваши претци имали за руске војске у нашим ранијим ратовима с Турском. По заповести Његовога Величанства, мога брата, јављам вам да ће прелаз руске војске преко ваше земље кратко време трајати и да не треба ништа да се бојите, јер ми сматрамо вашу владу као пријатеља. Позивам вас да сваки гледа своје обичне послове и да даје нашој војсци што јој затреба, а ја сам наредио да се за све одмах плаћа. Ви знате зашт који влада у царској војсци и ја сам сигуран да ће она очувати неокажану своју част, да она неће ни у чему повредити ваш мир, да ће поштовати ваше законе, ваше обичаје и својину мирних грађана.

Румуни! Наши претци пролевали су своју крв за вашу слободу! Према томе ја мислим да ичамо права тражити вашу помоћ за пролаз наше војске кроз вашу земљу, јер она иде само зато да помогне несрећним Хришћанима у Турској, чија су страдања изазвала саучешће не само Русије него и целе Европе.

Никола.“

(Стурт, књ. друга, стр. 587).

14. Априла отворио је кнез ванредни сазив коморе и сената беседом, у којој истиче, како Порта и велике силе, у пркос настојавању његове владе, нису хтеле да признаду Румунији *право* неутралности, него су ову од ње тражили само као дужност. Остављена од свију, Румунија може само на своју снагу рачунати и мора само једно гледати: да њена земља не постане ратиште. Руске су трупе истина ушле у земљу, али неће додирнути њену престоницу, што је доказ, да Русија, као једна од гарантних сила, признаје индивидуалност Румуније. Румунска влада држаће се према руској војсци потпуно у резерви, док законодавно тело не донесе своје одлуке. Народно представништво треба сада да има само једно пред очима: да очува неповредност Румуније и њених права. Пред тим циљем треба да нестане сваке поцепаности на партије, као што је и кнежев цео живот сконцентрисан у једну мисао: величина Румуније.

Ова беседа примљена је с одушевљењем у народном представништву. Комора одмах улази у претрес закона о реквизицији, јер уговор о пролазу руске војске мора да чека док се нови сенат конституише.

Али онај апел на слогу партија није успео. Кнез моли 15 Априла лично председника коморе да побуди комору у овако судбоносним приликама да напусти оптужбу бивших министара. Розети одговара да је то немогућно...

16. Априла прима кнез од цара руског писмо, у коме има и оваква реченица:

„Призивајући Божји благослов на *наше* војске, налазим да је излишно да Вас тек уверавам о томе, како Румунија може увек рачунати на традиционално интересовање и на сталну (*constante*) помоћ Русије“.

Истога дана, после жестоке дебате, усвојила је комора са 69 против 25 гласова руско-румунску конвенцију о пролазу руске војске, па и то једино благодарећи ономе у чл. II „Даље се обвезује влада Њ. В. Цара Руског да ће бранити и очувати садашњи интегритет Румуније“. Кад је Сенат имао да решава о тој конвенцији, Дим. Стурза је дуго говорио против

ње. П. П. Карп рече, да се због ове конвенције раскида са Париским Уговором, који је до сад био државноправна основа Румуније, а међутим овај „савез“ *донекле Румунији само огромне штете а никакву корист*. Јенуерану и Бојереску нађоше, да се овом конвенцијом отпочиње једна „авантуристичка политика“. Најзад конвенција је ипак примљена са 41 против 10 гласова.

Европска штампа осуђује овај поступак Румуније. Неки листови га називају чак издајством. Мађарски листови бесне противу Русије и Румуније тврдећи, да би један хонведски пук био довољан да збрише целу румунску војску. Службени кругови у Берлину и Паризу држе се резервисано. Беч је непријатно дирнут.

21. Априла турске ратне лађе бомбардују румунску варош Браилу и ако у њој нема никакве војске, јер је руски логор у њеној околини.

23. Априла саопштава Porta румунском представнику у Цариграду, да она његово службовање „обуставља“, јер је Румунија погазила своје уговоре. Ово је противно свима међународним обичајима.

26. Априла кнез узима врховну команду над својом мобилизованом војском од 50.000 људи са 180 топова.

27. Априла јавља се руски ђенерал Раух румунском кнезу и моли за кнежеву заповест, куда ће са својом бригадом, која је близу Букурешта; кнез га шаље да заузме положаје на Забру, са којих он баш сад повлачи румунску посаду.

29. Априла примљена је у комори оваква одлука: Народно представништво одобрава држање владе, оглашава да су везе са Турском раскинуте, пристаје на ратно стање са Портом, до кога је Румунија без икакве своје кривице дошла, очекује правду од гарантних сила и овлашћује владу да свима силама поради, како би се при закључењу мира признала независност Румуније.

1. Маја јавља руски пуковник Докторов, који је придодат кнезу Каролу, да ће велики кнез стићи у Плојешће, и да ће одмах доћи у Букурешт да посети кнеза и кнегињу, и то да ће доћи са целим својим штабом *и својом ескортом* (војном пратњом). Противу ескорте протестује кнез позивајући се на одредбу кон-

венције, по којој никаква руска трупа не може ући у Букурешт. Кнез ће дочекати руског главног команданта на станици са својом ескортом. У осталом кнез хоће први да посети високога госта у Плојешту. Нека му Докторов одмах то јави.

Тако је и било. 2. Маја био је кнез Карол у Плојешту. Велики кнез Никола са својим сином, почасном четом и музиком и са 60 ђенерала свога штаба дочекао га је на станици и отпратио га у кућу, које су румунске власти спремиле за кнеза. Кад је овај отишао у руски главни стан, *велики кнез је читав сахат наваљивао да и румунска војска узме учешћа у рату*, јер војска, којом он располаже, није довољна да изврши задатак, који му је одређен, особито с тога што му се *дипломација меша у посло и не допушта Србији*, да и она уђе понова у рат.

Кнез Карол је на то одговорио, да он пре свега жели, да своју војску задржи у својим рукама, али он ће, концентришући своју војску у Малој Влашкој учинити руској војсци велику олакшицу, јер се ова услед тога не мора растегнути дуж целе румунске обале Дунава, него се може концентрисати, пошто ће румунска војска формирати њено десно крило. Кнез ће оставити румунске посаде у Олтеници и у Турђеву, докле год их не смени довољна руска војска, па ће их тек онда узети у главнину своје војске. У осталом и кнез је рад, а његова војска гори од нестрпљења да уђе у акцију, зато је он вољан дискутовати са руским главним станом услове за ту заједничку акцију.

Сутрадан је велики кнез Никола вратио посету кнезу Каролу у Букурешту али само са својим сином и ђенералима *без руске ескорте и без руске заставе*. Дочекан је службено врло сјајно а у дворљ као рођак (његова жена и кнегиња Јелисавета сестре су од тетке) врло срдечно.

9. Маја у комори интерпелише Флева: 1. Је ли влада саопштила силама, да је прекинула односе са Турском и да је услед тога Румунија постала *de facto* независна? 2. Пошто је турским изазивањима Румунија у ратном стању, је ли влада одазвала свог агента из

Цариграда? Је ли ратно стање саопштено силама? Је ли влада предузела све потребне мере? У мотивацији за ова питања Флева енергично тражи да се отворено прокламује независност Румуније.

Коголничано одговара, да је Румунија у ствари већ независна и да ће после овог рата Европа тешко моћи од ње захтевати да узме на се старе везе.

После тога комора доноси резолуцију, да су прекид одношаја са Турском и румунска независност службено потврђени. Као доказ за то комора одмах вотира закон о установљењу првог румунског ордена „Румунске звезде“.

10. Маја велика народна свечаност у Букурешту, којом се прославља *независност* Румуније. Председник коморе, љути републиканац Розети, поздрављајући кнеза мора да се *диви* појртвовању, са којим је кнез Карол испунио све што је пре једанаест година обећао, када је дошао у Букурешт.

После подне долази и велики кнез Никола у Букурешт, одседа у кнежевом замку у Котрочени, учествује на свечаном ручку, на бакљади, на свечаној представи у позоришту и ако вели, да он још не зна, како ће руска влада примити проглас румунске независности...

Сутрадан телеграм од ђенерала Гике из Петрограда: Кнез Горчаков му казао: *Да Русији не треба кооперација румунске војске*. Кнез Карол међутим је сада више но икад решен на ту кооперацију, јер он мора прокламовање независности на бојишту запечатити. Зато његова влада сондира службено у Петрограду, да ли би царској влади било повољно, да и румунска војска пређе преко Дунава и да кооперише са руском војском (као што је њен главни командант велики кнез Никола у Плојешту изјавио)?

На то је румунска влада добила од руске владе овакву ноту:

„Њ. В. Цар, узевши у обзир политичке околности у којима Његова војска маршира против Турске, и сопствена средства којима располаже, благоволео је преко ђенерала кнеза Гике дати на знање букурешком

кабинету, да Он не позива Румунију на сурадњу преко Дунава, али ако би Румунија хтела да предузме сличну акцију о своје трошку и на своју одговорност (*à ses propres frais et à ses risques et périls*), онда би се то могло само тако допустити, само под тим апсолутним условом: да главна команда обеју војска остане у рукама главног команданта царске војске.

„Ова одлука Царева изазвана је колико потребом, да се осигура успех операција руске војске, уклањајући свако размимоилажење у ратним плановима, што је увек штетно у таквом послу, толико и стварним интегровањем за Румунију, јер њена снага не би могла дејствовати преко Дунава са сигурношћу и успехом. ако се не би у томе могла наслонити на руску војску да је у невољи подржи.

„Међутим у преговорима, који су ту скоро вођени о томе, да се изради заједнички план акције за обе војске, војни ауторитети Румуније показали су тежњу за изолованом акцијом на одвојеном ратништу (*sur un théâtre séparé.*)

„И ако су већ сами *стратешки* разлози несумњиве, пресудне важности били довољни да докажу штетност, па чак у извесним околностима и опасност од плана, који је Румунија предложила, опет изгледа потребно да се на чисто изведе и *политичка немогућност* изолационе акције румунских трупа.

„Русији не треба помоћ румунске војске (*La Russie n'a pas besoin du concours de l'Armée Roumaine*). Војска коју је она кренула више је него довољна (*plus que suffisante*) да постигне задатак, који јој је Цар одредио. С друге стране спољна сигурност Румуније тешко да би могла побудити Румунију да нападне на Турску. Ако дакле са *личних* разлога друге природе, и које румунска влада неће да открије, али који провирују из онога што се пише у месној штампи, она сматра за питање части да предузме офанзивну акцију противу Отоманскога Царства, та акција ни у ком случају не сме ометати извршење главнога плана *руске војске*, оне војске, која је ударила темеље за будућу судбину румунске

државе (à l'ombre desquelles exclusivement ont pu être jetées les bases des destinées futures de l'Etat Roumain).

„И тако добро појмљени интерес саме Румуније захтева — а већ сигурност руске војске императивно заповеда, да сурадња *те* државе (de cet Etat) не буде изван строге сагласности са главним планом акције велике руске војске, и под условима које буде поставио њен узвишени главни командант, као год што *славна* (glorieuse) дефанзивна активност садашње румунске војске није никаква гаранција за територију кнежевине, осем ако је саставни део читавог стратешког система, који са толико успеха брани леву обалу Дунава.

„Оштри циљ и традиционалне симпатије које *уједињују* Русију и Румунију, могле су и требале су да буду за кнежевину владу довољна гаранција за искреност осећања, којима се сада царски кабинет руководи у свему што ради за њу. Многобројни докази поверења и благовољења, које је Русија дала румунској влади како у прошлости тако и у последње време, истичу сву обимност оних користи, које би она још могла стећи благодарјећи таквим односима.

„С друге стране државници, који управљају пословима Румуније, не би требало да изгубе из вида важност сила, које Русија ангажује у овом сукобу, нити обвезе и права које јој оне стварају, да свима могућним средствима осигура успех овог великог предузећа.

„Пошто ће пресудне операције на Дунаву почети врло скоро, чим Њ. В. Цар стигне, то је у сваком погледу врло хитно да се прецизно и формално утврде намере румунске владе односно учешћа, које би кнежевски корпус војске могао бити позван да на се прими у *доцнијем* развоју рата, учешћа које би могло бити само под командом главнога команданта руске војске. Од брзог и одлучног одговора, који буде дат на целину овога питања, зависиће практичке диспозиције, које ће издати монсењер велики кнез на основу дате му помоћи“.

Ово чудо од дипломатске ноте написао је нико мањи него Александар Ивановић Нелидов.

Док се овако гуди из Петрограда, дотле је у

Плојешту (20. Маја) ратни савет решио о прелазу руске војске преко Дунава. У том ратном савету кнез Карол показује Русима на раширеној карти северне Бугарске једну тачку, на којој се укрштају многи важни путеви. То место зове се Плевна, и кнез саветује Русима да одмах, чим пређу преко Дунава, поседну ту важну стратешку тачку. Руски главни штаб није нашао да је Плевна тако важна... Он наваљује на кнеза румунског да са својом војском пређе преко Дунава и да заузме Видин. Кнез Карол налази да је за то сувише рано, јер још нема грађе за мост преко Дунава, али ће вели предузети потребна рекогносцирања.

19. Маја 1877 донела је бечка „*Neue Freie Presse*“ чланак „Гоњење Јевреја у Румунији“ у коме се вели: „Једна депутација америчких Јевреја предстала је 2. Маја Председнику Североамеричких Сједињених Држава у Вашингтону и предала му је написан меморандум о дивљачким насиљима извршеним над Јеврејима у Бурђеву у Румунији. Изгледа да је Председник био дубоко потресен овим несрећним стањем једнога народа без заштите, и он је депутацију упутио државном секретару Евертеу, молећи га да предузме нужне кораке. На састанку депутације са државним секретаром утврђено је да треба васпоставити амерички консулат у Букурешту. Последњи одазвани консул (М-г *Reichof*) наваљивао је најживље, да се за новог консула америчког постави Д-р Адолф Штерн, који је за његовог консулства вршио дужност вице-консула. Депутација је такође наваљивала, да се телеграфом нареди америчким посланицима у Бечу, Цариграду и Петрограду, да се постарају спречити нова зверства. Г. Еверте обећао је депутацији узети у обзир њене молбе“.

Румунско министарство спољних послова тражило је одмах од деловође америчког консулата у Букурешту изјашњење о ономе, што пише у „*N. Fr. Presse*“ и захтевало је од њега, да америчку владу обавести, да су те вести о гоњењу Јевреја у Румунији голе измишљотине.

Деловођа консулата, баш онај д-р Штерн, и ако је и сам Јеврејин, одговорио је потом од 30. Маја 1877 под № 393 овако:

„И ја сам са чуђењем прочитао у једном бечком листу тврђења, која ми саопштавате, и пошто сам најбоље знао, да су та тврђења прости денунцијације без икаква основа, то нисам ни чекао никакав деманти него сам одмах обавестио моју владу, да је не бих оставио под утиском ових измишљотина“.

Али баш у време ове преписке десио се догађај у паланци Доробани (округа дорохојског). 22. Маја 1877 беше пазарни дан. Сељаци, који су мрзели неке доробанске Јевреје као најгадније пијавице народне, завадише се и потукоше с њима. Како већина тих сељака беше пијана, то нападоше на јеврејске дућане и направише дар-мар од њих. Власт се одмах умешала и повратила ред. И ако у овом нереду нико није ни рањен, а камо ли убијен, Јевреји су телеграфисали и у Дорохој и у Букурешт, да у Доробани *крв потоцима тече*, да су небројена злочинства и зверства почињена, да Грци, који су у служби г-ђе Цимаре, сопственице добра доробанског *из пушака убијају Јевреје и да их јатаганима секу на комаде*.

Влада је одмах предузела најенергичније мере, ухапсила је масу сељака и г-ђу Цимару и Грке у њеној служби, па чак и г. Цимару, и ако овај није ни био у Доробани за време нереста. Они су месецима задржани у превентивном затвору.

Кад је дошло до претреса на суду, ево шта су и како су Јевреји сведочили:

„Сведок *Шмил Гросен*: Кад сам чуо пушку, кад видех да изнесе из Москове куће *мртвог* лама, и када сам чуо госпођу Цимару како пита: јесте ли га до-тукли? ја сам се тако поплашио, да сам на туђем коњу побегао чак у Дорохој.

„Адвокат *Гика*: Где сте чули те речи за које велите да их је казала г-ђа Цимара?

Шмил Гросен: Први пут је рекла: је ли готов? Па онда: јесте ли га убили? Изнесите га напоље да видим. Они га изнесе, и она се уверила да је готов.

Председник суда: Како готов?

Шмил Гросен: Мртав.

Председник: Ама зар не видите да је жив, и да је овде у дворани?

Шмил Гросен: То може бити, али онда је био мртав, сасвим мртав.

Председник: Можда је био у несвести?

Шмил Гросен: Може бити, али ја сам мојим очима видео да је био сасвим мртав, и ја не знам како је он могао васкреснути!“

Овакве беху мање или више све сведоџбе противу окривљених. Зато није чудо што је порота ослободила не само г. и г-ђу Цимара и Грке у њиховој служби, него и све сељаке, који су одиста били криви за пљачкање јеврејских дућана. Једини Јеврејин, који је сведочио у корист оптужених, неки Мојсије Вајнберг, зло је прошао. Јеврејска црквена власт изрекла је противу њега велико проклетство (херем), које је прикачено у свима синагогама.

У овом процесу тек појмише Румуни, колики је обим јеврејске солидарности и да имају противу себе једну велику организацију, читав један народ.¹⁴⁴

22. Маја кнез одликује неколико најугледнијих румунских државника великим крстом румунске звезде. Председник коморе Розети моли га за допуштење, да не прими то високо одликовање, јер он као *решубликанац* не може да прими и да носи никакво ордење. „Ја сам — рекао је кнезу том приликом — остао веран идеалима моје младости, био сам и остајем республиканац, али, као реалан политичар, ја не желим Румунији ништа боље него да сачува тако слободоумног владоца као што је кнез Карол, и за то вам остајем верно одан“.

24. Маја Порта протестује код свију европских кабинета противу проглашења независности у Румунији. Сутрадан пише кнез свом оцу:

„Наша веза с Портом раскинута је. Ми смо с Турском у ратном стању. Пошто је Европа допустила да моја земља постане туђе ратиште, то је био једини достојан излаз и за мене и за моју државу. Ми нисмо могли остати равнодушни гледаоци и трпети, да се с

¹⁴⁴ Verax, l. c. 157—161.

нама поступа као са турском провинцијом, а да зависимо од туђе милости, то није мој понос допустио. Проглас наше независности неће се допасти кабинетима, јер ми тиме већ сад узимамо оно, што би нам вероватно доцније они сами дали. Али ми смо баш то хтели да е речимо. До сад је Румунија све што има добијала без борбе. Ово је сада прва прилика да е оружјем у руци брани свој опстанак. Дух у мојој је војсци одличан. Она гори од нестрпљења да на делу покаже шта вреди. Да ће се добро држати у ватри, то се видело ономад у Калафату. Данас стиже цар у Плојеште. Хтео сам да га дочекам у Јашу, али ми је он телеграфисао да се не трудим, он ће ме видети у Плојешту а хоће да дође и у Букурешт да посети Јелисавету.“

26. Маја кнез прима Браћану и Коголничану, који су цара дочекали на граници и допратили до Плојешта. Они су обојица покисли. Веле: цар се на целом путу понашао као да је он господар Румуније. „Не брините се — рекао им је кнез — ни цар руски не може једног Хохенцолерна игнорисати“. И одиста, кад је кнез одмах после тога са својим министрима и војничком свитом отишао у Плојеште, цар га је дочекао са ланцем хохенцолернског ордена и представио му је 60 великих и малих кнезова и првих руских државника, а кнез Карол представио му је чланове своје свите. Кад су њих двојица остали на само, цар му је казао, да се решио на овај рат да побољша стање свију Хришћана на истоку. Румунија дугује Русији за много штошта до сада, и зато му је мило што види добре одношаје између руске војске и румунског становништва. Кнез одговара да се нада, да ће овај рат осигурати његовој држави независност а његовој војсци дати прилике да учествује у акцији за част Румуније. Цар не одговара на ту тему. Кнез му онда предаје рапорт о бројном стању и о распореду своје војске. Ово је цара пријатно дирнуло.

Одмах сутрадан, 27. Маја, враћа цар посету кнежеву и посећује кнегињу. Кнез је дочек рускога цара у својој престоници тако удесио, да му његови министри изјављују своју радост и своје дивљење „Не само ви-

соко порекло Вашег Височанства, него нарочито Ваша лична тактичност сачувала је земљу и од саме сенке каквог понижења“. Од царице руске из Петрограда стиже телеграм кнезу и кнегињи, у коме им благодари за дочек цара, који је добио најбоље утиске.

Истога дана 27. Маја имао је руски амбасадор у Лондону са лордом Дербијем врло поверљив разговор, у коме га је уверавао, да Њ. В. Цар полаже највећу важност на одржање добрих одношаја с Инглеском. Русија неће ни такнути питање о Суецу и Мисиру. Баш ако би ратне операције довеле до Цариграда, Русија ни у ком случају не мисли остати у Цариграду. Ако велике силе навале на Турску да раније закључи мир, Русија би волела да и не дође до Цариграда. Што се тиче пролаза кроз Дарданеле, Русија и не мисли на Басору и Персијски Залив, јер нема никаквог интереса да загрози инглеским поседима у Индији. Гроф Шувалов је овлашћен, да у том правцу даде најкатегоричније изјаве, али зато очекује Русија с правом, да и Инглеска не предузима никакву непријатељску акцију противу ње. Русија овим ратом неће ништа друго него да с једне стране прекине сталне кризе на истоку, а с друге, да Хришћане у Турској, *нарочито у Бугарској*, осигура од даљих злоупотреба турске администрације. Инглеска опет са своје стране хоће да одржи Турску и неповредност Цариграда и дарданелских пролаза. Та два гледишта нису непомирљива. Ако се очува неутралност великих сила, и ако Порта затражи мир, пре него што руска војска пређе преко Балкана, цар би је на тој линији зауставио и пристао би на мир под овим условима: *Бугарска* до Балкана постала би *автономна провинција* под гаранцијом Европе. Турска војска и турски чиновници имали би се из ње повући, градови би се имали срушити, самоуправа и народна војска у Бугарској имала би се завести. Да би се осигурала правилна администрација и у јужној Бугарској (с оне стране Балкана) као и у осталим хришћанским провинцијама Турске, велике силе одредиле би за то гаранцију.

Црна Гора и *Србија* добиле би повећање своје тери-

торије у границама, које би се одредиле заједничким споразумом (великих сила).

Босна и Херцеговина добиле би установе, које се по заједничком нахођењу слажу са њиховим унутрашњим стањем, и које би биле у стању да им осигурају добру *урођеничку* администрацију. *Како се ове две провинције граниче с Аустро-Угарском*, то би се овој великој сили дало да меродавно утиче на организацију нове администрације.

Србија и Бугарска остале би под сизеренством Португалије. Одношаји између сузерена и васала имали би се удесити тако да се предупреду сукоби.

Што се тиче *Румуније*, која је баш сад прогласила своју независност, цар је мишљења, да се то питање може решити само општим споразумом (великих сила).

Ако *Инглеска* пристаје на ове услове, кабинети (*В. Сила*) могли би извршити колективну пресију на Порту, и објавити јој да ће, ако на њих не пристане, бити напуштена даљим последицама рата. Ако би *Порта* пристала, пре него што руска војска пређе преко Балкана, *Русија* би с њоме закључила мир, само би, као накнаду за своје ратне трошкове, задржала за себе неке користи (*avantages*). Ове би биле: да се *Русији* врати *Бесарабија*, која јој је одузета 1856, до јужног рукавца *Дунава* и да јој се уступи *Батум* с околином. У таквом случају, *Румунија* би, општим споразумом, могла добити накнаду или у признању њене независности, или ако би остала под сузеренством *Португалије*, у једном делу *Добруџе*.

Ако би *Аустро-Угарска* тражила за себе накнаду, било због онога што би *Русија* добила, било као гаранцију због промена горе поменутих у корист хришћанских кнежевина, *Русија* се не би противила да *Аустро-Угарска* добије накнаду у *Босни* а делимично и у *Херцеговини*.

То су основе, на које би *Н. В. Цар* пристао да би дошао до споразума с *Инглеском* и до брзог закључења мира.

Гроф Шувалов овлашћен је да упита лорда *Дербија*, шта он мисли о свему томе, јер царска влада

врло много полагаже на добар споразум са лондонским кабинетом.

Ако Порта не би пристала на ове услове, пре него што руска војска пређе преко Балкана, онда ће цар продужити ратне операције, али после ће он сасвим друге услове поставити за мир.

Издајући тако са потпуном искреношћу циљ, коме тежи цар, и преко кога неће ићи, докле год се рат буде водио с ове стране Балкана, Његово Величанство нуди једино срество да се рат локализује и да се *Турско Царство сачува од распадања*, али за цара је важно да зна, да ли у границама изложених услова може да рачуна на неутралност Инглеске, неутралност која би искључивала макар и привремену окупацију Цариграда и Дарданела од стране Инглеске.

На све то лорд Дерби је одговорио, да гроф Шувалов сигурно и сâм не очекује, да ће му он одмах моћи одговорити на тако озбиљне предлоге. Он ће о њима конферисати са својим друговима.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Стурза, књига друга, стр. 817—818. Из писма лорда Дербија инглеском амбасадору у Петрограду од 30. маја (11. јуна) види се, да је руска влада своје „умерене“ услове за мир саопштила осем у Лондону само још кнезу Бизмарку и грофу Андрашију, али и њима у највећем поверењу (Стурза, II, стр. 823).

30. маја гроф Игњатијев је на ручку код кнеза Карола и каже му, да ће рат бити кратак и срећан и да ће Румунија извући из њега за себе врло велике користи, *ако се у свему сложи с Русијом*. Турска је увек била непријатељ Румуније и у томе су јој увек помагале Инглеска и Аустрија. Русија и не мисли сметати независности Румуније, и зато су Румуни неправедни, ако немају потпуну веру у Русију. Гроф Игњатијев уверава, да Русија неће допустити Европи да омете Румунију у уживању плодова овога рата. (Стурза, II, стр. 823).

Изгледа да је лорд Дерби саопштио у строгом поверењу „умерене“ руске услове специјалном амбасадору Инглеске у Цариграду *Лејарду*, да он испита на Порти, да ли би Султан могао пристати на те услове. Овај одговара лорду Дербију 1-ог (13.) јуна, да он не сме ни да помене те услове ни једном турском министру, јер нема таквога турског министра, који би на те услове пристао, а султан који би их примио, платио би за то и престолом и животом својим. Г. Лејард неће никоме у Цариграду да сугерира такво што, јер би тиме Инглеска изгубила и оно мало утецаја, што га још има у Турској, а толико ће јој требати доцније, кад се сврши рат. Амбасадор вели, да он не може ни сугерирати мисао автономне северне Бугарске, јер ће му сваки турски министар с правом одговорити, да би се *таква Бугарска не само брзо сјединила са становништвом јужно од Балкана, које је такође бугарско, него и са Србијом*. То би наново изазвало грчке претензије на Тесалију, Епир и Македонију, које би претензије помагала цела Европа, и тако би се цела Турска раскомадала. Куд сме он Турцима поменути, да уступе Батум, кад је то кључ од Јерменске и целе Мале Азије. Он који добро зна садашње очајање Турака и т. д. и т. д. не може ни помислити на то да овако „умерене“ услове руске износи на Порти (Стурза, II, стр. 823—826).

28. Маја кнез и кнегиња заједно иду у Плојеште. Цар са свима великим кнежевима дочекује их на железничкој станици и води их у стан и наређује, да царска гарда дефилира пред њима. У вече их испраћа на железничку станицу и стоји на киши пред вагоном кнегињиним докле год се воз није кренуо. Може се мислити, како је ова царева пажња утецала на румунске ministre и публику, која је гледала ту сцену. Услед силних ратова и руских окупација румунских кнежевина, народ румунски гледао је у цару руском највишег представника силе и власти на земљи. И сад тек, гледајући како најсилнији цар гологлав стоји на киши да испрати румунску кнегињу, сада су тек Румуни појмили разлику између некадашњих изборних кнежева влашких и молдавских и садашње румунске династије. Сада тек појмише како се променио положај саме државе њихове!

2. Јуна: Разговор кнеза Карола са Горчаковом, који истина признаје, да Румунији треба ушће Дунава за њено државно и привредно унапређење, али тражи за Русију онај рукавац Дунава код Килије. Кнез налази, да је Европа једини суд за решавање тога питања. За њега је главно, да очува уговорима гарантовану целокупност Румуније, а проширење граница које очекује од рата, долази тек на друго место. Горчаков тврди, да ће рат бити врло кратак, али сјајан. Истина, познато му је, да они у главном штабу желе кооперацију румунске војске, али се он не може придружити тој жељи. Кад му је кнез казао, да је учешће румунске војске потребно, да би се независност земље на бојишту зарадила, Горчаков одговара, да ће све гарантне силе признати независност Румуније и *без њеног учешћа* у рату. У даљем разговору Горчаков је признао, да је румунска војска добра, али је јако замерио кнезу Каролу, што се лично излаже опасности да погине, као што је урадио ту скоро при бомбардовању Калафата.¹⁴⁶

Међутим Горчаков је телеграфисао грофу Шувалову, да је он погрешно кад је тражио као услов само аутономију северне Бугарске. Та провинција имала би да обухвати и једренски и солунски вилајет! (Стурза, II, стр. 830).

¹⁴⁶ Том приликом, кад је кнез Карол прегледао своја утврђења у Калафату, пало је и експлодирало је пет турских граната из видинске твр-

Ма колико да његов лични пример добро дејствује на војску, кнез не треба да заборави, да он има виших дужности међу којима је прва, да он себе сачува својој држави.

Кад је кнез Карол овај разговор са Горчаковом саопштио великом кнезу Николи, овај је врло незадовољан рекао, да се дипломација меша у ствари, које се ње ништа не тичу...

Кнез Милан од Србије долази. На граници га дочекује румунски министар војни ђенерал Цернат; у Букурешту га први посећује кнез Карол. Кнез Милан враћа му посету у униформи свог румунског пука. 4. Јуна иде кнез Милан цару у Плојеште. 5. Јуна је на ручку код кнеза Карола, који даје Јов. Ристићу дугачку аудијенцију, на којој овај разлаже, како Русија својом забраном Србији, да понова уђе у рат, доводи кнеза Србије у врло критичну ситуацију. Кнез Карол жели да му се нарочито представе ђенерали Коста С. Протић, Мил. Лешјанин и Хорватовић „који су се својом храброшћу и војничким талентима одликовали лане у рату“.

Истога дана Руси уступају Румунима 20.000 Крикинних пушака са муницијом.

9. Јуна кнез Карол наређује, да се снесе потребна грађа за румунски мост преко Дунава, али на жалост види, да ће за тај мост требати месец дана, јер су Руси сву за то подесну грађу покуповали за своје прелазе преко реке.

* 10. Јуна артиљеријска борба између Видина и Калафата, која траје 6 часова. Румунске батерије имале су штете. У Видину гори неколико кућа.

11. Јуна наместили су Руси своје мостове код Галца и Зимнице и њихова војска почиње прелазити у Туреку.

2. Јула кнез Карол види из Калафата, да се јакe турске колоне крећу из Видина у источном правцу и одмах то телеграмом јавља руском главном стану. — Шуковник Гергел, кога је кнез аташирао руском глав-

ђаве врло близу кнеза. Овај их је поздравио својом *капом*. То је изазвало урнебес одушевљења у румунској војсци и чак једну депешу румунске владе кнежевом оцу.

ном стану долази из Трнова у Појану, где је румунски главни стан, да саопшти кнезу молбу, да нареди одмах прелаз румунских трупа преко Дунава.

5. Јула Турци поседоше Плевну.

Истога дана пише кнез кнегињи:

„У подне ми је Браћану донео глас, да су Руси отели Никопољ, при чему им је наша артиљерија из Турне-Магурели знатно помогла. Али нам Руси неће признати ништа од свега, што смо до сад учинили за њих. Велики кнез Никола поднео је цару извештај о свима операцијама од почетка рата до прелаза преко Дунава. Ни једном једином речју није поменуо румунску војску. Једино што о нашој земљи каже то је, да наше железнице не ваљају. То је можда истина, али без тих железница и без наше војске Руси ни данас још не би били у Бугарској“.

8. Јула: Руска главна команда захтева, да Румунија прими заробљене Турке у Никопољу и да поседне ту тврдињу. Кнез одговара да неће да учини ни једно ни друго. Његова војска не може да прими ратне заробљенике, које није она заробила, а он неће да поседне Никопољ, док се год не направи уговор о кооперацији румунске војске са руском.

11. Јула телеграфише ђенерал Гика, који је аташиран личности царевој: „Цар ми је наредио, да известим Ваше Височанство, како му је врло жао што је захтев, да румунска војска поседне Никопољ, наишао на неочекиване тешкоће и задоцнења, шткодљива за комбинације великога кнеза. Уместо да иде напред ђенерал је Кридинер морао да остане на месту, да чува Никопољ и заробљенике, он чак не може да помогне ни ђенералу Шилднер-Шулднеру, који је био послат на Плевну и где му прети опасност да наиђе на 18.000 турске војске, која је дошла из Видина. Цар не сумња да ће Ваше Височанство, чим сазна за факта, уклонити све сметње, да ће посетити Никопољ, што би била само последица усменог споразума између Вашег Височанства и великога кнеза приликом Царевог бављења у Букурешту. Ја сутра полазим за главни стан Вашег Височанства да све ово ближе објасним“.

При свем том наваљивању с руске стране кнез остаје непоколебљив у својој одлуци, да се ограничи на чување румунских интереса, и да ступи у акцију само ако би настала опасност за његову земљу.

13 Јула пише кнез својој жени:

„Јуче сам био спрема Лом-Паланке и видео сам онај турски монитор, који чини наш прелаз преко Дунава немогућним докле год немамо никаквих торпеда. Јавио сам руском главном стану, да је то узрок који спречава нашу акцију“.

14. Јула стиже ђенерал Зефкари из Трнова. Велики кнез баца на Румунију кривицу, што су Руси изгубили прву битку на Плевни,¹⁴⁷ јер зато што Румуни нису хтели да поседну Никопољ — Турци су били код Плевне у бројној надмоћности,

Кнеза овај прекор нимало не дира. Руси нису никада ни рачунали на помоћ румунске војске.

12. Јула пише кнегиња из Котрочена своме мужу између осталог:

„Ономад, приликом једне забаве у башти разговарала сам са кнезом Горчаковым:

Он: Још нема румунских рањеника?

Ја: Хвала Богу још их је мало до сада.

Он: Него, јесте чули, сада би требало и ви да пређете преко Дунава. То је обећано...

Ја: И ми бисмо то желели, али мост, па онда торпеди.

Он: Па ми смо вам дали читав милион за то?! —

Ја ћутим. Он после неколико тренутака: „Да, ја ћу се први заузети за вашу независност“.

Ја сам играла с лепезом и нисам му ништа одговорила“ — —

15. Јула телеграм од ђенерала Гергела из Трнова:

„Издата је заповест у Галцу, да нам се предаду потребни торпеди. Велики кнез моли да без оклевања извршите поручено по Зефкарију. Докле док се не сагради мост где Ваше Височанство жели, можда код Рахове или још више, може се прећи у Никопољ понтонима и лађама. Кад румунска војска пређе Дунаво.

¹⁴⁷ У којој је с руске стране пало 40 официра и 2000 војника.

направиће се споразум за заједничку акцију с руском војском“.

Кнез неће да иде до Рахове и да тако распарчава своју војску, али увиђа да треба да скине Русима бригу за Никопољ, и пошто се имају превозна средства, наређује да се поседне Никопољ — а својој жени пише:

„Руси коче моју акцију, јер неће да пристану да ја мојом војском командујем. Јуче ми је велики кнез по Зефкарију поручио: *Dites au prince que les Roumains sont cause que nous avons été battus à Plevna.* А то за то што нисам хтео пристати, да им чувам и спроводим заробљенике, да им вршим жандарску службу. Ја то и нећу. Моја је војска сувише добра, да јој такву улогу дам. Али сам им ово поручио: да сам готов посетити Никопољ и да марширам с њима заједно на Плевну, у којој ће бити 35 до 45.000 Турака. Та им се понуда не допада, јер неће да поделе победу с нама. У месецу Мају примили смо једну ноту Нелидовљеву, у којој је стајало ово: *L'armée impériale est assez forte pour qu'elle puisse se passer du concours des troupes roumaines.*¹⁴⁸

Сад нас зову у помоћ, али да ја њима подчиним моју војску. Ја то не дам. Али ако они буду понова потучени на Плевни, изгубиће и Никопољ. Зато сам наредио дивизији ђенерала Ману да заузме Никопољ.“

17. Јула развијена је румунска застава на бедемима Никопоља. Два пука Доробанаца и два пука Калараша под командом пуковника Розновану заузели су тврдињу. Руске трупе одоше Плевни.

После два дана ђенерал Ману јавља, да руски ђенерал Криденер од њега тражи, да одмах дође у помоћ Русима са 4 румунска пука и да је одговорио, да без кнежеве заповести не сме то учинити. У 4 сахата по подне (19 Јула) кнез добија извештај, да су Руси под Плевном потпуно потучени. Одмах наређује, да се појача румунска посада у Никопољу и да се та тврђава по сваку цену брани, јер сада је опасност за Румунију, ако Турци пребаце Русе преко Дунава.

Ђенерал Рихтер, командант руског моста преко

¹⁴⁸ „Царска војска довољно је јака да може да буде и без помоћи румунских трупа“.

Дунава. мора да затвори мост због руских бегунаца. који хоће пошто пото да се дочепају румунске обале. Не могући преко моста. многи бегунци пређоше на чамцима преко Дунава. а неколико их се том приликом удавило. У вече у 9 сахата кнез добија овакав телеграм од великог кнеза из Трнова.

„Уторак, 19 Јула 1877, 3 сахата 35 минута вече.

Кнезу Каролу од Румуније

Онде где буде главни стан румунски.

Турци су нагомилали велике масе у Плевни и сатиру нас (nous abiment). Молим за фузију. демонстрацију и ако је могућно за прелаз преко Дунава. како га ти желиш. Између Јула и Корабије ова демонстрација је неопходна да олакша моја кретања. Никола“.

Кнез одговара телеграмом да је још раније наредио. да се појача његова посада у Никопољу целим остатком његове четврте дивизије. Трећој дивизији наредио је да пређе Јуу и да заузме положај четврте. У исти мах учиниће тражену демонстрацију. „Што се тиче нашег прелаза преко Дунава једино. што ме је до сад задржало, то је што немам торпеда, а турски монитор је између Рахове и Лом-Паланке. Наредио сам румунским трупама да бране Никопољ“.

Кад је Кнез 20. Јула сазнао. да су Руси на Плевни изгубили 170 официра и преко седам хиљада војника. да је цар већ био кренуо из Бјеле право најближем мосту преко Дунава. и да се вратио у Бјелу тек када му је стигло извешће. да Турци не гоне побеђену руску војску — он је одмах наредио својој четвртој дивизији да притече Русима у помоћ онде, где они желе.

Сутрадан, 22. Јула кнез телеграфише великоме кнезу Николи у Трново :

„Услед твога телеграма од 19. Јула, после грдних напрезања и многобројних тешкоћа срећан сам што могу да ти јавим, да су предузете све мере за концентрацију 30.000 моје војске. те да заједнички отmemo Плевну. која је стална опасност за царску војску. Све су мере предузете. да се што скорије намести наш мост између Излаза и Корабије. како бисмо осигурали прелаз. израну и одступницу. При свем том. узевши у обзир

ограниченост мојих срестава и ту околност да сам ја све био спремио за Калафат и око Калафата, морам да те молим, ако је могућно за рок од 8 дана, како би помоћ моје војске била успешнија, јер сам ја до сада пребацио преко Дунава само једну дивизију.

„Не знајући твоје комбинације и распореде, желео бих да знам барем у главном даљи ток твојих операција јер, ти знаш врло добро, моја војска није удешена за сувише растегнуту операциону линију, она неће моћи ићи даље преко Плевне, она ће се морати ограничити на операције у десно, одржавајући наравно везу са твојом војском. Са нестрпљењем чекам твој одговор“.

26. Јула телеграфише ђенерал Гика из Бјеле кнезу:

„Велики кнез Никола налази се од неколико дана на прегледу трупа. Чим овамо дође саопштићу му телеграм Вашег Височанства. Цар благодари Вашем Височанству што сте посели Никопољ и нада се, да ће се велики кнез брзо споразумети са Вашим Височанством. Због неуспеха (échec) на Плевни обустављене су даље операције, док не стигне нових 100.000 људи, које је цар позвао“.

30. Јула добија кнез писмо од руског главног команданта овакве садржине: Велики кнез увек је био тога мишљења, да румунска војска треба да оперише заједно с руском војском, као што зна, да је и кнез Карол истога мишљења. Сада је дошао моменат да се та заједничка акција изврши. Што се тиче намераваног прелаза преко Корабије, услови за њ сада су гори. Осман-паша сада је у стању, да баца противу Румуна, чим пређу на десну обалу, велику снагу, а велики кнез у том случају не би могао помоћи румунским трупама. Сасвим друкчије стоји ствар, ако Румуни пређу код Никопоља. Ту румунска војска одмах улази у рејон непосредне кооперације са Русима. Велики кнез би се јако радовао, ако би кнез Карол усвојио ово гледиште. Остале би се *којединости* одредиле лако према јачини и положају румунских трупа, када би се видело, да ли оне могу састављати један corps d'opération на десној обали Дунава.

Кнезу Каролу је сада јасно, да Руси не дају ни сада Румунима засебну зону операција. Он неће да

прави свој мост код Никопоља него код Магуре, па да долином Вида и Искре дође Осман-паши за леђа, јер само на тај начин може да сачува самосталност своје војске и за борбу на Плевни и за доцније. Прелаз код Никопоља значио би потпуно претопљавање румунске војске у руску. Зато кнез неће да прелази са целом војском преко Дунава, докле год се једном конвенцијом не регулише одношај једне војске према другој.

27. Јула (8. Августа) телеграфисе ђенерал *Зефкари* из Зимнице кнезу *Каролу* у Шимник:

„Јавите министру Браћану, да му је велики кнез Никола одобрио аудијенцију. Скоро ћу доћи у главни стан са писмом великога кнеза и пуковником француским. Нашао сам много готовости за решење постављених питања. Министар Браћану има да објасни *новчано питање*. Велики кнез тврди, да је од она *три* дата *милиона* један за прелаз. Противу Плевне ће се полако наступати, јер се утврђују на заузетим позицијама“.¹⁴⁹

4. Августа телеграфисе Гергел из Горње Студене: „По заповести великог кнеза Николе част ми је јавити да Њ. Ц. Височанство жели да трећа румунска дивизија одмах пређе код Никопоља да стигне четврту“.

Кнез Карол одбија тај захтев:

Руски ђенерал Лешкаров јавља, да је десет ескадрона румунске коњице стављено под његову команду. Кнез изјављује, да он никада неће допустити такву фузију своје војске са руском и шаље одмах Браћану са Сланичаном у Горњу Студену, да са руским главним станом *утврде услове* за кооперацију румунске војске.

У место какве конвенције његови пуномоћници доносе му овако писмо од великога кнеза:

„Горња Студена 6. Августа 1877.

Пуковник Сланичану саопштио ми је намере Вашег Височанства односно кооперације Ваше војске са руском војском, која би се постигла прелазом румунских трупа код Корабије. Усвајајући потпуно Ваше предлоге, ја бих само молио да Ваше Височанство благоволи упутити своју коњицу преко моста код

¹⁴⁹ Стурза, књ. II, стр. 891.

Никопоља из разлога, које ће цуковник Сланичану објаснити као и све појединости нашег споразума.

Разуме се по себи, Господару, да ће румунска војска, као што је то и раније уговорено, сачувати своју индивидуалност и да ће за све појединости бити под командом својих непосредних шефова“.

Јон Браћану телеграфише 10-ог августа из Шимника генералу Гики у Букурешт.

„Барон Стурт тврди, да није добио до сада никакву заповест односно оног милиона, који нам је обећан. Навалите да се обећање што пре изврши. Молите кнеза Горчакова да телеграфише у главни стан“.¹⁵⁰

10-ог Августа добија кнез овакав телеграм од великог кнеза Николе из Горње Студене:

„Када можеш прећи? Уради што пре можеш. На Шици је очајна битка. Више напада одбијено од јуче у јутру. Борба је продужена и ноћу“.

Кнез одговара: „Све, што је уговорено, наређено је. Убрзавам последњу спрему да будемо готови што пре. Гергел полази с писмом. Надам се да су напрезања непријатељева на Шици осујећена“.

Писмо кнежево, које је Гергел понео, утврђује, да је споразум постигнут на основу његовог телеграма из Појане од 22. Јула.

12. Августа депеша великог кнеза из Горње Студене кнезу Каролу:

„Хвала за твоје добро писмо по Гергелу. Срећан сам што је Браћану помогао да се потпуно објаснимо и споразумемо. Очекујем твој прелаз што скорије. Надам се скором виђењу. Телеграфисаћу дан и место, јер сам јако заузет Шишком. У пркос четиридневне непрекидне борбе и јуриша држимо се добро. Помоћ, коју сам тамо послао, стиже сваки дан. Престолонаследник је јуче напао, али је одбијен. Наше уморне трупе морале су се пред надмоћним непријатељем повући у Султанкеј. Борба се продужава с обе стране“.

13-ог Августа кнез телеграфише њему:

„Од синоћ у петак, 7 часова у вече почеле су моје трупе прелазити спрам Магуре и настављају данас пре-

¹⁵⁰ Стурза, II, стр. 901.

лажење. Хитамо у толико пре што се једна нова турска колона из Видина упутила на наше десно крило. Мост ће бити готов првих дана идуће недеље“.

16-ог Августа у вече стигао је кнез Карол у руски главни стан, дочекан од цара и великог кнеза најердачније. Кад су остали на само настао је овај разговор између њих:

Цар: Ја сам срећан што Вас видим с ове стране Дунава, и што су све тешкоће уклоњене. Колико је бројно стање Ваше војске и кога дана ће бити сва с ове стране?

Кнез Карол: Ја бих раније дошао да нисам морао да присуствујем прелазу мојих трупа. За два дана надам се да ћу имати с ове стране цео мој корпус војске. Велики део моје треће дивизије налази се већ између Вида и Искера, где је већ имао сукоба са башибозуцима.

Велики кнез Никола: Намерава ли Ваше Височанство лично командовати својим трупама?

Кнез Карол: То се по себи разуме.

Велики кнез Никола: Та одлука даће повода многим тешкоћама, јер Ваше Височанство не може стајати под командом руског ђенерала...

Кнез Карол (мало оштрије): То је са свим немогућно. Али десет руских ђенерала може лако стајати под *мојом* командом...

Цар: Ви сте сигурно уморни од пута? Допустите да Вас одведем у стан који је за Вас спремљен. —

И цар је одвео кнеза у један велики лепо угодно спремљен шатор, који му је одмах и поклонио. Кнез благодари. Цар га оставља да се умије. Пре него што је Карол довршио своје облачење, улази у шатор велики кнез Никола да по заповести царевој *понуди кнезу Каролу главну команду руских трупа пред Плевном*.

Кнез је овим изненађен и моли за мало времена да се размисли. Пре него што би примио понуду тако пуну поверења, желео би да се увери о бројном стању руских трупа, које се налазе пред Плевном. „То можете одмах — одговара велики кнез — јер је шеф штаба западне војске пуковник Новицки овде“. Зовнуше га и он рече, да број руске војске пред Плевном не прелази

30.000 људи. То баца кнеза у бригу, јер и он има таман толико своје војске. После кратког размишљања и на наваљивање великог кнеза Николе, кнез прима команду тако пуну одговорности и одлази цару, да благодари и да му каже, да је свестан тешке одговорности коју на себе прима.

— Бог ће нам помоћи! — рече цар.

Сутрадан јављају се код кнеза руски министар војни Миљутин, ђенерал Игњатијев, кнез Суваров, страни војни изасланици ђенерал Вердер и пуковник Берхтолдсхајм. Миљутин налази, да је стање за руску војску било опасно због Шипке и енергичног напада Мехмед Али пашиног на Лому, реферише о поткрепљењима, која се очекују из Русије, нада се да се зла времена неће више повратити, али признаје да је улазак румунске војске у акцију врло добро дошао. Игњатијев је као убијен, јер сада сви њега криве за овај рат, пошто је он највише дражио на рат. Он сада не говори као што је још у Букурешту говорио кнезу да ће рат бити кратак и сјајан, него да ће овај рат још дуго трајати, али, вели, за то је криво распарчавање војске одмах у почетку операција. Стари кнез Суваров честита кнезу што се у тренутку највеће опасности решио на акцију, што је на цара направило најлепши утисак, и изјављује кнезу своју радост, што му је цар поверио главну команду пред Плевном. Вердер и Берхтолдсхајм не могу да сакрију пред кнезом своја страховања односно војне ситуације.

За тим је био ратни савет. Руски ђенерали моле кнеза да напусти линију Искера и да маршира право на Плевну, као и да свој мост, чим све његове трупе пређу, расклопи, те да се опет састави код Никопоља како би послужио и за потребе руске војске. Кнез увиђа да због озбиљности опште ситуације не може више мислити на одвојену акцију своје војске, и пристаје да што скорије доведе своју војску у везу с руском, у толико пре, што је сада заједничка команда у његовим рукама, али му изгледа врло опасно, да премештањем свога моста још једанпут премешта целокупну етапну линију своје војске и свију њених ма-

гацина. Најзад пристаје и на ту жртву, али под условом, да за сада не буде напада на Плевну, јер он зна да Турака има у Плевни много више него што мисле Руси.

Кнез се прашта с царем (који је данас још више забринут, јер данас добија са свију страна, па чак и са ратишта у Азији, врло рђаве вести) и враћа се на леву обалу Дунава да убрза прелаз своје војске и да нареди све што треба односно моста.

19. Августа у Корабији стиже кнеза овакав телеграм од великог кнеза.

„Хитно. Од јутрос у 9 часова Турци нападају Згаљевицу и Пелишат. Неопходно је нужно да твоја румунска војска одмах пређе Дунав и да маршира право на Плевну да нападне Турке. Јави Зотову¹⁵¹ правац и час поласка. Твоје трупе, које су већ прешле Дунав, крени одмах напред. Никола“.

Кнез држи ратни савет са својима (Браћану, сви команданти дивизија и мајор Лаховари). Осем Браћана и Лаховарија сви су из разних разлога противни захтеву овог телеграма. Кнез, пошто их је све саслушао наређује: Бенерал Цернат је командант целог румунског корпуса, пуковник Бароци његов шеф штаба. *Сутра* мора цела војска бити преко Дунава. Одмах затим преместити мост код Никопоља. Он сам полази на Плевну још пре него што се мост скине. „То је моја непроменљива одлука. Што сам цару обећао, то ћу испунити. Милије ми је да са целом војском будем бачен у Дунав, него да сада, у тренутку највеће опасности стукнем назад. Ја знам колика је опасност дићи мост иза војске, и за два дана, док се опет не намести, остати без везе са румунском обалом, али знам и то, да је за Румунију још већа опасност, ако Турцима пође за руком да пребаце Русе преко Дунава. Напред!“

Браћану честита кнезу на оваквом држању.

20. Августа пише кнез својој жени:

„Још неколико сахата па ће нас раставити Дунав, Остај збогом! Бог ће дати те ћемо се скоро видети.

„Команда пред Плевном није лака ствар. Требаће крваве борбе док савладамо Турке, чак је велико

¹⁵¹ Који је наименован за шефа штаба код кнеза Карола.

питање, да ли ћемо сјајно изаћи из ове борбе. Али ја нисам могао одбити понуду цареву. Сад ће моја војска састављати десно крило, девети руски корпус центар, а четврти лево крило. Данас прелазе румунске трупе преко нашега моста. Ја ћу најпре држати смотру над њима, па онда ћу преко Турну Магурели и Никопоља у мој главни стан у Порадим (40 километара од Никопоља). Генерал Зотов кога још не познајем биће мој шеф штаба. Румунским трупама командоваће Цернат.

„На Шипци су Руси имали грдних губитака. И ми ћемо скоро имати рањеника. Дао би Бог да их не буде сувише. Спреси се да их дочекаш и негујеш“.

Сутрадан је кнез ставио се на чело војске, одгаљопирао до на средину моста на Дунаву и ту је стајао док цела војска није прешла.

Браћану и Розети (онај републиканац), који су присутни, дубоко потресени кажу кнезу, да се нису никад надали доживети тај велики дан, када ће омладина Румуније, добро спремљена за рат прећи преко Дунава, да старога крвника свога народа потражи у његовој земљи!

22. Августа прима кнез Карол главну команду над „западном војском“ и објављује то руским трупама те војске својом наредбом на руском језику, у којој изјављује радост, што је дошло до бојног побратимства између руске и румунске војске и рачуна на храброст и Руса и Румуна.

Обишавши затим са својим руским штабом све руске и румунске позиције око Плевне и уверивши се, да свега има на расположењу 75.000 људи, 442 топа и 8000 коња — он изјављује великом кнезу, да је то за *напад* на Плевну сувише мало, и да треба причекати бар још нека поткрепљења. Никола Николајевић налази, да треба напасти Османа пре него што му Сулејман-паша стигне у помоћ. „Il faut attaquer absolument“!

26. Августа отпочиње бомбардовање турских положаја око Плевне из 300 савезничких топова, које траје цео дан. Турци одговарају полако и циљају добро са својим топовима, који терају необично далеко. Кнез Карол издаје наредбу, да румунска трећа дивизија за-

узме позиције десно од четврте. да њена артиљерија уђе у борбу, а ђенерал кнез Имеретински. да заузме позиције на друму Ловча—Плевна. 27. Августа кнез је рано на позицијама; уверава се да су његове наредбе извршене. Канонада је сад с руске и румунске стране јача, а турска очевидно штеди муницију. јер на десет њихових граната враћају по једну. Девет румунских батерија концентрише своју ватру на турски редут Гривицу. Ђенерал Лешкаров отишао је са 4 руска и 4 румунска коњичка пука на друм Плевна Софија. Око подне опази кнез Карол. да је артиљерија његове четврте дивизије умукнула и одјурн тамо. Један „редан“¹⁵² турски, коме су се Румуни приближили на 900 метара, принудио их је да се повуку из ватрене линије. Кнез наређује да се тај „редан“ узме на јуриш. Тринаести пук Доробанаца са једним батаљоном петог пука и једним водом прве батерије 3. артиљеријског пука извршио је ову заповест, отео је тај турски редан у 4 сата по подне, и одмах је почео да га прерађује за употребу против Турака. Овај је јуриш коштао 20 погинулих, 2 официра и 112 рањених војника.

У исто време ђенералу Скобељеву пошло је за руком, да са огромним жртвама отме „Зелени брег“ и да се тиме примакне трупама четвртог руског корпуса.

Преко ноћ покушаше Турци да поврате редан, који су им Румуни отели. али их Доробанци одбише. Скобељев пред зору повлачи своје трупе до на последњу косу „Зеленога брега“. да их не би без нужде излагао турској ватри.

28. Августа у 5 час. зором кнез обилази све трупе, срета цара, који се упутио на своју опсервациону тачку. четири километра од Гривице. и мора да седне у царева кола. На опсервационој тачци кнез оставља цара, иде у отети редан, декорише заставу 13. пука Доробанаца, потпуковника Боинеску и најхрабрије војнике. испраћа први транспорт румунских рањеника, помиче своју опсадну батерију на Радичево. један километар ближе турској линији, па се онда враћа цару. који за доручком пије у здравље румунске војске. „која је јуче

¹⁵² Врста утврђења.

прву пробу своје храбрости сјајно издржала“, и којој он сада шаље по свом ађутанту 50 војничких кретова Св. Борђа. После доручка ратни савет код цара. Кнез продре са својим мишљењем, да се главни напад одложи само за неколико дана, док се све батерије ближе помакну турској линији, те да нападне колоне имају краћи простор да јуришају под непријатељском ватром. После овог ратног савета кнез иде опет својој војсци и наређује седмом пуку, да изврши једну рекогносцировку према главном редуту на Гривици. Са радошћу посматра, како његови војници кроз највећу непријатељску ватру храбро иду напред.

29. Августа долази кнез Долгоруки из главног стана престолонаследниковог и јавља, да се његова војска изгубивши 59 официра и 1300 војника морала повући за 20 километара назад, да је и њихов мост на Дунаву морао да се повуче назад, да са оно мало војске морају да држе линију Обрјетеник — Копривица која је 70 километара дугачка. За то траже помоћ из — војске код Плевне.

На то није сада ни мислити... Војска пред Плевном и онако је слаба за свој задатак.

Данас је Скобељев опет заузео цео „Зелени брег“. Лешкарев је јуче имао живу борбу код Горњег и Доњег Петропола, где је руска и румунска коњица потукла Турке и натерала их да се журно повуку преко Вида.

Опет ратни савет код цара. Велики кнез Никола и сви руски ђенерали наваљују, да се општи напад изврши сутра — (знате, царев је имендан...) Кнез Карол је противног мишљења, јер четиридневна каноада још није довољно припремила земљиште за јуришање; боље је причекати још који дан, за то време боље посести софијски друм. Можда ће дотле Турци пробати испад.. То би било много боље... Цар ћути. Сви руски ђенерали су за општи напад сутра. Тада кнез Карол неће да изгледа као да је он само зато противан, што се боји за своју још довољно не опробану војску, и покорава се општем мишљењу, те издаје овакав распоред за сутрашњи напад:

„Порадим 29. Августа.

1. Општи напад на утврђени логор у Плевни наређује се за сутра, 30. Августа.

2. Зором имају све батерије да отпочну паљбу противу утврђења. Та паљба има да траје до 9 сахата у јутру, па онда да се обустави на целој линији, да поново отпочне у једанаест пре па да траје до један час после подне. У 2¹/₂ часа по подне има паљба по нова да отпочне само не са оних батерија, чија би ватра сметала маршу нападних колона.

3. У три часа по подне имају да отпочну кретања трупа, која претходе нападу.

4. Румунски корпус има да нападне северни редут. Једна бригада руског деветог корпуса са две 8 сантиметарске батерије има да заштићава лево крило румунског корпуса од каквог напада турске резерве. Два батаљона те бригаде имају такође да нападну северни редут али са јужно-западне стране.

5. Остале трупе деветог корпуса имају да оперирају између Гривице и Радичева.

6. Четврти корпус има да нападне утврђени логор с источне стране. Иза њега и њему за помоћ стајаће главна резерва.

7. Главни командант западне војске налазиће се код главне резерве.

8. Одељење кнеза Имеретинског напашће логор друмом Ловча-Плевна.

9. Кавалерија ђенерала Леонтијева има да покрива наше лево крило, да оперира друмом софијским и да покуша доћи у везу са коњицом ђенерала Лешкарова.

10. Румунска кавалеријска бригада Розновану има да покрије десно крило румунског корпуса.

11. Хусарски кијевски пук има да остане на друму Булгарени-Плевна и да одржава везу између деветог руског и румунског корпуса.

12. За одело, дводневну храну, коју морају војници собом понети, за возове, амбуланције, пољске болнице остају у важности наредбе од 26. Августа.

13. Ближе наредбе издаваће се на бојишту.

14. Сваки корпус има да пошаље по три своја официра главноме команданту за ордонанце.

Карол.

Шеф штаба
Генерал Зотов“.

Кнез Карол одредио је општи напад за то у 3 часа по подне што је уверен, да се овога пута још не може успети, па да непријатељу не остане много времена за експлоатисање евентуалног пораза руско-румунске војске.

30. Августа. До 11 часова иде све по распореду. У то доба поред канонаде из 256 топовских грла отпочиње на левом крилу жестока пушчана ватра, која се протеже чак до Радичева. Због магле не може да се распозна, јесу ли Турци испали или су Руси пре времена нанали. Кнез разашиље ордонанс-официре да виде шта је? Генерал Крилов јавља да је један батаљон, преварен пушчаном паљбом на крајњем левом крилу ушао у борбу пре времена. У један сахат извешће: Трупe генерала Скобељева већ су два сахата у борби и већ имају тешких губитака. Ова самовоља подчињених му команданата изгледа кнезу Каролу врло опасна, и смањује још више изглед на успех. У исто доба извешће из центрума: Онај један батаљон Криловљев повукао је за собом и остале трупе, које су са великим губицима одбијене.

У два сахата кнез Карол опростио се с царем (који га је загрлио) и одгалопирао је на своје место, где има да буде за време општег напада. С њиме су и син великог кнеза Николе и принц Александар Батемберг као ордонанси, по којима ће јављати цару ток борбе.

Тачно у 3 часа полазе све нападне колоне (а већ оне на левом крилу бију се још од пре подне непрекидно).

У пркос страховитој ватри, која се на њих сипа, нападне колоне иду свака оном делу турских утврђења, који имају да отму, али напослетку морају да се врате покривајући свој пут погинулима...

Магла се дигла. Кнез с ужасом види, колико је људи изгинуло. Два пут продиру румунске колоне до

самога рова под гривичким редутом и два пут су бачени натраг, кнез не може више да издржи на својој опсервационој тачци, каријером сјури на ниже у средину својих трупа и виче им: „Мора се успети! Ово-лике страшне жртве не смеју остати неосвећене! Сада је питање части, да се отме Гривица!“ Бојиште је покривено мртвима и рањенима. Многи су официри пали. Војници се скупљају око свога кнеза и одушевљено кличу и да ће још једанпут покушати. Кнез наређује пуковнику Ангелеску, да скупи колико год може трупа и да поново јуриша, а ђенералу Шилднер-Шулднеру наређује, да спреми једну колону у помоћ Румунима. Он не сме да остане само код својих трупа, јер његова се бојна линија до Скобељева пружа читавих 16 километара, а од пушчаног дима ништа се не види.

Неуспех и велики губици деснога крила последица су једне кобне заблуде на руској ситуационој карти, на којој је забележен само један редут на Гривици. У борби се тек опазило да их има *два*. За то су колоне намењене за отимање једног редута, морале поцепати и нападати са *два* фронта. Групе, које су нападале други гривички редут, беху из треће румунске дивизије. Пуковник Ипатеску, под којим је коњ убијен, јуриша пешке са својом бригадом и доводи је до рова пред главним утврђењем. Два батаљонска команданта мајор Шонцу и капетан Марачинану погинуше, губици у официрима и војницима огромни, нарочито у осмом пуку (потпуковник Појенару), у коме су сви официри онеспособљени за борбу. Велику похвалу заслужују и трупе четврте дивизије. Њиховим јуришним колонама придружише се и ђенералштабни официри и пуковник Боинеску и капетан Гроза; сви су они јуришали неустрашиво, као што доказују губици у официрима и војницима нарочито другог стрељачког батаљона.

Кнез је дубоко потресен овим тешким губитцима и јуначком погибијом толиких својих храбрих официра. Он оде до завојшта у болницу. Ту га стиже ужасно извешће, да је напад на целој линији одбијен. Кнез одлази цару, код кога је остао и велики кнез. Још из далека су га познали и иду му на сусрет са тешким

питањем: како стоји борба? Кнез мора истину да каже, да је напад одбијен на целој линији и да има само још једну наду: да ће се отети Гривица. Он је за то издао наредбе и нада се, да ће се имендан Његовог Величанства довршити, ако не победом, а оно бар једним успехом. У томе тренутку дојури каријером један коњички официр с извешћем, да је турска коњица испала из Плевне и да јури путем ка Гривици. Сви присутни наваљују на цара, да остави опсервациону тачку и да се склони у свој главни стан. Цар попушта, и окружен свим ескортама и целим својим штабом у тридесет кола одлази у свој главни стан.

Један батаљон из резерве долази да чува кнеза Карола и великог кнеза Николу, који осташе на месту.

Топовска и пушчана ватра траје још. Још нема ни од куда извешћа ни са стране Гривице. Наложеше велику ватру. Главни и врховни командант до коже мокри а изнурени напрезањем леже крај ватре и не говоре ништа. Сваки размишља. У девет часова ноћу дојури један коњаник и донесе извешће, коме се више нису надали: Други батаљон стрелаца, 14. и 15. пук Доробанаца и пети линијски пук у последњем свом јуришу заузели су редут на Гривици и заробили су једну заставу и три топа. За време тога њиховог јуриша четири руска батаљона успешно су нападали јужни фронт истога редута.

Први зрачак у мрачној ноћи. Кнез одмах шаље ово извешће Цару. Извешће управо правдање Скобељева. Морао је да напада пре одређеног времена да би се дочепао главне косе између Брестовца и Кршина, јер само тако могао је учествовати у општем нападу. Скобељев тражи помоћ из резерве. Кнез не може да му је даде прво, што је далеко, па би трупе ноћу залутале, а друго мора после данашњих губитака да их штеди и држи у приправности за случај турске офанзиве.

Сву ноћ, на ситној киши, примају кнезови детаљне рапорте, и слушају јавк рањеника осталих на бојишту. Резултат свију извештаја страшан. *Царев дан кошта десет хиљада људи, међу њима две хиљаде Румуна.*

Преко ноћ пробали су Турци да на ново заузму

редут на Гривици, али су одбијени, јер су Румуни одмах прерадили редут за одбрану од Турака.

31. Августа у зору јавља Скобељев, који се сву ноћ бранио од Турака, да ће морати напустити своје истакнуте положаје, ако му се не пошље помоћ. Он је дошао до самих утврђења турских, али је толико људи изгубио, да ће сваки испад Турака бити у њихову корист. Одговорено му је, да се ушанчи и само у крајњој невољи да се повуче на Тученицу.

Око 11 часова долази цар на опсервациону тачку, грли кнеза Карола, благодари му за отети редут и за успех на левом крилу, а честита му на држању младе румунске војске. Кнез одговара, да је срећан што се испунила његова синоћна нада на барем делимични успех. Турци опет нападају Скобељева. Кнез Карол наређује, да му се пошље један пук из четвртог корпуса. Истина он има још недирнуту другу румунску дивизију, али ова чува одступницу према Никопољу, јер после јучерашње победе, Осман-паша може испасти из својих јаких утврђења, па се не може рачунати на већ десетковану војску, да га она сама задржи. Кнезу доноси турску заставу, коју је 2. стрељачки батаљон под командом мајора Кандијану Попеску отео. Заставу носи онај војник, који ју је лично отео. Његов шешир и његов шињел је прорешетан турским куршумима. Кнез одликује тога храброг војника медаљом за храброст и наређује, да се заробљена турска застава однесе у Букурешт. Кандијану рапортира, да је простор између једног и другог редута на Гривици покривен погинулим румунским војницима. Рапорт с левог крила: Скобељев је до мрака одбио неколико турских напада, али пошто се редут, које је он држао, напустише мртвим јунацима његовим, и пошто је стрељачка бригада ђенерала Добровољског скоро сасвим уништена, пошто су и тај командант и ђенерал Тебјекин погинули — био је принуђен повући се на позадне висове. Кнез Имеретински јавља, да нема довољно лекара, болничара и кола да спасе рањенике. Какво је било стање ових, о томе се кнез Карол уверио сутрадан 1. Септембра, кад је обишао цело бојиште. Рањеници су били у тако страшним

мукама, да су молили за милост једнога куршума... Многи лежаху још у домашају турске ватре. Ко год се приближио да ове рањенике извуче, погинуо је. Кнез се згрозио, кад је упоредио стање рањеника, које је видео 1864 у рату с Данском, и ово данашње. Он одмах нареди ђенералу Зотову, да предложи Осман-паша само толико примирје, да се погинули саране. Осман-паша је одбио тај предлог. И хиљаде мртваца осташе да труну између две војске...

Док је кнез обилазио бојиште, цар је са својима држао ратни савет. Сви су се сложили у томе, да се позове ђенерал Тотлебен и цела царска гарда из Петрограда а дотле да се војска ушанчи и не напада. Пошто су тек сад добивени тачни подаци о губицима, пошто је јуче пало 16.000 мртвих и рањених и 359 официра, од којих су сами Румуни изгубили 2600 људи и 59 официра, то је цео главни штаб био зато, да се савезничка војска повуче иза Осме, док не стигну поткрепљења. Једини Министар Војни ђенерал Миљутин био је мишљења, да треба остати на месту и под Плевном чекати поткрепљења. У то стиже и кнез Карол на опсервациону тачку. Цар изјави жаљење, што није и он био на ратноме савету, саопшти му подељено мишљење и затражи и његово. Кнез је одсудно стао на гледиште Миљутиново и саветоваше најенергичније, да се војска ушанчи у позицијама, које сад заузима и, чекајући на поткрепљења, да одсече Осман-пашу од сваке комуникације.

Цар је усвојио мишљење кнеза Карола.

Кад се приступило ушанчавању руске трупе немају — ашова... Како сваки румунски војник има Линеманов ашов, то кнез наређује да Румуни послуже својим ашовима руске трупе десно и лево од себе.

Пред вече нов покушај турски да поврате редут на Гривици. Румуни одбише и тај напад.

Два или три нова батаљона турска дођоше у помоћ Осман-паша. Руска кавалерија није могла да им спречи улазак у Плевну.

31. Августа (12. Септембра, пише лорд Лофтус из Петрограда лорду Дербију:

„Милорде! На моје питање г. Гирс ми је одговорио. да никаква друга конвенција није уговорена са Румунијом осем оне, која је објављена у почетку рата.

Што се тиче Србије, Његово Превасходство такође тврди, да није ништа уговорено, али је додало да се царска политика односно Србије са промењеним околностима у толико променила, што сад Русија не наваљује на Србију да остане пасивна. Србија ће од сада бити слободна да ради онако, како то њени интереси захтевају.

Ја приметих да има људи, који тврде, да сад Русија гура Србију у акцију, и као доказ наводе присуство ђенерала Фађејева у Србији и мисију кнеза Церетејева, који је српској влади однео 100.000 фуната, један милион рубаља.

Г. Гирс рече да он не зна ништа о тим новцима, али ако то буде истина, онда ће то бити остатак од зајма, који је српска влада лане закључила у Русији. Што се тиче г. Церетејева, он више није чиновник министарства спољних послова, него великога кнеза главнога команданта, који га је и послао у Београд.

Што се тиче г. Фађејева, г. Гирс ми рече, да је царска влада известила српску владу, да она нема никаквих веза са словенофилским комитетима нити са г. Фађејевом.

Односно Грчке г. Гирс ми је казао, да је се царска влада у својим саопштењима грчкој влади ограничила на стишавање ове и на уверавање, да ће се после рата са грчким елементом поступати као и са словенским.

Г. Гирс је демантовао глас о томе, као да је руска влада позивала грчку да уђе у акцију, да учествује у рату, или да би имала намеру такав предлог учинити Грчкој.¹⁵³

3. Септембра кнез Карол моли цара да за успомену на 30. Август прими велики крст Румунске Звезде. Цар прима ту декорацију и сопственоручно везује кнезу око врата крст Св. Борђа. На примедбу кнежеву, да он још није заслужио тако високо одликовање¹⁵⁴ цар

¹⁵³ Стурза, књига трећа, стр. 39—40.

¹⁵⁴ По статутима тога ордена, трећу класу може добити само онај војвода, који је освојио какву тврдињу.

одговара, да му тај орден потпуно припада и по успеху румунске војске и по његовој личној храбрости. Ђенералу Цернату цар даје четврти степен Св. Ђорђа а румунској војсци неколико стотина војничких крестова истог ордена. Даље цар одређује за помоћника кнежевог у командовању ђенерала Тотлебена, а за кнежевог шефа штаба кнеза Имеретинског на место Зотова, који прима опет свој корпус.

4. Септембра велики кнез Никола посеђује румунску војску и изјављује јој и своју захвалност. Он је изненађен добрим изгледом ових трију румунских дивизија и њиховим утврђењима, на којима се врло живо ради. Већ се праве апроше за напад на други гривички редут. Кнез наређује, да се заробљени топови пошљу у Букурешт.

5. Септембра телеграфисе велики кнез Никола кнезу Каролу из руског главног стана:

„Молим те да строго наредиш левом крилу четвртог корпуса руског и другој дивизији Имеретинског, да се онако исто утврде, као што се твоја војска утврдила“.

Из једнога писма кнежевог кнегињи:

„Сутра ће румунске трупе да нападну други редут на Гривици. Тек ако и њега отмено моћи ћемо саранити наше мртве, који стотинама леже око њега, јер Турци пуцају и на црвени крст. Па ипак су наши с опасношћу живота извукли барем извештан део рањеника од 30. августа.

Јуче је велики кнез прегледао нашу војску и за ручком пио у њено здравље истакнувши њену велику храброст. И одиста она заслужује сваку хвалу. Једини трајни успех од 30. њено је дело. Она је отела редут, од којег је у другој битци на Плевни одбијена руска војска са губитком од седам хиљада људи.

Ти ћеш сада имати пуне руке посла са рањеницима. Ових смо прекјуче имали опет 80“.

6. Септембра, Три румунска батаљона под командом пуковника Захаларије јуришају четири пута на други турски редут Гривице. Један од тих батаљона (2. XV пука) продро је до самога рова, али су погинули и командант и многи војници, а сва четири четна командира

рањени су. Код другог батаљона 9. пука сви официри рањени. Кнез, видећи да су губици несразмерно велики, наређује да се борба прекине. Труре се повлаче под непријатељском ватром. Кнез иде на завојиште. Капетан Богдан, који је то после подне стигао и драговољно пошао са јуришном колоном лежи самртно рањен. Кнез сопствено-ручно декорише овога храброг официра на умору. Генерал Д-р Давила¹⁵⁵ подноси кнезу рапорт о губицима овога јуриша: 5 официра погинуло. 15 рањено. 123 војника погинуло. 460 војника рањено. Један ађутант царев доноси му ово царско писмо:

„Горња Студена 5. Септембра 1877.
Његовој Прејасној Светлости,
Кнезу Румуније

Порадим.

Румунске труре, сједињене са мојом војском и стављене под команду Ваше Прејасне Светлости, дале су 30. и 31. Августа доказа херојске храбрости борећи се под најубиственијом ватром непријатељевом. Желећи да освештам (consacrer) успомену овог бојног побратимства (confraternité) наших војскака дао сам вашој Пресветлој Светлости трећи степен ордена Св. Борђа, чије сам вам знаке лично предао. Молим Вашу Прејасну Светлост да прими уверење моје искрене љубави
Александар“.

У вече доносе кнезу једну штандарту у коју су два румунска ескадрона у једној битци са Черкезима 5. Септембра отели. Румунских коњаника убијено 2, рањено 8. Кнез наређује, да се штандарта пошаље у Букурешт.

9. Септембра телеграфише велики кнез Никола из Горњег-Студена:

„Ако би се Осман-паша усудио да те нападне, ја те молим да се одржиш и да покушаш да га победиш. Сад има довољно војске за то пред Плевном.

Никола“.

Хм! Већ разуме се, да ће кнез Карол учинити све да се одржи, али му не иде у главу да баш може у

¹⁵⁵ Начелник санитета румунске војске.

сваком случају победити. Линија је око Плевне тако дугачка, да се не може брзо скупити довољно војске на оној тачци на којој би Осман покушао да се пробије.

14. Септембра предузима ђенерал Крилов за свој рачун и не јављајући ништа кнезу Каролу рекогносцировку према Рахову. Кнез захтева, да се Крилов за ово збаци с команде.

17. Септембра ђенерал Лешкаров јавља, да су се Турци јако ушанчили на Телешу, Горњем и Доњем Дубнику.

18. Септембра јавља се ђенерал Тотлебен кнезу Каролу на службу.

Кнез га одмах води дуж свију позиција и саопштава му све досадашње нападе савезничке војске. Тотлебен је сасвим кнежевог мишљења, да о новом јуришању не може бити ни речи, али у место формалне опсаде, он је за *блокаду* Плевне, само што зато треба да стигне цела царска гарда, те да се добро затвори софијски друм, како никаква помоћ ни у људима ни у осталим потребама не може стићи Турцима у Плевну, који ће се онда, када им нестане хране, морати или предати или покушати да продру. Кнез усваја тај план и подре са њим и код великог кнеза Николе, који је хтео да задржи једну гардијску дивизију код Горње Студене... због каквог турског испада из Рушчука. Таман се у томе успело, престолонаследник тражи целу гарду за *свој* одред, јер то је *његова* трупа, он командује њоме у мирно доба, па је право... Кнез Карол и Тотлебен категорички изјављују, да без два нова корпуса не може да се изврши опкољавање Плевне, и да према томе за ово треба не само цела гарда, него и још неколико дивизија.

24. Септембар. Непрекидна киша. Румунски пуковник Пилат јавља из опкопа, да трупе фактички стоје у води, али су ипак сву ноћ копале. Турци осигураше себи етапну линију од Вида до Доњег и Горњег Дубника. Шефкет-паша са 12 батаљона и великим транспортом хране кренуо из Орханије и 25. Септембра стигао је у Телиш. Ђенерал Гурко јавља кнезу Каролу, да је примио команду над целокупном коњицом. Кнез

му одговара, да се радује томе, јер је уверен, да се под његовом командом неће више догодити оно, што се јуче догодило. да је неколико турских батаљона из Телиша продрло у Плевну. Па ипак је 26. Септембра стигао нов турски транспорт у Плевну.

27. Септембра јавља се принц Олденбург кнезу Каролу и саопштава му, да је довео прву бригаду царске гарде. Сад кнез има 100.000 људи под својом командом, али је таква киша, вејавица и дубоко блато, да само једна (четврта румунска) дивизија има 600 болесника (многе са смрзнутим погама). Ако овај кијамет потраје, нове трупе једва ће поунити руне у строју, а телеграфи покидани, мостови на Дунаву покварени, хране понестаје. Сви интенданти западне војске јављају 29. Септембра кнезу да немају хлеба, ни сена и ни дрва за огрев.

30. Септембра Тотлебен предлаже Осману онај начин за сарањивање мртвих, којим су се служили приликом онекаде Севастопоља; Да обе војске изашљу кордоне док се не сретну, па онда да се uklоне мртваци. Осман-паша пристаје. Тек сад су сви мртваци сарањени!

2. Октобра пише кнез својој жени: „Непогода је трајала 8 дана. Имам у западној војсци 2000 болесника. Обишао сам их све по најлуђој вејавици. По путевима 300 од непогоде угинулих коња. Био сам у румунским траншејима (опкопима). Вода војницима до колена. Грудобрани од воде срозали се. Војници изложени приличној ватри, зато имамо опет доста рањеника. Па ипак се радило и постављене су нове батерије. Из једне од њих, која се приближила турској другој редути на 600 метара, отворио сам паљбу. Турци одговорише *пушчаном* ватром. Пуковник Гајар, који је са мном био, пребацио ми је што се без нужде излажем. Уклоних се. И одиста после једног сахата погибе на оном месту, где сам ја стајао, артиљ. подофицир са којим сам ја говорио, јер имађаше медаљу за храброст. Цела је гарда од јуче у позицијама. Поносим се што командујем и тако одличном трупом. Са Тотлебеном радим по ваздан, и учим при томе. Руски ђенерали једногласно хвале нашу коњицу.

Браћану долази кнезу. Сви ратни кредити исцрпљени, а војсци треба топлог одећа. Моли Русе за који милион на рачун ратне оштете. Цар обећава. Браћану се жали да су политичке партије дома још на крв и нож као и пре рата... Такви су партизани свуда...

7. Октобра *отели су* Румуни и други турски редут на Гривици изгубивши при том 300 мртвих и 707 рањених (2 официра погинуло, међу њима Григорије Јон, 20 официра рањено). Погрешком пуковника Ангелеску положај се *није могао одржати*, јер су Турцима стигла нова велика поткрепљења, а Румуни имаћаху свега један пук (7. линијски), један стрељачки батаљон и по један батаљон од V и XIII пука Доробанаца. Генерал Цернат предлаже, да се Ангелеску збаци с команде. Кнез наређује најстрожију истрагу.

14. Октобра: Да би се сакрило од Турака, да гарда хоће да заузме софијски друм наређен је општи напад али као демонстрација. Ова се развила у праву борбу код Горњег Дубника, који је гарда пред вече и отела. Гарда се славно тукла. Жртве су велике (200 официра и 2500 војника), али је успех био велики. Сада је тек цернирање Плевне потпуно.

„Не бих желео — пише кнез својој жени — да сам сад у кожи храброга Османа. Јуче сам обишао цео фронт и посетио сам једног пуковника Будинићану који је рањен у трбух. Сваки дан имамо у опкопима мртвих и рањених. Наш јуриш на други редут Гривице свршио се врло несрећно. Губици су велики, али трупа се јуначки борила. Дивизијару сам одузео положај. Он је имао заповест да изврши само препад. У место тога он је извршио велики напад и привукао на себе велику снагу турску.

„Молим те не претеруј у напрезањима, нарочито немој да присуствујеш свакој хируршкој операцији. Чак и мене, који сам већ навикао да гледам мртве и самртнике, сувише потреса кад гледам операције“.

Кнегиња у исти мах пише своме мужу:

„Како сам срећна што сам видеала Лацеску. Кад о теби говори прелива се љубав из њега.

„Овај рат ће подићи твој углед у Европи. Каква сласт пошто си једанаест година трпео да те сажаљевају.

„Ја седим пред бараком мојих рањеника, којима је хвала Богу сада добро. Колику сам бригу издржала због њих! Кад бих само знала коме од њих смем да дам медаљу? Сви жуде за њом. То би их тако ободрило.

„У великом сам послу и просто сам жељна да починем. Ала ће сладак бити одмор после победе!

„Кажи Тотлебену да горем од нестрпљења да га познам. Његова снага и самопоуздање са којим стоји уз те. *који си све моје на овоме свету*, направило је већ јаку везу између мене и њега“.

17. Октобра Телиш је заузет.

18. Октобра кнез мора да изравна несугласице између великога кнеза Николе и Тотлебена, који је увређен и хоће да моли за смену. Том приликом је утврђено, да на случај капитулације Плевне, кнез Карол као командант целе опсадне војске има да потпише ту капитулацију. Румунска инжењерија почиње радити поткоп (мину), којом се нада бацити у ваздух други турски редут на Гривици.

20. Октобра Турци напустише Доњи Дубник. Гарда га је заузела.

25. Октобра послат је пуковник Бобриков у Србију да позове кнеза Милана у акцију. Руси желе, ако они пређу етрополски Балкан, да Срби марширају на Софију.

27. Октобра цар декорише цео румунски штаб кнежев и том приликом каже румунским официрима: „*Ces décorations vous rappelleront la confraternité d'armes entre les deux armées que Votre Prince commande*“.¹⁵⁶

29. Октобра у вече стиже српски пуковник Ђорђе Катарџију с извештем, да је Србија готова да понова објави Турској рат.

30. Октобра ноћу пробали су Турци да поврате Зелени Брег. Зато су у 2 часа после поноћи пробали општити јуриш, али су крваво одбијени.

¹⁵⁶ „Ови ордени подсетиће вас на ратно побратимство обеју војски, којима ваш кнез командује“.

1. Новембра велики кнез моли кнеза Карола да нареди наступање према Рахови. У исти мах стиже и Браћану у кнежев главни стан и доказује, да румунска војска и после пада Плевне треба да настави рат и да заузме Рахову и Лом Паланку. Кнез одговара, да је наступање на Рахову већ наредио, али налази да треба избећи, ако се може, зимско ратовање.

Пошто је руско-румунска војска још јаче стегла свој гвоздени обруч око Плевне, кнез Никола поручује Осман паши, да треба да се преда. Осман паша одговара: Да није још сва средства исцрпео, да с тога неће да се преда, јер је његова војничка дужност, да се одржи докле год може.

3. Новембра, пуковник Сланичану добија кнежеву заповест да са 3700 пешака (десети пук Доробанаца, по један батаљон од првог, четвртог и XV пука), три румунска коњичка пука (II, VII и IX пук Калараша) и са 22 топа пође на Рахову.

У исти мах полази и ђенерал Гурко са нарочито формираним одредом на Орханију. Он се прашта са румунским трупима, које су биле под његовом командом оваквом наредбом: „Свагда сте били на висини повереног вам задатка и потпуно сте заслужили признања, које су вам исказали наш цар и *наш савезник* кнез Карол. Желим да овај савез и у будућности буде основа за војничко побратимство између два суседна народа“.

4. Новембра проба Браћану код цара, да осигура после рата не само независност Румуније него и неке тачке на Дунаву као залогу, као и учешће Румуније у преговорима за мир. Цар је одговорио, да за сада не може узети на се никакву обвезу, али може га уверити да се *Румунија никада неће кајати, што је ушла у овај рат.*

6. (18) Новембра пише кнез *Карол* из Порадима кнезу *Николи Црногорскоме* ово писмо:

„Монсењеру,

„Да бих сачувао спомен знаменитог ратног побратимства, заснованог, и ако на засебним ратиштима, међу нашим војскама, које се боре противу заједничког непријатеља, а за исту свету ствар, желео бих да покажем Вашој Светлости моје високо поштовање и ди-

вљење, које изазивају славна војничка дела, што су их извршиле црногорске трупе под командом свога храброг кнеза, и зато молим Вашу Светлост да прими моју медаљу за војничке врлине. Ову медаљу коју сам одредио за награду јунаштва и пожртвовања, нико не би могао с већим правом понети од господара једног народа састављеног од самих јунака (*héros*) и ја сам срећан да је понудим Вашој Светлости као доказ искрене и братске љубави, која везује нас и наше земље. Племенита крв, коју данас лију црногорски и румунски војници за победу правде и хришћанске цивилизације, биће неразрушива спона пријатељства између Црне Горе и Румуније, и ја се дичим што са брежуљака Плевне могу да пошљем поздраве румунске војске храброј црногорској војсци у кршевима Арбаније.

Гајим најживље жеље за продужење сјајних успеха тако обичних вашим храбрим војницима, којима се диви цео свет.

Примите, Монсењеру, изразе срдачног пријатељства и неповредиве привржености, са којима остајем Ваше Светлости добар брат

Карол“¹⁵⁷

Из једног писма кнежевог кнегињи:

„Овде није лако командовати. Генерални штаб сваки час мења диспозиције, главни стан меша се сваки час непосредно и прави конфузију. Ја сам им изјавио да то тако не иде и сад нас остављају на миру. Наредбом од 3. Новембра целој војсци стављено је ових 100.000 руске и румунске војске са 600 топова под моју непосредну команду. Израз *sous Mon commandement immédiat*, који сам употребио у мојој последњој наредби, карактерише ситуацију и престанак сваког њиховог директног мешања. Покад што ми изгледа као да ја Русе жуљим“.

9. Новембра телеграфише кнез Карол великом кнезу Николи.

„Срећан сам што могу да ти јавим, да је Рахова у нашим рукама. Јуриш је извршен у понедељник 7. ов.“

¹⁵⁷ Стурза, књига трећа, стр. 167.

Позиције нису могле бити отете до мрака, па ипак су Турци били принуђени да напусте Рахову, гоњени од једног батаљона и коњице. Јуче из јутра ђенерал Лупу прешао је са 500 Доробанаца на понтонима преко Дунава и заузео варош, у којој су сада сва послата одељења. До сада су ми познати ови губици: Два мајора и два поручика погинула, један потпуковник и три нижа официра рањена, 76 војника погинуло 139 рањено. Наше батерије из Калафата потопиле су турски монитор. Сутра се надам да ћу ти послати ближе податке“.

Истога дана пише кнез својој жени:

„После свечаног благодарења у пољу за руску победу на Карсу, одјахао сам у најистакнутију батерију на Радичеву. Турци одмах опалише из топова на мене и моју свиту, у коју паде један шрапнел, који срећом није никога ранио. Руске батерије иза мене осуше плотун из 36 топова, који ме је тако завио у дим да нисам више распознавао, чије су гранате летеле преко моје главе. Упутих се позадним руским батеријама, које не престајаху са својим плотунима. Ту ме дочека руски артиљеријски бригадни ђенерал који ми рече. „Има већ 14 дана како Турци не пуцају у овом правцу. Сада су лепо поздравили долазак Вашег Височанства, али и ми смо их одмах отпоздравили. Сада се усуђујем замолити Ваше Височанство, да не останете више овде“. Ја му одговорих: „Молим да ме извините што сам намамио турску ватру на ваше батерије“. Сутра му шаљем, томе храбром официру, који је 30. Августа заслужио Св. Ђорђа и моју медаљу за успомену на овај мали интермецо“.

10. Новембра кнез подноси цару детаљни рапорт о битци за Рахову. Румунски су губици већи него што је јављено у први мах: девет официра и преко 300 војника изван строја, али је непријатељ оставио на бојишту преко 600 мртвих. Румуни су отели два топа, а при гоњењу непријатеља 160 муницијских кара. Ова битка подсећа кнеза, да су хохенцолернске заставе биле још једанпут на Рахови: 1396 када је Фридрих од Цолерна, Бургграф од Нирнберга био у војсци мађарскога краља Сигмунда. То је онај исти Фридрих,

коме је цар Сигизмунд 1415 дао Бранденбург у баштину. Цар прима са задовољством румунску медаљу за храброст. Велики кнез Никола и ђенерал Непокочицки честитају кнезу победу на Рахови. налазе чак да та победа олакшава даље ратовање тако, да ће се оно моћи до фебруара свршити. и моле кнеза. да у Рахови остави само малу посаду а његове трупе оданде да пошље даље на Лом-Паланку и Видин.

11. Новембра пуковник Ђ. Катарџију јавља да ће Србија за десет дана објавити Турској рат.

14. Новембра отворена је у Букурешту комора престоном беседом, у којој се каже. да је проглашење румунске независности запечаћено на Гривици и на Рахови. Румуни су се показали достојни својих предака. Сада је дужност народног представништва, да се постара за удовице и сирочад оних јунака, који су за отаџбину положили свој живот на бојишту. Кнез мора још да остане код војске, јер постигнути успеси захтевају још и друге, али се он нада, да ће гарантне силе, чим Плевна буде пала, признати независност Румуније. која је доказала не само да је свесна своје мисије на доњем Дунаву, него и да има издржљивости. да је испуни и мушкости да је оружјем одбрани.

18. Новембра румунске новине почињу трабуњати о некаквом уступању румунске Бесарабије Русији. Кнез Карол држи, да је то у његовим односима према Русији просто немогућно и помислити... Како може на то и помислити, кад је баш тога дана добио од великога кнеза Николе овакво писмо:

„Господару (Monseigneur)

Примио сам писмо Вашег Височанства од 12. овога месеца и полажем на то да Вас уверим, да врло живо ценим част, коју сте ми указали подаривши ми вашу медаљу за храброст. Такође сам дубоко тронут вашом напоменом. да ова медаља треба да ме подсећа на догађаје. у којима сам имао срећу да се нађем поред Вас под ватром непријатељском. Допуштите ми да овом приликом поновим, како сам ја увек био срећан да признам храброст и одличне војничке особине румунске војске. Ваше Височанство зна са коликим сам

пшверењем ја увек тражио суделовање ваших трупа, и успомена на наше бојно побратимство остаће ми увек безгранично драга.

Успех на Рахови припада искључиво румунском оружју, и без обзира на утецај, који ће тај успех имати на даљи ток ратних операција, ја се врло срдечно придружујем сатисфакцији, коју Ви осећате као Врховни Командант једне војске, за коју сте толико урадили.

Надам се да се Ваше Височанство уверило о симпатијама, оданости коју Вашем Височанству показују и руске трупе стављене под Вашу команду, и ја сам врло задовољан, што видим колико оне цене Ваше војничке врлине. Придружујући се тим осећањима ја им додајем и моју искрену захвалност за просвећену, поуздану и одану помоћ, коју ми је Ваше Височанство увек указивало командујући савезничком војском на Плевни“.

19. Новембра велики кнез Никола тражи нов јурин на Плевну. Кнез Карол и Тотлебен налазе, да је Осман-паша већ при крају својих срестава, да ваља још само неколико дана стрпљења, па ће Осман-паша са својих 56000 људи бити заробљен.

После девет дана доказало се, да су кнез Карол и Тотлебен имали право.

28. Новембра у 7 часова изјутра добио је кнез од цара извешће великог кнеза Николе, да се на Виду онажају кретања турских трупа. Сместа телеграфише кнез ђенералу Цернату, да бригаду пуковника Захаларије одмах пребаци преко Вида у помоћ левом крилу четврте румунске дивизије. Док је кнез дошао до цара стижу два извешћа, да су Турци напустили Кршин и — да турска војска испада из Плевне. Пита за појединости. Одговора нема. Телеграф прекинут. Одмах одјуре кнез својим трупама, и да би брже стигао, на својим колима са осам упрегнутих коња. На путу га сретне каларашки официр и јави му, да су Турци напустили други редут на Гривици и да су га Румуни одмах посели. Кнез одмах наређује својој другој дивизији да наступа целом линијом. Затим иде на вис, који доминира утврђење на Букову. Ту добија извешће са десног крила, да су Турци отели један руски редут. Кнез одмах наређује румунској чет-

вртој дивизији, да нападне на турско десно крило. Гоповска грмљавина и прасак пушака је такав да човек оглуне. У 11¹/₂ пре подне кнез телеграфише цару „Битка на другој страни Вида обустављена. Јасно видим три линије. Турци су запали међу две ватре. Сада ми баш доводе прве заробљенике“. Магла од барута се разиђе и кнез види, да је турска војска заглављена између руске гренадирске дивизије и румунских трупа. Прва се тако поставила, да не да Турцима ни продрети ни вратити се у Плевну, што очајно покушавају.

Кнез одјури на косу између Букова и Опанца. Ту добија извешће, да су Румуни јуришали на Опанец и отели два редута. Трећи турски редут предао се Румунима са 6 топова и седам хиљада војника! Кнез шаље цару депешу: „Je félicite Votre Majeste pour le grand succès d' aujourd'hui. Mes troupes ont occupé Opanès, après avoir enlevé d' assaut deux redoutes, la troisième s' est rendue. 7000 prisonniers et 6 canons défilent en ce moment devant moi. Je pars pour Plevna où je couche“.¹⁵⁵ Најзад ето у каријери једног официра с извешћем кнезу, да се Осман-паша предао с целом војском.

Осман-паша је рањен заробљен. Он се предао Румунима и налази се сад у оној белој кући на Виду, четири километра од места, на коме је извешће затекло кнеза. И ово јавља кнез цару.

Са свију висова око Плевне јуре савезничке трупе у долину. Из ове даљине изгледају као мрави.

Кнез одјури својој трећој дивизији, која га дочекује с огромним одушевљењем. Ту појаше коња и упути се са целим својим штабом мосту преко Вида, код кога је битка решена. Приближујући се несрећној вароши у долини кнез осећа искрено саучешће са јуначким браниоцима, који су данас савладани.

На равници између вароши и реке Вида ужасан качамак од руске, румунске, турске војске и бегунаца из вароши, који са старцима, женама, децом и потовареном сиротињом гледају да се пробију до софијског

¹⁵⁵ „Честитам Вашем Величанству на великом данашњем успеху. Моје трупе заузеле су Опанец, отевши на јуриш два редута, трећи се предао. 7000 заробљеника и 6 топова дефилију у овом тренутку преда мном. Полазим за Плевну, где ћу спавати“.

друма. С муком се провлачи кнез кроз овај хаос. Руске и румунске трупе га поздрављају одушевљеним „Ура“. Пролазећи поред недогледних колона заробљеника наилази на кола, у којима је рањени Осман-паша. Каларашки трећег пука спроводе побеђеног војводу у ропство. Кад је Осман сазнао, ко се то приближује његовим колима, он је, у пркос боловима у рањеној нози устао и нико не може да га приволи да седне. Кнез Карол пружио је руку Осман-паша и срдачним речима казао му је, како му се диви за његову јуначку одбрану Плевне. Осман је миран, достојанствен, симпатичан. Са њим је његов шеф штаба Тахир-паша, његов шеф енжењерије Тефик-паша, коме припада заслуга за ванредно вешто направљена утврђења пред Плевном. Још кнез пита лекара Османовог, који је поред њега у колима, каква је рана, а стиже и велики кнез Никола са Кршина. Кнез и велики кнез загрлише се и тако и нехотице показаше Осман-паша своју радост, и ако би му иначе радо уштедели свако понижење. Затим се велики кнез обрати Осман-паша, те му и он изјави своје поштовање за његово јуначко држање, па онда нареди да се паша за сада одведе у Богот.

Кратко саветовање између Николе, Карола и Тотлебена. Решено да заробљеници (40.000) преноће, где су се затекли, и да их чува неколико пукова. Велики кнез умоли кнеза Карола да не преноћи у Плевни, као што је хтео, него да се врати у Порадим, да задржи цара, који хоће већ сутра да дође у Плевну, а то је опасно док нови командант Плевне Скобељев не узме све у своје руке и док се не увери, да нема каквих мина итд.

Кнез Карол прође кроз Плевну па преко Гривице у Порадим. У своме стану нашао је овакву депешу цареву, која је била адресована у Плевну:

„Je Vous remercie de tout coeur pour félicitations. Le résultat a été complet, et je me réjouis de la brillante part que Votre armée y a prise. Je compte être à Plévna demain a midi
Alexandre“.¹⁵⁹

¹⁵⁹ „Ја Вам ахваљујем из свега срца на честитањима. Резултат је био потпун, и ја се радујем сјајном учешћу Ваше војске у том делу. Надам се бити у Плевни сутра у подне.
Александар“.

Кнез одмах иде цару, да га моли да сутра још не иде у Плевну. Аја. Неће цар да чује ни за каква страховања. Он моли кнеза да сутра у 9 часова буде код њега, да заједно уђу у Плевну.

29. новембра у одређено време кнез Карол је код цара, који му даје орден Првозваног Андрије с мачевима.

За тим појашаше и одоше у Плевну. Пред самом вароши, онде где је стајао шатор Осман-пашин, дочекао их је велики кнез Никола, коме је цар одмах дао велики крст Светога Ђорђа. Благодарене. Доручак са царевом здравицом кнезу Каролу и румунској војсци, које назива *nos alliés*. После доручка цар жели да види Осман-пашу, који није одведен у Богот, него је преноћио у Плевни. Доводе га. Сви официри и ђенерали савезничке војске поздрављају храброг Османа са громким „Ура!“ Цар му изјављује, да је јуначки испунио своју дужност и у знак поштовања враћа му његову сабљу. Осман је очевидно узбуђен, али као прави источњак не говори много, па ипак је своју захвалност увио у лепу форму.

Кад је Осман-паша изашао од цара, руски и румунски официри опет га бурно поздрављају. Он им преко свога тумача каже, да те симпатије од стране противника благо падају на његово срце.

Цар је хтео да још лично благодари гренадирским дивизијама за њихову јучерашњу храброст, али је се успут предомислио и послао је место себе кнеза Карола, а он се вратио у Порадим.

Кнез Карол дошавши до моста види, да санитар још није могао да савлада своју огромну задаћу, још леже не само погинули него и многи рањеници.

Кнез јаше поред фронта гренадира који износи три километра, саопштава им цареву захвалност. Гренадири га одушевљено поздрављају.

У Букурешту је велико весеље. На брзу руку организована бакљада поздравља најпре кнегињу Јелисавету, за тим споменик Михаила Храброг па онда руски консулат. На овога балкону кнез Горчаков.

Сад тек стижу ближа извешћа о битци. У подне је беспела крвава борба још у пуном јеку. Руси и Ру-

муни предузимају обилазно кретање и стижу у позадину непријатељеву на Виду. Како Опанец беше већ у рукама румунске војске, то турска војска беше са свију страна опкољена, и Осману беше јасно, да је не само продирање немогућно, него и сам повратак у Плевну. У томе је под Османом коњ убијен, и једно парче распреле гранате ранило је Османа у леву ногу. Однесе га у ону кућицу код каменог моста на Виду. Ту је Осман-паша у 1 сат по подне дао истаћи белу заставу и послао је једног свог вишег официра, да нађе команданта најближе непријатељске трупе и да му јави да би желео да говори с њим.

Парламентара одведоше пред румунског пуковника Черкеза. Овај не верује својим ушима, позове још пуковника Ариона и Берендеја и пође с њима за парламентаром. Кад су стигли Осману видеше да му његов лекар Хасиб-беј баш превија рану. Пуковник Черкез поздравља Османа са највећим поштовањем. Овај му каже (а његов лекар преводи на француски), да се он са целом својом војском предаје, и да рачуна на великодушност победилаца спрема његове војске и на милост према становништву Плевне. Пуковник Черкез одговара, да он није надлежан да прими сабљу маршалу, да не зна, где се у том тренутку кнез налази, али ће одмах послати једног официра ђенералу Ганецком, који овде командује, да од њега тражи упуства, али већ сада може уверити маршала, да ће се с њиме и његовом војском поступити, како је дужност према храбром противнику.

Међутим се муњевитом брзином чуло свуда, да је Осман заробљен, и већ стиже царев ађутант ђенерал Струков, послат од ђенерала Ганецког, који и сам одмах за њим долази да прими сабљу Османову. Пошто нема никаквих ближих упустава од цара, то он мора да тражи безусловну предају турске војске. Осман се размислио неколико тренутака, и при свем том што би желео да за своју војску добије боље услове, увиђа да је његов положај безнадежан, и са тешким срцем пружа своју сабљу.

Осман-паша је при овом покушају, да се пробије,

изгубио четири хиљаде људи мртвих и рањених. Сами гренадири руски изгубили су у овој битци 50 официра и 1700 људи, а Румуни 250.

Бенерал Цернат јавља кнезу, да су Румуни отели 28 топова и да имају 10.000 заробљеника.

Пошто са свију страна ратишта руски команданти траже потпоре, то је кнез Карол понудио руској врховној команди, да једна румунска дивизија отпрати све турске заробљенике до руске границе, а са другим двама дивизијама својим рече, да хоће да иде на Видин.

Обоје примљено са захвалношћу.

1. Децембра опростио се кнез Карол са руским трупама које су стајале под његовом командом, оваквом наредбом:

„Официри и војици,

Ваша издржљивост и ваша јуначка борба крунисана је успехом. Плевна, за коју је непријатељ веровао да се не може освојити, Плевна која је зауставила победнички лет Његовог Величанства Цара. Плевна која је хришћанске војске коштала толико племените крви, Плевна је пала!

Задатак, због кога је састављена војска за цернирање, над којом је Његово Царско Величанство мени благовољело поверити команду, извршен је, и овом наредбом ја се праштам са царским руским трупама, којима сам имао част да командујем, и уједно њоме изјављујем свима, од ђенерала до редова, моју благодарност за пожртвовање, са којим су ми помогли да задатак извршимо.

„Ви сте се борили пред очима свога Светлога Цара и вашег витешког Главнога Команданта Његовог Царског Височанства великог кнеза Николе. Обојица су гледали Ваше јунаштво. Ја немам потребе да вас хвалим.

Ви сте били светао углед храбрости и свију војничких врлина мојој младој румунској војсци. Славна царева војска сада је у нераздвојној пријатељској вези са мојим трупама. Ја се надам да ћете се пријатељски сећати ваших румунских ратних другова и бојних побратима, као што ће се ови увек сећати вас.

Жалим што остављам команду над вама, и на рас-танку с вама најживља ми је жеља, да у даљим борбама за нашу светињу покажете тако исто сјајне успехе као и до сада.

И зато, пре него што се растанемо, да још један-пут заједно грмнемо: Живео Цар!

Командант
војске за цернирање Плевне
Карол“.

Кад је ова наредба прочитана, велики кнез је за-грлио Карола, све војне музике свирале су руску и румунску химну.

Од цара стиже овако писмо:

„Кнезу Румуније.

После борбе од пет месеца, *напрезања наших са-везничких трупа* крунисана су пуним успехом. Војска Осман-пашина положила је оружје, Плевна је пала. Желећи да освештам успомену на овај сјајан успех и на лични удео, који је Ваше Височанство имало у њему, мени је пријатно да вас одликујем овом приликом ор-деном Св. Андрије с мачевима. Молећи и т. д.

Александар“.

Од великог кнеза Михаила из Тифлиса стиже кнезу Каролу овакав телеграм:

„Ваше Краљевско Височанство разумеће са каквим осећањима хитам да му честитам сјајну победу, коју су румунска и руска војска задобиле под Плевном.

Михаил“.

У вече конференција са Браћаном у Породиму о транспорту заробљеника. Они, које су Румуни заробили (15.000 људи), остају у Румунији. Остали се имају пре-нети и предати руским властима на румунско-руској граници.

Кнез Никола Црногорски телеграфише из Вирба-зара кнезу Каролу:

„Плевна, где је војска Ваше Светлости добила ратно крштење и где се покрила славом, Плевна је пала. Црногорска војска поздрављајући овај славни догађај честита с одушевљењем Вашој Светлости и Вашој

војсци са жељама за ваи напредак и славу. Ми се дичимо нашим ратним побратимима, који се боре под окриљем ослободитеља истока за свету ствар, и да Бог да, да ово побратимство, запечаћено проливеом крвљу на бојишту, постане чврста и вечна веза међу нашим народима за срећу и мирно развиће земаља између Дунава и Јадрана.

Никола¹⁶⁰.

Од истога је дана и прокламација кнеза Милана, којом оглашује рат Турској за слободу и независност.

Та је прокламација позната нашим читаоцима, зато ћемо овде навести само ноту, коју је заступник Србије у Цариграду *Ф. Христић* предао турском министру спољних послова Сервер-паши, пре него што је отишао из Цариграда:

„Потписани дипломатски агенат Србије при Високој Порти има част доставити Његовом Превасходству Сервер-паши:

„Протоколом о миру од 16 фебруара ове године уговорена је потпуна амнестија за све оне, који су се компромитовали у ранијим догађајима. Услед тога кнежевска влада није се устезала да врати у њихову домовину све оне многобројне и несрећне отоманске поданике, који беху пребегли и нашли заштите на српској територији. Али у пркос јасноме тексту поменутог уговора сви ови јадници, чим су се вратили на своја огњишта, изложени су били најстрашнијем гоњењу не само од стране муеломанског становништва, него и од самих царских власти. Његово Превасходство Сервер-паша сигурно се сећа честих и многобројних преставака и рекламација, које му је потписани по заповести своје владе подносио противу ових очевидних повреда уговора о миру. Али потписани живо сажаљева што мора да констатује, да су сви његови кораци остали без икаквог резултата.

С друге стране кнежевска влада добила је убеђење да Висока Порта, противно међународним законима и не водећи рачуна о правилима доброг суседства.

¹⁶⁰ Стурза, књ. трећа, стр. 254.

ради, нарочито у последње време, на томе да доведе у опасност унутрашњи мир и поредак у кнежевини, потпомажући отворено и новцем и свима другим средствима за акцију предузећа спољашњих завереника, који спремају преврат у кнежевини.

Са свију ових разлога кнежевска влада сматрала је за дужност, да одазове свог агента при Високој Порти из Цариграда, јер се кнежевина Србија од сада сматра у ратном стању према Високој Порти.

Христић¹⁶¹

2. Децембра, нарочитом наредбом румунској војсци, пуној патриотског полета и војничког поноса кнез јој благодари у име отаџбине.

Цар се опростио са својом војском јер полази натраг у Русију. После ручка разговарао је на само са кнезом Каролом о — условима за закључење мира. *Цар Руски уверавао је кнеза Румуније, да његова држава неће мало добити (dass Rumänien nicht zu kurz kommen solle), да ће се он сећати жртава, које је Румунија поднела. Цар уме да цени сав обим и сву тежину тих жртава, а осем тога он је заволео кнеза Карола и радосно признаје његове одличне особине. Кнез изјављује своју наду, да ће и Румунија учествовати у склапању мира. То би била једна велика сатисфакција за његову државу. Цар одговара, да ће радити на утврђењу државоправног положаја Румуније, који ће, сумње нема, бити признат од целе Европе... Ништа више...*

Кад је кнез изашао од цара зачудио се да види у авлији грофа Игњатијева, где дрежди у магли и на зими. Вели Игњатијев хтео је специјално да се опрости са кнезом. Овај му пружа руку, али Игњатијев моли за допштење, да га прати до куће. Клизајући и спотичући се сваки час по блату Игњатијев пита кнеза, како је задовољан после тако дугог разговора са царем? Кнез је на опрези и одговара само, да је веома задовољан. „Је ли цар улазио у појединости услова за мир?“ пита Игњатијев опет. „Цар ми је обећао, да неће заборавити интересе Румуније“. Пред кућом се опростише.

¹⁶¹ Стурза, III, стр. 271.

3. Децембра испратио је кнез цара, који је отпутовао, па онда је давао ручак свима руским ђенералима, који су дошли да му се јаве да полазе на нова опредељења. На кнежеву здравицу цару одговорио је Тотлебен здравицом у којој је рекао да је кнез својим витешким карактером, својим војничким талентима и својом енергијом освојио љубав и дивљење свију. Кнез одговара да се поноси што је имао за помоћника славног браниоца Севастопоља, а после му шаље велики крст румунске звезде.

Исту декорацију предала је кнегиња Горчакову. Овај депешом благодари кнезу за одликовање „које ће га увек потсећати на војничко дело, које су Руси и Румуни заједно извршили“.

5. Децембра велики кнез Никола прима опет у своје руке *непосредну* команду руске војске, објављује то наредбом по војсци у којој вели:

„Наређујући распуштање команде за цернирање Плевне, морам пре свега да изјавим моју искрену захвалност шефу те команде, Његовој Пресветлој Светлости Кнезу Каролу од Румуније, који је од 17. Августа командовао најпре савезном западном војском а доцније војском за цернирање Плевне. Благодарећи својој извапредној радној снази Његова Пр. Светлост успела је да чврсто споји руске трупе са румунским, да од њих направи хомогену целину и да према мојим упуштвима њоме управља тако, да је заједничко дело сјајно круписано.

Благодарим ђенералу Тотлебену и т. д.

Благодарим кнезу Имеретинском и т. д.

Изјављујем искрену захвалност команданту румунских трупа ђенералу Цернату који је успео да улије војнички дух у трупе које су први пут улазиле у борбу и привикне их свима тешкоћама војничког живота под најтежим околностима. Он је до краја извршио задатак који му је поверен био“ и т. д.

Ову наредбу послао је велики кнез Никола кнезу Каролу с оваквим писмом:

„Сјајни резултати постигнути на Плевни припадају знатним делом кооперацији храбре румунске војске и

у равној мери импулсу који су савезне трупе добијале од свог непосредног команданта, јер су се дивиле и подражавале његовој вредноћи, храбрости и оданости према дужности војничкој.

Специјално ми је задовољство да Његовој Прејасној Светлости искажем ова осећања, као и искрено задовољство које осећам, што ратно побратимство између руских и румунских трупа ствара нове везе између два народа.

Срећан што ми се дала прилика, да научим ценити одличне особине које диче Вашу Прејасну Светлост и румунску војску, ја ћу о њима сачувати дубоку и неизгладиву успомену

Молећи и т. д. веран пријатељ

Никола.“

5. Децембра телеграфише цар немачки Вилхелм I:
„Кнезу Каролу од Румуније

Порадим.

Са највећим интересовањем пратио сам твоје операције и храброст твојих трупа. Не могу довољно срдечно да ти изјавим моју радост због твога рада и за то узимам слободу, да те одликујем мојим војничким орденом *Pour le Mérite*. Пошто ти знаш, колико се високо цени тај орден у мојој војсци, то се надам, да ће ти он бити драг. Колико си опасности, мука и напрезања морао поднети са твојом војском док са падом Плевне нисте дошли до леног тријумфа. Бог нека помогне даље.

Вилхелм“.

Кнез одговара уз своју личну благодарност: „*Моја ће војска са великим задовољством гледати плави крст на мојим грудима, јер ће је тај крст увек подсећати, да је врховни командант славне немачке војске њиме одликовао њену храброст*“.

Цар руски телеграфише кнезу из Јаша:

„У тренутку када остављам Вашу државу (*vos états*) благодарим вам од свега срца (*du fond du coeur*) за Ваш пријатељски пријем. Ваш јутрошњи телеграм дубоко ме

је тронуо. Бог нека Вас чува и нека нам досуди да потпишемо скоро користан и славан мир.

Александар“.

Кнез Карол телеграфише 12. децембра кнезу Милану у Београд.

„Сазнавши са највећим задовољством, да је војска Ваше Светлости заузела многе позиције високе стратешке важности на турској територији, ја сам наредио мојим трупима, које оперирају у правцу на Видин, да ступе у непосредну везу са трупима Ваше Светлости. Желим најискреније сваки успех операцијама Ваше Светлости, које ће знатно допринети успеху свете ствари, за коју се боримо. Не престајем пратити сваки корак српске војске са најживљим интересовањем“.

На овај телеграм добио је овакав одговор из Алексинца:

„Са великим задовољством сазнао сам из телеграма Ваше Светлости, да је наредила командантима својих трупа, које оперишу у правцу Видина, да ступе у везу са мојим трупима. Срећан што ће српска војска моћи да пружи братску руку храбрим војницима Ваше Светлости, ја ћу још данас извести моје команданте о заповестима, које је издала Ваша Светлост. У исто време благодарим Вашој Светлости за жеље, које гаји за племенити нама заједнички циљ, који је храбра војска Ваше Светлости тако сјајно помогла.

Кнез Милан од Србије“.¹⁶²

Ово тражење и одобрење за везу између румунске и српске војске као да је бацило мало у бригу српску владу, јер после неколико дана (18. Децембра) телеграфише румунски агент у Београду своме шефу у Букурешт овако:

„Изолисана акција румунске војске противу Видина и Белграфика чини, те се српска влада боји, да Румунија не тражи у томе правцу територијално проширење. Она се труди, да ми докаже незгоде, које би за Румунију могле потећи отуда, када би била у непосредном додиру са Србијом и Бугарском. Не би

¹⁶² Стурза, књ. III, стр. 330.

много времена прошло па би настушили сукоби, који би покварили вековну слогу (harmonie) међу нашим земљама“.¹⁶³

На то одмах сутрадан телеграфише Коголничану румунском агенту у Београду:

„Изволите наново потражити г. Ристића, поновите му моје саопштење о Видину и Белградику и додајте ова објашњења:

„Ми полажемо на изолисану акцију наше војске противу та два места, јер имамо право да резервишемо себи част окупације Видина, јер овај је ево већ шест месеца главна мета свију наших војних операција, које су нас коштале великих жртава. Ова је тврђава већ прилично ослабљена нашим учестаним бомбардањем из Калафата, па зато мислимо, да имамо право и да довршимо предузеће, кога смо се на свој сопствени ризик подухватили далеко пре, него што је српска војска ушла у акцију.

„Што се тиче бојазни г. Ристићеве, да ми тражимо проширење наше територије у правцу Видина, кажите Његовом Превасходству, да прекрајање европске карте неће зависити од малих држава.

„Из ових разлога и с обзиром на то, да српска војска има широко поље рада у правцу Ниша и Софије, молим Његово Превасходство министра спољних послова Србије, да употреби свој легитимни утецај код Његове Светлости Кнеза Милана, како би се уклонио сваки неспоразум, и како се не би покварила добра слога (harmonie), која постоји између Србије и Румуније и то због неоснованих претензија једне доцније сурадње. Очекујем ваш одговор“.¹⁶⁴

Тај одговор стигао је 21 Децембра и гласи:

„Објашњења изолисане акције наше војске примљена су врло повољно и разагнала су сваку зебњу. Г. министар спољних послова увиђа потпуно основаност изнесених побуда, и телеграфисаће још данас о тој ствари Његовој Светлости Кнезу Србије“.¹⁶⁵

¹⁶³ Стурза, III, стр. 352.

¹⁶⁴ Стурза, III, стр. 355—356.

¹⁶⁵ Стурза, III, стр. 367.

Да не би подацима, који се тичу Србије још једном прекидали ток излагања о Румунији, да забележимо овде и прокламацију коју је Порта 8. Децембра упутила *Србима*, у толико пре, што њенога текста *нема* у Ристићевој „Дипломатској Историји Србије“. (Београд 1898):

„Срби!

Ви сте живели мирно и срећно под окриљем заштитним суверена Србије Његовог Величанства Цара Отоманског, уживали сте благодати потпуне аутономије, када вас пре годину и по људи, који вама управљају, увукоше у отворену буну противу вашег суверена, у буну, која је навукла на вас сваковрсна страдања, која су сувише скорашња да их се не бисте сећали.

„Кад је ова буна угушена, Његово Величанство Султан, тронут вашим страдањима и желећи осигурати вашу верност у будућности једним новим добротворством, пристао је да обнови онакве исте одношаје са Србијом, какви су били пре рата. Вама је враћена ваша аутономија, царска је војска напустила све важне стратешке положаје, које је својом крвљу отела, од вас није тражена никаква ратна оштета, нити икаква гаранција за будућност, па чак Висока Порта није захтевала ни да се уклоне они људи, који су били узрок толикој несрећи.

Па при свем том, ти исти људи, неосетљиви за толика добротворства и неприступачни свакоме појму о правди и дужности, користили су се садашњим ратом да дигну нову буну противу легитимног авторитета Његовог Царског Величанства Султана мислећи да је сад за њих згодна прилика да остваре своје одвратне (*odieux*) намере, они су огласили рат Високој Порти и то под изговорима пуним лажи и притворства.

„Бог неће оставити без казне овај неправедан напад; али у тренутку када се царска влада спрема, да се бори против ове нове буне, Његово Царско Величанство Султан налази да је право и потребно да вам покаже, да он зна на кога пада одговорност за несреће, које вам прете.

Кнез Милан Обреновић, коме је Њ. Ц. В. Султан на ваш захтев дао високо достојанство кнеза од Србије, кога је он обасуо својим царским милостима, коме је опростио прву буну, погазио је по други пут своју дужност части и верности, и тиме се показао недостојан да вама управља. Њ. Ц. В. Султан је према томе констатовао и објавио, да је кнез Милан Обреновић сам себе збацио са достојанства кнеза од Србије, о чему вас извештава.

Срби! Сетите се мира и благостања, које сте уживали под сузеренством Отоманског Царства. Приљубите се установама, које су вам једине осигурале у прошлости и које вам могу осигурати и за будућност срећу Србије. Немојте ступати у редове непријатеља вашег сузерена, напротив. *потпомогните свима вашим силама покушај, који ће предузети царска влада да у Србији поврати владавину законитости*, У томе је ваш спас, јер сви они који буду сукривци покварених (pervers) људи, што се играју најсветијим обвезама, кајаће се врло брзо због своје заблуде.

Будите сами судије и судите сами владање вашег кнеза и његових саветника; упитајте се, да ли су они још достојни вашег поверења, када су изгубили поверење вашег Сузерена; немојте се устезати да напустите оне, који су већ осуђени јавном свешћу пре него што су тучени оружјем“.¹⁶⁶

Речи, које смо ми подвукли у овој прокламацији потврђују оно, што се тврдило у последњем писму Ф. Христића Сервер-паши и у ратној прокламацији кнеза Милана, о покушају Портином да изазове унутрашњи преврат у Србији, који је благовремено демаскиран службеним извешћима К. Цукића из Беча и Тополском Буном. —

На свом повратку у Румунију кнез прима у Питешту 15. Децембра депутације сената и коморе, које су биле пошле у Никопољ, да му предаду своје адресе, па их је узпут снег завејао.

Може се мислити, са каквим је одушевљењем кнез

¹⁶⁶ Стурза, књ. III, стр. 317—319.

дочекан у Букурешту. Из цркве отишао је у комору (скупштину), где је изговорио ове речи:

„Навршило се једанаест година од како сам први пут ушао у ову дворану, да народу и његовим представницима кажем, како сам се одлучио да свако добро и зло делим са Румунијом. У тих једанаест година имао сам да савлађујем многу тешкоћу, многу невољу наше земље, а пре шест месеци наступили су догађаји, који су ме позвали на чело моје војске да браним част и неповредност Румуније. Цела земља зна, како је војска оправдала поверење, које се на њу полагало, а ја, враћајући се са бојишта, на коме су највеће жеље из године 1866 примакнуте свом остварењу, долазим најпре овамо представницима мога народа, који се од мене није одвајао ни у најтежим тренуцима последњег времена, који је са мном једно мислио и желео, и који се са мном радује великим делима румунске војске. Поносим се што сам на челу тих јунака, који су дали крв своју за независност отаџбине. Нека Бог благослови слободну Румунију и укрепи њену вазда храбру војску“!

Кад се стишао урнебес, рекао је председник коморе Ц. А. Розети: Некада је овај народ поверио своју судбину кнезу Каролу само зато, што је јуначког колена. Сада је свима јасно, да се народ није преварио. Од орла се рађа опет орао, од храста опет моћни храст. Сада цео народ види и зна, да је кнез Карол од оних владалаца, који знају да поведу народе њиховој величини. Али историја неће забележити само ратну славу кнежеву. Она ће пре свега његове забележити као уникум, као нечувен пример у аналима свију народа, да је владалац једне мале земље умео, усред поплаве једне стране велике војске, и усред огромних захтева једног великог рата, сачувати недирнуте све слободе и сва права народна. Розети завршује срдачном добродошлицом победоносном војводи и најлепшим жељама за кнегињу, коју назива „слатком утехом рањеника“.

Кнегиња Јелисавета одиста је била „слатка утеха“ не само румунским него свима рањеницима, који су лечени у румунским болницама, (богато снабдевеним свима потребама) — као што доказује писмо од 13. Децембра

1877. којим је царица руска Марија одликовала кнегињу Румуније својим орденом Св. Катарине.

Велики кнез Никола шаље редовно телеграфска и писмена извешћа кнезу Каролу о свима даљим биткама најпре руске па онда српске војске, Тако телеграфише из Богота 21. Децембра кнезу Каролу у Букурешт:

„Борба Срба с Турцима 16. Децембра код Пирота била је очајна и крвава. Турска војска, у којој је било 12 табора, повукла се на Софију, изгубивши у борбама са Србима од 12. до закључно 16. Децембра око хиљаду људи, или бар 900. и оставивши у српским рукама 24 топа. Паша, који је командовао овим турским одредом, рањен је и побегао је. Ова је победа коштала Србе 700 људи које погинулих које рањених.¹⁶⁷

22. Децембра пише кнез Карол цару немачком измеђ осталог:

„Кад сам се 1866. године праштао, Ваше Величанство је жалило што се „један Хохенцолерн подчињава Полумесецу“. Те су ме речи Ваше Величанство до срца заболеле, и ја сам тада одговорио: „Ја истина за сада признајем сузеренство Султаново, али само за то да бих га у недалекој будућности достојно скинуо“. Од тога доба прошло је 11 година и за цело то време све што сам радио било је управљено томе циљу. Нарочито сам се старао, да моју младу војску за то спремим. Увидевши одмах испочетка да Румунија има услова за живот, ја сам радио угледајући се на наше претке, а нарочито на искрено љубљенога и високо поштованог шефа наше породице, и посветио сам сву моју радну снагу одбрани земље. Често ми је изгледало, да је циљ бескрајно далеко. Данас се чудим да сам већ стигао до мете. Поред овог мог лепог успеха моја је највећа награда признање Вашег Величанства, и ја, моја земља и моја војска поносимо се њиме“.

28. Децембра телеграфише кнез Карол великоме кнезу Николи ово:

„На глас да Висока Порта има намеру да преговара непосредно са твојим главним станом о примирју, које

¹⁶⁷ Стурза, књ. III, стр. 366—367.

би обухватило и главне услове за мир — јавно мњење Румуније јако је узбуђено бригом, како ће проћи интереси наше земље у тим преговорима. Ја сам апсолутно миран, јер познајем твоја пријатељска осећања према мени и благовољење, које си још од почетка рата узивао мојој земљи. Само те молим, када дође тренутак за решавање, да имаш доброту јавити ми, на који ћемо се начин споразумети о учешћу, које треба да буде резервисано Румунији при преговорима за примирје, који би обухватили и главне услове за мир. Ово учешће оправдано је учешћем моје војске у рату. Ја се дакле обраћам теби с молбом, да ме благовремено известиш, како би ти могао изложити услове, који треба да буду уговорени у корист Румуније“.

30. Децембра ђенерал Хараламби је у Назир Махали, коју је заузео после борбе од три сахата јужно од Видина. Кнез му наређује да, чим концентрише своје трупе, одмах цернира Видин.

Срби су отели Ниш и задобили 150 топова, неколико хиљада пушака и много хране.

Немајући никаквог одговора од великог кнеза, на свој телеграм од 28. Децембра, кнез Карол шаље 2. Јануара 1878 свог пуковника Ариона у Казанлик, да у руском главном стану учествује у преговорима за примирје. Влада румунска дала је пуковнику упуства да тражи:

1. До дефинитивног мира румунска војска да држи градове Никопољ, Рахову, Лем-Паланку и Видин.

2. Потпуно и формално признање независности Румуније.

3. Да се поруши Адакале.

4. Да сви рукавци на ушћу Дунава заједно с оним Св. Ђорђа припадну опет Румунији.

5. Сто милиона ратне оштете да се исплате Румунији. До исплате да држи градове Никопољ—Видин.

За случај да румунском изасланику не допусте да учествује у преговорима, пуковнику Ариону ставља се у дужност да протестује против свију одлука које би се тичале Румуније и да их објави као *nulles et non avenue*.

4. Јануара објављен је закон, који су решили сенат и комора и по коме: сви официри, који су у рату оне-способни за службу добијају пенсију, колика им је била плата, тако исто и удовице погинулих официра и сирочад до пунолетства. Подофицири и војници инвалиди добијају пенсију од 360, 300 и 240 франака.

6. Јануара шаље кнез ђенерала кнеза Жана Гику у Петроград да код руске владе поради, да и румунски представник учествује у преговорима за примирје. Од ове мисије нада се кнез много, јер је Гика за време рата био аташиран цару, који га је заволео, а осем тога он носи цару писмо, у коме га кнез Румуније подсећа на уверавања, која је имао срећу да добије од Њега, „*généreuses assurances qui marquent pour mon pays une valeur plus haute, une portée plus élevée que les traités les plus formels!*...“

Тек када је пуковник Арион стигао у Казанлик одговара велики кнез Никола:

„Ја не предлажем Турцима ништа друго до суштствене услове за мир, који су ми послати из Петербурга, и у којима интереси Румуније нису заборављени. Ако закључимо примирје, јавићу ти одмах услове и које тачке треба твоје трупе да заузму. Што се тиче детаљних услова за мир, ја их не знам, обрати се у Петроград“.

Овај телеграм умирио је у неколико румунску владу, али опет Коголничану упућује руском представнику у Букурешту ноту, у којој каже, да је Румунија самостално огласила Порти рат, и тиме већ доказала своју потпуну независност. Румунска војска није ушла у акцију на позив саме руске главне команде, него и на позив руске владе, кнеза Горчакова. Румунска је војска сматрана од Русије као *савезничка* војска не само у почетку рата, него и на самом бојишту, на коме је своју дужност са самопрегорењем вршила, као што доказују толике наредбе и друга службена документа највиших руских команда. Овај карактер савезничке војске, који је имала у рату, не може јој се одузети ни при дипломатским преговорима. Румунија има и дужност и право да учествује у преговорима за мир,

као што је учествовала и у борбама, и румунска влада мисли, да је руска врховна команда само у претрпачности са другим пословима на то заборавила. Зато влада јавља царско-руском представнику у Букурешту да је послала пуковника Ариона у Казанлик а ђенерала Гику у Петрбург и т. д.

12. Јануара. Румунска војска, која оперира у правцу Видина, после мањих судара имала је озбиљну битку код *Смрдана*, у којој је победила, и отела четири Круповска топа, заробила 300 војника. Турци су оставили на бојишту 400 погинулих и преко 400 рањених. Од румунске војске одликовали су се у овој битци 4., 6. и 9. пук Доробанаца, који су имали 119 погинулих и 316 рањеника. Кнез би хтео да одјури опет својој војсци, али мора да јој ову победу честита депешом, јер га влада преклиње да остане. Јављено јој је да долази гроф Игњатијев с једним писмом царевим за кнеза.

IX

БЛАГОДАРНОСТ РУСИЈЕ РУМУНИЈИ

ЗА ЊЕНУ ПОМОЋ НА ПЛЕВНИ

Генерал Гика јавља из Петрограда о разговору који имао са царем и Горчаковом:

Русија ће чувати интересе Румуније, гарантоваће јој независност, а поднесене жртве накнадиће јој богато уступајући јој — Добруцу... У преговорима за мир Румунија не може бити *partie contractante*, јер Европа још њу није признала као независну државу. Док се то не учини на каквом конгресу, на Русији је дужност да се стара за интересе Румуније. Што се тиче мисије, коју је кнез послао у Лондон, ако би се на конгресу покушало неутралисање Румуније, то би цар и Горчаков сматрали као највећу увреду Русије, а то неће допустити ни Немачка ни Аустроугарска...

15. Јануара отпочиње румунска војска бомбардовање опкољеног Видина из 148 топова.

16. Јануара: Цар Александар и кнез Горчаков изјавише румунском представнику у Петрограду: *да Русија мора узети натраг она три округа Бесарабије*, што их је Париски Конгрес био дао Молдавији. У накнаду за та три округа даће се Румунији дунавско Делта и Добруца до Кистенце.

Кнез је изван себе.

Коголничану телеграфира Гики у Петроград да нај-енергичније протестује противу намере руске владе, да се позове на чл. II уговора о пролазу руске војске преко Румуније и на све моралне разлоге. Кад је генерал Гика томе приступио, кнез Горчаков му је овако

пресекао реч: „Ма на какве се разлоге ви позивали, наше се одлуке не могу ни уздрмати, ни модификовати. Ви стојите пред једном политичком нуждом. У осталом румунска влада игра опасну игру, шаљући специјалне мисије на стране дворове, и дражећи становнике Бесарабије да протестују. Та опасна игра може учинити, да Румуни изгубе симпатије цареве“.

18. Јануара одговара Коголничану, да није истина шињање мисија и дражење становништва. Румунија се једино позива на члан II руско-румунског уговора, у коме Русија гарантује садашњи интегритет Румуније.

19. Јануара стигао је Игњатијев у Букурешт и донео је два писма, једно од Горчакова румунском министру иностраних дела, а друго од цара кнезу.

Писмо Горчакова готово претећим изразима вели, да Румунија има да благодари Русији за целу своју прошлост и за будућност. Овај тренутак је пресудан за даље одношаје обеју земаља. Ваљда ће државничка мудрост у румунској влади бити јача од партизанске страсти!

Царево писмо гласи:

„Ја сам поверио мом ђенерал-ађутанту грофу Игњатијеву мисију, да се отворено објасни са министрима Ваше Светлости о неким питањима, која се тичу евентуалних преговора за мир. Гроф Игњатијев зна моју мисао, познаје моја благонаклона осећања за Вашу Светлост и моје симпатије за Румунију. Ја мислим да ће у њима наћи Румунија и од сада као и до сада најбољу залогу за своју сигурност и напредовање. Чврсто рачунам на личну помоћ Ваше Светлости да се уклоне сметње партизанских обзира.

Молим Вашу Светлост итд. Александар“.

Гроф Игњатијев, на аудијенцији код кнеза, кад му је предао ово писмо, не додирује ни једном речи оно што боли. Тек на питање кнежево, да ли Русија намерава покретати и питање о каквој исправци границе, Игњатијев одговара, да цар лично жели и много полаже да поврати Бесарабију.

На то кнез Карол изјављује своје убеђење, да то није царева жеља, да та мисао није од њега потекла,

него од једне моћне политичке струје у Русији, која на томе ради, па се само крије иза цара. „Ја ћу писати цару о томе, јер ја не могу пристати да се Бесарабија откида од моје државе“.

Ма колико да се Игњатијев трудио да докаже, да је трампа Бесарабије за Добруџу велики ђар за Румунију, кнез оста при својој изјави.

20. Јануара налази Коголничану, да се нема куд него да треба спремати јавно мњење за губитак Бесарабије. Кнез му одговара да се у том питању *не сме* попуштати, докле год не исцрпе сва средства да се тај губитак спречи. Он ће се по овој ствари обратити лично цару.

У вече је Игњатијев на ручку у Двору, Разговор му је жив, пун духа и — анегдота. У том разговору, онако узгред помену и могућност да кнез Карол буде изабран и за кнеза Бугарске... Шта више чак се обраћа кнезу с питањем, да ли би се он примио? Кнез је одмах окренуо разговор на другу тему. Кад се, опет узгред дошло на питање о Бесарабији, Игњатијев рече, да му изгледа да би румунски министри лакше пристали на ову трампу него сам кнез. Овај озбиљно одговара да његови министри с њиме заједно потпуно осећају сву ужасну одговорност таквога корака, и онда стаде опширно разлагати унутрашњи и спољни положај, који би после губитка Бесарабије настао за њега и његову земљу.

Калимаки Катарцију јавља из Париза, да је после разговора са свима меродавним личностима дошао до уверења, да је цела Европа са свим равнодушна према бесарапском питању, да нико, па ни сама Немачка, неће имати ништа против тога, ако Русија узме Бесарабију.

21. Јануара изјављује Браћану кнезу да, колико он познаје своју отаџбину, ова неће никада драговољно пристати да се уступи Бесарабија. Мора бити да је то рекао и грофу Игњатијеву, јер му је овај одмах помолио мамац — бугарске круне... Браћану је после тога дотрчао кнезу да му каже, како та мисао није за одбацивање. „И ја тако мислим, само нисам хтео да то покажем Игњатијеву. Тај човек није увек на терену реалности. Он чешће пушта дизгине својој уобразиљи“.

Тек 22. Јануара добија кнез телеграм великога кнеза Николе од 19. Јануара из Једрена:

„Честитам Ти срећан свршетак рата. Порта је примила основе за мир, које смо ми предложили и тако је уговорено примирје, које ће трајати док се мир не закључи. Молим те услед тога, да прекинеш даље ратне операције и да се спремиш да твојим трупама поседнеш Видин и Белградџик, који између осталог имају да нам се предаду. Детаљи примирја и епоха за евакуацију послаће се по куриру“.

Кнез шаље пуковника Кандијану да однесе цару ово његово писмо:

„Генерал Игњатијев предао ми је писмо, којим ме је Ваше Величанство почаствовало и говорио ми је о извесним територијалним изменама, које би царска влада желела да изврши приликом закључења мира.

Ваше Величанство зна, колико бих био срећан да га лично задовољим и колико сам био поносит, што сам могао у границама мојих скромних средстава доказати, колико ја водим рачуна о жељама Вашег Величанства.

Прошлост је дакле поуздано јемство за моју готовост, да тражим и да нађем решење, које би све измирило.

питања о ректификацији граница увек су врло деликатна, јер задиру у народносне осетљивости, те зато заслужују особиту пажњу.

Према томе моја је дужност, да не кријем од Вашег Величанства на какве би тешкоће наишао предлог за извесне промене.

Верујући у великодушност, о којој је Ваше Величанство дало тако сјајних доказа, када је узело у своје руке одбрану угњетених Хришћана на Истоку и када је сјајним победама своје војске осигурало успех, коме су тако великодушно тежили Суверени Русије; ослањајући се на драгоцену уверавања, која сам имао срећу добити из уста Вашег Величанства, ја се усуђујем надати се, да ће влада Вашег Величанства наћи начин, да осигура своје интересе а да не умањи достојанство Румуније.“

23. Јануара кнез телеграфично великом кнезу Николи:

„Примио сам депешу, којом ми Ваше Царско Височанство јавља закључење примирја. Честитам од свега срца Вашем Царском Височанству и храброј царској војсци на сјајним успесима и славним постигнутим резултатима. Јако сажаљевам, што се у Петрограду није водило рачуна о нашој молби, да наш изасланик учествује у закључењу примирја као заступник једне савезничке ратне стране. То доводи моју владу у врло мучан положај према земљи. Изјављујући нашу оgradu противу тог незаслуженог искључења, ја ћу наредити да се спреми окупација Видина и Белградица, и ја ћу те градове као и остале на дунавској обали задржати као залогу, док се не исплате ратни трошкови и оштета, коју Турска дугује Румунији.

Карол“.

У тајној седници коморе изнесена је цела ова прениска с Русијом. У великом узбуђењу изјавише народни посланици, да се Бесарабија може отети од Румуније само силом.

Коголничану наређује Гики, да каже Горчакову, како је тај руски захтев поразио целу земљу, како нема ниједнога Румуна, па ма којој он партији припадао, који би потписао, да се од Румуније отме једна земља, коју су у своје време све велике силе признале као румунску.

Кнез је наредио, да се обустави бомбардовање Видина, које је трајало девет дана. —

Непријатељско расположење према Русији узима таког маха, да може доћи до акутне опасности. Чак озбиљни државници саветују влади енергичан отпор!

Горчаков је одговорио Гики, да нема ништа друго да му каже до оно, што је Игњатијев рекао у Букурешту.

Коголничану саопштава свима представницима Румуније код великих сила, шта Русија тражи, и шта јој је одговорено. Кнежевска влада не може уступити једно земљиште, за које су све велике силе признале, да је њено *ab antiquo*. То није више само народно, румунско питање, већ је то еминентно европско питање.

25. Јануара интерпелација у комори због Бесарабије. Урекија интерпелише по форми умерено, али у

ствари страшно. Он показује једним историјским прегледом, колико је румунске крви проливено за Бесарабију, док је та земља освештена као румунска за навек. Он изјављује, да Русија, која је била сведок, кад је Румунија својом крвљу извојевала своју независност, не може своме савезнику отимати парче његове рођене земље. Једно је сигурно, да Румунија никада неће на то пристати.

Браћану одговара: Он потпуно разуме осећања уплашеног родољубља, која су изазвала ову интерпелацију, али при свем том у њој се ствара велика тешкоћа за владу, јер је натерује, да у одговору повреди дипломатске облике. Русија није службено ставила свој захтев, него само официозно. Наравно да је румунска влада одговорила, да не може уступити ни једно парченце румунске земље ни за најкориснију трампу. Она се још нада, да ће уверити меродавне људе у Русији, колико је неправедан тај захтев. Још се она нада у цара, који је сваком приликом признао и хвалио храброст румунске војске.

Вернеску предлаже овакву резолуцију:

„Пошто је комора из саопштења владиног сазнала за намеру Русије, да један део румунске територије узме, а да за то у накнаду даде једно парче земље с друге стране Дунава, донела је овакву резолуцију

„Узевши у обзир:

1. Да је интегритет Румуније гарантован свима Великим Силама;
2. Да је Русија својом конвенцијом од 4. априла 1877., у чл. II понова гарантовала тај интегритет;
3. Да је Румунија верно испунила све своје обвезе по тој конвенцији, и у потпуној вери у правдољубље Њ. В. Цара Руског;
4. Велике жртве па и жртве у крви, које је Румунија поднела да очува интегритет и независност своје земље;
5. Да независна и хомогена Румунија одговара интересима и њених суседа и целе Европе;

Скупштина изјављује, да је решена одржати неповредност румунске територије и да неће допустити, да

се отуђи ниједан део њен ни под каквим именом, ни за какву накнаду у земљи или оштету и — прелази на дневни ред“.

Сви присутни посланици, њих 93 примају ову резолуцију једногласно. Министар-председник саопштава, да се и сенат једногласно придружује овој одлуци коморе. Пред таквим доказом патриотске слоге у законодавном телу он му предлаже, да се напусти оптужба бивших министара те да нестане и тог једног узрока за неслогу. И тај предлог је сад примљен једногласно.

Али Гика из Петрограда телеграфише из свог последњег разговора са Горчаковым: 1. Да ће се Бесарабија узети, и ако се Румунија успротиви, онда неће добити никакву територијалну оштету. 2. *Русија неће ни тражити Бесарабију од Румуније него од Турске, јер је цела Румунија заједно са Бесарабијом саставни део Турске!* 3. Русија неће се освртати на протесте Румуније, јер је одузимање Бесарабије непроменљива одлука Русије. 4. За ратну оштету нека се Румуни не обраћају у Петроград него Игњатијеву у Једрене.

27. Јануара изјављује Аустро-Угарска, да не може допустити да Румунија заузме Видин. Коголничану одговара, да Румунија и не мисли задржати Видин за себе, него хоће да га држи као залогу док не добије ратну оштету.

28. Јануара пише кнез Карол немачкоме цару између осталог (излагање досадашњих преговора о Бесарабији) и ово:

„Усуђујем се надати се, да ме Ваше Величанство неће оставити без своје помоћи у овом критичном тренутку, јер је раздражење због овог руског захтева узело такве размере, да само с тешком муком могу моје људе да уздржавам од неразвишљених израза и насилних дела. Већ се мени пребацује, што нисам пре мог прелаза преко Дунава тражио нову гаранцију за интегритет нашег земљишта од Русије. Ја сам онда нашао, да је витешки не стављати никакве услове. Онда су Руси били у невољи. Ја нисам хтео да их уцењујем никаквим пазаром.

„И тада сам се ослонио и сада се још надам у племенити карактер цара Александра, да ће напустити једну мисао, која ће Русији мало користити, а мене и моју земљу бациће у најмучнији положај.

„Опростите. Величанство, што сам се у овој тугаљивој ствари усудио на вас обратити, али моја је дужност да учиним све што могу да спасем моју земљу од ове штете.

„У тврдом уверењу и т. д.“.

29. Јануара пита Ђенерал Гика у министарству иностраних дела у Петрограду, да ли би добро било да Румунија пошље једног свог дипломату у Једрене, као што то пуковник Арион предлаже? Гире одговара, да царска влада нема више ништа да саветује Румунији, нарочито после оне резолуције у комори, која је акт отвореног непријатељства према Русији. Гика покушава да се брани, али Гире му даје разумети, да Румунија може радити што јој драго, цар ће урадити оно што он хоће!...

Енглески амбасадор у Бечу рекао је тамошњем румунском агенту, да за Енглеску и за остале велике силе има много важнијих питања од Бесарабије...

31. Јануара кнез добија рапорт свога команданта пред Видином, у коме излаже текст депеше, коју је турски министар војни послао команданту Видина Изетпаша на основу чл. 5. протокола о примирју, по коме град има да се преда *руским* властима. Кнез пита депешом великога кнеза, који му је обећао послати по куриру текст тога протокола, па то још није учинио, је ли текст Реуф-пашине депеше аутентичан?

2. Фебруара Коголничану тражи циркуларном нотом великим силама, да се призна независност Румуније. Он то тражи и од Порте и обећава јој, ако она са тим признањем похита, чврстиће пријатељство између Румуније и Турске, него што беше раскинута вазалска веза.

Уједно Коголничану одговара кнезу Горчакову на његово писмо, које је Игњатијев донео. Задоцнио се, вели, с одговором, али је морао најпре да саслуша најнадлежније државне органе, који су у тако тешким приликама једини поуздани вођ за сваку владу. И ако

независност наше државе још није освештана Европом. Ми смо на основу дубоког осећања народног достојанства, које је свесно себе, дошли до уверења, да се ни један део земље, која је јуче прокламовала своју независност, не може сутра по пристанку народа одвојити од његове очевине. Предлози ђенерала Игњатијева изнесени су тако из небуха, да су њима сви били болно пренеражени и суверен и министри и цео народ. Нико није могао ни помислити, да ће Румунија у награду за све своје услуге, напрезања и жртве — добити то, да јој се одузме један део њене територије. Нико није могао ни помислити, да ће у место увећања, које се с правом могло очекивати, доћи сакаћење, у место заслужене награде једна нова најгрознија жртва. За тим подсећа на обећања, која су цар и велики кнез Никола у главном стану давали односно будућности Румуније, којој су службено признавали положај *d'Etat belligérant et allié*. Коголничану подсећа још и на речи, које је цар казао њему самом, кад је полазио из Јаша за Русију „*que les Roumains pouvaient dans l'avenir compter en toute occasion sur son sympathique et puissant appui*“. Како је страшно било буђење из свега тога. После толиких обећања и снова, кад је дошло до разрачуњавања, Румунија је просто одгурнута, није јој се допустило да учествује у преговорима у Казанлику, него је упућена у Петроград а из Петрограда су је упућивали на Игњатијева, и тек овај јој је изрекао пресуду. У силном и праведном гневу свом дало је јавно миљење одушке својим увређеним осећањима, а све политичке партије сложиле су се, да једногласно одбију руске претензије! Своју ноту завршује Коголничану овако: „Молимо да се резолуција коморе, коју немамо потребе правдати, јер је она праведна, не сматра као антируска манифестација, или као *manque de respect à la personne de S. M. l'Empereur*. Наше досадашње држање гарантује довољно реалност наших осећања према великоме царству и према великодушном ослободиоцу хришћанског истока. Ми смо доказали, да смо верни и лојални савезници и такви ћемо и остати“.

Тек 3. Фебруара стиже кнез Обољенски и донесе кнезу Каролу писмо великога кнеза Николе, у коме овај каже „да су интереси Румуније добили праведно задовољење тиме, што је Порта признала независност Румуније, и што јој је у начелу осигурана оштета у територији“. Затим потврђује, да је уговорено да Турци уступе градове Русима и моли кнеза да за сада, *привремено* румунске трупе приме и поседну Видин и Белградик...

8. Фебруара добија кнез од свог оца једно писмо, у коме имају и ове речи:

„И ако је појамно, што Русија хоће овом приликом да скине са себе и последњу последицу Париског Уговора, опет је непојамно да хоће да нанесе такво понижење једној земљи, која је не жалећи ни крв ни имање верно издржала уз њу цео овај страшни рат.“

Кнез одговара свом оцу 9. Фебруара:

„Ми сада живимо у таквом узбуђењу и таквим бригама, које би могле сломити и најјачег човека. У напорима и невољама страшнога рата нисам толико страдао као сад. Бесарапско питање је изазвало ужасно узбуђење, па ипак, поред свију протеста, морамо пазити да не увредимо Русију. При свем том нисам се могао уздржати, да не кажем Игњатијеву, како ме запрепашћује намера Русије, да од свог савезника отме парче његове земље, јер обећана компензација не прави на ме никакав утисак, а што се независности тиче, њу смо искупили нашом крвљу, за њу немамо никоме да благодаримо, до себи самима“.

12. Фебруара заузеле су румунске трупе Видин.

Опозиција противу владе расте. У сенату се покушава да се кабинет обори, јер таква влада нема више моралног права да земљом управља. Балачану из Беча јавља, да Аустрија светује што скорије повући из Бугарске све румунске трупе.

13. Фебруара у сенату нападају на владу Д. Гика, Д. Стурза и Јепурану и траже од ње, да све оно што је уговорено, или се буде још уговарало између Русије и Турске, у колико се тиче Румуније огласи као *nil et non avenu*. Осем тога захтевају, да се румунске трупе

повуку са десне обале Дунава. Седница је трајала до дубоко у ноћ. Непрекидно се нападало на владу оваквим питањима: Кад је још при почетку рата цела европска штампа говорила, да Русија намерава тражити Бесарабију за себе, зашто су онда у опште румунске трупе прелазиле преко Дунава? Зашто је десет хиљада Румуна пролило своју крв?

Браћану је одговорио: да он није русофил као што му опозиција добацује. За садашњу ситуацију није крива Румунија, него је Русија у току рата неколико пута мењала намере. Тако се сад види, из једног саопштења грофа Шувалова лорду Дербију од 8. Јуна 1877, да је Русија онда намеравала тражити као цену за њено признање румунске независности, да се њој врати Бесарабија. Напротив, доцније када су се Руси и Румуни заједно борили на Плевни, не само да се с руске стране није помињао тај пазар, него се давала на знање њена готовост, да Румунији уступи колико год она хтедне од Бугарске. Што се тиче захтева, да се румунска војска повуче са десне обале Дунава, то је већ наређено и то се у партијама извршује. Што се тиче услова за мир, Румунија ће примити само оне, које она сама буде уговорила са Турском, или који буду уговорени на међународној конференцији, која се очекује. За неутрализирање Румуније, ова нема никаквог права, на које би се могла позвати. Оно се може постићи само ако Европа хтедне да јој то да.

После ове беседе Браћануове, сенат је са 36 гласова против 16 изгласао поверење влади.

Истога дана заузели су Румуни Белградик.

Кнез Карол пише престолонаследнику Немачке измеђ осталог и ово:

„Ја сумњам, да се још коме догодило оно, што се сад с нама ради, то јест да нам наш савезник, коме смо се на невољи нашли у помоћи, после успешног рата отима и од наше сиротиње. Опет поука да у политици не треба радити по осећању, него по хладном рачуну. То је противно мом карактеру, али кад неко има да брани интересе читаве једне земље, он мора да води о томе рачуна.

„Поступак руске владе довео ме је у врло мучан положај према мојој земљи. Отворено ми се пребацује, зашто у тренутку, када је тражена наша помоћ, нисам формулисао наше услове? Али ми нисмо ратовали за Русију него за нас, да на бојишту зарадимо нашу независност, а осем тога имали смо конвенцију, у којој нам је Русија гарантовала садашњи интегритет наше државе. Ми нисмо могли ни слутити, да ће Руси у Једрену заборавити да смо ми савезници. — — — — —

„Била би права срећа, када би Немачка хтела да привеже за себе благодарност Румуније. То ни за Немачку не би било на одмет, јер ће она при потоњим преображајима на Истоку бити важна чињеница.

„С тога бих ја желео, да Румунија има да благодари Немачкој, што је сачувала своју Бесарабију. Међусобне симпатије добиле би чврсту основу, која се интригама не би могла кварити. Осем тога Дунав је немачка река. Ми, као чувари његовог ушћа имамо право очекивати, да се Немачка заинтересује за бесарапско питање“.

15. Фебруара тражи опозиција од кнеза Карола, да пре абдицира него што би пристао да жртвује један део државне територије.

Какве су последице свршенога рата показује и факт, да је румунска комора морала да вотира кредит од 100.000 франака за само укопавање животињских лешина...

23. Фебруара Коголничану наређује Гики у Петрограду, да на све могуће начине сазна: хоће ли Русија отимати Бесарабију силом или ће чекати да јој конгрес досуди ту провинцију?

24. Фебруара одговара Гика: Министар Гире прочитао му је извешћа барона Стуарта из Букурешта како румунска влада, у место да стишава раздражене духове, напротив потпаљује страсти против Русије. Гика је одговорио, да је раздражење порасло не због махинација владиних већ због штампања Шуваловљевог меморандума, да ће се независност Румуније уценити одузимањем Бесарабије. Гире налази, да је Румунија сама крива, што се није споразумела о томе са Ру-

сијом него ју је натерала да се послужи другим средствима. Гика пита спада ли у та средства погодба са Турском? Гирс на то није одговорио.

25. Фебруара енглески амбасадор у Петрограду казао је Гики, да Енглеска нема никаквих интереса на ушћу Дунава. Када би Немачка и Аустрија протестовале противу уступања Бесарабије, Енглеска би им у томе приступила. Али ако те две велике силе напусте своје интересе, Енглеска се неће сама противити.

Истога дана јавља Барнав Литеану из Берлина, да му је државни министар Билон казао: поред свег интересовања Немачке за Румунију, она се не може одупрети захтеву Русије, са којим изгледа да се слажу све велике силе.

Калимаки Катарцију јавља из Париза, да се Румунији неће допустити да учествује на конгресу. .

27. Фебруара, на свечаном пријему дипломатског кора у Петрограду, цар је рекао румунском представнику: *Je voudrais bien que la Roumanie se rappelle les immenses services que la Russie lui a rendus et le sang qu'elle a versé pour elle; il me semble qu'elle l'oublie trop facilement!* Кад је царица приступила Гики и почела да му нешто говори, цар јој је дао знак да прекине, узео ју је испод руке и одвео у другу дворану...

Кнез Карол прима у адијенцији турске паше Етема и Ахмеда, које је румунска војска заробила и каже им, да су слободни, пошто је мир закључен. Кнез даје свакоме по једну сабљу на поклон, а њихове сабље задржава за спомен.

28. Фебруара телеграфише велики кнез Никола, да се не слаже са разменом заробљеника. То је прерано.

Ово мешање великог кнеза Николе у послове кнеза Карола даје овоме жалосну сигурност, колико је потресен добри одношај између Румуније и Русије, на коме је он толико радио.

Гика јавља за нов разговор са Горчаковом, који му је казао: Савршено је излишно, што се Румунија тужака целом свету. Царева воља, да поврати Русији три бесарапска округа, не може се променити. Русија је вољна да о томе преговара с Румунијом. Ако ова

на то не пристане, Бесарабија ће јој се отети силом без икакве компензације. Оружан отпор Румуније био би не само узалудан, него би био опасан за сам опстанак Румуније.

2. Марта. према извешћима из Беча, Коголничану се још нада, да ће се Бесарабија моћи спасти. Кнез није тога мишљења и у тешким је бригама за будућност. Јер баш тога дана Руси поседоше све војничке важне тачке у Бесарабији, а Горчаков је казао Гики: чланом II конвенције за прелаз руске војске кроз Румунију Русија се *само према Турској*, противу које је хтела да ратује, обвезала да од Турске брани интегритет Румуније. Тај члан не односи се на одношај између Русије и Румуније. Русија се није тиме ни на што обвезала односно својих захтева.

9. Марта најзад стиже текст Сан-Стефанског Уговора у Букурешт и то не службеним путем него у једном броју Journal de St. Petersbourg који је Гика послао! Једини члан тога уговора, који се тиче Румуније, гласи овако:

„Чл. V. Висока Порта признаје независност Румуније qui fera valoir ses droits à une indemnité à débattre entre les deux parties. Док се не закључи директни уговор између Турске и Румуније, поданици румунски имаће у Турској иста права, која су гарантована поданицима других европских сила“.

У члану XIX говори се о ратној оштети, коју Турска има да плати Русији (410 милиона рубаља), која се због финансијског стања Турске претвара у *cessions territoriales*. Турска уступа Русији:

а) Санџак од Тулче, т. ј. округе (казе) Килију, Сулину, Махмудију, Изакчу, Тулчу, Мачину, Бабадаг, Хирсово, Кистенце и Меџидије као и острва у Дунавској Делти и Змијско острво.

Пошто Русија не жели да задржи за себе ову територију, то она задржава себи право да је тражи за онај део Бесарабије, који је од ње одузет уговором од 1856 и који се граничи на југу талвегом рукавца Килије и ушћем код Старог Стамбола. Питање о подели вода и риболовима имаће да регулише једна руско-

румунска комисија за време од једне године после ратификације уговора о миру.

б) Ардахан, Карс, Бајазит и територију до Јаганлуга.

12. Марта Русија је одбила захтеве Енглеске и ова се оружа. Делегације у Аустрији дају влади кредит од 60 милиона за војничке циљеве. Ужасан положај за Румунију! У комори 15. Марта интерпелише Протопопеску, какав ће положај заузети румунска влада према условима мира, у колико се тичу Румуније? Когодничану одговара: да је члан о ратној оштети илузориан и да румунска влада неће бити у стању да спречи прелажење руске војске преко Румуније за време трајања руске окупације у Бугарској. Пошто је овај уговор закључен без учешћа румунске владе, то ова нема куд него мора да противу одредаба, које вређају права Румуније, апелира на велике силе. Што се тиче Бесарабије, влада је чврсто решена, да не улази ни у какве погодбе (*à ne pas transiger*)!

16. Марта кнез одлучује са својом владом, да пошљу самога министра-председника са дипломатском мисијом у Беч и у Берлин. За Беч му је дато овакво писмо кнежево Цару Францу Јозефу.

„Господару,

У великој кризи, кроз коју сад Исток пролази, Румунија, која је увек високо ценила благовољење и потпору Вашег Величанства, све више увиђа колико ова вреди за њу. Догађаји, који задиру у моју државу, уверили су ме о потреби да пошљем у Беч мога министра-председника да изложи царској влади ситуацију, тако тешку политички и економски, која је Румунији направљена. Овакав положај једне суседне земље не може бити равнодушан просвећеним саветницима Вашег Царског Величанства. Многобројни очевидни докази њиховог старања за миран развитак ове земље, дају ми поуздања да се у то надам.

Г. Браћану већ је једном имао част да се представи Вашем Царском Величанству, када Га је од моје стране поздравио у Херманштату. Усуђујем се надати се, да ће Ваше Царско Величанство благоволетати до-

пустити му, да Му респектуозно поднесе жеље и потребе Румуније, које ће, у то не сумњам, симпатично одјекнути у великодушном срцу Вашег Величанства“.

Истогa дана вотиран је државни буџет за 1878. Приходи 121 милион, расходи 93 милиона. Суфицит од 28 милиона чисто рачунски постигнут хипотекарним обвезницама. На саме ануитете иде 45 милиона! Државне железнице дале су због трупних транспорта 19 милиона чисте добити. Војни буџет $41\frac{1}{2}$ милиона, јер је рат утрошио све приборе, па ваља набављати скоро све ново.

21. Марта извештај о горопадном разговору између Горчакова и ђенерала Гике :

Горчаков: Је ли истина да румунска влада мисли протестовати противу члана VIII Сан-Стефанског уговора, у коме су одредбе о етапној линији кроз Румунију за везу са руским окупационим трупама, које остају у Бугарској? Ако цар, који је и онако љут на вас због вашег држања у бесарапском питању, чује, да је Румунија и такав протест подигла, онда ће га издати његово стрпљење. Цар ми је заповедио, да Вам кажем нешто, што Ви треба да одмах јавите румунској влади, а то је ово: Ако Румунија буде имала намеру да протестује противу поменутога члана, или ако би се противила његовом извршењу, *цар ће* посетити Румунију својом војском и даће *разоружати румунску војску!*

Гика: Румунска влада, а са њом и цела земља налазе да тај члан VIII вређа права и достојанство Румуније. О томе је Русија требала да се споразуме са Румунијом, а не са Турском, која нема ништа да наређује Румунији. Кад то није учињено, онда значи да Русија сматра, да њена конвенција са Румунијом од 4. Априла не важи више. Уместо да преговара са Румунијом о продужењу те конвенције, она о томе уговара с Турском.

Горчаков: Румунија је у последње време заузела такво држање, да се Русија није могла више упунштати с њом ни у какве преговоре. Међутим Русија остаје при том, да њена војска мора пролазити кроз Румунију и царева је изјава категорична.

Кад је Коголичану овај извештај показао своје

суверену, кнез Карол му је наредио, да сместа телеграфише Ђенералу Гики заповест, да кнезу Горчакову од речи до речи каже ово: „Кнез од Румуније не верује, да она претња потиче од цара, и његов одговор на ту претњу гласи: *Она војска, која се пред царем Александром II борила на Плевни, може бити уништена, али нема те силе, која њу може обезоружати.*

Коголничану извршио је ову наредбу кнежеву, а уједно доставио је и Гикин извештај и кнежев одговор како Браћану, тако и румунском агенту у Берлину.

Браћану одговара, да Андраши не узима озбиљно речи кнеза Горчакова, него држи да је то покушај да се заплаши румунска влада, не би ли тргла свој протест.

Напротив Гика јавља 22. Марта, да му је барон Жомини казао, да се Горчаков преварио, или је цара рђаво разумео, ако је говорио *о евентуалној намери*, да се поседне Румунија и обезоружа румунска војска. *Напротив цар је решио, да изврши обе те мере и зато су већ појачане руске трупе у Румунији.*

Цар аустријски примио је Браћана, казао му је, да јако цени родољубље и храброст Румуна, али да садашње раздражење у Румунији може да нанесе штету њеним интересима...

Кнез Карол зове барона Стуарта и каже му: „Румунска војска учиниће своју дужност и сада, као што ју је учинила и на бојиштима у Бугарској.. Ја не верујем, да је то претња царева. Цар не може ни хтети да се разоружа једна војска, која се на његове очи тако храбро борила, да ју је он за то одликовао са неколико стотина крстова Св. Ђорђа. Јавите то, г. бароне, вашој влади, као и то да је моја жеља, да се поврате добри односи са Русијом“.

26. Марта. Нечијом индискрецијом сазнало се за претњу кнеза Горчакова не само у румунској комори него и у целој Европи, и о њој је већ реч и у енглеском парламенту. Већина европских листова узима у заштиту Румунију против Русије тако, да руски амбасадор у Бечу каже Балачану, да је та претња *просто измишљотина румунске владе!* Лигеану телеграфише из

Берлина, да цео свет одобрава храбро држање кнеза Карола према руским претњама.

Да ли *post hoc* или *propter hoc*, тек 27. Марта добија кнез овакву депешу од руског цара:

„Ваше добро писмо од 21. Фебруара добио сам тек данас. Искрено Вам благодарим и желим исто и Вама, да мир буде трајан и солидан. Моје симпатије и моје пријатељство за Вас и за кнегињу Јелисавету остају непроменљиви, али не могу а да не сажаљевам понашање личности, које су на челу Ваше Владе и које су створиле тако затегнуте односе, тако противне истинским интересима Румуније“.

Кнез одмах зове барона Стурта и пита га: како се то могло десити да његово писмо цару још од 21. Фебруара, тек данас доспева на своју адресу? Ђенерални консул обећава трагати.

У вече дојури Коголничану кнезу сав усплахирен: Руси заузимају стратешке позиције у Румунији, марширају на Слатину, поседају читавом дивизијом Ђурђево, заузимају кантонмане између Неајлова и Забра. Руски ђенералштабни официри праве топографске студије око Плојешта, Синаје и Предеала.

Кнез сумња у та извешћа.

Балачану јавља, да кнез Горчаков демантује свој разговор са ђенералом Гиком, што се у Бечу сматра као први знак руског повлачења.

27. Марта пише кнез своме оцу:

„Данас су Руси већ заборавили, услуге које смо им учинили и које су биле пресудне за њихове даље операције, па нам већ прете да нас обезоружају. Начин како сам ја на ту претњу одговорио, а нарочито речи, које је барон Стурт чуо из мојих уста и јавно својој влади, изгледа да су фрапирале цара, јер сам после два дана добио од њега ову љубазну депешу, коју ти у прешесу шаљем. Увод, као *point de départ*, врло је карактеристичан. Завршетак може се разно тумачити, на сваки начин морамо бити на опрези, у толико више што се у земљи предузимају кретања руских трупа, која нас не могу умирити. Ја само чекам да се ђенерал Дрентелен врати из Сан-Стефана, куда је позват, да га

питама. шта значе та кретања? Ја сам међутим предузео све диспозиције, да концентришем моју војску у Малој Влашкој. Ја се још надам, да ће ова олујина проћи, али ако не прође сваки ће учинити своју дужност. Често поредим садашњи положај Румуније с оним у коме је била Прајска 1806|7, а Сан-Стевански мир с оним из Тилзита. Ја се ослањам на моју добру звезду, и тврдо сам уверен, да ћу на доњем Дунаву направити солидну државу са добром војском, за коју ће се цела Европа интересовати. Ко би пре рекао, да ће ова мала земља тако енергично да се одупре неправедним захтевима!

„Андраши је казао Балачану: „Ја не могу да радим поверљиво ни с ким другим до с Вашим кнезом на чију дискрецију могу да се ослоним. Његово је држање дивно и осваја му симпатије и поштовање целога света, најживље у Аустро-Угарској. То није само моје мишљење него и царово“.

„И бечке новине пишу пријатељски о нама. N. F. Presse сасвим је на румунској страни. У толико је чудније држање берлинске штампе. „Norddeutsche Alg. Zeitung“ иде тако далеко да тврди, како Румунија има да благодари за своју независност једино *руској* крви и да из благодарности треба да уступи своју Бесарабију Русији“.

3. Априла налазе се комора и сенат у великом узбуђењу. Сваким даном заузимају руске трупе све већи простор у Румунији. Бесарабија је већ сва у рукама руске војске, која је посела све стратешке позиције. Народно представништво налази, да би румунску владу требало преместити у Крајову, и хоће о томе да донесе одлуку.

У земљи се осећа јака оскудица у новцу. Једва се плаћа уредно војска, која је у осталом већ концентрисана у Малој Влашкој.

Истога дана вратио се Браћану из Берлина, и реферише кнезу, да му је Бизмарк ово казао: Ако Румунија учини по вољи Русији, а он јој то искрено прешино саветује, онда она може од Русије много тражити и много добити, може добити сто милиона и још већу компензацију у земљишту. Бесарабија је за Русију *conditio sine qua non*. Зато Бизмарк препоручује Ру-

мунији да напусти свој отпор у томе питању. Он жели да дође до конгреса и ради на томе. Још је Бизмарк саветовао Браћану, да *Румунија откупи железнице и да настави са немачким банкама преговоре о томе*, који су ратом прекинути.

7. Априла Гика из Петрограда јавља, да је на питање, шта значи нагомилавање руске војске у Румунији, добио овакав одговор: Пошто је Румунија протестовала противу чл. VIII Сан-Стефанског уговора, а Русија не може допустити, да јој се прекине веза са њеним трупима, које остају у Бугарској, то она мора да предузме све мере потребне за осигурање те везе. На Гикину примедбу, да се тај аргуменат не би могао одржати, одговорено му је, да се те мере предузимају колико против Румуније толико и против Аустрије. Држање Аустрије постаје сваким даном сумњивије и она може наједанпут пружити руку Румунији! Ако су те мере Румунији непријатне, онда их се она може лако отарасити. Нека закључи с Русијом конвенцију за време од две године.

Коголничану наређује Гики, да дође у Букурешт на усмени споразум. Пре него што остави Петроград нека још једанпут изјави: У Румунији и влада и коморе и цео народ протестују противу посудања земље руском војском, а у какву нову конвенцију с Русијом полажу у толико мању наду, што су Руси и ону лањску повредили, пре него што су је коморе ратификовале, и што је та конвенција остала мртво слово на хартији.

Кад се Гика 8. Априла праштао у Петрограду, Горчаков му је казао, да румунској влади препоручује да се умири и да буде умерена, па ће се ова запетост уклонити. Горчаков саветује Румунију, да што скорије закључи нову конвенцију с Русијом о пролазу руских трупа, а већ на њен протест противу члана VIII царска ће влада одговорити преко свог представника у Букурешту.

9. Априла промулгиран је закон о хипотекарним румунским обвезницама, које гласе на 5, 10, 20, 50, 100 и 500 франака.

10. Априла кнез добија од оца писмо, у коме имају и ова места:

„Твоја реч, да нема те силе која може обезоружати румунску војску, достојна је једног Хохенцолерна. Она је упалила јавно мњење као муња и освојила за тебе опште симпатије.

„Поступак Русије отргао је Румунију из њене усамљености и заборава. Данас се свет више брине о Румунији него о судбини Турске. То је велики морални добитак.

„Ја не верујем у резултат конгреса, за који још није сигурно ни да ће се састати, али ако се све Велике Силе у том питању сложе, онда Румунија *може* и *треба* да попусти, у свом сопственом интересу, те да изађе из једне ситуације, коју би мање храбри људи морали сматрати као очајну...

„Ти се можеш ослонити у првој линији једино на Аустроугарску у другој на Енглеску. Мера аустријског попустиња нека буде и твоја. Чувај се, да те не одгурају са пута реалне политике. Наравно у таквим околностима не сме бити разних партија, ни аспирација на министарске фотеље, него само родољубља до самопрегорења. На жалост дебате у вашој комори не остављају много наде за такво родољубље“.

Из Италије стиже извешће, да на румунску протест-ноту гроф Корти — ћути. Симпатије „братскога“ народа „латинске расе“ сасвим су платонске.

Услед непрекидне претње из Русије и непрекидног ширења руске војске у Румунији, кнез и влада одлучују, да *румунска војска заузме одбранбене положаје на Карпатима* између Питешта—Кампудунга и Трговишта, и то: IV дивизија у Питешту, II у Курфа де Аргеш; III у Трговишту. Каваљерија да заузме аргешку линију и да се истакне до Гајешти-Титу.

24. Априла упућује Коголичану нову ноту барону Стурарту о концентрацији руске војске у Румунији. Он признаје, да конвенција од 4. Априла 1877 важи и за повратак руске војске, али не важи и за некакве „даље компликације“, које барон Стурарт помиње у својој ноти од 12. Априла 1878., а што је главно, повратак руске

војске у домовину не стоји ни у каквој сразмери са њеним доласком из Бугарске. Помицање трупа не личи више на *marche transitoire* (пролазни марш) него на *installation quasipermanente* (као тројно остајање)! Тако ево већ цео месец дана лежи читава пешадијска дивизија јужно од Букурешта, и ако зато нема никаквог разлога. И не долазе само руске трупе из Бугарске него и нове из Русије и то посведневно и оне се крећу по извесном плану. Румунија не може више да ћути и да сноси ову повреду њене независности и суверенитета, и мора по други пут да против тога протестује. —

29. Априла. Кнез путује да прегледа своју војску. Од Читиле до Титу пролази његов воз између две формалне предстражне линије, руске и румунске, које стоје једна према другој као две непријатељске војске. Кнез је у великој бризи, јер он зна, колико је огорчење завладало у његовој војсци после оне претње са обзорушањем, па зна да најмања непажња с једне или с друге стране може изазвати озбиљан сукоб са недогледним последицама!

У комори је влада тражила још три милиона да допуни опрему војске. Комора даје уместо три четири милиона и предлагач вели, да за то данас не треба никакве мотивације.

Браћајући се са свога прегледа кнез у Питешту срета први брзи воз из Букурешта за Беч, куда се сада стиже за 29 сахата. Колико се година кнез мучио док је дошао до овог резултата! У Питешту за ручком кнез пије у здравље кнеза од Србије и независности Србије, за коју су се кнез и народ српски толико борили.

14. Маја довршила је румунска војска поседање дефанзивне линије, коју јој је кнез одредио, и на њој чека даље догађаје.

Најзад 22. Маја стиже вест, да је за почетак Јуна сазван Берлински Конгрес, коме је задатак „да дискутује о стимулацијама Сан-Стефанског Уговора“.

Кнез одмах потписује пуномоћ за Браћану и Коголничану да заступају интересе Румуније на Берлинском Конгресу. Том приликом кнез каже својим пуномоћницима и ово: Трудите се да се споразумете са Горча-

ковом и Шуваловом. Ви видите, да се ниједна велика сила неће заузети за нашу ствар. Бесарабија је за нас изгубљена. Кад је тако, онда да изађемо Русији на сусрет, можда ћемо тиме успети да добијемо много већу територијалну накнаду с друге стране Дунава, па можда чак и железничку линију Рушчук—Варна. Толико месеца боримо се свима средствима за Бесарабију без икаквог успеха. Дајте да ударимо практичним путем, те да за земљу добијемо што већу накнаду.

Коголничану са свим усваја ово практично гледиште кнежево. Браћану остаје на овом начелном гледишту: Европа нам је својим Париским Уговором дала Бесарабију, и према томе само Европа има право да то питање реши, а Румунија има дужност и од сада као и до сада, да с оружјем у руци брани оно што је њено. Председник коморе Ц. А. Розети придружује се гледишту Браћануовом из ових разлога: Драговољно уступање једне територије може доцније имати врло штетних последица. Ако сад Румунија пристане да трампи три округа, може јој се доцније нудити за сваки даљи округ сјајна трампа, док не би цела Румунија била пребачена на другу страну Дунава.

2. Јуна јавља Браћану из Берлина: Конгрес хоће да одржи мир по што по то и зато је врло вероватно, да ће се врло мало или никако бавити интересима малих држава.

Барон Стуарт изјављује кнезу своју наду, да ће још доћи до споразума између Русије и Румуније односно Бесарабије... Кнез одговара, да ће се о томе у Берлину решавати. Стуарт изјављује као и ђенерал Дрентелен своју зебњу због позиција, које су румунске трупе заузеле. Кнез одговара, да су те позиције чисто дефанзивне (одбранбене).

5. Јуна Браћану телеграфише из Берлина, да је аустријски консул из Букурешта јавио Андрашију кнежеву изјаву, да ће се покорити одлуци конгреса. Кнез одмах одговара, нека Браћану каже Андрашију, да ће се кнез Карол у овом питању руководити само интересима своје државе.

8. Јуна. Ђенерал Черкасов, који је дошао на место

оболеног Дрентелена, изјављује кнезу, да су у Петрограду јако узнемирени због позиција, које је румунска војска заузела и да ће се зато руски контингент у Румунији повећати. Кнез одговара, да је ове мере морао предузети *да ипредумреди* евентуални покушај за *обезоружање румунске војске*.

Истога дана пише кнез свом оцу:

„Пре неколико дана умало што није дошло до опасног сукоба. Руске трупе беху се увукле, западно од Букурешта *кроз* нашу одбранбену линију. Одмах сам послао Церната са заповешћу, да каже Дрентелену да ћу ја, ако се Руси с места не повуку иза своје демаркационе линије отићи мојој војсци, а одговорност за евентуални сукоб наших трупа оставићу руској команди. Услед овога руске су трупе одмах повучене за 15 километара назад и обећано ми је, да ће ту остати. Сутрадан дође у место Дрентелена Черкасов к мени да ми јави, да је оно помицање руских трупа напред било услед некаквог неспоразумљења, и да је руској војсци издата строга наредба да избегава сваки сукоб. И барон Стурт ме је одмах молио за аудијенцију, на којој ми је изјавио своје жаљење, што се то догодило, али је додао да руска главна команда са великом пажњом посматра распоред наших трупа. Одговорих му, да је тај распоред последица руске окупације целе околине Букурешта, која у толико веће неповерење у нама изазива, што се још сећамо свеже претње с обезоружањем наше војске. Стурт је то признао овим речима: *C'est un mot malheureux qui n'aurait jamais dû être prononcé*,¹⁶⁸ па је онда додао, како би желети било да међу нама нестане сваког неповерења. Рекох му, да је то и моја жива жеља, али њено испуњење зависи од Русије. Пријатељство читавог једног народа требало би да је и њој драже него оно парче земље Бесарабије!

„Положај мојих министара у Берлину врло је тежак, у толико више што њихов одношај према конгресу још није регулисан, а немачка влада није добро

¹⁶⁸ „То је један незгодан (несрећан) израз, који никад није требало изговорити“.

према нама расположена. јер њој лежи на срцу пре свега да Русију потпуно задовољи.

„Моје путовање приликом прегледа трупа било је прави тријумфални поход. Војску сам нашао у сваком погледу у одличном стању. Благодаревши народном представништву, које једногласно одобрава све потребне суме, моје су трупе добиле ново одело, артилерија цела има одличну запрегу за све топове. Ако се велике силе на конгресу не погоде, моја ће војска постати фактор о кога ће се грабити“.

Међутим оне се погодише. Браћану телеграфише 11. Јуна. „Бесарабија изгубљена. Да ли не би боље било погађати се с Русијом“?

— А кад сам ти ја то предлагао ниси хтео, него сад, кад је доцкан — могао је кнез помислити, ако није рекао, кад је ову депешу прочитао. При свем том он је потражио одговор од свог министарског савета, који је гласио: оставити решење конгресу.

Истога дана стигла је једна комисија руска, да прегледа руске магацине, јер се јавно говорило о злоупотребама руске интендантуре. Као на команду изгоре највећи руски магацин пред самим Букурештом, у коме је било за један милион хране. Кад су прегледали неколико спашених џакова, нашли су њима више песка него брашна...

Румунски изасланици у Берлину поднели су Бизмарку један свој меморандум и своју наду изјавили, да се никаква одлука о Румунији неће донети, док и њих не саслушају. Њихов меморандум тражи ово:

1. Да се никаква територија не откида од румунске државе.
2. Да Румунија не буде друм за пролазе руске војске.
3. Да кнежевина на основу својих права од толико векова опет заузме ушће Дунава са свима острвима, дакле и са змијским острвом.
4. Да Румунија добије оштету сразмерну према војсци, коју је извела на бојиште.
5. Да се свечано призна независност и неутралност Румуније.

17. Јуна добија кнез од свог оца писмо, у коме има и ово место :

„Када би се само *једна* велика сила изјаснила противу ретроцесије (поновног уступања) Бесарабије, био би оружан отпор основан. Али ако те *све* велике силе оставе у шкришцу, било би сумануто одупрети се оружјем. Ова иста Европа, која сада Румунију високо цени, обележила би је као кавгацију, који једини не да, да се њен мир очува. Румунија би сместа изгубила симпатије свију народа, које је до сада стекла, па макар се сукоб локализовао на румунско-руски рат“.

18. Јуна запечаћена је судбина Румуније у Берлину. Она губи Бесарабију, њена независност признаје се под условом, који важи и за Србију, да Румунија даде и Јеврејима сва грађанска права.

Ево како гласи члан 44. Берлинског Уговора :

„У Румунији разлика верска или конфесионална неће моћи ни за кога бити сметња нити узрок, да га искључе из уживања ма кога грађанског или политичког права, да буде примљен у јавну службу, у чиновне и почасте, или да обавља разне занате и индустрије, ма у коме месту то било.“

„Слобода и спољна практика (вршење обреда) свију вера биће осигурана свима који припадају (*ressortissants*) румунској држави и свима странцима. Никаква сметња неће се правити ни јерархијској организацији разних вера нити њиховим односима са духовним шефовима.“

„Поданици великих сила, трговци и други, без разлике вере биће у Румунији у свему изједначени са румунским грађанима“.

Овај члан унесен је у Берлински Уговор по предлогу францускога пуномоћника Вадингтона услед пресије опште израиљске алијанције и сиљних јеврејских банкара. Једини, који је се противио, беше кнез Горчаков, јер Русија зна, какву муку мучи са својим Јеврејима, али његов отпор беше врло млак. Бизмарк и остали пуномоћници пристадоше одмах у пркос свима напрезањима Браћануовим и Коголичануовим иза конгреса, да спрече ово мешање великих сила у *унутрашња* питања Румуније.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Verax, I. с. стр. 163—164.

Драстично је извешће, које Браћану шаље 24. Јуна:

„Једини ми је кнез Бизмарк казао истину, и то још када сам први пут долазио у Берлин, јер би наши непосредни споразум с Русијом њему олакшао његову задаћу на конгресу. Сви остали имали су свог интереса да ми правимо тешкоће, јер тиме постајаше положај Русије незгоднији, па онда они рачунаху, да сваки за себе што ишчупа, жртвујући Русима нас, на што су још од првог почетка били решени.

„Енглези су нас жртвовали још лондонским протоколом, али су крили од нас нашу судбину, докле год нису своје жеље задовољили.

„Андраши, од како је дошао, само нам је једно говорио: да он због Бесарабије неће ратовати, и да ћемо се ми само направити смешни, ако будемо војевали противу одлука конгреса. Јуче сам га замолио, да ми отворено каже: морамо ли изгубити Бесарабију? Одговорио је: Морате! Кад га упитам, да ли услед тога можемо демобилисати нашу војску, одговорио је: Не, никако, јер се још не зна шта може наступити. Аустро-угарска наставља своје ратну спрему.

„А већ шта нам Горчаков каже, то не треба да вам тек причам.

„Вадингтон нам је казао, да је он пре свега практичан човек, па би за то желео да и ми постанемо практични, т. ј. да истерамо што већу накнаду.

„Корти је био сасвим суров с нама.

„Бизмарк је неограничени господар ситуације“.

20. Јуна телеграфишу из Берлина, да конгрес признаје независност Румуније само под условом: еманципације Јевреја, ретроцесије Бесарабије Русији, а Румунија за ово добија ушће Дунава са свима острвима и Добруџу до линије Силистрија — Мангалија. Ситуација је врло озбиљна, јер ће еманципација Јевреја направити дар-мар у земљи. Лорд Биконсфилд саслушао је пажљиво румунске изасланике, па им је казао само ово: *En politique l'ingratitude est souvent le prix des meilleurs services!* Браћану и Коголничану позвати су на седницу конгреса, да коментаришу свој меморандум. Кад су они то свршили, Бизмарк им је казао, да ће њи-

хова разлагања бити наштампана и раздата члановима конгреса да их консултирају при својим решавањима. За тим устадоше сви чланови конгреса и стајали су докле румунски делегати не изађоше из дворане. Тек после, кад су отишли представници Румуније, конгрес је решавао о њеној судбини.

22. Јуна седница министарског савета. Кнез саветује обазривост и уздржљивост. Министри већ показују извесну готовост да приме Добруцу, јер почињу да цене корист од једног парчета морске обале и од тога, што ће Румунија сада имати земље и с друге стране Дунава.

Неутрализација Румуније одбијена је са свију страна, што кнезу није нимало криво.

26. Јуна вратише се Браћану и Коголничану из Берлина. Они су сад уверени, да Румунији не остаје ништа друго, до да се покори својој судбини. То су им саветовали сви чланови конгреса. И Вадингтон им је то исто казао, само је још нагласио важност јеврејске еманципације, а за то им обећавао заузети се за што бољу границу Добруце, да добију и Силистрију. Бизмарк им је најтоплије препоручио добре одношаје с Русијом, те да тиме скрате рок за пролажење руске војске кроз Румунију.

28. Јуна телеграм из Берлина, да је комисија конгреса овако обележила јужну границу Добруце: Ова има да почне јужно од пристаништа Мангалије, а да се сврши у *околини* Силистрије, тако да Румуни могу одржавати саобраћај са својом новом провинцијом из Калараиса преко острва Балте. Пошто Добруца нема природних граница, то ће гранична линија бити права.

Сви чланови комисије пристали су на овакву границу у начелу, изузимајући Русе, који су се закачили за етнографске сумње, само да смање Добруцу.

30. Јуна кнез одлучује, да се у Витену поручи 60.000 Ханри-Мартини пушака и 7000 карабина за румунску војску, у Витену зато што је тамошња оружна фабрика понудила најнижу цену.

5. Јула затворене су коморе. Престона беседа, коју је у комори прочитао Розети а у сенату Коголничану

(Браћану је пао с кола, те се повређен лечи) говори о Берлинском Уговору, који Румунији намеће тешке жртве, али кнез и његова влада надају се, да ће земља својим достојанственим и родољубивим држањем доказати, да би заслуживала боље поступање од стране великих сила.

7. Јула оставља Румунију XI корпус руске војске.

12. Јула наређује кнез демобилизацију војске.

18. Јула и остала руска војска оставља Румунију.

Из једног писма кнежевог оцу: „Земља с оне стране Дунава није нам дата као оштета за Бесарабију. Ми је узимамо као ратну оштету и зато што нам је Европа даје. Тако смо доста добили и морално и материјално, а поштовање не може нам нико откапати. Окрузи, које нам је конгрес дао, имају велику будућност; надам се, да ћу учинити да цветају за неколико година“.

13. Августа нота барона Стуарта. Русија жели, да се Бесарабија врати под руску власт на исти начин, на који је 1857 прешла под румунску, то јест да обе државе одреде по једнога комесара за то. Одговорено му је, да им Бесарабија стоји на расположењу. Румунске власти имају заповест, да се повуку, чим руске дођу.

19. Августа добија руски представник у Румунији ранг министра резидента.

22. Августа поставља Аустро-Угарска грофа Хојоша за свог посланика у Букурешту.

29. Августа кнежев телеграм министру војном: „Данас је година дана, како је наша војска својом храброшћу окитила румунске заставе славом и ударила темељ за величину отаџбине. Са страхопоштовањем сећам се свију оних, који су на данашњи дан пролили своју крв за отаџбину и молим се Свемогућем за покој душе погинулих. Не сумњам, да ће моја војска увек следовати њиховом светлом примеру, и ја Вас молим, да на данашњи, моме срцу тако драгоцен дан кажете мојим трупам моју топлу наклоност и да их уверите о мом даљем кнежевском старању за њих“.

5. Септембра производи кнез своје досадашње ди-

пломатске агенте у Бечу, Паризу и Берлину за изванредне посланике и опуномоћене ministre.

8. Септембра моли министарски савет, да кнез узме титулу Краљевског Височанства. Италија, Француска и Русија пристају на ту титулу.

15. Септембра отворене су коморе престоном беседом, у којој се ништа не говори о еманципацији Јевреја, јер зато треба да се сазове велика народна скупштина, која има право да мења Устав.

Балачану јавља, да је због великих тешкоћа, на које је Аустро-Угарска наишла приликом окупације Босне и Херцеговине — *гроф Шувалов ту скоро долазио у Беч, да понуди Аустро-Угарској, да одмах анектира те две провинције и онда њихово становништво неће више моћи да прави никакве тешкоће.* У Бечу су му одговорили, да ће се Аустро-Угарска строго придржавати Берлинског Уговора, и тако је се ова мисија грофа Шувалова изјавила...

16. Септембра телеграфише Литеану, да и Немачка признаје титулу Краљевског Височанства.

У сенату је усвојена ова одлука: „Комисија коју је сенат изабрао, проучила је дипломатску прениску владе, која се тиче Берлинског Уговора и са дубоком снужденошћу видела је, да су велике силе у интересу општега мира натовариле на Румунију тешке жртве. Међутим она ипак предлаже, да се влада овласти, да се покори Берлинском Уговору, да заузме Добруџу и Дунавско Делта, и да њима управља по досадашњим административним законима, док се велика народна скупштина сазове, која ће имати да реши сва питања, која потичу из Берлинског Уговора. Конституанта има да се сазове за време најближе тромесечне сесије према чл. 129. Устава“.

30. Септембра усвојила је и комора са 83 противу 27 гласова овакву одлуку: „Комора посланика узела је на знање одредбе Берлинског Уговора, које се тичу Румуније. Приморана одлуком великих сила, и да не би сметала утврђењу општега мира, комора овлашћује владу, да се покори заједничкој вољи Европе, да одазове из Бесарабије цивилне и војне власти, да

заузме Добруцу, Дунавско Делта и Змијско острво. Остала питања решиће се уставним путем“.

1. Октобра предата је Бесарабија Русији и тиме испуњен први захтев Берлинског Уговора.

12. Октобра постављен је Дим. Браћану за румунског посланика у Цариграду. С особитим задовољством потписао је кнез Карол његова кредитива за султана. Колико је година рада требало да се до тога дође, да кнез постане равноправни суверен према султану.

Барон Стурт упућује 29. Октобра румунској влади ноту: Царски кабинет жели да се, према Берлинском Уговору, конвенција од 4. Априла 1877 распростре и на Добруцу у колико се тиче саобраћајних веза руске војске. То је крајња концесија, на коју Русија може пристати. Ако румунска влада на ово не пристане, него румунска војска уђе у Добруцу пре овог споразума, она ће одговарати за последице, јер Русија неће трпети да јој се крији и једно право, које јој Берлински Уговор даје. Сутрадан румунска влада одлучује, да се не упушта ни у какву конвенцију с Русијом о пролазу руске војске кроз Добруцу докле год ову не поседне румунска војска.

5. Новембра довршио је руски ђенерал Олсувијев петрагу о интендантским злоупотребима руским у Румунији. Фабрика галета, која је прогутала неколико милиона, дала је такве галете, које ниједан коњ није хтео да једе. Све су сад продате као гориво.

10. Новембра пише кнез оцу:

„Надам се, да ће европска комисија за ограничавање Добруце ове недеље свршити свој посао и да ћемо одмах затим заузети ту нашу нову земљу. Граница почеће 800 метара источно од Силистрије, обухвата источни и југоисточни део ове тврдиње остављајући нама Арап-табију, која доминира градом. Руси су незадовољни овом одлуком граничне комисије, али ће морати пристати, јер нико од комисара неће да се придружи њиховом мишљењу. Према томе ће Силистрија изгубити сваку важност као тврдиња и као трговачко место, и спрам нашег моста подићи ће се брзо Нова Силистрија. Где ће граница јужно од Мангалије доћи

до мора, то још не знамо, али на сваки начин имаћемо стратешких користи према Бугарима“.

„Тек што сам се био вратио из Бугарске, хтело се прокламовање Румуније за краљевину. Ја сам се енергично одуширао тој идеји, јер налажах да време није подесно за њу. Сада хоће да се на то врате приликом ревизије устава због Јевреја. Тада се нећу противити само бих претходно хтео да сондирам у Бечу, јер отуда једино могу тешкоће доћи.

Аустрија је морала имати своје разлоге кад је узела иницијативу за садашњу промену титуле“.

12. Новембра Русија пристаје да *најпре* уђе румунска војска у Добруџу, па онда да се преговара о пролазу њене војске кроз Добруџу. Немачка неће да призна независност Румуније док ова не реши јеврејско и — железничко питање...

13. Новембра прокламација кнежева Добруџанима: Обећава им се свима без разлике вере и народности заштита устава, који свима гарантује живот, част, имање. Правосуђе румунских судова не зна ни за какве разлике по вери или народности. Румунске власти стараће се да залече ратне ране и да заштићавају свачију личност и имање. Војска ће имати само један задатак: да одржава ред. И зато нека становници слободно поздраве заставу Румуније као заставу правде и мира! Нова провинција добиће и нову организацију према својим потребама и обичајима. За сада кнез, да би дао доказа о свом очинском старању за своје нове поданике ослобађа их сваке врсте десетка за годину 1879. Од године 1880 замениће се десетак новцем. Остале порезе или ће се укинути или предругојачити. Бог нека благослови овај нови део Румуније!

14. Новембра прешао је кнез са својом војском (једном дивизијом) код Гечета у Добруџу, испратио ју је у Мачин са једним „drum lui“ (срећан пут), па се вратио у Букурешт да 15. Новембра отвори коморе. Престона беседа истиче, да је нестало сваке ратне опасности, да је Румунија већ примљена у породицу европских држава, јер ето већ ради и румунски делегат са делегатима великих сила у међународној комисији, која

има да се брине за слободу и напредак дунавске трговине. а јуче су румунске власти и румунска војска пред кнезом заузеле Добруџу. Суседне државе већ су својим представништвима у Румунији дали ранг који одговара садашњим њеним околностима. Што се тиче одношаја према осталим великим силама, то њихово регулисање зависи од коморâ, јер само оне могу одлучити, да се сазове Конституанта ради промене дотичних чланова Устава. Само на том уставном путу могу коморе дати земљи могућност, да одговори очекивањима Европе, и да се из основног закона земље избрише неједнакост грађана због вере, која више не приличи овом просвећеном веку. Итд., итд.

18. Новембра покушава Браћану да се споразуме са Вернескуом и молдавском фракцијом, која ставља тешке услове нарочито због јеврејског питања.

25. Новембра реконструисан је кабинет овако: на место Коголничануа дошао је Кампињану. Браћану је поред председништва узео унутрашња дела, Дим. Стурза финансије, Ферикиди грађевине, пуковник Дабижа војску, Кантили просвету. Ц. А. Розети је понова изабрат за председника коморе.

27. Новембра износи нов кабинет свој програм у комори: главна задаћа унутрашње развиће. У спољној политици стараће се, да лојално испуни све захтеве Берлинског Уговора, зато ће што скорије сазвати Конституанту ради измене чл. 7. Устава, како би Румунија што скорије ступила у сва права независне државе.

3. Децембра примио је кнез у свечаној аудијенцији Сулејман-беја, првог изванредног посланика и опуномоћеног министра Портиног на румунском двору, који предавајући своја кредитива изјављује, да Висока Порта жели да утврди пријатељство са Румунијом, које је сад установљено. Кнез му одговара, да и он то жели, јер је то у интересу обеју држава.

9. и 10. Децембра предају сенат и комора своје адресе кнезу, у којима „једва чекају да се измени чл. 7. Устава, јер Румунија није никад била нетолерантна у верским питањима. Тај члан је био једна социјална и привредна мера, која сада, када је положај државе

јасно одређен, може да се укине“. Кнез констатује да је Народно Представништво и по други пут изјавило свој пристанак да се сазове Конституанта, и да сад нико више не може сумњати, да ће Румунија извршити своје обвезе према Берлинском Уговору.

После ових изјава хтеле су Италија и Француска одмах да наименују своје посланике, али их је Немачка од тога задржала, док и Конституанта не призна равноправност Јевреја (а по мало и зато, док Румунија не задовољи немачке захтеве у железничком питању).

Како је руски делегат у међународној комисији за ограничење Добруце противу њене одлуке протестовао, то сад исто питање мора да дође пред амбасадорску конференцију у Цариграду. Интересантно је, да је енглески члан пограничне комисије гласао не само да Драп-табија остане Румунији него и Силистрија... Али тада је Немачка опет прискочила у помоћ Русији, и она је протестовала противу Драп-Табије...

Кнез пише 11. Децембра свом оцу:

„Решавање многобројних тешкоћа, које нам Русија сваки час прави, пада више или мање директно на мене, јер се увек говори у име Цара. L'Empereur demande, или L'Empereur m'ordonne de soumettre à V. A.¹⁷⁰ и т. д. Звао сам руског команданта трупа у Добруци ђенерала Фелдмана и упитао сам га, каква он има упуства? Вели „Никаква“. Кад му ја рекох, да је то чудновато, да га шаљу у једну земљу, коју је тек заузела румунска војска, без икаквих упустава — Фелдман збуњено рече, да има да пази на пролаз руских трупа... Ја дочепих једну његову реч, па му казах „Ето видите, Ваша су упуства са свим јасна, она се своде на реч *пролаз* руских трупа кроз Добруцу. Ми само тражимо, да се уреди стана за тај пролаз, те да руска војска сасвим напусти Добруцу“.

14. Јануара 1879 јавља Гика из Петрограда, да је руска влада уверена, да ће продрети са својим захтевом о граници Добруце. Румунска влада одлучује, да поседне војском граничну линију онако, како је међу-

¹⁷¹ „Цар захтева“ или „Цар ми наређује, да поднесем Вашем Краљевском Вишочанству“

народна комисија већином гласова одредила, и да би створила *fait accompli* наређује румунској војсци, да поседне Арап-Табију. То је извршено, али румунски начелник телеграфине, да је руски шеф округа Пазарџик, капетан Станацки у врло дрској форми захтевао, да се румунске трупе повуку натраг.

Кампињану шаље циркуларну депешу свима представницима Румуније на страни, у којој каже: Румунија је посела границу, коју је Европа утврдила. Русија захтева да ту границу напустимо, нарочито Арап-Табију, јер вели да је ова саставни део тврдиње Силистрије. Према Берлинском Уговору нема више никаквих тврдиња на Дунаву. Европа је позвала Румунију, да узме Добруџу и према томе онде, где се сучељава стара граница са новом, не сме бити никакве тврдиње. Осем тога Румунија треба да направи кордон противу куге.¹⁷¹ она дакле посела нову границу не само из политичких него и хуманих разлога, и опет јој се за то прети сукобом!

20. Јануара јавља Балачану из Беча: Андраши је њему казао „Добро сте урадили, што сте посели граничну линију“ а руском амбасадору у Бечу казао „То што радите с Румунијом није племенито“. Немачки амбасадор предлагао је, да се то питање још једанпут претресе. Андраши је то одбио.

Гика из Петрограда јавља, да је руска влада јако раздражена због „незаконитог посудања једне још не утврђене границе“. На његове примедбе одговорено му је: Нека се Румунија не напреже, Русија се неће дати сломити у том питању, она не да се Силистрији одузме њен атар.

Балачану из Беча пита, је ли каква велика сила или је ли комисија известила румунску владу, да је утврђена граница? Ако није тако било, онда ће ту бити „рупа у оклопу Румуније“.

Из Рима јавља представник румунски, да Италија не одобрава поступак Румуније и не може је у томе помоћи.

Калимаки Катарџију јавља, да је тешко ухватити

¹⁷¹ Која се појавила у Астрахану.

Вадингтона, јер је криза, али зна да је Орлов овоме већ предао мемоар, у коме стоји да Русија не да Арап-Табију, а за осталу границу нема ништа против. Вадингтон је рекао, да би то питање требало предати стручњацима на решење.

23. Јануара јавља Гика за овакву ноту Горчакова: Румунија је себи допустила да једно спорно питање, које је одузето од њене надлежности, самовласно и насилно реши. Тиме је дала Русији право да тако исто сумарно поступи, да својом егзекуцијом вастави првашње стање. Али опет зато, у жељи да се то питање мирно реши, руска влада предлаже, да румунске трупе *привремено* заузму једну линију, која би пошла са Дунава спрам стране Дрвенске преко села Галче, Грлице и Езенкеја, тако да између ове линије и Силистрије остане простор од 20 километара. На тај начин би трговачки интереси Румуније били заштићени, док Европа не донесе своје дефинитивно решење. Најзад руска влада сажаљева, што Румунија злоупотребава свој положај, за који има да благодари само Русији!

26. Јануара у Петрограду дворски бал. Цар је врло немилостивим тоном упитао Гику: „Јесте ли добили ноту мога канцелара?“ — „Јесам, Господару“. — „Жалим што сте нас приморали, да вам такву ноту пошљемо. Осем тога ја сам наредио, да моја војска поседне Силистрију“.

31. Јануара одазван је из Букурешта барон Стурт остављајући у руском посланству простог деловођу.

Балачану јавља, да су Немачка, Италија и Турска усвојиле руски предлог, да се румунске трупе повуку за 20 километара источно од Силистрије.

Руски комесар из Тулче и Гика из Петрограда једновремено јављају: да су два руска пука пеначка и два коњичка добила заповест, да заузму спорне тачке на граници нарочито код Силистрије.

5. Новембра *саветују све велике силе румунској влади, да повуче своје трупе с Арап-табије* и да не увлачи Добруцу у свој кордон против куге, јер и то Русију вређа.

Генерал Ангелеску јавља, да му је *руски генерал Вилберг поручио, да до сутра у 9 часова изјутра напусти Арап-табију и кланицу на Дунаву. Моли за упуство.*

Дата му је наредба, да се повуче, али му је ова стигла у тренутку, када су руске трупе расуле стрелачки ланац и пошле у борбу...

Румунска влада разаслала је 7. Новембра овакву циркуларну ноту: Браћану је у своје време био саопштио граничној комисији, да је за Румунију нужно да најзад зна, где јој је граница. Када је комисија обележила ту границу, Румунија је њу посела. 10. Јануара посело је једно одељење румунске војске Арап-табију и нашло је на њој четири руска војника, који су чували некакав депо турског ратног материјала. После преговора од 11 дана два официра, један руски и један турски, предали су 21. Јануара тај депо на чување румунском одељењу, а она четири руска војника одоше. За тих 11 дана нико није имао ништа против тога што су Румуни посели Арап-табију. Како се могла таква ситница надувати до читавог румунског напада? При свем том, да би растерала сваку, па и најнеоснованију сумњу, и у пркос ларми, која се због тога дигла, румунска влада је одлучила, да понова докаже своје поштовање Берлинског Уговора, и наредила је, да се повуче оно одељење румунске војске с Арап-табије, али тиме ни у колико не напушта наду, да ће јој та тачка ипак бити досуђена.

Кад је Гика 9. Фебруара ово саопштио Горчакову, овај је одговорио: Нека Румунија избије себи из главе Арап-табију и атар силистријски, јер јој то Русија никад неће дати. Румунија не треба да заборави да јој је Русија дала Добруцу, и да само заузимању француских и италијанских делегата има да захвали, што је граница примакнута Силистрији. Уместо да за све то буде захвална, Румунија се понаша непријатељски према Русији и предузима према томе кораке код великих сила!

16. Фебруара пише кнез свом оцу: Непријатељско држање Русије не зачуђава ме. *Најзад више волим, да ми је она непријатељ него тугор...* Али што ме дубоко вређа, то је понашање Немачке. Силистрија је кључ

од Добруце. и ми биемо тај кључ добили од свију других великих сила...“

Јес. али не да Русија, а њој за љубав (или велијег страха ради да не дође до борбе са два фронта) Немачка јој у свему помаже... чак не да немачким официрима, који су код Плевне добили и румунску медаљу за храброст, да носе ту медаљу.

Немачком представнику Алвенслебену, који је из Букурешта премиштен, беше криво што није добио румунски орден. Кнез Карол му је поручио, да он даје свој орден само онима, који могу да га носе и у својој домовини.

Али куд сме Немачка тако што допустити, кад је Русија тако љута на Румунију, да је у Букурешту представља некакав Јакобзон као *chargé des affaires*.

19. Фебруара разашиље румунски министар спољних послова циркуларну ноту, у којој се жали против тога, што Русија тврди: да Румунија има да захвали за своју независност једино руском оружју, да је Добруца великодушни поклон Русије, и да Румунија уместо благодарности за тај поклон, зло поступа с Бугарима, које као другу расу мрзи.

Истога дана јавља Калимаки Катарцију, да Вашингтон осуђује, што још није решено јеврејско питање у Румунији...

Сутра дан је румунска комора донела овакву одлуку: На основу чл. 129. устава комора изјављује, да је потребна измена члана 7. тог устава.

Бизмарк, коме је једна проста изјава српске скупштине била довољна, да призна независност Србије, пита *иреко Беча*, када ће се у Букурешту решити јеврејско питање? За њега просто не постоји представник Румуније у Берлину! Ово кнез Карол осећа као нову увреду.

Андраши, спроводећи ово питање немачке владе румунској, саветује јој, да похита са решењем тога питања, па ће одмах престати перасположење Немачке.

Камшињану му одговара, да је *ирекјучерашња одлука коморе почетак искреног извршења равноправности свију грађана румунских без разлике вера*“ —

а Барнаву Литеану наређује, да приватно сазна, зашто Бизмарк своја питања не шаље преко службеног представника Румуније у Берлину?

Овај одговара: „Немачка мора у толико више чувати пријатељство Русије, што се Француска немирније понаша. Ни на који начин неће Немачка да се замери Русији за љубав једне мале кнежевине, јер њена захвалност мало има вредности“.

28. Фебруара и сенат Румуније изгласа потребу, да се промени члан 7. устава. Кампињану саопштава денешном одлуку народног представништва у Париз и Берлин, и нада се, да ће сада велике силе признати независност Румуније.

Мрка капа зла прилика.

Литеану јавља из Берлина, да Немачка неће признати независност докле коморе тачно не изјаве, која права дају иноверцима. Према изјавама румунске штампе и према дебатама у парламенту, Немачка се боји, да та права не буду скучена на најмању меру. Осем тога толико наваљивање румунске владе, да се призна независност изазвало је сумњу, да се Румунија стара да изигра своје обавезе.

Одговор на то дао је кнез у својој беседи од 25. Марта, којом је закључио сесију народног представништва: Он удара гласом на то, да су коморе саме прекратиле своју сесију, само да се час пре дође до Конституанте, те да земља одговори својој обавези према Берлинском Уговору. Ова мудра и родољубива мера учиниће, да нестане и последње сумње, ако би је још било у Европи. Што све велике силе нису признале извојевану и законодавним телом прокламовану независност Румуније, то је основано у пролазним узроцима и околностима. Када је већ цело Балканско Полуострво било у пламену, Румунија је противстајала сваком искупењу, да и она загази у акцију, само да са своје стране не да повода новом узнемирењу Европе, и тек када је рат постао једна опасност за саму Европу, Румунија је ушла у рат. Изашавши победоносно из тога рата Румунија је имала снаге, опет у интересу мира, да поднесе жртве које се иначе само од побеђе-

нога захтевају; она се покорила свима захтевима Берлинског Уговора и доказала, да је и она један од стубова, који држе мир Европе. Ова јој за то дугује учинити правду, и Европа ће је учинити. — У свима потребима последњих година уставни систем Румуније опробао се као најјача заштита државе. Кнез благодари законодавном телу за његову вредноћу и родољубље и тврдо се нада, да ће ове особине и од сада дичити његов народ!

27. Марта потписао је кнез указ о оснивању румунске академије наука, а 28. Марта државни буџет за 1879 (109 милиона у равнотежи, која је постигнута са 7¹/₂ милиона хипотекарних обвезница) и закон о ковању 20 милиона сребрника.

Држава је откупила монопол дувана.

3. Априла кнез пише свом оцу:

„Мало имамо наде, да ће се гранично питање Добруце решити у нашу корист, јер Немачка стоји са свим на страни Русије. Бизмарк зато не да оним силама, које још немају своје посланике овде, да их пошаљу. Кад је Немачка признала независност Србије, Бизмарк је позвао и остале силе да то учине са мотивацијом, да треба правити разлику између једне земље, која лојално врши своје обвезе и једне друге, која покушава да се испод тих обвеза извуче! Још за једно зацела је Немачка: да откупимо железнице. Ми бисмо то још како сами желели, и водимо о томе преговоре читаву годину дана, али берлински банкари стављају такве услове, које не можемо примити. Сад Немачка наваљује на нас, да то свршимо и отворено каже, да њено благовољење према Румунији зависи од тога, хоћемо ли откупити железнице или не. Ово питање и јеврејско то су два тако круна проблема, да се не могу савладати у једно време. — — —

„Нека Леополд¹⁷² дође са својим сином, или што би још боље било, нека дође с Антоанетом и сва три сина. Моји синовци треба да познаду Румунију, јер ће се династичко питање скоро ставити на дневни ред. Моји

¹⁷² Кнежев старији брат, наследни принц кнежевске породице Хохенцолерна.

министри, сви државници без разлике партија наваљују на мене, да се регулише наследство престола. Одговорио сам, да се томе не може приступити, док се са свим не раничисти политичка ситуација земље. Треба најпре похитати да се уклоне сметње за то. Ја сам о том деликатном питању говорио и са Јелисаветом неколико пута. Она сама жели да се оградимо од свију евентуалности и види у решењу тога питања личну сигурност за мене“.

Кнез полази на пут по Молдавији. Међу младим конзервативцима молдавским тако званим „Јунимистима“ једини је П. Карп одлучно противу равноправности Јевреја. Бивши министар Мајореску, који је раније тако исто говорио, сад је, приликом избора у Јашу, држао овакву беседу: Тежак положај у коме се данас Румунија налази због јеврејског питања само је последица оне кобне погрешке, коју је Ц. А. Розети учинио, када је предлагао да се у Устав од 1866 унесе и еманципација Јевреја. Тај предлог изазвао је онда буну, која је приморала да се унесе члан 7. у Устав. Раније, за време Кузине владавине, Јевреји су као и сви други странци имали право, да после десетогодишњег становања у Румунији, на основу члана 16. грађанског законика, буду од коморе натурализовани. Пошто сад члан 44. Берлинског Уговора ништа друго не тражи него да се збрише члан 7. Устава, то ваља одмах урадити, и одмах остаје у снази члан 16. грађанског законика, а намера Берлинског Уговора, да се мена у унутрашње законодавство Румуније биће осујећена...

15. Маја свршени су избори. Влада располаже у комори са две трећине, колико јој треба за ревизију Устава. Напротив у сенату је опозиција јако заступљена.

Ове „ревизијске“ коморе отворене су 22. Маја престоном беседом, која са задовољством бележи, да су избори, поред свег узбуђења у духовима због Берлинског Уговора, на миру свршени. „Румунија је, као што њена историја доказује, увек била толерантна земља. Оно ограничење у чл. 7. Устава није унесено због религије него из националних и социјалних разлога, јер је неограничено досељавање Јевреја међу сеоско ста-

новништво нарочито у Молдавији сељачки staleж јако оштетило, како у економном тако и у моралном погледу. Ако сад уклонимо из те уставне одредбе оно, што изгледа као верска нетрпљивост, ако је доведемо у склад с оним великим начелом, да нико због своје вере не може бити искључен из вршења једнога права, онда ће се водити рачуна о главним разлозима, који су диктовали чл. 44. Берлинског Уговора. И ако смо ми сопственом снагом извојевали своју независност, опет захтевају велике силе, да се прилагодимо начелима, која владају у цивилизованим државама *у опште*, пре него што нас приме у породицу европских држава. Како ћемо ми то у *појединостима* урадити, у томе нам оне не могу ништа прописивати а најмање оно, што би било противно нашим животним интересима. Ни досадашње законодавно тело ни влада нису ништа до сад учинили, што би и најмање у овом питању спречавало ревизионске коморе у њиховој потпуној слободи кретања. У толико је више њихова дужност, да то питање што скорије реше чувајући при томе интересе земље, како унутрашње тако и оне, који се тичу њених међународних одношаја“.

28. Маја. У Молдавији ври због јеврејског питања. Силне молбе долазе, да се не укида чл. 7. Устава. Комора губи време у врло страсним дебатама око верификација избора. Опозиција, и ако је води иначе тако умерени Ласкар Катарџију, врло је неумерена. Само министарство колеба се, не зна ни само, шта ће и како ће. Да је бар влада тврдо решена, пристали би уз њу многи посланици, који се колебају. Кнез предлаже у министарском савету ово: 1. Да се члан 7. избрише из Устава. 2. Да се Јеврејима, рођеним у Румунији од родитеља, који су такође рођени у Румунији, а нису стајали под страном заштитом, признаду сва грађанска права под овим условима: а) да изврше војну обавезу, б) да плаћају главницу порезе, в) да су свршили румунску школу, г) да имају сталну радњу или занимање у Румунији.

10. Јуна кнез прима адресу сената, који у њој каже, да се увек трудио да његове одлуке одговарају

захтевима просвете и цивилизације, али он не може никада заборавити, да је његова дужност да чува румунску народност и да брани социјалне и економне интересе земље. Кнез одговара, да ће сенат ту дужност најбоље извршити, ако избрише из Устава члан 7. како то Европа очекује од Румуније. У осталом кнез сажаљева, што су се у адреској дебати тако искусни и мудри државници, као што су Ласкар Катарџију и ђенерал Флореску, дали толико занети, да су нападали не само владу, него и Берлински Конгрес.

12. Јуна предаје комора своју адресу кнезу, у којој се признаје, да земљи за лечење њених унутрашњих недуга треба пре свега мира и да с тога треба пре свега савладати спољне тешкоће. Кнез одговара: Одиста су те тешкоће огромне и могу се савладати само сложним радом свију при ревизији члана 7. Устава.

16. Јуна телеграфира Литеану из Берлина, да је поуздано сазнао, како западне силе спремају колективну ноту румунској влади, у којој ће јој прописати каква права мора дати Јеврејима. Положај је за Румунију врло опасан, ако се не покори захтевима Берлинског Уговора.

Кнез наваљује на своју владу да се реши. Коморе изабрале разне комисије, ствар се не миче напред, него се све више запетљава. Влада се труди да задобије комору, да се бар неким категоријама Јевреја даду грађанска права. Комора неће да чује за то. Ни претње великих сила не праве никакав утисак на комору. Браћану хоће да стави кабинетско питање, па ако ни то не помогне, онда ће бити доказано, да се до извршења чл. 44. Берлинског Уговора не може доћи уставним путем. Ово баца кнеза у толико већу бригу, што зна да му велике силе неће дати времена, да тражи другог пута и начина. Ако би Немачка приступила интервенцији помоћу колективне ноте, то би направило још веће раздражење у земљи и још већи отпор, а овај би и поред понижења могао постати врло опасан за земљу. Кнез задаје себи питање: Да ли после интервенције не би дошла егзекуција, и у чему би се ова састојала?...

21. Јуна поручује Андраши преко Хојоша румунској влади ово: Бизмарку није стало до извршења осталих одредаба Берлинског Уговора толико, колико баш до извршења тога чл. 44, а он више не верује у добру вољу румунске владе. Бизмарк налази, да ће Румунија тек онда постати независна, пошто рени јеврејско питање. Докле год Румунија не изврши све захтеве Берлинског Уговора, Бизмарк њу сматра као васалну државу и преговараће о њој с Портом! Бизмарк је већ предлагао у Бечу конференцију због Румуније. Бечка влада одговорила је, да ће она, с обзиром на на врло тешки положај, у коме се налази румунска влада, најпре покушати да дејствује у Букурешту пријатељским саветима. Бизмарк је на то поручио у Беч, да је у овом питању ангажовано достојанство Немачке и да он остаје при свом пројекту конференције, ако друга средства не помогну. Једно од тих других средстава било би за Румунију особито непријатно. Принц Раје (немачки амбасадор) саопштио га је Андрашију: Енглеска, са којом се Бизмарк споразумео као и са Француском предложила би Аустро-Угарској да она *изврши* колективну ноту. Сад, и ако гроф Андраши признаје, да је тактика румунске владе врло умесна, што не излази она са предлозима, него чека да коморине комисије, које су састављене из свију партија, изађу са својим предлозима, омет опасност је за Румунију тако велика, да је апсолутно потребно, да румунска влада даде што скорије *доказа* о својој bona fides односно извршења чл. 44. Берлинског Уговора. Ово саветује Андраши сасвим пријатељски, али не може сакрити од румунске владе, да би аустро-угарска влада могла бити приморана, да одазове свог посланика из Букурешта, и да она изврши чл. 44. Берлинског Уговора у Румунији, ако би све силе примиле предлог лорда Солзберија...

Барнав Литеану дојурио је из Берлина, само да усмено саопшти, да *Румунији прети опасност стране ингервенције*, ако не изврши чл. 44. Берлинског Уговора, па се одмах вратио у Берлин.

Калимаки Катарџија јавља из Париза, да су се

Немачка, Енглеска, Француска и Италија споразумеле да заједнички траже да се члан 7. Устава Румунског замени текстом члана 44. Берлинског Уговора! На приредбу његову, да би то само увећало раздражење у Румунији. Вадингтон је одговорио „ово већ траје годину дана, то се више трпети не може“.

Из једног приватног писма кнежевог ових дана:

„Што баца у бригу искрене људе, који приступају јеврејском питању без икаквих предубеђења, то је презадуженост великих имања. Румунија нема мајората. Добра прелазе из руке у руку, и од онога дана, када би и Јевреји могли купити та имања, сва би се обрела у њиховим рукама, јер на свима великим имањима у земљи налазе се јеврејске интабулације“.

24. Јуна. У комори су тешкоће несавладљиве. Предлог, који је израдила комисија, просто је изазивање Европе.

У њему су управо само ова четира начела.

1. Нити има нити је када било румунских Израелита, него су сви или дошли са стране, или, ако су рођени у Румунији, нису примили ни језик ни обичаје румунског народа, нити томе теже.

2. Натурализација може се дати свакоме странцу без разлике вере, било лично било специјалним законом.

3. Начин, како се задобија натурализација, може ући у Устав.

4. Право куповати земљу мора бити политичко а не грађанско.

Влада је одмах изјавила да на овај „предлог“ не може пристати.

28. Јуна стање је непромењено. Браћану преговара са партијама, да састави фузионашко министарство. Влада је поднела комори свој предлог, по коме неке категорије Јевреја могу одмах добити грађанска права, између других они, који су од 1867 на овамо служили у војсци, као и они, који су учествовали у рату. Секције у комори неће за то ни да чују! А Европа непрекидно наваљује, да се реши јеврејско питање.

Дим. Стурза послат је у Берлин, да види може ли се како год Немачка ублажити.

4. Јула. Министри не могу ни сами да се сложе нити да нађу решење, које не би земљу оштетило ни изнутра ни споља. Либерална партија сама није дорасла за ове тешкоће, а Браћану не може да се одлучи да узме и консервативце у кабинет.

Пред вече добија кнез извешће, да Браћану са целим кабинетом подноси оставку, јер је комора усвојила она четири „принципа“ своје комисије. И председник коморе Розети дао је услед тога оставку, али је одмах поново изабрат. Дим. Стурза телеграфичне из Берлина да му је Радовиц казао: Румунија се безусловно мора покорити. Што се дуже затеже, само све више дражи велике силе. Становиште Немачке, Француске, Енглеске, Италије и Аустроугарске у овом питању не значи непријатељство према Румунији, напротив! Ко год воли Румунију, мора јој саветовати, да се не ставља изван великих међународних уговора. Колективни корак великих сила одложен је само зато, да се Румунији даде времена да се добро размисли. Али ако она остане упорна, онда Радовиц има већ упуства, а Европа ће већ наћи пута и начина да протури своју вољу. Немачка жели, да се одржи Браћану, јер се његов кабинет одмах изјаснио против оног предлога коморске већине.

И енглески консул Вајт, који се вратио из Лондона говори кнезу о опасности, којој се Румунија излаже развлачећи јеврејско питање.

8. Јула кнез поверава Браћану мисију, да састави фузионашко министарство.

10. Јула и гроф Сен Валије и Радовиц казали су Д. Стурзи, да има већ 14 дана, како је готова колективна нота Румунији и једини начин, да се она не пошље, то је да румунска влада разашље овакав циркулар:

„Раздражење духова и министарска криза учинише потребно, да се комора одложи. Ново министарство обвезује се од коморе тражити и добити признање религиозне равноправности“.

11. Јула састављено је ново министарство: Браћану председник и грађевина, Коголичану унутрашњих, Бојереску спољних, Дим. Стурза финансија, Кре-

цулеску просвете и цркве, пуковник Лека војни, Столојан правде. Програм нове владе изнесен пред комору: И ако је кабинет састављен од људи разних политичких праваца, он је слојан у схватању садашњих тешкоћа и биће у стању да их савлада. Сад је на коморе ред да изврше, што су њене претходнице свечано и позитивно обећале, да се покоре захтевима Берлинског Уговора, и да промене чл. 7. Устава. Влада се нада, да ће при томе задовољити и унутрашње захтеве, јер ће она истина бити за верску једнакост и уклањање свију конфесионалних ограничења, али ће уједно уклонити и националне и економске зебње тиме, што ће без икаквих категорија бити за индивидуалну натурализацију и за ограничења у куповини земље по селима.

За тим се кнежевом посланицом коморе одлажу за месец дана, јер новој влади треба извесно време, да се оријентира, а и посланици ће имати потребу, да се понова споразумеју са својим бирачима.

15. Јула. Одлагање комора и програм нове владе рђаво је примљен, нарочито у Берлину. Француски амбасадор Сен-Валије казао је: Немају право Румуни што се жале на Француску. Ова неће никада заборавити, да су за време њене несреће сва румунска срца куцала за Француску. Али баш зато што ова воли Румунију, саветује јој да учини корак, без кога не може постати независна држава. „Што се Русије тиче цео свет зна њену намеру: *Русија хоће да уништи Румунију, јер јој закрчује пут у Цариград, па јој чак отуђује Бугаре и остале балканске земље, које почињу да не трпе тугорство*“.

17. Јула пита Гирс Гику, да ли би Румунија сад била вољна, да се споразуме с Русијом о полазној тачци за границу Добруце, јер су они нашли једну врло zgodну тачку. Бојерску наређује Гики, да одговори Гирсу, да Румунија претпоставља граничну линију, коју је међународна комисија повукла.

22. Јула. Услови, које је Д. Стурза донео из Берлина, ови су:

1. Признање начела, које је прокламовано на Берлинском Конгресу.

2. Непосредна примена тог начела.

3. Осигурање: да ће се оно и у будућности примењивати.

Сад одмах има се то начело применити на:

1. Оне, који су служили под заставама.
2. Оне, који су у Румунији свршили велике школе (добили академске степене).
3. Оне, који су у Румунији положили испит зрелости.
4. Оне, који су свршили гимназију или реалку у Румунији.
5. Оне, који су у иностранству добили универзитетске дипломе, али врше своју струку у Румунији.
6. Оне, који су румунској држави поклоне правили (задужбине)
7. Оне, који су у Румунији подигли добротворне и васпитне заводе.
8. Оне, који су публиковали какво дело на румунском језику.
9. Оне, који су основали какав знатан трговачки или индустријски завод.

Бојереску је међутим отишао да обиђе владе свију западних великих сила, али 12. Августа јавља, да његове предлоге нигде не примају. Највеће тешкоће праве му у Паризу и у Лондону.

14. Августа Бојереску јавља, да му је Вадингтон предложио ово: да се после увршћења члана 44 Берлинског Уговора у румунски устав метне и ово: „У Румунији рођени и до пунолетства васпитани Јевреји, који нису никад били под заштитом, добијају одмах сва политичка и грађанска права“. Енглески отпратник послова у Берлину учинио је исти предлог. Бојереску пита за мишљење својих колега... Ови су се просто згранули! Та по томе би предлогу с места 100.000 Јевреја добило сва права! На то неће пристати никаква румунска комора!

Гика телеграфише из Петрограда, да је имао са бароном Жомини поверљив разговор о Арап-табији, у коме је Жомини саветовао Румунију, да се у томе питању споразуме непосредно с *Бугарском*. Цар и његова влада дали би онда Румунији доказа свога пријатељства. Бугарска би онда имала да поднесе поло-

вину трошка за мост преко Дунава, а Европа ће сигурно одобрити румунско-бугарски споразум.

24. Августа одговара румунска влада Гики: Ма колико да високо цени благовољење рускога цара и његове владе, ипак јој је немогућно због саме земље одустати од захтева, да се њој остави Арап-табија. Бугарска ни из далека нема тако животних интереса на тој тачци, зато може лакше попустити.

26. Августа телеграфише Литеану из Берлина, да је расположење према Румунији постало мало боље и да се у јавном мишљењу почиње опажати антисемитска струја. Сада је настао психолошки моменат за што корисније решење јеврејског питања.

При свем том дебате у комори трајале су још дуго, док је влада успела, да се одбаци предлог коморине комисије, који је већ био примљен, и сад тек може влада поднети свој предлог (12. Септембра).

Стурза се вратио из Берлина 24. Септембра, пошто је потписао конвенцију о железницама. С обзиром на политичку нужду и невољу пристао је, да се као гаранција заложу монополски приходи и на интабулацију железница, али је зато искамчио да кнежевска дирекција железница, чим то околности допусте, сазове главну скупштину, те да се реши пресељење управе железничког друштва у Букурешт.

Јеврејско питање још се 29. Септембра без успеха дебатује у комори. Влада види, да за свој предлог неће добити већину од две трећине. Ако пристане на компромисе. Европа неће пристати на такво решење. Ако распусти комору, нова ће бити још гора, раздражење у народу постаће још јаче. Просто очајан положај.

Најзад, 6. Октобра сложише се и влада и комора да чл. 7. Устава од сада овако гласи:

„Разлика религиозна и конфесионална није ни за кога сметња, да у Румунији задобије и да врши сва политичка и грађанска права.

§. 1. Сваки странац, ма које вере био, може постати румунски грађанин (добити натурализацију) под овим условима:

а) да од владе тражи натурализацију са изјавом

колико има капитала, какву професију или занат ради и да хоће стално да се настани у Румунији.

б) да после те изјаве живи десет година у Румунији и да за то време својим радом докаже, да јој је користан.

§. 2. Могу се ослободити од овог рока (да живе 10 година у Румунији):

а) они, који су унели у Румунију индустрију или корисне проналаске, они, који су се одликовали својом даровитошћу или који су у Румунији основали велике трговачке или индустријске заводе.

б) они, који су рођени и васпитани у Румунији, од родитеља становника румунских, који нису никада били под страном заштитом.

в) они, који су служили под заставама. Ови сви могу се колективно натурализовати било по предлогу владином, било по специјалном закону.

§. 3. Натурализација ће се одобравати за свакога лично на основу закона.

§. 4. Специјалан закон одредиће услове, под којима се странци могу стално настанити у Румунији.

§. 5. Сеоска непокретна имања (*immeubles ruraux*) могу имати само Румуни и они, који су натурализовани Румуни.

До сада стечена права остаће у важности.

Све међународне конвенције, које постоје, остају у важности са свима уговореним одредбама и роковима“.

Овај предлог усвојила је комора са 133 гласа противу 9. Сињи терет паде људима с груди. Сваки је нешто попустио, али нико се није забадава борио толико месеца.

11. Октобра је у сенату познати песник Александри држао ватрену беседу противу Јевреја, што је цео свет сажаљевао. и сенат је са 56 гласова противу 2 усвојио коморину одлуку о новом тексту чл. 7. Устава.

12. Октобра стижу први гласови из иностранства. Европски државници врло су мало задовољени оваквим решењем. Вадингтон саветује, да би се збрисао овај непријатан утисак, да румунска комора одмах знатном броју Јевреја подари грађанска права. То је урађено.

Чим су кнежевим указом ревизионеке коморе претворене у редовне, дата су грађанска права свима Јеврејима, који су служили у војсци, а ових је било девет стотина.¹⁷³

Сада је дошла на ред „техничка“ комисија за гранично питање. Русија је тражила, да у ту комисију уђе и један делегат бугарске владе. Аустро-Угарска је то одбила из два разлога: што је Бугарска васална а Румунија независна држава, и што ће мост, који ће саградити Румунија о свом трошку везати само две румунске обале а не румунску са бугарском обалом.

21. Октобра било је већ јасно, да ће и у техничкој комисији Румунија изгубити Арап-табију. Услед тога Браћану подноси у седници министарског савета своју оставку. Остали министри труде се, да га одврате од тога корака. Кнез прекида седницу.

Бојереску телеграфише у Беч и у Берлин: да је услед рђавих гласова из техничке комисије у Букурешту настало велико раздражење, и да ће сва остала питања страдати, ако Румунија и на овој тачци не добије своје право.

Кнез зове грофа Хојоша и каже му, да јави у Беч, да ће губитак Арап-табије оборити владу.

Какав је господин човек кнез Карол, види се из овог писма, које шаље 23. Октобра Браћану:

„Мислим да боље него ико познајем и ценим некористољубиво родољубље, којим сте се управљали у свима великим делима, која сте у своме животу створили за срећу наше драге земље. То ми даје храбрости, да апелујем на ваша осећања и на вашу прошлост и у овоме најтежем тренутку за Румунију.

Целога Вашег живота, а нарочито за последње три године, Ви сте се борили са толико дивне храбрости и самопрегорења, да ја не могу никако допустити, да Вас онога дана, када ваља крунисати велико дело, на коме смо радили са толико издржљивости и следствености, обрхва малаксалост, макар да је ова можда основана.

¹⁷³ Тачно их је било 883. Verax, I. с. стр. 167.

Истина је, да је ова цишовска борба праћена болним жртвама, дубоким горчинама, грозним разочарењима, али је тако исто не мања истина, да су сва ова страдања допринела да свету изнуде поштовање за једну земљу, која је толико неправде поднела са толиком величином душе.

Ви имате право, да до дна свога срца осетите све ове страшне ударе, али Ви немате права да малакшете, докле год нисте изгубили веру у животну снагу Румуније.

Ви предосећате последњи ударац, који се спрема Румунији, и Ви не верујете да имате више снаге и њега поднети, — ја то разумем боље него ико други — али зар није наша дужност, да се боримо до последњег тренутка, да можда ипак однесемо победу? Ја још не држим да је она изгубљена.

С овим убеђењем ја Вам уз ове врсте враћам оставку, коју сте ми поднели, и молим Вас да верујете у моје најсрдачније пријатељство, које се ничим не може потрести

Карол“.

Браћану одговара, да он после ласкавих речи, које му је кнез написао и којима би се сваки Румун морао поносити, нема шта друго да чини, него да се сасвим жртвује за Његово Краљевско Височанство. Што се њега лично тиче, он је увек био и сада је готов, да се сав посвети служби кнежевој не само зато што му је лично одан, него зато што он у кнезу види најузвишенији израз румунске народности. Он је мислио да ће својом оставком учинити услугу и кнезу и земљи; али ако се о противном увери, он је готов и даље да послужи кнезу као министар, као што би му служио и као прост грађанин.

25. Октобра јавља Литеану из Берлина: Бизмарк му је казао, да решење питања о Арап-табији не лежи толико у техничкој комисији, колико у рукама великих сила, које ће о њему доцније решавати већином гласова. При томе ће Немачка у толико боље бити расположена за Румунију, у колико румунска влада буде више водила рачуна о немачким интересима, и ако се

повољно решити железничко питање, Немачка ће не само сад него и доцније бити Румунији на помоћи „Немачка је — вели Лигеану — у својим изјавама увек само истину говорила, и никада нам није давала варљива обећања“. После 2 дана Лигеану јавља: Русија жели да изнесе питање о Арап-табији пред једну конференцију. Немачка ће тек после решења железничког питања отворено узети у своје руке интересе Румуније.

1. Новембра потврђује се из Париза, да је техничка комисија са 6 противу једнога гласа решила, да је долина Арап-табије најподеснија тачка за мост.

Лигеану јавља, да му је Радовиц казао: За резултат у техничкој комисији има Румунија да благодари немачкој влади, која је, чим је сазнала да због тога питања може да падне румунска влада, потпомогла Румунију и уздржала Француску и Енглеску, које су већ хтеле да изјаве, да су незадовољне са решењем јеврејског питања. Али сад ваља брзо решити откуп железница!

3. Новембра пише кнез свом оцу:

„Изузимајући једино руског делегата сви чланови техничке комисије су за то да нам се уступе Арап-табија, али су кабинети себи задржали право да донесу решење. Руси су изјавили: *C'est une question d'amour propre pour l'Empereur, il ne peut pas céder.* То је врло озбиљно, јер значи да Руси не могу променити своје држање. Ствар је много озбиљнија него што изгледа. Последњу реч казаће Бизмарк“.

9. Новембра вратио се Лигеану из Берлина, где је савладао све правничке сметње за решење железничког питања. Радовиц му је казао, да ће Немачка признати независност Румуније, чим се у Букурешту решити откуп железница.

25. Новембра признала је Италија независност Румуније и наименовала је грофа Торнијелија за свог посланика у Букурешту.

7. Децембра јавља Балачану из Беча, да га је Хајмерле звао да му каже ово: Ако Румунија не задовољи Немачку у железничком питању, у коме је ангажована њена част, немачка ће влада прекинути све

односе са Румунијом. Хајмерле саветује Браћану, да пошто пото задовољи Немачку, те да избегне кобне последице за Румунију.

Отац кнежев телеграфисе своме сину 10. Децембра, да је од царице немачке добио врло хитно и врло поверљиво писмо, у коме се каже: „Највећа опасност због Арап-табије и независности, ако Карол не успе да се уништи одлука друге коморе, којим се прекида берлински железнички уговор. Тај се уговор мора извршити“. „Како ја ни мало не сумњам, да је царица ово мени написала по наредби царевој, то сам сматрао за дужност, да ти ово шифром јавим“.

22. Децембра решено је са 38 против 4 гласа у Сенату, да се берлинска железничка конвенција усваја а додаци коморе одбацују.

15. Јануара 1880 усвојила је и комора железничку конвенцију у првобитном тексту.

19. Јануара тражи немачка влада, да се једном интерпелацијом у комори уклоне и последњи могући неспоразуми односно конвенције. И то је учињено 21. Јануара, а 25. берлински банкар изјавише написмено свој пристанак.

Сад је тек Бизмарк, али одмах, јавио Француској и Енглеској, да је Немачка вољна да призна независност Румуније.

8. Фебруара предају Немачка, Француска и Енглеска *идентичне* ноте у Букурешту, у којима изјављују: да решење јеврејског питања у Румунији истина не одговара потпуно намерама великих сила исказаним у Берлинском Уговору, али ослањајући се на уверавања румунске владе, да ће се то постићи при извршењу дотичних законских одредаба, и да би дале доказа свога пријатељства према Румунији, изјављују да *признају кнежевину Румунију за независну државу. Уф!*

Истог дана предаје Вајт у свечаној аудијенцији своја кредитива, као изванредни посланик и оцуномоћени министар велике Британије. У њима краљица Енглеска први пут назива кнеза Румуније својим „братом“.

25. Фебруара примио је кнез првог посланика немачког царства грофа Везделена, најпре у приватној

а сутра дан у свечаној аудијенцији. На приватној предао му је Везделен ово писмо свога цара:

„Драги Рођаче,

Најзад стигосмо давно жељеној мѐти. Требало је проћи кроз тешку и мучну борбу, док смо дочекали, да те видимо самостална у свету. Нека би се испунила узречица: што дуго траје оно је добро.

Симпатије, које сам ја увек имао за тебе не само што си Хохенцолерн, него и што си човек на своме месту, нисам никада крио. Али кад многи морају да иду истом циљу, и то сваки другим путем, онда ту треба времена и доста жртвава, док се све то сложи. Зато сам и ја морао одуговлачити, док сам те јавно признао.

Нека Бог благослови твоју одсада самосталну владавину, тебе, твоју жену и твоју земљу.

Твој верни рођак и пријатељ

Вилхелм“.

29. Фебруара објављен је закон, којим се Браила, Галац, Тулча и Констанце (Кистенце) проглашују за слободна пристаништа.

Истога дана пише кнез немачком престолонаследнику између осталог ово:

„Препоручујем ти Браћану-а. Он ће ти моћи много што шта објаснити. Он се последњих тешких година опробао као мој веран саветник, и усред буре управљао је државним пословима вешто и са пуно такта. У пркос многим сукобима, које смо имали с Русијом, цар Александар га радо има, јер га је за време рата заволео. На жалост не могу то да тврдим и за руске власнике, који желе да у мојој влади имају покорна оруђа за извршење својих планова. Наш је положај између цара и руских власника врло мучан.

„Са Бугарском и њеним кнезом врло смо пријатељски; али народ и владалац налазе се и сувише под руским туторством, да би могли радити по својој вољи. Нигде није лакше него у Бугарској посматрати дволичну политику Русије, која осујећава и најбоље намере цара Александра и оставља словенофилским одборима да решавају најважнија питања“.

Браћану је на своме путовању по Европи имао да сврати и у Сигмаринген, да однесе кнежевом оцу орден румунске звезде и да се с њим разговори о наследству престола, јер цела Румунија тражи да се осигура за будућност.

18. Марта вратио се Браћану са свога пута, и између осталог испричао је кнезу да му је Бизмарк казао: *Румунија има прво да се прогласи краљевином*. Он ће је у том помагати. Цар и престолонаследник говорили су му са највећом хвалом о румунској војсци, која се у рату показала као творевина достојна једног Хохенцолерна.

30. Марта примила је комора екилибрисан државни буџет за 1880|81 (променили су буџетску годину, да почиње 1. Априла) у 117.545.944 франака, суфицит је 300.000 франака. Међу приходима фигуришу и последње хипотекарне обвезнице за 7 милиона. Анuitет за државне дугове износи 47 милиона, војни буџет 25 милиона.

31. Марта, указом кнежевим наређено је формирање нових 14 пукова Доробанаца (уз оних 16 пукова, који су дотле постојали) четири нова пука Калараша (уз досадашњих 8). Према томе сад сваки од тридесет округа има свој пук. У Добруци се установљава нова, пета дивизија војске.

10. Априла пише кнез свом оцу:

„У политици имамо сад много унутрашњих тешкоћа и једа због личних партизанлука. Комора хоће да обори министра унутрашњих дела, али Браћану га не да, јер је незгодно имати Коголничану-а у опозицији. Ова опет осећа, да је кабинет јак и да га само ја могу оборити. За то сад опозиција напада мене лично; пребацује ми што сам се сувише идентификовао с владом, па партије не могу „да раде“. Консервативци заборављају данас да сам ја њихов кабинет (Ласкара Катарцију) тако исто лојално потпомагао и држао, као што сада радим и са либералима, и да сам одавно свима партијама дао на знање, да ја у *Румунији нећу триети онакво партизанство, какво је у Грчкој*. Браћану би се сам врло радо повукао, али он држи целу ситуацију, па за то мора

да остане. На Ширеји очекују скоро прокламовање нашега краљевства. Калиндеру су казали у Берлину, да им изгледа, као да Браћану није довољно монархичан, пошто не приступа томе прокламовању, и ако су му то они сами саветовали. У ствари ја не дам, да се још томе приступи. Ја хоћу да узем сâм себи краљевску титулу, *нећу да ми је други дају*“.

Законом од 11. Априла установљена је Румунска Народна Банка са капиталом од 30 милиона (60.000 акција по 500 франака).

Немачки престолонаследник пише кнезу 21. Априла између осталог:

„Ваш ће положај према Русији бити необично тежак, јер колико год се човек може ослонити на племенитост цареву, толико се мање може веровати његовој влади. Треба само посматрати, како представници руске владе свуда врше послове панславистичких одбора и терају дотле, да после влада не може да дезавуира своје земљаке. А међутим изгледа, да је Русија већ довољно велика и да има доста посла у својој кући, да би могла оставити на миру своје суседе. Гледам само, шта раде у Бугарској! Ова ми изгледа као руска провинција, која само чека миг па да се утопи у Русију. Батемберг може имати још толико увиђавности и одлучности, он неће моћи крманити противу руске струје“.

20. Маја морала је румунска влада да се бави тешкоћама, које Русија прави за исплату оштете румунских поданика.

3. Јуна утврђена је граница између Добруце и Бугарске. Ова почиње на тачци, која је одређена још Берлинским Уговором, али одмах окреће на исток тако да Силистрија задржава своју непосредну околину, а Румунија губи 4—5 квадратних километара земље. Али *Арап табија остаје румунска*.

12. Јуна благодари Бојереску барону Хајмерлу,¹⁷ што се Аустрија пријатељски заузимала код свију сила, да се то питање реши, а што се граничне линије тиче, то она чини просто немогућним мост између једне и друге

¹⁷ Аустријском министру спољних послова.

румунске обале, и то је Румунија још од почетка доказивала и то и сад мора да нагласи.

И тако је свршено с Арап-табијом. Русија је морала да ову ипак остави Румунији. И ако нова граница није са свим онаква, какву је Румунија желела. опет је добра, јер је европска, т. ј. не може се мењати без пристанка свију великих сила, које су ту границу направиле. Она оставља Арап-табију Румунији, а скида са румунске владе обавезу, да прави грдан мост преко Дунава.

Кад је то питање свршено, кнез је најзад могао да оде после толико година да се види са својим родитељима, јер му отац већ одавно не може да хода, те с тога не може ни да посети државу свога сина. На овом састанку држан је породични савет о питању наследства и углављено је, да кнез Антон Хохенцолери изда од своје стране писмену изјаву: Ако би кнез Карол остао без директних наследника, онда би његов старији брат, односно синови овога, према Уставу румунском, дошли на престо Румуније. Само је кнез отац задржао право, да се пре те изјаве споразуме о томе са поглаваром целе породице Хохенцолерна, са царем Немачке и краљем Прајске.

11. Октобра пише кнез Карол *службено* писмо кнезу Антону Хохенцолерну и моли га, да му помогне регулисати питање о наследству престола горе поменутом изјавом.

14. Новембра примио је кнез Карол и ту изјаву свог оца, и сличан докуменат свог брата Леополда и једну повељу, коју су потписали сви чланови кнежевске гране породице Хохенцолерна.

19. Новембра предаје министарски савет адресу кнезу, у којој му благодари, што је дефинитивно регулисао питање о наследству престола. С узбуђењем читао је Браћану ту адресу: Када се кнез са својом војском кренуо, да румунске заставе окити чашћу и славом, он је учинио јуначко и родољубиво дело. Када је кнегиња заложила своје здравље и сам живот, само да негује румунске рањенике, и она је извршила велико и узвишено дело. Али кнез и кнегиња попели су се на вр-

хунац јунаштва и самопрегорења, када су, стојећи још у цвету свога живота и делећи са целим народом жудњу да им Бог опет подари порода, ипак без икаквог затезања пристали, да регулишу питање о наследству, само да ујемче земљи сигурност сталности и за будућност. Цела Румунија нада се, да ће толика врлина, која ће остати неизгладива успомена садашњих и свију потоњих покољења, бити још награђена оним, што једино недостаје породичној срећи кнеза и кнегиње, на срећу и благослов читавог народа! — Кнез је одговорио, да су кнегиња и он срећни, што су регулисањем питања о наследству престола могли дати још један доказ своје љубави према земљи. Даље је изјавио да кнежевска грана породице Хохенцолерна, од како је један њен члан 1866 отишао у Румунију, од свега срца учествује у свакоме добру и свакој жалости Румуније, па се зато није ни сада устезала, да задовољи њене жеље у питању о наследству.

2. Децембра, када је Браћану пошао из коморе кући, напао га је непознат човек ножем и ранио га у главу и у руку. Срећом ране нису опасне. Утисак овог атентата је велики, најпре на самога Браћану, јер је свестан да то ничим није заслужио, па онда на либералну странку и на целу велику публику. Кнез му је одмах изјавио своје најсрдачније саучешће и молио га, да се не дâ тиме поколебати.

Атентат је прошао без икаквих рђавих последица.

4. Јануара 1881 јавља Литеану из Берлина, да су му амбасадори великих сила говорили, да само од Румуније, зависи кад хоће да постане краљевина. Браћану предлаже, да се то изврши 10. Маја. Кнез пристаје.

28. Фебруара реферише Бојереску кнезу о разлозима, ради којих министри желе, да се са прокламовањем краљевине не чека до 10. Маја, него да се изврши 8. Априла на кнежев рођен-дан и уједно дан када је изабран за кнеза Румуније. Кнез одговара, да он оставља сасвим министрима, када ће то извршити.

Х

КАРОЛ I КРАЉ РУМУНИЈЕ

1. Марта убише Руси свога цара Александра II. Кнез Карол и кнегиња Јелисавета сместа телеграфишу цару Александру III:

„Поражени страшноом новошћу молимо Бога да узме Ваше Величанство под своје свето окриље и да вам даде снаге, да сносите тешко време.

Карол, Јелисавета“.

Кнез шаље сутрадан ђенерала Церната, пуковника Кандијану Попеска и три подофицира, пет витезова Св. Ђорђа у Петроград на пратњу погинулом цару.

13. Марта бурна седница у комори. Консервативна странка покушала је преко једног од својих најбољих беседника, Мајореска, да осумњичи либералну владу и њене присталице, како су они у дну душе своје републиканци, и никада неће постати партија реда и потпора династије, јер ето заштићавају у Румунији нихилисте и друге носиоце револуционарних идеја! Наста страсна дебата, која се истина свршила прелазом на дневни ред, али је министре тако раздражила, да су 14. марта рано дошли кнезу да га моле за допуштење, да прогласе краљевину. Већина у комори тако је увређена јучерашњим клеветама, да неће више да чека ни један дан. Кнез им обраћа пажњу, да би бар требало причекати, да прође сарањивање цара у Петрограду, али министри толико наваљују, да је кнез најзад морао дати тражено допуштење. Министри одоше у комору.

Чим је отворена седница узе реч ђенерал Лека: Јуче је опозиција доказивала, да је династија још нежна

биљка у Румунији. То није истина. Династија је већ ухватила јаког корена у срцу сваког правог Румуна. Клевета опозиције, да међу народним посланицима има противника монархије најбоље ће се сатрти, ако народно представништво узме иницијативу, да одмах прогласи краљевину. Кад је у питању династија, нема разлике међу партијама.

Лека предлаже комори овакву одлуку:

„Да би се одговорило давнашњој жељи народној,

„Да би се ојачала сталност и ред у земљи и дало једно јемство више, да монархија у Румунији живи под истим условима као и у другим европским државама, и мора да улева исто поверење,

а, на основу народног суверенског права, посланичка комора,

проглашује Његово Краљевско Височанство кнеза Карола I за краља Румуније“.

Предлог је примљен у највећем одушевљењу једногласно и одмах упућен у секције и после кратког времена седница се опет отвара. Бенерал Лека као извештач чита овај законски предлог:

„Члан 1. Румунија се уздиже за краљевину. Кнез Карол I прима за себе и своје наследнике титулу краља Румуније.

Члан 2. Наследник престола носиће титулу крунски принц од Румуније.“

Први узима реч Ц. А. Розети, у републиканским начелима оседели председник коморе: Он је при крају свога живота, зато нико не може сумњати у искрепост његових осећања. Још с оцевима многих присутних посланика борио се и страдао је он за величину отаџбине. Ако је Румунија већ данас постигла оно, за што је другим народима требало стотинама година, то има да се благодари једнодушности народа у свима националним питањима, пред којом су се губиле све разлике у схватањима и осећањима. Један сложан народ, ма како био мален, никада не може пронасти. Он благодари Божијем промислу, што му је досудио да доживи и види крунисање свију његових жеља у животу.

За тим говори Лаховари у име мањине: И ако конзервативна странка, која је некористољубиво одана круни, у овој комори мало значења има, то она ипак може да допринесе величини данашње одлуке — јер тек са њеним гласовима постизава се једногласност у одлуци народног представништва. И мањина подноси ту једногласност Круни као доказ своје оданости.

Још неколико беседника дају израза општем одушевљењу. За тим Браћану резимира све предговорнике и подсећа, како је још диван *ad hoc* подигао свој глас у Лондону и у Паризу за уједињење Влашке и Молдавије у једну краљевину. Сад најзад, после читавих деценија постизава се та висока мета, која није никада престајала бити жудња свију родољуба.

Док се ово говорило у комори министар Дабижа отишао је у двор и добио указ, којим се тај законски предлог упућује и Сенату. Овај је већ по телеграфу добио радосну вест. Пошто је митрополит дао израза тој општој радости, Сенат одлаже седницу за један сахат, да се испуне Уставом прописане формалности. Кад се седница опет отворила, предлог је оглашен као хитан, у сједињеним секцијама је изгласан, донесен у седницу, где је једногласно примљен. Дотле су се и сви посланици из коморе скупили у Сенату. Председник Гика благодари Богу, што је овај тренутак доживео. И одмах полазе сви сенатори и сви посланици у Двор да поздраве свога краља.

Кнез и кнегиња стоје на прозору и гледају свет, који кишти улицом, јер је радосни глас као ватра пројурio кроз целу варош и ова се за час окитила. Када литија сенатора и посланика, са митрополитом и владикама на челу, дође до двора и угледа кнеза и кнегињу на прозору, сви стадоше одушевлено клицати. Потресени отпоздрављаху кнез и кнегиња.

Народни представници искушише се у престоној дворани двора. Та околност, што сви беху обучени у обичном оделу, онако како се беху затекли, а не у свечану руву, даваше печат неспремног неудешаваног догађаја.

Кад уђоше кнез и кнегиња у дворану и заузеше

место на естради пред престолом, кнегиња беше у црнини за царем руским. Ни она није имала каде да се нарочито облачи за ову свечаност.

Председник сената Д. Гика узео реч:

„Срећан сам и поносит што је судбина мене избрала. да Вашем Краљевском Височанству поднесем у име сената и коморе закон, који је данас изгласан у законодавном телу, и који испуњава жеље целог народа“

За тим он прочита закон, а цео скуп грму:

„Живео краљ! Живела краљица!“

Кнез одговара:

„Велик и свечан је тренутак у коме ми долазе представници народа, да ми саопште ову једногласну одлуку законодавног тела. Са тим тренутком отпочиње нов лист у историји нашега румунског народа, а завршује се једно доба пуно тешкоћа и борбе, али и пуно мушког напрезања и јуначког рада! У овом тренутку ја хоћу да поновим што сам често изговорио: Свагда је народна жеља давала правац и мету моме раду. Има петнаест година, како сам ја кнез ове земље. Има петнаест година, како ме окружава љубав и поверење народно. Та љубав и то поверење претвараше ми добре дане у боље, а у тешким данима даваше ми снаге. Било ми је драго и ја сам се дичио мојим кнежевским достојанством. Али земља налази, да ће њеном садашњем стању, да ће њеној делима доказаној народној снази боље доликovati, ако постане краљевина. Нека буде! Ја примам краљевску титулу не за мене него за величину Румуније, јер сам сигуран да она неће ништа променити у везама, које су ме тако чврсто везивале за мој народ кроза све што смо заједнички протукли се и доживели. Нека би се први краљ Румуније радовао оној истој љубави народној, која је њеног последњег кнеза пренела преко свију недаћа. За мене је оданост овога племенитог и храброг народа, коме сам посветио суштину мога бића, важнија и од величине и сјаја једне круне!“

Ова је беседа често прекидана радосним усклицима народних представника међу којима се многи и заплакаше.

Кнез сиђе с естраде и пред целим Народним Представништвом потписа закон о прокламовању краљевине. Сада се диже урнебес од усклика:

„Живео Краљ! Живела Краљица!“

17. Марта донеше изасланици свију трупа своје заставе у двор, да с њима поздраве свога краља. На овај поздрав одговорио је краљ:

„Војска зна, колико ја њу волим, она зна колико сам ја срећан. кад год се налазим међу мојим војницима. Данас ми је та срећа још већа, што видим представнике моје војске око мене, јер њена храброст и оданост спремише могућност за ово, што је народ прогласио. Из племените крви, коју је моја војска пролила, никла је величина Румуније, васкрела је њена независност, и развила се њена краљевина.

„Нека благи Бог даде много година мира свима земљама, нарочито нашој, јер нам те године требају за наш развитак и напредовање. Али ако би Румунија, наша заједничка мајка, потражила од нас живот или крв нашу, ја сам уверен, да ћете ви поћи за краљем Румуније с оним истим поверењем и самопрегорењем, као што сте пошли и за кнезом, вашим врховним командантом, који није никад посумњао у вашу оданост и храброст.

„Ово што данас вама говорим са висине престола и пред овим заставама, знамењима наше војничке части и наше славе, то преко вас казујем свима нашим друговима, целој војсци, која ће се увек са мном крепко сложити у поклич: Живела Краљевина Румунија!“

Одмах, до 22. Марта, признаше румунску краљевину: Турска, Енглеска, Италија.

Отац пише сину:

„Твојим дугим трудом, борбом и бригама заслужио си краљевску круну! Прими у овом великом одсеку твога живота честитку твојих родитеља, која је тежа од многих конвенционалних честитака, којима ће те сада са свију страна засути.

„Једно дете из Сигмаринга постаде краљ! То још није било забележено ни у историји кнежевског Дома

Хохенцолернског. нити у аналима ове скромне швапске (schwäbische) вароши!“

„Грлим од свега срца и тебе и краљицу Јелисавету. Ако је краљица, она је опет наша драга кћи“.

26. Марта признаше краљевину Немачка, Русија, Аустроугарска и Сједињене Североамеричке Државе.

7. Априла потписао је краљ закон о зајму од 152 милиона номиналних по курсу од 80 са 5⁰/₀ интереса за конвертирање доманијалних обвезница (56 милиона) за грађење железнице Плујешти—Предеал (34 милиона), и за исплату благајничких бонова „летећег“ дуга (31 милион).

10. Маја извршено је крунисање краља и краљице на најсвечанији начин. Краљеву круну хтела је влада да начичка многим драгим камењем, али је краљ био против тога. То је, вели, приличило краљевима и царевима по Божјој милости, те су круне украшаване вековима и тако наслеђиване са колена на колена. Он је демократски краљ, по вољи свога народа. Његова круна треба да се направи од оних топова, које је његова војска отела од непријатеља, када је положила темељ краљевини. Круна за краљицу треба да буде проста дијадема од злата. И бй тако.¹⁷⁵

И тако онај задатак, који млади принц Хохенцолерн беше себи поставио, када је прихватио позив румунског народа — беше извршен. Многи други владалац на његовом месту одмарао би се с правом на стеченим лаворикама и живео би без бриге до краја свога живота остављајући својим министрима да сами даље раде како за добро нађу.

Али за једног немачког принца, за једног Хохенцолерна то не беше доста. Истина беше већ створена чврста основа за успешан рад садашњих и наредних покољења, али Каролу I беше јасно, да он у том раду мора остати неуморни вођ народни, који ће одређивати

¹⁷⁵ Овде се свршују мемоари краља Карола „Aus dem Leben“ и т. д. из којих смо у кратком изводу саопштили она факта и она документа, која су нам се учинила да треба да нађу места у овој студији, само смо их допуњавали из монументалне збирке Стурзине, што је на свакоме месту нарочито поменуто. Даљи текст је кратак извод из књиге Павла Линденберга од год. 1908 и то из партије, која се налази на стр. 325—480, али и у њега ћемо по гдешто уносити и из других извора.

правац, крчити и израђивати нове путеве, на којима ће се прилазити све већем благостању народном. И на овој, другој половини свога владалачког задатка наплазио је Карол I на грдне стене, које му је ваљало уклањати с путева, које је имао да прокрчи, наилазио је на многе сметње, које за сваког другог могаху изгледати несавладљиве, али хохенцолернски високи појам о дужности, који је имао Карол I, дао му је снаге, да и даље издржи без умора и без разочарења, да уклони све сметње, да савлада све тешкоће, да са паметном енергијом и са поузданом издржљивошћу чврсто корача своје новом циљу: да заночети препорођај народа успешно доврши.

Једно беше већ постигнуто. Политичке страсти, и ако су и од сада по кадшто плануле — ипак не беху више онако разуздане као пређе. Опозиција је од сада такође често била и врло жива и врло упорна, али она не беше више никада управљена противу династије, него искључиво противу појединих чланова владе. Колико се унутрашње политичко стање беше поправило, види се најбоље из факта, да је кабинет Браћацуов владао до 1880 године, дакле пуних 12 година. Такво трајање једне владе у Румунији није се могло раније ни замислити. Одношаји с иностранством постајаху све пријатељскији, али наравно, после свију искустава, која је Румунија стекла у прошлости из својих одношаја са Русијом, појамно је, што се сада Румунија у својој спољној политици све више ослањала на западне велике силе, и то не само политички него и у привредном правцу.

После признате *политичке* независности румунске влада је сматрала, да јој је дужност засновати на сигурним темељима *економску* независност Румуније. Пре свега она је предузела мере за тачније вршење чл. 8. о повластицама за продавање алкохолних пића најпре по селима, и ове су сада строго примењиване. Кад се приступило затварању механа по паланкама, Јевреји су надали велику дреку, а потпомагали су их и многи сопственици земаља. Али министарски савет, позивајући се на то да нема закона, који би паланчице сматрао

као варошке општине, својом одлуком од 31. Октобра 1880 одлучио је, да се и јеврејске механе по паланкама имају затворити, само им је оставио три месеца за ликвидацију. Резултат ових мера беше да је од 33.865 механа, колико их је било 1878 остало у години 1893 свега 21.545.

Уговори између сељака и сопственика земаља или њихових арендатора беху на основу закона од 1874 просто страшни за сељаке. Ови су могли да свој рад за пет година унапред продаду. Многи од њих морао је, за неколико недеља пијанчења на вересију код јеврејског механације, да се зароби за пет година унапред. Стара работа беше на тај начин повраћена. Иницијативом Розетијевом донесен је закон, по коме сељак не може се обавезати на рад више од једне године, и у којима се укида телесна казна за приморавање на рад.

Законом од 1883 забрањено је продавање страних дозова у Румунији, којим се бавило 1000 Јевреја. Законом од 1884 укинута је *торбарене* по варошима.

1886 установљена је земљорадничка банка (*Crédit agricole*), код које је сељак на производе свога рада и на своју стоку могао добијати зајмове са јевтиним интересом.

Ове су мере учиниле, да је молдавски сељак, и ако још није онако доброг стања као што је у Влашкој, ослобођен бар од зеленашких и кајишарских дугова.

Да би потпомогла развитак домаће трговине, влада је у Јуну 1881 створила трговачке берзе и узаконила, да само румунски поданици могу бити берзански агенти (*agents de change et courtiers en marchandise*), а законом од 1886 установила је трговачке коморе.

Како *трговачки закон* беше постао врло несувремен, то је у Мају 1887 донесен нов, по коме у анонимним и у командитним акционарским друштвима администратор мора бити Румун, а ако их има више, онда половина и један више од администратора морају бити Румуни. Цензори на скупштинама друштава морају такође, за једног преко половине, бити Румуни.

Исте 1887 год. донесен је и *закон за потпомагање индустрије*, по коме „пет година после оснивања једне

фабрике морају две трећине њених радника бити Румуни“. Повластице беху: уступање државног или крунског земљишта до 5 хектара а за 90 година, ослобођење од сваке порезе за 15 година, и од сваке дажбине за саобраћајна средства и путове, који служе само фабрици, спуштене цене за подвоз фабриката и то за 15 година, претпостављање њихових фабриката при општинским и државним набавкама.

Још је кабинет Браћануов пре свога пада у Марту 1888 успео, да и законом о дрогеријама осигура ту грану трговине за румунске држављане.

Консервативна влада продужила је рад својих либералних претходника. Она је 1889 узаконила, да се од сада државна добра не могу продавати у целости, него само у парцелама од 5 до 25 хектара, прецизовала је ближе сељачке уговоре за рад, претворила је земљорадничку банку у државну искључиво за кредитовање сељака, које је знатно олакшала. Њен покушај да бар од сада забрани насељавање странаца по сеоским општинама само је делом изведен. Кад је Таке Јонеску министар просвете поднео свој закон о основној настави, народно представништво унело је у тај закон овај додатак „основна је настава бесплатна за децу свију Румуна. Деца странаца примаће се у школу у колико буде слободних места и плаћаће школарину (у варошима 15 фр. годишње)“. Сличне одредбе унесене су и у закон о занатлијским школама. Разлог за ово ограничење беше врло прост. У тим школама, нарочито по варошким општинама половина ђака беше јеврејске деце, тако да за румунску децу не беше места и то у Румунији, која од свију држава у Европи сразмерно највише троши на своје школе.¹⁷⁶

Под либералном владом (од 1895 до 1899) унесено је горње ограничење и у закон о средњој и вишој настави, и у изменама закона о железницама („ко год жели да постане активни чиновник железничке администрације, мора доказати да је румунски грађанин. Само за она звања, за која се не могу паћи домородци,

¹⁷⁶ До 172% целокупне суме која је од државног буџета претиче за све државне потребе.

могу се узети странци и то по одобрењу министра грађевина“). Цета влада узаконила је, и ако војна обавеза важи и за румунске Јевреје, да ови не могу постати официри. Ово је очевидна неправда, коју румунски писци пробају да оправдају дотадашњим искуством, које је војска имала са јеврејским подофицирима, нарочито са сувише спекулативним наредницима, даље потпуним одсуством војничког духа међу Јеврејима.¹⁷⁷ У осталом, 1897 хтео је министар војни ђенерал Берендеи да *саввим ослободи Јевреје од војне службе*, али су то сами Јевреји спречили, јер су осећали, да ће им се тиме одузети основа за најоснованију њихову оптужбу Румуније пред Европом, и зато Јевреји стадоше приређивати јавне зборове, на којима су тако жучно протестовали противу њиховог искључивања из војске, и доносили такве резолуције, да је Берендејов предлог пропао, али те демонстрације изазваше противдемонстрације ђака у Букурешту, који су тукли Јевреје, где су кога стигли и разбили стакла на изложима многих јеврејских дућана, при чему, на жалост, румунска полиција „не беше на висини свога позива.“ Међутим и ако су Јевреји онако ватрено протестовали против искључења из војске, они се и сад на хиљаду начина измигљевају из војне обавезе.

После либералне владе, која је дала оставку 1899, дођоше два конзервативна кабинета. Кантакузинов и Карпов.

Под првим десили су се у Мају 1899 антисемитски нереди у Јашу, за које Јевреји не беху нимало криви. Њих су изазвали несавесни агитатори, који су умели вешто да експлоатишу антипатије хришћанског становништва у Јашу. Власти су криве, што је дошло до тих нереда, и што нису енергично угушени.

Под овом владом узаконљено је, да и на приватним железницама 60% персонала морају бити Румуни (за то што војска у случају мобилизације мора да се послужи и приватним железницама, па ђенералштаб не

¹⁷⁷ За ово као доказ износе да је од 2111 румунских војника који су у рату 1877—1878 погинули или умрли од рана добивених на бојишту било свега 4 (четири) Јеврејина. Један једини Јеврејин одликовао се на бојишту. То је био Мориц Броцингер, полофицер 8. пешадиског пука, који је тешко рањен. Он је данас виши официр у резерви, у служби је у краљевом двору.

би могао да се на њих ослони, ако би њима управљала већина странаца).

Да би олакшала улазак страних капитала у земљу, влада је сад морала да мења извесне параграфе у трговачком закону и да допусти, да у командитним акционарским друштвима буде до две трећине администратора странаца, само ако је један администратор, он мора бити Румун. Претписом од 13. Јула 1900 влада (Карпова) била је принуђена — лармом, коју је у Европи направила театрална емиграција Јевреја из Румуније, о којој ће одмах бити речи — да допусти странцима становање и у сеоским општинама.

Ко год је за време ових рефорама од 1893—1899 имао прилике да говори са јеврејским главешинама у Јашу и Букурешту, могао је од њих чути ову претњу:

„Европски финансијери брзо ће се уморити од пласирања својих милиона у румунске државне хартије, они ће брзо затворити за Румунију своје касе и то дотле, док она не призна свима Јеврејима у Румунији грађанску и политичку равноправност“.

Та претња није била празна. Велики јеврејски банкарски знали су, да ће Румунија, како се залетела у привредном погледу, брзо доћи у положај да потражи њихову помоћ, и они су вребали тај тренутак.

Јер ево како је стајало с оним залетањем:

После рата приходи државни почеше брзо расти. Осем тога и руска војска беше оставила много милиона у земљи. Буџет државни који се 1879 балансирао са 114 милиона, показивао 1893,4 државних прихода 207 милиона, то је за 14 година 81⁰/₁₀ више. За последњих 8 година износио је вишак прихода над расходима преко 60 милиона. Опијени толиким успехом, Румуни се нису задовољили да само вишке утроше на нове инвестиције, него направише и многе зајмове, само да на пречац изведу радикалне поправке по свима грамама јавнога живота. Истина, највећи део тих зајмова уложен је у јавне грађевине, које ће с временом давати држави делог прихода, али је такође истина, да се не само сувише него и врло лукавски градило. Бадава су државници као Менелас Германи и Димитрије Стурза

захтевали, да се заустави та јурија, или бар да се мање трчи, бадава су они опомињали, да је Румунија земљорадничка земља, и да неколико рђавих летина може довести у питање цело то благостање. Њима су одговарали, да земља још ни из далека не плаћа ону порезу, коју би могла да плаћа, и да ће се новим таксама лако изаћи на сусрет свакој евентуалности.

Брзо се показало, да су песимисте Германи и Стурза имали право.

Жетва 1894 подбацила је, тако исто 1895 била је слаба, 1897 била је врло рђава, а већ 1899 година са свим је зацрнила. Те године није ни било жетве. За несрећу још букну и трансвалски рат.

У тако неповољним околностима Румунија је била принуђена, да од европских финансијера затражи зајам од 200 милиона.

Јевреји беху дочекали моменат, који су вребали. Благодарени њиховим интригама преговори за тај зајам развлачени су до зиме, када се нађе, да румунска државна благајна нема чиме платити ни јануарски купон. То је што су Јевреји и хтели: државно банкротство Румуније, међународну финансијску контролу и за њу као у Мисиру и у Грчкој, и онда би већ лако добили политичка права за Јевреје у Румунији.

Срећом велике банке *немачке* имаћаху велики интерес, да државне хартије румунске, које су емитоване махом преко њих, не падну јако, и за то немачке банке узајмисе Румунији 173 милиона франака, али само за 5 година под врло тешким условима.

Јевреји, и ако не беху постигли оно што су хтели, беху ипак задовољни. Они беху сигурни, да Румунија после 5 година неће бити у стању да плати тих 173 милиона, осем ако направи зајам за конверсију својих државних дугова, а они ће овај умети спречити, ако њихови сународници у Румунији не добију претходно сва политичка права. Сад је само ваљало у европској итамини поткопати кредит Румуније. И сад одиста сви листови под јеврејском платом почеше доносити најцрња извешћа о економном стању Румуније, за које доказиваху да му нема лека. Емиграција Јевреја из

Румуније, која је у малим размерама почела много раније, сада 1900 постаде много јача, а већ 1899 било је у Њујорку преко 25.000 Јевреја емиграната из Румуније. А постала је јача због неродних година, у којима су и Румуни били у великој невољи. Међутим јеврејска штампа је доказивала, да је дивљачко румунско законодавство осудило румунске Јевреје на гладовање, које их нагони да напусте „земљу својих предака, који су на њој живели *толико векова*, да беже у свет, само да зараде парче хлеба у земљама, у којима ће се с њима поступати као са људима, и где ће им бити слободно да раде све радове, за које су способни. С друге стране Израилска Алијанција стаде новчано помагати Јевреје да емигрирају. Румунска влада нудила им је бесплатан подвоз железницом, али они су хтели да изигравају мученике, и они кренуше из разних места у Молдавији *пешке* у далеки свет. Из свију места, кроз која су пролазили, летеле су депеше и дописи у европске листове о дочекивању ових мученика, о беседама итд. Ваљало је постићи, да се јавно мњење Европе сажали на ове бедне жртве румунског дивљаштва. Тако дођоше до Беча, али даље нису могли, јер нису имали више путнога трошка, а камо ли да је сваки имао потребну суму, без које се никоме не допушта насељавање у С. Д. Америке. Аустроугарска влада вратила је те емигранте на рачун румунске владе у Румунију са поруком, да неће пропуштати кроз своју државу ни један транспорт емиграната, ако сваки од њих нема 400 круна најмање.

Али, оно што је хтела Израилска Алијанција, беше постигнуто. Пештанци и Бечлије добиле су прилику, да се увере о бедном стању румунских Јевреја. Сад је она стала засипати европске читаоце брошурама и књигама.

Међутим је румунска влада узалуд покушавала да поправи финансијско стање земље порезом на плате, војницом, прирезима непосреднога данка, повећавањем патентарине и свију посредних пореза. Стање је постајало све горе. За бадава је Кантакузино уступно вођство конзервативаца Карпу, јер је и овај хтео новим

наметима да истера $44\frac{1}{2}$ милиона, па је народна скупштина одбила његове предлоге.

Краљ позва на владу Димитрија Стурзу са либералима. Стурза је срачунао државне приходе тако ниско, колико је могао сигурно очекивати да ће се наплатити, па је онда без икаквих обзира *смањио државне расходе* на толику исту суму. Укинуо је сва непотребна чиновничка места, све лукеузне трошкове, смањио је плате свију државних чиновника, свео је све јавне службе на оно што је најнужније. Велики број чиновника нађе се на пречац на сокаку, многи допадоше невоље, цео свет морао је да се стегне, да скучи своје издатке, али нико није протествовао, јер је сваки знао, да је дефицит 71 милион и да су државне касе празне.

Овај „простачки“ систем Стурзин учинио је да буџет за 1901—1902 завршен са вишком од 21 милиона. Једним низом благајничких операција постигло се, да се покрије знатан део дефицита.

Док је тако Румунија одлучно заустављала државну машину и докле није жалила жртва, само да покаже Европи да је свесна своје озбиљне ситуације, и да хоће да васпостави свој кредит на солидну основу, дотле Јевреји не престајаху прорицати скоро државно банкротство Румуније са међународном финансијском контролом, која би имала да осигура интересе страних поверилаца. Они нису ни крили, да им је намера поштопото спречити конвертовање тешкога зајма од 1899 године. За ово има доказа у протоколима Израилске Алијанције у Бечу.

Међутим извештаји посланстава и консулата, нисма трговачких кућа и други објективни извештаји из Румуније почеше сузбијати све лажне извештаје јеврејске штампе и Европа поче да гледа стање у Румунији онако, како је у ствари. На велику жалост Јевреја углед Румуније у свету поче опет да расте у место да опада.

Кад је 1902 народно представништво донело нов закон о занатима, и ако овај беше сасвим сличан са законима о занатима у Немачкој, Аустрији и Француској, Јевреји нададоше дреку у европској и аме-

ричкој штампи доказујући да је тај закон круна дивљачког законодавства румунског противу Јевреја, којима се не допушта да раде ма какав занат. Из Француске послаше угледног публицисту Бернара Лазара, који се прославио својом изреком. „Ја сам напре Јеврејин па онда Француз“; из Немачке послаше Д-р Хуга Ганца да проуче на лицу места јеврејско питање у Румунији и они то учинише, и наштампаше своје студије, из којих се види, да је стање Јевреја у Галицији горе него у Румунији, да у Јашу нису могли наћи ни трага антисемитизма, да *емиграција Јевреја из Румуније није последица законских ограничења*, да је невоља Јевреја у Буковини тако исто велика као и у Румунији, да су *сами Јевреји криви за бедно стање у коме су*.

С тога је цео свет био изненађен, када је влада северо-америчких сједињених држава у Септембру 1902 године упутила *ноту* свима европским великим силама, потписницама Берлинског Уговора, у којој протестује у име човечности противу неправде, која се чини Јеврејима у Румунији.

Од куда то? Врло просто. Републиканска партија беше јако ослабила у Њујорку. За изборе у конгрес, од кога је зависио избор новог председника С. А. Држава, ваљало је осигурати јеврејске гласове, којих је врло много у Њујорку. Зато је написана она нота.

Али европске велике силе нађоше, да Сједињене Државе, које нису потписале Берлински Уговор, немају права да се мешају у то питање, и да се њихов поступак нимало не слаже с америчком доктрином Монроевом — па оставише америчку ноту без икаквог одговора.

Године 1903 успела је румунска влада да конвертира зајам од 1899, а вишак државних прихода над расходима прешао је суму од 30 милиона.¹⁷⁸

Да видимо, какво је било стање Јевреја у Молдавији (где их несразмерно много више има него у Влашкој) после свију побројаних законских „гоњења“.

На 14728 Румуна, који имају трговачки патенат долази 17.172 патентирана трговца Јеврејина, и пошто

¹⁷⁸ Verax, l. c. стр. 164—245.

Јевреји износе $10.7 \frac{1}{10}$ целокупног становништва Молдавије то они имају $53.7 \frac{0}{10}$ свију патената.

По *варошким општинама* имају *непокретног имања* Румуни и Хришћани 21.121, а Јевреји имају 9089 таквих имања (дакле $31 \frac{0}{10}$).

Осем тога Јевреји су *арендатори највећих имања пољских*, они експлоатишу највећи део шума, у њиховим је рукама три четвртине молдавске индустрије, они имају у варошима $60 \frac{0}{10}$ а по селима $46 \frac{0}{10}$ свију занатлијских радњи у својим рукама, они располажу готово са целим готовим новцем у Молдавији, свима капиталима, и од свију либералних професија недоступна им је само једна, адвокатска.

Кад би им се још више дало, шта би остало за Румуне у Молдавији?

„Нису дакле — вели Бибическо — гоњења од стране Румуна узрок, што Јевреји напуштају Молдавију те емигрирају. него је узрок, што су они неспособни или неће да се одају земљорадничком послу, који је у Румунији најпотребнији.¹⁷⁹“

С тога је и због велике кризе, коју смо напред описали, емигрирало из Румуније (1900—1903) између 36—40.000 Јевреја.

Остало их је у Румунији 225.000. Колико им је рђаво нека покажу ове цифре: Од 1870 до 1903 умрло је од Хришћана и Румуна у варошким општинама Молдавије 29786 *више*, него што их се родило. За исте 23 године родило се више Јевреја него што их је умрло 38.350. Изгледа да у Молдавији више страдају Румуни него Јевреји. Она варошка општина у Молдавији, у којој је за то време најмање Хришћана умирало, зове се Текучи, случајно баш она, у којој има најмање Јевреја.¹⁸⁰

Али да се вратимо нашој главној теми.

Краљ је са преданошћу посветио велики део својих брига *румунској војсци*. Постепено али трајно он је

¹⁷⁹ У Америци се пробало, да их привикну томе раду. Десет јеврејских породица добиле десет пробраних пољских добара у околини Вудбајна. Осам од тих породица су већ 1903 напустиле та добра. У Малој Азији пробано је то исто са таквим истим резултатом.

¹⁸⁰ Vegax, I. с. стр. 300—384.

војску увећао и све бољим оружјем снабдевао. И најудаљеније гарнизоне он је лично инспектирао, свима војним маневрима он је лично управљао, давајући собом пример својим официрима са каквом преданошћу ваља служити узвишеном војничком позиву, показујући свом официрском кору, да тај позив није само у одбрани отаџбине него и у васпитању народа под оружјем. Да би његова војска за случај каквог великог рата, у коме би се могло решавати о судбини Румуније, имала једно осигурано средиште, краљ је најпре дао по плановима белгијскога ђенерала Бријалмона утврдити Букурешт, опколивши га читавим венцем форова са панцирним кулама, а за тим је, по плановима прајског мајора Шумана, утврдио линије Фокшани—Намалова—Галац јаким форовима.

Поред војних питања краљ се бавио и *просветом народном* старајући се, да се ова не само шири, него да иде и у дубине. Карол I, изабран зато за почасног председника румунске академије наука, није се задовољио да само носи ту титулу, него је богатим прилозима из својих приватних средстава омогућио издавање академијиног великог речника румунског језика. Румунску *цркву*, која је још у неколико зависила од Цариградске Патријаршије, направио је потпуно независном. Жива жеља краљева, да увећа број железника у његовој држави, све више се испуњавала, и *железничка мрежа покрила је целу Румунију*, везујући престоницу са многим варошима на Дунаву, са најудаљенијим покрајинама на граници, и са свима суседним државама.

После 17 година неуморног старања за народ допустио је Карол I себи толико одмора, да по примеру Фридриха Великог¹⁸¹ помисли и на свој дом, и он је 7 Октобра 1883 освештао свој одиета краљевски дворца у Синаји, који је саграђен и окићен под непрекидним надзором самога краља, и на коме имају урежани ови стихови румунског песника Александрија: „Ја, краљ Карол, сазидао сам у рату народу, који ми се

¹⁸¹ Који је једном д'Аламберу писао „Ја волим да зидам и да украшавам грађевине, али само од моје уштеђевине, држава не сме од тога ни најмање да трпи“.

поверио, његову краљевину, а у мирно доба мој сопствени дом“.

У томе одиста краљевском дому дочекивао је румунски владалац своје царске и краљевске госте.¹⁸²

Ове године вратио је краљ Карол посету краљу Милану и провео је у Београду 18. и 19. Августа 1884.

О тим данима и о дочеку краља Румуније у престоници Србије имамо у службеним „Српским Новинама“ овакве чланке и описе:

„Београд, 18. Августа.

У анализама београдским биће данашњи и сутрашњи дан записан златним словима.

Велика, искрена и срдачна радост народна биће главно обележје ова два дана, које је наш старославни Београд, престоница младе краљевине српске, дочекао у свечаном руху, да прими и поздрави ретког и милог госта.

Откад је сунце историје почело да обасјава Београд, виђао је он многе одличне госте, који долажаху прошлих векова у разним цељима, али гост, кога Београд данас поздравља, долази да укаже пријатељство и поштовање српском владоцу, као своме суседу и своме пријатељу, и за то нам је долазак његов веома мио и веома драг.

Краљ Румуније Карол I долази у Београд, да поздрави младога и витешкога краља Србије, да у Његовом лицу почастује народ српски, кога су просвећени народи европски, ценећи и уважавајући врлине његове, радо примили за равноправна члана.

Краљ Карол I, витешки владалац Румуније, не само да је својим господством од старина, својим одличним владалачким својствима, него и својим драгоценим пријатељством спрема краља Србије и симпатијама спрема српскога народа стекао у пуној мери право на велике и искрене симпатије српске.

Историја нашега народа тако рећи истоветна је с историјом румунском: судбина српскога народа од нај-

¹⁸² За сада да поменемо аустријску царицу Јелисавету, престолонаследника Рудолфа са женом, краља и краљицу шведску, кнеза бугарског, престолонаследника Саксен-Мајнингена и т. д.

старијих времена, а особито у овом веку, сасвим је једнака са судбином суседног нам народа румунскога. Иста нам је дакле прошлост, и у њој иста судбина.

Наше народне песме опевале су и славе господаре и јунаке румунске Мирчету и Радула, и овом последњем дају као најбољу узданицу Срба Радосава; у средњем веку беху Румуни и Срби вазда добри и искрени пријатељи, а то се између осталог најбоље огледало у томе, што су се њихове династије жениле међу собом. — наши Немањићи, Бранковићи, ови беху у особито тесној свези са Румунијом, и наши Црнојевићи беху у сродству са династијама румунским: јуначки војвода Михна, који је први покушао уједињење румунских земаља, имао је у својој војсци половину Срба, који га искрено потпомагаху: ускоци и исељеници српски испред туђинскога насиља налазили су у Румунији сигурна склоништа и уточишта. У српском устанку овога века имали су Срби у Румунима суседе, који су им братски и пријатељски ишли на руку, као и Срби доцније њима: Кнезу Михаилу била је Румунија у много чему десна рука; Србија и Румунија напоредо и договорно поступале су при последњем великом источном рату, и њихови владоаци као савезници загазише у рат, те у исто време извојеваше независност својим државама, као што су дични владоаци у исто време и плашт краљевски огрнули. Срби и Румуни беху дакле од старина па до данас у најбољем и најискренијем пријатељству, које је издржало пробу и у најтежим данима искушења, делећи као браћа свако добро и зло.

Нека нам је добро дошао високи и мили гост, владалац суседног и пријатељског нам народа! Долазак његов у престоницу младе краљевине српске драгоцен је доказ пријатељства спрам нашег љубљеног краља, што српски народ високо цени и поштује, јер је то залог пријатељских одношаја, од којих се нада користима за узајамне интересе, а на срећу и напредак Србије и Румуније.

Са свесрдним гостоприметвом и с великом радошћу дочекују Срби у својој престоници Његово Величанство

Краља Румуније Карола I, и из дубине душе кличу му на сусрет: Добро нам дошао!¹⁸³

„Београд, 20 Августа.

У животу народноме има тренутака радосних и значајних, има призора величанствених и узвишених, који дуго остану у живој памети савременика, а пометво их налази златним словима забележене, а такви тренуци и призори, такви дани искрене радости, великог одушевљења и срдечног задовољства беху 18 и 19. Августа 1884.

Београд је вековима виђао многе одличне госте, али између највиђенијих беше Његово Величанство Краљ Румуније Карол I, који 18 Августа дође у походе Његовом Величанству Краљу Милану.

Краљ Карол I, витешки владалац суседне нам краљевине Румуније, који је не само својим господством од старина, својим одличним владалачким својствима, него и својим драгоценим пријатељством спрам Краља Србије и симпатијама спрам српског народа, одавно стекао искрене симпатије нашега народа, — дошао беше 18. Августа у српску престоницу; да укаже пријатељство и поштовање српском владоцу, као своме суседу и своме пријатељу, дошао беше да поздрави нашег витешког краља, а у његовом лицу да почаствује и српски народ.

Двор, српски народ и престоница Србије, високо ценећи узвишеног госта, дочекаше Га искрено и срдечно, и спремише му дочек сјајан и величанствен. Гостопримство, са кога су Срби на гласу, показа се и овом приликом као једна од најлепших врлина нашега народа.

На сусрет Његовом Величанству Краљу Румуније отишли беху 17. Августа на нарочитој лађи: председник министарскога савета, министар спољних послова, г. Милутин Гарашанин; командант активне војске, почасни ађутант Његовог Величанства Краља, г. ђенерал Тихомиљ Николић; ађутант Његовог Величанства, г. потпуковник Александар Симоновић, и начелник арти-

¹⁸³ „Српске Новине“ за 1884, број 181 од 18 августа.

љеријско-техничког одељења војног министарства. г. потпуковник Павле Шафарик.

Његово Величанство Краљ Карол I са свитом својом и са српским изванредним послаником и оцупомоћеним министром г. Ђ. Кађевићем, који је, по жељи високога госта, пратио Га у Београд, зриспео је у Базјаш 17. Августа у 7¹/₄ сахата по подне. Ту Га је председник министарскога савета, министар спољних послова, г. М. Гарашанин у име краљево поздравио добродошлицом, предао Му својеручно писмо Нашега Краља и знаке ордена „белога орла“, а за тим Му је представио г. г. офицере, који беху придодани на службу Његовом Величанству Краљу Румуније за цело време његовог бављења.

При пролазу поред српских градова чињени су Његовом Величанству Краљу Каролу I војнички поздрави и почастии и избацивано је из топова 101 метак.

Пароброди Његовог Величанства Краља преносили су испод Смедерева, а сутрадан кренуше се у 6 сахата у јутру за Београд.

Престоница је дочекала 18. Августа у свечаном руху. Град и варош бејашу дивно окићени многобројним румунским и српским заставама и грбовима, цвећем, фестонима, пирамидама и дивним славолицима, који су својом лепотом задичили светковину. Гостију беше са свију страна, толико — колико Београд ретко кад виђа. Улицама је врвео силан свет, тражећи згодна места, одакле ће моћи да посматра улазак ретког и милог госта.

Од двора па до паробродске станице, која беше ванредно лепо окићена, искупило се на улицама много света, већином мушкиње, а женскиње заузело беше места на прозорима кућа, поред којих води улазак у варош. Свет је чекајући уживао у гледању лепо окићених улица.

Око 11 сахата довезе се Његово Величанство наш Краљ са својом пратињом на савско пристаниште, дочекап од народа с усклицима: „Ура! Живео!“ Мало за тим објави пуцњава топова са бедема градеких, да се приближује пароброд, на коме беше високи гост.

Напред је пловила војна лађица „Гривица“, за

њом ратни брод „Стеван Велики“, а за овим војна лађа „Александар“, са кога је пуцњавом из топова отпоздрављен 101 метак с нашега града. Лађе присепеше на српску обалу тачно у $11\frac{1}{4}$ сахата пре подне.

Долазак и пристанак лађе „Стевана Великога“ уз обалу српску поздравео је рик топова с града, а војничка капела свирком румунске химне.

Сад наступи свечан и величанствен тренутак.

Наш узвишени Господар, у униформи свога румунског пука, уђе у лађу праћен својом свитом, и ту се најердачније поздрави са својим суседом и пријатељем. У том тренутку топови су пуцали, звона су звонила, а одушевљени свет радосно је клицао: „Живели! Живели!“

При изласку из лађе Његово Величанство наш краљ представио је Његовом Величанству краљу Румуније г. г. министре, команданта дунавске дивизије, команданта града Београда, управника вароши Београда и председника општине београдске.

Његово Величанство Краљ Карол I по изласку из лађе са Његовим Величанством Краљем Миланом I прегледао је почасну чету, која на левом крилу беше упарађена и одаваше Му војничке почести.

За то време скинута је с катарке пароброда „Стевана Великога“ румунска и развијена српска застава, што је поздрављено пуцњавом топова са све три румунске лађе.

Њихова Величанства Краљеви, праћени својим свитама, заузеше за тим места у свечаним колима и крепнуше се у двор. Искупљени народ, угледавши Их, поздрављао је краљеве урнебесним „Живели!“

Пред колима, у којима су се возила Њихова Величанства Краљеви, јахао је први полудескадрон краљеве гарде, а десно и лево око кола краљеви ордонанс-официри и гардијски официри.

Улазак у варош водио је од савске станице поред саборне цркве, Дубровачком, Кнез-Михаиловом улицом и Теразијама. Са обе стране улица војска је образовала шпалир и одавала војне почести, а за њом је

стајао силан свет, који је с радошћу и с поштовањем поздрављао Њихова Величанства Краљеве.

Кад су Њихова Величанства пренела у нови двор, ту су Њено Величанство Краљица са Његовим Височанством Престоолонаследником, окружени дворским особљем, дочекали високог госта, који се најљубазније поздравио са Њеним Величанством Краљицом, пољубивши је у руку, и Његовим Височанством Краљевићем, с киме се срдачно руковао. За тим је дворско особље имало част да буде представљено Његовом Величанству Краљу Румуније.

У 12 $\frac{1}{2}$ часова беше у новом двору свечан доручак, на коме беху само свите Њихових Величанстава.

За тим бејаше наступио мали одмор за високог госта.

У три сахата по подне благовољело је Његово Величанство Краљ Карол I примити овдашњи дипломатски кор, а у 3 $\frac{1}{2}$ сахата изволео је држати пријем, и тада је Његово Величанство наш краљ представио Његовом Величанству краљу Румуније ову г. г.: Његово Високопреосвештенство архиепископа београдског и митрополита српског, са пратњом председника конвисторије београдске и ректора богословије: председника и чланове државног савета: заступнике Србије при страним дворорима: министре на расположењу и у пензији; председника и чланове касационог суда: ректора и професоре велике школе и библиотекара народне библиотеке; председника и чланове апелационог суда; председника и чланове главне контроле; помоћнике министарства: управника фондова; гувернера народне банке; директора и главног инспектора железничког одељења министарства грађевина; начелнике одељења министарстава; управника вароши Београда и председника општине београдске са општинском депутацијом. Његово Величанство Краљ Карол I скоро је све при пријему милостиво одликовао Својим разговором, то на француском, то на немачком језику.

У 4 $\frac{1}{2}$ сахата примио је краљ Румуније официреки кор гарнизона београдског и том приликом с многим од г. г. официра благоволео је разговарати се.

Њихова Величанства Краљеви, праћени својим свитама, изволели су у 6 сахати по подне походити град, који беше вапредно лепо и богато окићен заставама, грбовима и старим оружјем.

Долазак њихов поздрављен је пуцњавом из топова. У граду их је дочекао официрски кор гарнизона београдског и других трупа, које се сада овде налазе. VI активни пешадијски пук, постројен у смакнутом поретку, одавао је војну почаст Њиховим Величанствима.

Његово Величанство Краљ Карол I благоволео је прегледати постројену војску, а затим је Његово Величанство Краљ Милан I, предавши му писмо, којим га умољава да се прими власништва VI активног пука поздравно краља Румуније овом беседом на француском језику:

„Ваше Величанство!

Ја молим Ваше Величанство у спомен посете, коју нам чини и која нам ствара — мени и мојој војсци, тако живо задовољство, да у исто време као доказ пријатељских осећаја, које према Вашем Величанству гајим, као и у спомен братских веза, које постоје између краља и јуначке војске Румунске и војске Српске учините јој част, да примите титулу шефа VI активног пука моје војске. Ја се надам да ће Ваше Величанство хтети одговорити мојој жељи и ја могу уверити Ваше Величанство да ће моја војска бити поносна тиме што ће бројати као сопственика пука победиоца на Плевни“.

Краљ Карол I с благодарношћу се примио власништва VI активног пука Српске војске, овом беседом на француском језику:

„Примам с особитим задовољством част, коју је Ваше Величанство благоволело одати ми, наименујући ме сопствеником једног од својих пукова; и веома се радујем, што ће у будуће моје име бити скопчано са храбром војском српском, која је пролила крв за отаџбину, и која је војевала успоред са мојом, за независност наших земаља. И ако је успомена на један победоносан рат већ утврдила тесну братску свезу између обе војске, она добија данас ново и скупочено потврђење одлико-

вањем, којим ме је Ваше Величанство почаствовало. — околност која чини, да је то одликовање за мене тим веће. Што се тиче пука, ког ми је његов узвишени владалац благоволео подарити, имам му само препоручити, да и даље иде стазом старих традиција српске војске, које су: верност краљу, и љубав к отаџбини; и нека, заједно са мношћом ускликне: „Живео Његово Величанство Краљ Милан, узвишени поглавар српске војске“.

За тим је наш узвишени господар објаснио трупама побуде, из којих је понудио Његовом Величанству Краљу Каролу I титулу шефа VI активног пука, и додао је ово:

„Војници! Ваш узвишени шеф сад је пред вама, учинио нам је част, која је заједничка мојој војсци, мени и вама, да прими титулу коју сам му понудио. Ви треба да се поносите тиме, што на челу имате племенитог Суверена и првог краља препорођене Румуније, славног главно-командујућег војске руске и румунске, које су се бориле за исту ствар, за коју смо се и ми борили и које су тако снажно допринеле, да се срећно доврши дело, из кога је наша отаџбина изашла независна и увећана.

Његово Величанство благоволело је, у тренутку кад прима у сопственост своју нову титулу, да вам управи савет да будете верни вашем краљу и да будете увек готови да се жртвујете за отаџбину. Његово Величанство заповедило вам је да узвикнете „Живео краљ Милан“, и ја вас сад, благодарећи му за савете које вам је дао, позивљем да са мношћом узвикнете:

„Да живи ваш узвишени шеф, Његово Величанство краљ Карол I“.

За тим се Њихова Величанства упутише ка горњем бреду градском и одатле је краљ Румуније уживао у лепом изгледу на Срем и Банат.

После тога се Њихова Величанства краљеви вратили на трибину. Војска поче дефиловати испред краља, а кад се приближи VI активни пук, његов шеф краљ Румуније сиђе доле, стави му се на чело, извади сабљу и одаваше при дефиловању војне почести Његовом Величанству нашем краљу. Краљ Румуније, по

што се војска вратила на своје старо место, разговарао са г. г. официрима, а за тим се Њихова Величанства вратише у варош.

У 8 часова у вече беху се искупили у двору сви они, којима паде у део особита част, да буду позвани на свечан ручак.

При крају сјајне гозбе устаде Његово Величанство, те напи чувеном речитошћу својом ову здравицу високоме госту :

„Ваше Величанство!

За народ српски и за краљевску династију врло је велико задовољство, да данас дочекује Ваше Величанство. За мене је то једна пријатна дужност, да Вашем Величанству поднесем о томе срдечно уверење и не мање хоћу да му изразим моју дубоку веру, да ће љубазна посета, за коју благодарим у овом тренутку у моје име и у име Србије, да утврди везе пријатељства, које постоје између наших двеју земаља. Развиће и учвршћење ових односа, који ми толико на срцу леже, јесте и остаће увек дело коме ћу ја посветити све моје учешће. Ја се надам, да ће Ваше Величанство хтети се руководити истим погледима и истим осећањима.

Позвани обојица провиђењем да управљамо судбама младих народа, који истој цели теже, и који далеко од тога да између себе имају повода за ривалитет, имају многобројних интереса заједничких и труде се да корачају путем, који је већ обележио поступни напредак великих и старих народа, ми ћемо обојица — Ваше Величанство и ја — наћи, осим наших личних односа, баш у овој самој подударности цели један разлог жив и снажан, да будемо увек добри суседи и верни пријатељи.

И ми ћемо, Ваше Величанство, то бити у толико више, у колико је наша лична историја скоро истоветна и у колико нас историја наших народа учи, да ни у које време њиховога народног бића, поред свих бораба, којих су они били сведоци или чиниоци, наши народи нису међу собом били у другим односима, до у односима којих је посета Вашег Величанства у нашим

очима тако скупоцено и тако ласкаво јемство најпотпуније искренности и савршено братскога пријатељства.

Ваше Величанство! Ја подижем ову здравицу у здравље Вашем Величанству, гајећи моје жарке жеље за славу и срећу Ваше владавине и Румуније, а не мање искрене према Вашој узвишеној супрузи Њеном Величанству краљици Јелисавети и краљевској династији Румуније. *Si traeasca Majestatea Vostra Si trãeascã Majestatea Sa Regina*“.

На ту здравицу узвишеног домаћина, која је примљена с особитим одушевљењем, заори се румунска краљевска химна у величанственим дворанама новог Двора.

Не потраја дуго а устаде иза богате совре Његово Величанство Краљ Карол I те напи Њиховим Величанствима нашем Краљу и Краљици лепу и срдачну здравицу, коју ћемо бити у стању да донесемо у једном од првих бројева:

На здравицу Краља Румуније, која је са одушевљењем и великим задовољством поздрављена, заори се српека химна.

За време ручка разлегаху се по сјајним дворанама новог Краљевског Двора милозвучне мелодије, које је је вештачки изводила наша војна капела, а после ручка дрикан је кратак серкл у дворани до велике дворане за свечаности, која беше уметнички намештена и украшена.

На свечаном ручку беху г. ђенерал Фалкојано; г. Митилинео; г. Калид; г. Ла-Тур; г. Реверсо; г. М. Гарашанин; г. Персијани; г. гроф Бре; г. Локок; г. Скајлер; г. Шисел; г. Ди-Боа; г. Ст. Новаковић; г. Јевр. Гудовић; г. Ђ. Павловић; г. Јован Петровић; г-ђа Јулка Гарашанка; г-ђа Босиљка Лешјанин; г-ђа Ди-Боа; г-ђица Мејрима Катарци; г. Никола Христић; г. Љ. Каљевић; г. ђенерал Лешјанин; г. ђенерал Тихомиљ Николић; г. ђенерал Милутин Јовановић; г. ђенерал Ђ. Катарци; г. потпуковник Е. Мапо; г. А. Белдиман; г. Мавројени; г. мајор Журеско; г. Карбунеско; г. Козлински; г. Хачик; г. Филитне; г. Д. Радовић; г. Ђорђе Стефановић; г. Димитрије Нешић; г. Ал. Симоновић; г. П. Шафарик; г. Живко Блазнавац; г. др Владан Ђорђевић; г. Д. Франасовић и г. М. Кумрић.

Око 10 сахати у вече грађани београдски приредеше бакљаду у част Његовом Величанству Краљу Каролу I.

Бакљада је била постројена на великој пијаци, а ишла је Дубровачком и Кнез-Михаиловом улицом, па Теразијама до Двора. Напред су јахала два херолда, један у старом српском а други у старом румунском народном оделу са заставама у руци, а за њима су грађани српске престонице послали велики транспарент са поздравом Њиховим Величанствима Краљевима, буктиће и грбове румунске и српске.

Кад је бакљада дошла и стала пред Нови Двор, засвира пожарничка капела румунску химну и Његово Величанство Краљ Карол I појави се на балкону са Њиховим Величанствима нашим Краљем и Краљицом, на што се заори одушевљено „Живео!“ За тим је одевирана српска химна, која би поздрављена радосним усклицима „Ура!“ „Живели“ При крају се отпева румунска химна на румунском језику, а после ње српска, а одушевљен народ поздрављао је Краљевска Височанства урнебеским „Живели! Живели!“ Високи гост, очаран чаробним призором, клањао се народу, те тиме му одаваше захвалност на учињеној Му овацији.

У то време беше град и варош у велико осветљен, онако лепо, као што само Београђани умеју да осветле милу престоницу српску.

За тим беше око 10 $\frac{1}{2}$ сахата бал у Двору, који је у сваком погледу испао веома сјајно. Његово Величанство Краљ Румуније и овом је приликом очарао присутне својом љубазношћу, разговарајући се с многима на балу, који је свршен око 1 сахата по поноћи.

Сутра дан, 19. Августа, служена је у дворској цркви служба божја, којој су благоволили присуствовати Његово Величанство Краљ Румуније, Њихова Величанства наш Краљ и Краљица и његово височанство краљевић, са свитама својим. После службе божје беше молебствије у здравље Краља Карола и Краљице Јелисавете, праћено миловучним појањем с кора, које се тихо и умилно разлегаше по акустичној цркви у новоме Двору.

После 10 сахата из јутра бејаше преглед војске, која је била постројена на топчидерском брду.

На окупу беше V активни пешадијски пук Краља Милана I (4 батаљона): VI активни пешадијски пук Краља Карола I (4 батаљона): дунавски пешадијски пук сталнога кадра, у саставу кога био је и XII кадровски батаљон (4 батаљона): дунавски артиљеријски пук (4 батерије): шумадијски артиљеријски пук (4 батерије): краљева гарда: коњица сталног кадра (5 ескадрона): пионирски батаљон: градски артиљеријски полубатаљон, и болничка чета. Свима тим трупима командовао је командант дунавске дивизије ђенерал г. Милутин Јовановић.

Милина беше погледати на толики број стајаће војске, колики до сад још никад не беше на окупу, војске младе, али истрајне и вредне. Силан свет је изашао на брдо да види снагу и узданицу српску, да је види и да је се нагледа.

Њихова Величанства краљ Карол, краљ Милан и краљица Наталија појавише се на коњима, праћени Својим свитама, а одушевљени народ поздрављао Их је радосним и срдачним усклицима. Кад је после прегледа наступило дефиловање испред Његовог Величанства краља Румуније, тада се Његово Величанство наш краљ ставио на чело целе војске и одавао војне почести своме милом госту, а кад дође ред на VI активни пук, онда се Његово Величанство краљ Карол стави Своме пуку на чело, извади сабљу и одаваше почести нашем узвишеном Господару. Преглед војске отпоче, траја и сврши се на опште задовољство, а на понос и дику младој војсци српској.

У Двору је даван у 1 час по подне доручак, на који су виши команданти имали част бити позвани. При крају доручка изволело је Његово Величанство наш краљ напиту ову здравицу:

„Ваше Величанство!

У двојаком својству мом, и као суверен једне државе суседне и пријатељске, и као врховни шеф српске војске, поносне и срећне што је Ваше Величанство благоволело примити титулу шефа VI активног пука, ја устајем Вашем Величанству да изразим њено и моје

осећање благодарности и напијам ову здравицу јуначкој војсци Румунској и њеном узвишеном и славном шефу, Његовом Величанству Краљу Каролу I“.

Та здравица нашег узвишеног господара примљена је с особитим одушевљењем, а праћена је мелодичном румунском химном од стране војне капеле.

Његово Величанство Краљ Румуније изволео је веома љубазно одговорити на ту здравицу, што ћемо саопштити у једном од првих бројева.

На здравицу Краља Карола I, која је са великим задовољством поздрављена, заорила се српска химна, која је одјекивала по просторним дворанама повога двора.

После доручка беше наступио мали одмор за високог госта, а у 4 сахата изволела су Његово Величанство Краљ Карол и Њено Величанство Краљица, са својим свитама, извести се у Кошутњак, а за тим у Топчидер у шетњу, где је краљ Карол I прегледао конак и прошетао се по парку у пријатном друштву са домаћицом.

У вече у 7 часова даван је у Двору ручак, на који су имали част бити позвани г.г. Ђенерал Фалкојану; г. Митилинеу; г. М. Гарашанин; г. Ф. Христић; г. Ст. Новаковић; г. Ђ. Павловић; г. Јеврем Гудовић; г. Јован Петровић; г. Јеврем Грујић; г. Љ. Каљевић; г. Милан Кујунџић; г. К. Магазиновић; г-ђа Јулка Гарашанка; г-ђа Босиљка Лешјанин; г-ђа Петровићка; г-ђа Јелена Грујићка; г-ђа Симићка; г-ђица Мејрима Катарџи; г. Ђенерал Т. Николић; г. Ђенерал Катарџи; г. Ђ. С. Симић; г. П. Стејић; г. пуковник Ботеано; г. пуковник Мајкам; г. А. Робеско; г. Е. Мано; г. А. Белдиман; г. Шоманеско; г. Мавројени; г. Журеско; г. Карбунеско; г. А. Н. Спасић; г. Рихтер; г. Филилис; г. А. Симоновић; г. Ш. Шафарик; г. Никола Цветковић; г. Милан Андрејевић; г. Александар Константиновић; г. Јован Ковачевић; г. Павле Костић; г. Ал. Машин; г. пуковник К. Јанковић; г. Љ. Бајаловић и г. П. Нушић.

За време ручка разлегаху се по ејајним дворанама умилне и милозвучне арије, те се гости осећаху у правоме царству тонова и мелодија. После ручка држан

је серкла у дворани за свечаности, при коме је узвишени гост поново својом љубазношћу и топлином душе очарао све, који беху срећни да их удостоји свога разговора.

У том се приближавао час одласку високога и милога госта.

Београд је био дивно, чаробно осветљен, улице пуне света, и док је то тако на пољу изгледало, дотле се у двору Његово Величанство краљ Карол I, окружен својом свитом, праштао са Њеним Величанством краљицом Наталијом, за којом је стајала њена пратња, и при растанку пољубио је у руку Домаћицу.

Око 10 сахата кренуше се Њихова Величанства краљеви, праћени својим свитама, кроз дивно осветљене улице на Саву, а дуж целог пута одаване су високом госту војничке почасте, топови су пуцали са бедема градских, а звона га поздрављаху са торња саборне цркве.

Кад су Њихова Величанства приспела на савско пристаниште, беху околне куће, станица и лађе на Сави веома богато искићене многобројним шареним лампоницама; горњи и доњи град и обала савска бејаху осветљени црвеном и љубичастом бенгалском ватром; безбројне и разнобојне ракетле пуштале су високо у ваздух; одушевљени, срдачни и искрени усклици народни орили су се, — једном речју, то беше призор, каквога Београд дотле никад није видео.

Његово Величанство краљ Карол I благоволео је у разговору провести кратко време у чекаоници савске паробродске станице и ту се опростити са г. г. министрима, командантом дунавске дивизије, командантом града Београда, гарнизонарем београдским, управником вароши Београда и председником општине.

За тим се Њихова Величанства краљ Карол и краљ Милан упутише на лађу, где се на најљубазнији и најсрдачнији начин опростише и расташе, пољубивши се у два маха.

Румунске лађе кренуше се тихо, лагано, а узвишени гост са пратњом својом дуго је са пароброда

свога посматрао леп и чаробан приказ, приређен од свег срца њему у славу и част.

„Гривица“, „Стеван Велики“ и „Александар“ тако се тихо и лагано спуштаху низ тихо Дунаво, као да су жалили, што се растају са Београдом, који их је тако усрдно дочекао, а дуго и дуго пратила их је пуцњава топова са бедема градских.

18. и 19. Август беху дани радости, дани искреног одушевљења, срдечног расположења и великог задовољства¹⁸⁴.

Колико је краљ Карол био задовољан дочеком, који је нашао, види се из овог прогласа тадашњег председника општине престоничке:

„Београђани,

Његово Величанство Краљ Карол I од Румуније, за време целог свог бављења у нашој вароши, колико год сам пута имао срећу да будем тумач ваших осећања пред Његовим Величанством, благоволео је сваку прилику употребити, да даде израза Своме високом задовољству и радости, коју Му је срдачни дочек српске престонице учинио. Сматрам за најпријатнију дужност, драги суграђани, да вам доставим изразе највишег задовољства, које сам, као ваш представник, имао срећу за вас примити од Његовог Величанства Краља Карола I од Румуније.

20. Августа 1884 год., у Београду.

Председник општине београдске
Dr Владан Ђорђевић¹⁸⁵

Да би своје краљу олакшало вршење дужности краљевске репрезентације, а уједно да би у свима крајевима Румуније у најкраћем времену поникла велика угледна привредна добра, народно представништво нашло је 1884. да Јон Браћану има право, када тврди да „Краљ треба да је први сопственик румунске земље“, и решило је: да дванаест државних добара, претвори у *Крунска добра*, која обухватају 130.000 хектара земље. Овом одлуком својом народно представништво Руму-

¹⁸⁴ »Српске Новине«, бр. 183 од 21 августа 1884.

¹⁸⁵ »Српске Новине«, бр. 183 од 21 августа 1884.

није не само да је дало стварног доказа народне благодарности краљу, него је отаџбини учинило огромну услугу. Краљ је наставши у Др. Јону Калиндеру одличног управника за Крунина добра, за релативно врло кратко време од тих добара направио 12 угледних имања, на којима се не само земљорадња врши најрационалнијим методима за обрађивање земље, него на којима су пошкле најразличније фабрике за прерађивање домаћих сировина. У једном од тих имања израђују се сада одличне теракоте, у другом вунена роба, у трећем се израђују најразличнији фабрикати од дрвета: намештаји, кола, бурад, сандуци, па чак и добри патоси за клавире, у четвртом се фабрички израђују везови и плетива, у петом ужарија и тако даље све према грађи, која се у околини налази и са задатком, да се што већа зарада створи дотичном становништву. На тим Крунским добрима знатно је унапређено сточарство и шумарство, подигнуте су железнице за експлоатацију шума, подигнути су шумски расадници за пошумљавање, подигнуте су стругаре, поправљени су водени путеви за сплавове, унапређен је лов на дивљач и риболов.

Да би се сељаци подстакли да интензивније обрађују често занемарену своју земљу, Крунска добра раздају им не само поуке, него и потребно семе и фидане за њихове баште и т.д. Где су пре били бедни путеви, којима се могло путовати само на коњу, ту су данас широки и равни друмови, на којима је велики саобраћај. Све зграде на Крунским добрима подигнуте су у допадљивим облицима, често од дрвета, и свуда је заведен највећи ред, чистота и сви хигијенски услови. Нарочита је пажња поклоњена школама, којих на Крунским добрима има преко 50, па онда библиотекама са популарним списима, јавним предавањима о опште корисним темама, пољопривредним задругама за штедњу и међусобну помоћ.

2. Јуна 1885 зедесила је краља Карола тешка жалост. Умро му је отац, честити кнез Антон од Хоренцолерна, који је, као што смо видели, своје сину у најтежим околностима живота био мудар саветник.

Год. 1886 довршена је оправка и свечано је освештана стара Аргешка црква, један драгоцен споменик румунске културе из прошлости, на коју је краљ Карол утрошио много труда, љубави, пажње и много свога новца, док је засијала у свом садашњем величанству и лепоти.

У пролеће 1887 отишао је краљ Карол у Берлин на прославу деведесетогодишњице Виљема II. Царица га је дочекала овим речима: „Ти си прави Хохенцолерн, јер си веран као што ти је отац био“.

Партизанска ровења изазваше 1888 сељачке побуне у селима око Букурешта и нереде у самој престоници: војска је морала да поврати ред. Брађануов кабинет поднео је оставку. Розети је саставио нову владу, али ни ова ни потоње не беху дугога века. Ова је година важна по томе, што је у Румунији заведена златна валута, јер су банкноте Народне Банке добиле златну подлогу.

Године 1889 дошао је у Румунију кнез Фердинанд, синовац краљев, будући наследник престола. Он је рођен 1867, свршио је гимназију и положио испит зрелости у Диселдорфу 1885, свршио је за тим ратну школу у Каслу, положио је у Берлину официрски испит, служио је неко време као потпоручик у првом гардијском пешадијском пуку, па је онда провео две године на универзитетима у Лајпцигу и Гибингену, где је се бавио разним студијама, али највише историјом, језиком и уставом румунског народа.

Тек што је престолонаследник стигао у своју нову отаџбину, краљ га је увео у трећи пешадијски пук своје војске на активну службу, и у Сенат, у коме је члан зато што је престолонаследник.

О народном празнику 22. Маја 1889, на гала-ручку у двору, краљ Карол је наздравио овим речима:

„Сваке године поздрављам овај дан, који је моме срцу драг. Данас се навршила двадесет трећа година, како ме је румунски народ примио са љубављу и поверењем, јер је био уверен, да ће наследном монархијом спасти Румунију од силних унутрашњих потреса и осигурати њену будућност. Ослонивши се на одличне људе

имао сам срећу, да поведем земљу путем напретка и да обогатим нашу историју масом врло важних догађаја. Данашње покољење има дужност, да очува и појача оно, што је стечено са толиким напрезањима и толиким великим жртвама, и да увек мисли на будућност, како би, и ако појединаца нестаје, отаџбина и њене установе остале осигуране од сваког потреса. Колико је наш народ прожман свешћу о тој дужности, то сам са радошћу видео у начину, на који је он дочекао долазак мога драгог синовца а свог престолонаследника. Народ је том приликом показао, колико је чврсто везан са династијом, коју је слободно себи изабрао. Ове изјаве народне љубави дају ми нове снаге, да и даље неуморно радим на развиту и величини Румуније, и да мога синовца тако спремам, како ће једном бити у стању да настави дело, које сам ја почео, имајући увек и једино интерес народни пред очима. Молећи се Богу да заштити нашу отаџбину, ја наздрављам срећи и благостању Румуније“.

После две године, 22. Маја 1891 навршило се 25 година владавине краља Карола. Цар Немачки Вилхелм II упутио је Каролу I овакво писмо том приликом:

„Пресветли, највелемоћнији Кнеже, драги рођаче и Брате,

„Прође двадесет и пет година од онога доба, када је Ваше Величанство позвано да прими владавину над Румунском државом, а на данашњи дан навршује се десет година, од како је Вашем Величанству, после благословене владавине у миру и у рату, и по једногласној жељи румунског народа, суђено било да с олтара Господњег прими Краљевску Круну.

„Мудрој и крепкој владавини Вашег Величанства над једним даровитим и вредним народом има да се благодари, што је Румунија после тешке борбе и рада постала пуноправан и угледан члан у савету народа, и што под скиптром Вашег Величанства сваки Румун може да се радује поноситој свести, да припада једној држави, која, као носилац старе културе, ужива симпатије свију цивилизованих народа.

„У блискоме сродству наших Домова мени је права

потреба срца, да на данашњи дан срдечно честитам Вашем Величанству са надом, да ће се исто тако као и наше пријатељске везе продужити и за потоња времена и поуздани политички одношаји Румуније према Немачкоме Царству, који већ толико година постоје под просвећеном владавином Вашег Величанства.

„Ваше би ме Величанство обавезало на благодарност, ако би благоводело, да моју честитку положи пред ноге Њенога Величанства Краљице, која је поред Вашег Величанства стекла неумрлих заслуга за неговање идеалних и уметничких стремљења, као и за просвету румунскога народа.

„У исто време користим се овом приликом, да Ваше Величанство уверим о мом савршеном поштовању и о свом правом пријатељству са којим остајем

Вашег Величанства добрурад рођак и брат

Вилхелм

Imperator-Rex“.

А? Шта велите браћо Срби, Бугари и Грци?

Краљ Карол желећи дати нову потпору вишој образованости установио је на дан двадесетпетогодишњице своје владавине своју библиотеку, о којој је писао своме министру председнику:

„Провиђењу је угодно било, да богато благослови све што сам радио за добро ове земље, од како сам у њу дошао. Са његовом помоћу доживео сам срећу, да све ове године проведем окружен љубављу и поверењем народним. Угледајући се на примере румунских кнезова из прошлости, а за спомен на оно што урадимо у последњих 25 година, желимо да створимо једну задужбину у корист омладине, која се учи на свима факултетима нашег универзитета. Та задужбина имаће да буде збориште свију студената, у коме ће увек наћи отворену велику библиотеку, да помаже онима, који се под управом својих професора баве специјалним студијама, да помаже за штампање и издавање њихових дисертација, да помаже оним ђацима довршити своје студије, који би иначе због свога сиромашног стања морали исте напустити, што би било на штету општег образовања. За ту задужбину усту-

намо још сада министарству просвете и црквених послова зграду, која ће се по приложеним плановима подићи о Нашем трошку на плацу спрам Нашег Краљевског Двора. Уједно стављамо министарству на располагање суму од 200.000 леја и желимо, да задужбина има права правног лица и да се зове „Fundatiunea Universitara Carol I“. Моја, Краљичина и Престононаследникова је жеља, да ова задужбина појача браство међ омладином, која се учи, и да у њој храни родољубље, које оплемењава душу. Ми смо за то одредили чак и место, на коме ће бити задужбина, што желимо да она буде близу краљевске нам резиденције, пред нашим очима и под нашом непосредном заштитом, јер ми у омладини гледамо будућност отаџбине и потпору престола“.

Одмах у Августу 1891 отпочето је и врло брзо довршено је зидање ове краљеве задужбине. У њој је библиотека од 20.000 свезака, и угодна читаоница са преко 60 повремених списа. Задужбина даје одређени број стипендија, даље годишње помоћи одличним а сиромашним ђацима, награде за одличне списе из појединих семинара, осем тога штампа о свом трошку научне радове студената с оба универзитета (дакле и оног из Јаша). Задужбина стоји под врховном управом свагдашњег ректора Букурешког Универзитета, који мора редовно да извештава краља о свакој важнијој принови у библиотеци, о посећивању исте, које из године у годину расте, и о сваком напретку задужбине. Краљева очекивања сјајно су испуњена. Његова задужбина постала је извор богатог душевног живота.

1891 верио се престононаследник са принцезом Маријом Единбуршком, ћерком херцога од Саксен-Кобург-Готе, а унуком енглеске краљице Викторије, царице индијске. Свадба је била 10. Јануара 1893. а 3. Октобра исте године родио се у краљевском дворцу Целешу из тога брака принц Карол, први Хохенцолери рођен на румунској земљи.

У Новембру 1894 била је сребрна свадба краља и краљице, коју је краљ обележио новом задужбином. Са великим капиталом из својих личних средстава осно-

вао је Карол I *задужбину краљице Јелисавете*, једну банку *за потпомагање сељака у невољи*.

Исте године отворио је краљ Сулински канал на ушћу Дунава, којим је створена велика олакшица за пловидбу, а 26. Септембра исте године освештао је *огромни мост преко Дунава* код Черневоде, који је рађен пет година и који је коштао 34 милиона франака. Тим је мостом добивена директна веза између Букурешта и Добруџе, као и веза између западне Европе и Констанце, румунског великог морског пристаништа на Црном Мору. Због баруштина и због честих поплава на обема обалама Дунава ваљало је огромне тешкоће савлађивати. многе вијадукте и камене насипе подизати, који се протежу на 20 километара, док се могло приступити самоме мосту, који је дугачак 750 метара, а стоји на пет гранитних стубова у реци, а за читавих сто стопа над површином Дунава. Док није саграђен тај мост, могло се железницом доћи само до Черневоде, па онда је ваљало превозити се преко Дунава, па онда на колима кроз баруштине чак до Фетешти, где се свршавао железник. Са појамним задовољством отишао је краљ Карол са краљицом на тај мост, да закуца последњи клин на њему, па онда је пуштено шеснаест локомотива наједанпут преко моста, да се покаже његова издржљивост терета. Уз грмљаву топова, звуке народне химне и клицање некупљеног народа. изговорио је краљ Карол ове речи:

„Нико више неће бити у стању да заустави полет наше драге Румуније на путу к величини и напретку“.

Да би Румунија видела користи од небројених милиона, које је уложила у регулисање Дунава, ваљало је створити такво румунско пристаниште на Црном Мору, да би највећи морски бродови могли у њему пристајати, укрцавати и искрцавати робу, те да се велики део те трговине упути Дунавом.

1896 положио је краљ Карол камен темељац за велико румунско морско пристаниште у Констанци.

28. Септембра 1896 дошао је у Букурешт цар аустријски Франц Јозеф да посети румунски двор. То беше прва мирнодопска посета једнога цара Румунији.

Сутрадан била је војна смотра пред царем. Карол I провео је поред цара, а на очима стотине хиљада гледалаца, двадесет пешадијских пукова своје војске. Цар је за тим пружио краљу руку и казао му је:

„Честитам Вашем Величанству изглед и држање трупа, *Румунија се може поносити својом војском*“.

На свечаном ручку у двору краљевском Карол I је овако наздравио цару:

„Срећан сам, што могу да поздравим Ваше Величанство у престоници Румуније. Мудрост Вашег Величанства служила је за углед многим владоцима а нарочито мени и младој румунској држави, која се данас радује одликовању, што може да поздрави Ваше Величанство. Живело Ваше Величанство!“

Цар Франц Јозеф одговорио је овако:

„Благодарим Вашем Величанству за дочек, који ми је указан у овој престоници, и који доиста уздиже. Налазим за потребно да нарочито нагласим, да сам са великим задовољством дошао у ову младу државу. Мало има примера у историји света, да је једна млада држава за тако кратко време могла да постигне тако велике успехе, да себи осигура место пуно части у Европи. У Румунији је то заслуга Вашег Величанства. Ја, као мирољубиви сусед и као искрени пријатељ Вашег Величанства желим сваку срећу и напредак Румуније. У Ваше здравље, Величанство!“

Цар се није ограничио на службену посету у Букурешту. Он је приватно посетио краљевску породицу у Синаји.

У Мају 1897 опасно се разболео престолонаследник Фердинанд. Услед тога тешка брига притиште целу земљу, и сваки дан је доносио изразе народног саучешћа забринутој краљевској породици. Стотинама и хиљадама људи дреждало је по ваздан пред краљевским двором, док једно вече краљ није изашао на балкон и узбуђеним гласом рекао искуњеним грађанима: „*Vaiatul merge mai bine.*“ (Кићи је боље). Кад је болесник приздравио краљ је народу благодарио оваквом прокламацијом:

„Румуни! У тренуцима тешког искушења, које

смо преживели за време опасне болести мог драгог синовца искупио се мој верни народ око мене, и молио се Богу да спасе престолонаследника, који треба да даље понесе тешки и леги терет, који је народ мени поверио. Импозантне беху манифестације народног саучешћа, тронути бесмо доказима љубави, које добијасмо из свију слојева грађанства, чак из најсиромашнијих колеба. Цела је земља делила наше бриге, а кад је опасност била највећа, цео је народ задрхтао од помисли, да резултати педесетогодишњег напорног рада не дођу у питање. Ова осећања, која су струјала из топлог срца народног, ова сложна брига за будућност државе била је за нас најслађа утеха, за мене нов подетак да бдим над судбином Румуније, а за моје наследнике опомена, да се потруде заслужити толику љубав и оданост. Данас, када је озбиљна научна спрема и неуморност наших отачаствених лекара савладала љуту бољетицу и када смо опет дахнули душом, радосно испуњавам једну свету дужност, да свима признам, како само верности мога народа имам да благодарим, што сам сам могао издржати оне болне тренутке. Дубока и безгранична је захвалност, која испуњава моје срце и срце Краљичино и принцезе Марије за оне безбројне и нежне доказе љубави, које добисмо. Они стварају нове нераскидљиве везе између народа и престола. Ми сви излазимо јачи из овог искушења; народ има више поверења у своју будућност, а ја се још више дичим мојим народом, који ме је у данима очајања својом љубављу богато наградио за рад целог мога живота“.

Године 1898 *позвао је цар руски Никола II краља Карола и његовог престолонаследника себи у госте. На томе путовању у свима станицама, у којима се воз заустављао, поздрављали су стари руски ратници Краља Карола, под чијом су се командом борили на Плевни, а ђенерални губерниатор у Варшави, кнез Имеретински, наздравлио је Краљу, као бившем команданту руско-румунске војске „који нас је одвео победи“.* У Петерхофу дочекао је цар свога госта и одмах га је наименовао за шефа вологђанског пука. *На великој војној*

паради, која је приређена у част краља Румуније, и на којој присуствоваху Царица. Краљица Грчке Олга, сви велики кнезови и велике кнегиње — Цар Руски је неукао сабљу, ставио се на чело свију гардијских трупа и првог корпуса своје војске, и поздрављајући сабљом провео је парадним маршем своју војску пред Краљем Румуније, који је војнички поздравио Цара и његове заставе...

На свечаном ручку Цар је врло љубазно наздравио своје госту, али случајно није поменуо — Плевну.

Краљ Карол је у свом одговору рекао, како се увек поносио тиме, што је некада имао срећу да пред непријатељем командује царевим гардијским корпусом, на коме је и данас видео оне дивне војничке особине, којима се одликовао и на крвавом бојишту.

Исте године доживео је Карол I још једно признање са високог места. Државни канцелар Немачког Царства, усред државног сабора нашао је прилике да констатује, да је Румунија краља Карола I врло важан фактор реда, напретка и културе на Балканском Полуострву.

На светској изложби у Паризу године 1900 могло се *видети*, колико је Румунија напредовала на свима пољима државног живота.

На жалост велика суша, која је те године владала пуних седам месеци без престапка, упропастила је целокупну летину и бацила је државу у озбиљну привредну кризу, која је уздрмала и државне финансије и државни кредит, јер је услед тога дефицит у државном буџету за две године изнео 70 милиона. Влада је одмах средствима задужбине краљице Јелисавете купила и раздала народу 12.000 хектолитара кукуруза, дала је сељацима семена, предузела је грађење друмова у већим размерама, само да онима, који беху у невољи, даде зараде, и пошумљавање голети, да поправи климатичне услове у земљи. Либерално министарство Дим. Стурзе, које је у Фебруару 1901 сменило конзервативну владу, пристуило је, као што смо напред видели, одмах највећој могућој штедњи по свима гранама државне администрације и законски спречило је прекорпа-

чавање одобрених буџетских кредита преко одређених граница. Већ прве године постигнут је на тај начин суфицит од 21 милиона, а друге године је претекло 30 милиона, те је тако влада с овим двогодишњим суфицитима и својим финансијским операцијама успела без нових пореза или приреза и без икаквог зајма, да исплати $71\frac{1}{2}$ милион штете, што је суша починила, и да опет има готових пара за јавне неодложне грађевине и за војску.

Ова велика криза имала је још једну добру страну. Она је натерала румунску владу, да се ближе позабави проучавањем једног извора државних прихода, који се могао направити много обилатијим. Консервативна влада видећи, да се дефицит у државном буџету за две године попео на 74 милиона франака, помишљала да државне изворе *петролеума* даде под кирију каквом богатом друштву под условом да ово аконто годишњих кирија положи држави у напред 12 милиона франака. Продукција петролеума у Румунији беше достигла 1900 количину од 200.000 тона. По 30 франака тона, то беше вредност од 6.000.000 годишње. И одиста одмах се нађоше два силна друштва *Standard Oil Company* из Америке и *Disconto-Gesellschaft* из Берлина, која се понудише да експлоатишу државне мајдане петролеума и да плате држави аконто 12 милиона франака на рачун годишње таксе, коју би имала да плаћају. Румунска влада није се задовољила понуђеном сумом, и ако је била у онако грдној финансијској невољи. Јавно мњење с друге стране осетило је одмах опасност, која би претила Румунији, ако би се у њој угнездио један силни американски „trust“, па је одмах организовало врло енергичну опозицију давању петролеума под закуп. Услед тога није дошло до погодбе ни са једним од та два друштва. Али ти преговори показали су целом народу у Румунији колика је важност његових петролеумских извора, и да они заслужују најозбиљнија проучавања. Осем тога употреба петролеума не само за осветљење него и за гориво, која је све више расла, даде неочекивано брз полет петролеумској индустрији и трговини, те тако петролеумско питање у Румунији постаде једно

од најважнијих питања. Како је влада румунска успела, да за четири године буџетским суфицитима исплати цео дефицит неродних година и да не само поврати равнотежу у буџету, него и да стално има више прихода него расхода, то решење петролеумског питања није се морало преко колена ломити, у толико мање што је продукција петролеума и по дотадашњем начину експлоатације непрекидно расла:

године 1900	тона	226.000
“ 1901	”	233.100
” 1902	”	286.500
” 1903	”	384.300
” 1904	”	496.677.

Влада се пре свега постарала, да олакша извоз петролеума Дунавом и морем. и она је усред финансијске невоље још 1901 приступила грађењу пристаништа и резервоара за петролеум у Констанци: установила је нарочиту комисију за истраживање нових петролиферских терена и нарочиту школу за мајсторе у сондирању земљишта: потпомагала је оснивање домаћих друштава за извоз петролеума, за који је посао унесен знатан капитал са стране. Тако је, не дирајући у државне мајдане, дат нов помет петролејској индустрији у Румунији.¹⁸⁶

Ова за Румунију тешка година 1900 била је и за краља Карола лично несрећна, јер је 19. Јуна исте године преминула и његова мајка, кнегиња Јозефина од Хохенцолерна. Она је два пут долазила у Румунију (1881 и 1887), да види тога свога сина, кога је живот тако далеко од ње одвео, а кога је она толико волела, да је једном својој снахи казала: „Благо теби што си непрестано поред њега! Ја бих дала много година мога живота, кад бих могла само да га гледам. Не бих ја њему сметала у његовим тешким државним бригама. Ја бих сасвим мирно седела у каквом буџаку, не бих му ни једном речју досађивала, само да га гледам...“ И кад је последњи пут била у Румунији није могла да га се нагледа. „Је ли — упитала је снаху, гледајући за си-

¹⁸⁶ La Question du Pétrole en Roumanie, par. D. Sturdza, Ancien président du Conseil des ministres, Berlin 1906. Puttkammer & Mühlbrecht, стр. 1—13.

пом, који некуда оде — Је ли да он изгледа још као младић? Волиш ли га?“ „Па нано — рече краљица на то — ја сам за њега пошла само зато, што је твој син, јер сам ја тебе обожавала пре него што сам се с њиме и познала. Ко може да не воли такву мајку и таквога сина!“

1902 беху прилично запети односи између Румуније и Бугарске поглавито због извесних бугарских агитација, које беху у вези са радом македонских одбора у Софији. Како те године падаше двадесетпетогодишњица борбе на Шлевни, то је Карол I употребио баш ту годину, да оде у Бугарску и да обиђе она места, на којима је он са својом војском ратовао. 11 Новембра дочекао је кнез Фердинанд од Бугарске краља Румуније у Рупчуку, где се слегао силан свет, који га је одушевљено поздрављао. На свечаном ручку у част краљеву, кнез Бугарске нарочито је у својој здравици нагласио, да је ова посета краљева у толико важнија, што је пала на двадесетпетогодишњицу ослобођења Бугарске, у коме је краљ са румунском војском, а у борбама између Дунава и Балкана, имао тако славног удела „којега се ми Бугари са захвалношћу сећамо“.

Праћен кнезом Бугарске краљ је обишао сва она места, на којима се бавио пре четврт века, када је онако огромна одговорност била на њему, и чија су имена за навек везана са најсјајнијим листовима у историји његовог живота. У Породиму посадио је својом руком један храст, у Шлевни је држао парастос погинулима, па је онда из Шлевне послао телеграм рускоме цару, да је положио венац на гроб оних храбрих Руса који су под његовом командом изгинули. Цар Никола је одмах одговорио срдачним телеграмом, у коме вели, да у дну свога срца уме да цени поштовање, које краљ указује жртвама једне херојске борбе, која је побратимство руске и румунске војске увенчала славом. — Кад је, после кратког времена, краљ Карол у *Румунској академији наука држао своје предавање* о Никополу, он је поменуо и ову своју посету оним историјским местима:

„После 25 година имао сам радост да са кнезом Фердинандом од Бугарске посетим бојиште код Шлевне.

Дубоко потресен стао сам на земљу, која је орошена и освећена крвљу наших јунака. На прагу капеле, која је подигнута у њихову славу, дочекао ме је и потресао ме је врачански митрополит овим речима упућеним гробовима наших јунака: „Устајте из гробова, устајте јунаци и погледајте. ево дошао је ваш Краљ, да вам благодари, што сте се жртвовали за отаџбину“. Као на какав хаџилук пошао сам на Гривицу, да се са љубављу и високим поштовањем поклоним гробовима оних личних синова отаџбине, који су радосно дали своје животе за независност Румуније. Пред вече стигао сам у Самовит, где ме дочекаше председник и грађанство Никопоља, да ми још једном благодаре за ослобођење свога града. Кнез Фердинанд имао је љубазност да ме превезе у Турну Магуреле на својој јаhti, коју су пратили наши ратни бродови. Беше јасна звездана ноћ. Месец се огледао у мирним водама Дунава. Бродови остављаху сребрне бразде за собом; у даљини на обали подизаше се Никопољ, који је пливао у мору светлости као поносит споменик давно прошлих времена. Овај запосни изглед подсетио ме је на моју сопствену прошлост: пред очи ми изађе моја младост, коју сам провео на изворима ове велике реке и историја мога сопственог дома, па онда прелиставах књигу, у којој је записана судбина наше драге Румуније, у којој су и наши борци записали један лист неумрле славе“.

Доцније путује краљ са целом породицом од Калафата до Сулине и пише своме министру-председнику о томе путу. „Сећање на ово путовање остаће неизгладиво у младим срцима Мојих наследника,¹⁸⁷ који ће некада управљати судбином наше драге Румуније. — — За напретке које сам видео у Браили и Галцу имамо да благодаримо железничкој мрежи, која производе народнога труда лако сноси на Дунав, те тиме удесетостручава привредну важност ове силне реке, и осигурава важност наших приморских пристаништа за напредак наше земље“.

¹⁸⁷ Млади принц Карол, син престолонаследников командовао је по допуштењу краљевом палбу са оном истом батеријом у Калафату, у којој је краљ пре 25 година први пут командовао судбоносна три писмена „Fos“ (пали!) када је пустио прву гранату румунску противу Турака.

За тим путује краљ са породицом у Јаш, да посети храм Три Јерарха, на који је он сам приложио милион и по франака. докле га је обновио у данашњој његовој велелепоти.

У почетку 1905 године одступио је кабинет Д. Стурзе са владе, коју је прихватио конзервативни кабинет Ђ. Кантакузина. Сада већ промена влада у Румунији није више значила промену унутрашње и спољашње политике у држави, као што је раније било. Нова влада наставила је програм своје претходнице, у спољној политици одржаваће досадашњег стања на Балканском Полуострву, у колико Румунија може на њ утецати, а у политици унутрашњој: учвршћење државних финансија, унапређење сељачког сталежа, трговине, индустрије и народне просвете. Благотворни утецај те сталности у државним пословима показао се одмах при буџету за 1905—1906 годину, који је показао суфицит од 41 милиона, и ако је опет због нероднице ваљало много милиона потрошити на куповину кукуруза за сељаке у невољи.

Буџет државни за 1906—1907 показује 239 милиона државних прихода и 234 милиона државних расхода, дакле опет суфицит од 5 милиона, и ако је ове године само на војску потрошено 44 милиона, јер краљ Карол непрекидно се стара, да његова војска у сваком тренутку буде готова, како у погледу на образовање тако и у погледу на материјалну опрему. Румунска војска у години 1907 имала је у гарнизонима 65000 бораца са 3964 официра, 183 цивилна чиновника, 743 кадета, 17,000 коња, 452 пољска топа, а у случају мобилизације румунска војска износи 280,000 бораца са 7250 официра, 644 топа, и 73,000 коња. Млада румунска *ратна флота* има 20 бродова са 2300 морнара, 120 официра и енжењера и 37 топова.

Односно трговине румунске имају тачни подаци за 1905. Увоз је износио 337,538.000 франака а извоз 457,101.000 франака.

Трговачка флота румунска има 400 бродова, који хватају 100 000 тона. Године 1905 у Мају дошао је краљ у Констанцу, да крсти нову велику лађу „Руму-

нију“ и да присуствује спуштању у море новог телеграфског кабла за везу Констанце са Цариградом. На тој свечаности били су и немачки амбасадор у Цариграду барон Маршал фон Биберштајн, и посланик немачки у Букурешту г. фон Кидерлен Вехтер¹⁸⁸ и тад је констатовано, да је Румунија најкраћи пут за везу између Средње Европе и Мале Азије. Све више излази на видик, да је Румунија важна веза између Истока и Запада.

На броду „Румунија“ држао је краљ Карол ову беседу:

„И опет имамо радост, да освештамо један нов и поносит брод румунски. Ми смо га крстили „Румунија“, јер желимо да то, нашем срцу тако драго име, одјекује непрекидно по целом истоку и да подсећа, да је наша краљевина данас једна сила, коју више нико оспорити не може. Наша издржљивост, успеси наше војске и велике жртве, које је наш народ принео, отворише нам безграничне путеве морске. За кратко време основали смо службу нашег морског бродовља, које има част да носи нашу народну заставу над бурним таласима океана. Железнице, дунавски мост и пристаниште у Констанци привукоше нам међународну трговину, и многе државе закључиле су са нашом специјалне погодбе, да олакшају транзит своје робе. У томе погледу морамо да захвалимо Немачком Царству, које је свој поштански и телеграфски саобраћај упутило кроз нашу земљу и тиме нам дало нов ласкав доказ свога поверења у нашу администрацију. Данас се тврди да је будућност на мору. Нека би тако и било! У сваком случају ми смо Добруцом, тим алемом у круни Румуније, и независношћу стекли слободну везу са целим светом и нашу трговачку флоту. Дубоко уверен, да ће нас ова, заједно са нашом ратном флотом свуда достојно и поносито представљати, ја желим нашем новом броду многа срећна путовања, корисна за нашу земљу, на којима ћемо га увек пратити ускликом: Живела Румунија!“

¹⁸⁸ Сада мивистар спољних послова у Берлину.

Истога пролећа закључен је између Немачке и Румуније трговачки уговор, врло користан за обе земље.

23. Маја 1906 прославио је народ румунски четрдесетогодишњицу владавине краља Карола. Три хиљаде примара (председника општинских) из целе Румуније, три хиљаде ветерана из рата, три хиљаде малих доробанаца (ђаци основних школа, војнички организовани под командом својих учитеља и неслужених подофицира), изасланства свију гарнизона у Румунији слегли су се тога дана са многим хиљадама грађана из свију покрајина Румуније у Букурешт, да прославе овако ретку свечаност, и да виде прву велику народну изложбу, која беше покрила 40 хектара филаретског поља. Кад је примио честитања сената и скупштине, краљ је рекао:

„Са живим узбуђењем и дубоком захвалношћу прегледам ја данас овај дуг низ година, које сам преживео у чврстој вези са осећањем и вољом нашега народа, и ја сам срећан и поносим се што сам пре 40 година прихватио његов позив, и што сам примио на себе тешки али племенити задатак, да посветим целу моју снагу остварењу његових нада. Не жалим се на тешкоће, на које сам наилазио, нити на тешке часове жалости, јер сам их са мојим народом делио, који ме је својом верношћу тронуо, а својом љубављу богато наградио. Све те сметње и сва та страдања само дају већу вредност нашем успеху. Да, благословена и плодна је била ова епоха румунског препорођаја, у којој смо, благодаревни патриотском полету свију срдаца, и мудрости и разложности наших државника, записали славне стране у историји румунског народа. За мене је света дужност, да баш данас дадем израза наше безграничне захвалности тим незаборављеним родољубима. Многи су од њих већ преминули, али верна успомена на њих неће се никада угасити, јер њима и нашој храброј војсци имамо да благодаримо, што је на ушћима Дунава створена независна румунска краљевина, чију двадесетпетогодишњицу ми данас слаavimo заједно са четрдесетогодишњицом моје владавине. Ови сјајни успеси састављају најлепшу награду за неуморни рад читаве једне генерације, која је издржала тешку борбу и тешка

искушења, само да спасе отаџбину од опасности, која је претила чак и њеном опстанку. Искрене речи, које ми приликом ове двојне прославе рекосте у име народног представништва, испуњавају моју душу радосћу, која се исказати не може, јер су оне манифестација љубави нашег драгог народа. Нарочито благодарим оним државницима, који су још у животу, а који су ми помагали при вршењу моје тешке дужности и који имају знатног удела у свему што смо постигли. Ја молим Бога, да и њима и мени даде здравља и живота, да довршимо започето дело све ширег јачања наше драге Румуније. Али ма која била Божја воља, којој ћемо се ми скрушено покорити, ипак имамо разлога, да с поверењем гледамо у будућност отаџбине, јер ће се та будућност оснивати на врлинама румунског народа, кога нису могла да сломију ни страдања кроз пуних 18 векова, јер ће се она оснивати на једном земљорадничком сталежу, који је храбар у рату а вредан у миру, јер ће се она оснивати на међусобној непоколебљивој верности између народа и династије, јер ће њени млади изданци, рођени на румунској земљи а васпитани у вери румунских предака, умети да помоћу Божјом очувају и појачају душевну везу између народа и династије. Спојимо се дакле сви у једној јединој жељи, која је свима нашим срцима најдража, у светој жељи: Живела Румунија, све већа, све срећнија, све благословенија!“

При отварању прве земаљске румунске изложбе, после поздрава дотичног министра и ђенералног комесара изложбе, краљ је овако одговорио:

„Радосно поздрављам нашу прву народну изложбу, тај празник румунскога рада, који крунише четрдесет година напрезања и борбе. Добро сте урадили, што сте поменули легионаре цара Трајана, који су нашу земљу саставили са старом империјом Рима, јер се последице тог историјског факта још осећају на нашем народном животу, оне управо владају њиме. То племенито порекло Румуније било је увек за њу и подстака и заштита. Та свест о припадању римској раси, када се наново пробудила, наша је израза у ратнич-

ним врлинама Румуна и у вековној борби за самосталан народни живот, која је освештана независношћу краљевине Румуније. После победе на ратишту са свим је природно, што хоћемо да сами себи положимо рачун: да ли смо и колико смо успели у мирнодопској борби за привредни и културни напредак, те да видимо поглавито, шта нам још ваља урадити, да дођемо и до наше привредне независности. Ова лена изложба, у којој се огледају све тековине културе и народнога рада, од традиционалног плуга до најновијих творевина заната и велике индустрије, показује јасно напретке, који су постигнути за кратко време, од како са већим разумевањем наша средства употребљавамо. Само они који знају, какво је било стање румунске привреде пре 40 година, могу праведно оценити чудотворну промену на пољу наше земљорадње, индустрије и саобраћајних средстава. Ова последња, благодарећи мрежи железничкој, упетостручила су извоз хране из наше земље и учинила су, те је становништво пет пута имућније. И ако наша индустрија још расте, опет је она већ узела полета тако, да имамо основа надати се, да ћемо скоро велики део својих потреба моћи подмиривати домаћим фабрикатима. То је велики корак у напред, који се признаје и изван граница наше државе. Али не треба да заборавимо, да за то имамо да благодаримо оним нашим државницима, који су народ повели на плодни пут привреднога рада, истакнувши и на њему поносити девизу „све својим трудом“. Специјално честитам и благодарим оним људима, који су, прожмани непоколебљивим самопоуздањем и уживањем у раду, својим трудом учинили, те се постигла ова прва и сјајна манифестација народног напретка“.

Оно, што се хтело постићи овом изложбом: показати шта је и колико је Румунија урадила за последњих 40 година, постигнуто је потпуно. Не само што су Румуни из свију земаља, у којима живе, похитали у Букурешт, да се нагледају напретка, који је постигла престоница и цела Румунија, него су и многи странци дошли, који су били изненађени културним радом дунавске краљевине.

У престоној беседи, којом је краљ Карол отворио скупштину у јесен исте године, он је са хвалом поменуо изложбу, па онда је констатовао добро стање државних финансија, јер је рачунска година 1905—1906 завршена са суфицитом од 45 милиона.

Али толики рад и напрезање оборише краља у постељу, на којој је провео неколико месеца. Краљица Јелисавета, која је многе стотине и хиљаде рањеника и болесника неговала, вели, да никада није имала бољег болесника од краља. „Стрпљење је храброст у огњу топионице“. А кад је њен муж оздравио, онда се краљица сетила оних 30,000 слепих невољника у краљевини и створила је за њих своје „Светло огњиште“ (*Vatra Luminosa*), завод за слепе, у коме ће они наћи не милостињу, него у коме ће научити да сами себи зарађују хлеб, и да се умним животом уздигну над својим страшним телесним недугом.

У пролеће 1907 насташе тешки дани за Румунију и њенога краља. У Молдавији букну сељачка буна, која у почетку беше наперена противу Јевреја по варошима, али се на скоро за тим претвори у праву аграрну буну. Наста пљачкање по кућама и житним магацинима закупаца пољских добара. Војска је са релативно малим жртвама повратила ред у Молдавији. Али доцније пређе тај сељачки покрет и у Влашку, где се брзо претворио у праву буну. Незадовољни елементи покренуше масе сељачког становништва, које поче да пљачка и да спаљује куће и магацине, да убија сопственике и закупце великих имања тако, да у појединим срезovima и мањим варошима наста права анархија. Морала је се мобилисати војска да угуши ту буну, и она је то постигла, и повратила је ред у целој краљевини.

Први узрок томе покрету треба тражити у неповољном положају румунског сељака. Истина је, да је за последње деценије благостање Румуније изванредно порасло, да је земљорадња узела неочекиван полет, али тиме су се најмање користили сами земљорадници, јер они морају да узимају земљу од њених сопственика под најам, а ти сопственици или, што је још горе, за-

купци великих имања праве са сељацима уговоре, по којима их гуле до голé коже. У Румунији је земља подељена или на врло велика или на врло мала имања, од којих сељаци једва живе, јер на својим малим комадићима земље нити могу радити рационално нити се имају на кога угледати. Тамо где сељаци за ово имањаху прилике, на крунским добрима и око њих, агитатори нису успели побунити ни једног јединог сељака.

Одмах у почетку побуне дало је оставку Кантакузиново министарство, и владу је саставио опет Димитрије Стурза, који је свагда у часовима опасности крепком руком хватао и држао државне дизгине.

Краљ Карол, који иначе суревњиво пази на све прописе парламентарне владавине, сада, у опасности за ред и законитост у својој држави, није се устручавао да у једној прокламацији изнесе читав програм за једну аграрну реформу, не зазирући ни од тога да дубоко задре у постојеће правне односе, јер краљ налажаше, да он мора подједнако да се брине и за заштиту сиротиње као и за сигурност имућних. „Право је, вели, да држава контролише погодбе међу грађанима, кад те погодбе угњетавају слабијега. Истина грађани имају слободу да закључују какве хоће погодбе, али над том слободом стоји свето право на једнакост и на опстанак сваког појединца“.

Нарочитом наредбом војсци благодарио јој је краљ, што је повратила ред у држави и што је под најтежим околностима учинила своју дужност. „За пет дана мобилисано је 140.000 војника. Брза мобилизација и још бржа дислокација трупа дала је доказа, да ће војска у свако доба бити у стању да се одупре свакој опасности, која би запретила држави. Војсци и њеном одсудном држању има држава да благодари, што је спречена далеко већа несрећа и што је ред повраћен за најкраће време. Ви сте, војници, имали тешку дужност да испуните, али онде где настану убиства, паљевине и пљачка, морају се по сваку цену заштитити живот и имање грађана и јавни поредак. Хвала вам од свега срца. Ја са љубављу и безграничним поверењем гледам у моју драгу

војску, која је увек била на висини свога позива, кад год је каква опасност загрозила нашој отаџбини“.

Колика је опасност била та буна, види се по томе, што је за њу оптужено и ухапшено 8000 људи. Краљ је од њих пустио у слободу, односно већ осуђених помиловао 7820. Од помиловања је изузео само 180 свештеника, учитеља и примара.

Услед ових узбуђења 1907 понова је посрнуло здравље краљево и он је морао да проведе пролеће у Синаји а лето у својој немачкој постојбини, где се и опоравио тако, да је вративши се у јесен у Румунију одмах могао отићи на велике маневре своје војске, који су овога пута били у Добруци. Том приликом спустио је код Галца у Дунав дванаест нових ратних лађа савршеног типа и велике брзине, којима је наденуо имена четворице својих заслужних државника и осморице својих официра, који су за отаџбину погинули.

Како се изменило у Румунији све од онога 22. Маја 1866! Само је краљ Карол у своме карактеру остао исти, који је и онда био, племенит и отмен човек, кога свако мора волети и поштовати, човек који од самога себе захтева највише труда, који је великодушан у својим поступцима, добар и љубазан у опхођењу, који са живим интересовањем прати науку и уметност, превирући свако ситничарство, човек са пуно саучешћа и благодарног срца, човек који цени пријатеља а прашта непријатељу, једна сталожена и чврста природа, за коју постоји само једна мѐта: Отаџбина!

Живот краља Карола лежи сада пред нама као отворена књига. У њој има страна, на којима су исписана жалосна искуства и горки доживљаји, али краљ сам, кад прелистава књигу свога живота, брзо прелази преко тих листова. На крају свог последњег путовања Дунавом рекао је краљици: „Па ипак је наш живот био пун и леп“. У једном писму немачком престолонаследнику вели: „Најлепше, што је благи Бог усадио у човеку, то је верност“. Тако може да мисли само човек, кога одушевљава најчистија људска љубав, који је пун племенитог благовољења, који у свему своме раду тежи најузвишенијим и најчистијим циљевима.

Такав је краљ Карол и у свом политичком раду. Он ништа није радио пренагљено, свагда је најпре зрело размислио, али кад се једном уверио, да је нешто добро, па се на то нешто одлучио, онда је он ишао неуморно и непоколебљиво своје циљу, не подлежући никаквом страном утецају, не жртвујући ништа од свог убеђења. У политичким стварима умео је увек да буде умерен, али кад је било потребно, умео је да кренком руком захвата; неуморан радник у мирно доба, неустрашив вођ у рату, остављао је својим опробаним политичким саветницима слободу, да ураде све што налазе да је у интересу земље; он је увек био уставан владалац, само у изванредним приликама, које су захтевале да он узме иницијативу, он је то одлучно чинио. Дневна питања политичка проучавао је без икаква предубеђења и остављајући на страну све личне интересе и решавао их је само у интересу општега благостања.

Краљ Карол је први државни слуга и први грађанин у народу, служећи за углед свима државним чиновницима и целој нацији, веран и неуморан у служби, далеко од сваке надутости и лажнога сјаја, поштујући свачији рад, схватајући живот као поље, на коме се може учинити много добра ближњему и за потоње нараштаје, он ни у најтежим часовима живота није губио своје идеале, своју веру у доброту и племенитост.

Дубоко религиозан и чистих обичаја краљ је Карол идеалан муж и веран пријатељ своје жене, која је на једној слици, на којој је фотографисана заједно с краљем и на којој обоје имају већ беле власи, написала: „Љубав, коју обасјава божанствено сунце, не може никад увенути. 29. Септембра 1906. Кармен Силва“.

Ако ико краљ Карол I од Румуније имао би право да за себе понови оно, што је Фридрих Велики рекао о себи:

„Човек треба за време свог кратког живота на овом свету да ради само за добро друштва, чији је он саставни део. Од како сам ступио на владу, ја сам све способности, које ми је природа дала и оно мало моје увиђавности уложио, да државу, којом сам имао част да управљам, доведем до благостања и среће.“

Подамном су владали закони и правичност, ја сам завео сталан ред у државним финансијама, а војску сам држао у мушкоме запту“.

То исто учинио је и краљ Карол за Румунију, и као такав владалац остаће он у историји румунског народа и у историји света.

Алфред Стед¹⁸⁹ пореди Румунију са Јапаном, на вели: „Врло је чудна сличност између ове две земље. У обе налазимо једну засебну расу постављену у средину са свим другачијих народа. Обе те земље биле су до пре неколико десетина година феудалне, и у обема беше земљорадња важнија од индустрије и трговине; у обе земље једна иста снага починила је чуда која свет данас у њима види. Та је снага родољубље, патриотизам, онај свети огањ, без кога ниједан народ не може ни да живи, а камо ли да постане велики. Румунија се може поносити, што је зову европским Јапаном. Она је усред непрекидне суревњивости и у пркос свима сметњама од стране Европе учинила више него слободно царство на далеком истоку. Ако је напредак који је Румунија постигла, мањи него у Јапану, он је у Румунији већа заслуга. Малој држави, која се на сваком кораку морала спотицати о турску реакцију, о рђаву вољу и незнање Европе, било је много теже напредовати него островској великој држави јапанској, релативно много слободнијој од спољних утецаја. У Румунији је и у прошлости било довољно патриотизма, али тај патриотизам не беше уређен и дисциплинован, па су га често Велике Силе с поља и унутрашњи претенденти експлоатисали противу румунске државе. — — — Зато је краљ Карол, предњачећи народу својим примером и својом непоколебљивом вером у будућност Румуније, систематизовао и појачао љубав Румуна према њиховој отаџбини, и начинио је од тога патриотизма ону велику снагу, која је препородила Румунију“.

¹⁸⁹ Moderne Roumania by Alfred Stead, printed at the Chiswick press 1908, на стр. 8. и 9.

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 18 15 01 015 0